

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TH. STAUNING

*Mennesket
og
Politikeren*

REDIGERET AF BØRGE SCHMIDT

FORLAGET FREMAD

1964

© COPYRIGHT BY FORLAGET FREMAD 1964

Illustrationsmaterialet er stillet til rådighed af Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv samt af Aktuelt, Politiken, Nordisk Pressefoto og en række private personer.

INDHOLD

Side		Side	
7	Ved Staunings død DIGT AF JOHANNES V. JENSEN	193	Taleren AF REDAKTØR JOHS. JACOBSEN
9	En dansk arbejder AF STATSMINISTER JENS OTTO KRAG	196	Fagligt og politisk samvirke AF FORMAND FOR LO EILER JENSEN
13	Staunings politik AF FHV. CHEFREDAKTØR PEDER TABOR	204	Statsindgreb i arbejdskonflikter AF HOVEDKASSERER VILLY NIELSEN
121	Han måtte slide for at blive anerkendt AF FHV. FOLKETINGSFORMAND GUSTAV PEDERSEN	216	Stauning og Grønlandssagen AF DR. PHIL. LAUGE KOCH †
129	Staunings fredsarbejde 1914-1918 AF LANDSARKIVAR, DR. PHIL. HARALD JØRGENSEN	225	Staunings skelsættende virke inden for dansk fredning AF REDAKTØR CARL A. ANDERSEN
153	Staunings andet ministerium AF FHV. FINANSMINISTER C. V. BRAMSNÆS	232	Barndom og første ungdom AF DR. PHIL. JOHANNES LEHMANN
171	Kanslergade-forliget AF FHV. LANDBRUGSMINISTER KR. BORDING	259	Stauning på nært hold i Faksekredsen AF REDAKTØR VIGGO NIELSEN
176	Fra det nationale samarbejde AF FHV. FISKERIMINISTER OLUF PEDERSEN	265	En samtale med Holger Stauning om hans far VED REDAKTØR VIGGO NIELSEN
183	Han nåede langt AF FHV. UNDERVISNINGSMINISTER JØRGEN JØRGENSEN	274	Min fars adresser AF SØREN STAUNING
189	3 år som Staunings sekretær AF FORMAND FOR KØBENHAVNS BORGERREPRÆSENTATION, KONTORCHEF HENRY STJERNQVIST	278	Eftermæle AF MINISTER FOR KULTURELLE ANLIGGENDER JULIUS BOMHOLT
		286	Ministerierne 1910-1942
		291	Personregister

Tegning af Anton Hansen. 14. august 1934.

Ved Staunings død

AF JOHANNES V. JENSEN

Ulykke over landet brød.
Og han vor tillidsmand er død.

Om sin person som altid stum
fuldbyrdede han livets sum.

Hans var de stores noble skik.
Bevæget stod vi, da han gik.

Han kom af folkestammens marv.
Indfølt hos ham var landets tarv.

Hvem løfter efter ham hans arv?

FORORD

Det er ikke alene den stigende interesse for samtids-historisk litteratur i vor tid, der har fået Forlaget Fremad til at udsende dette nye værk om Th. Stauning, men også at der i årenes løb er fremkommet mange nye enkeltheder om de politiske afgørelser i de år, Th. Stauning var Socialdemokratiets førende skikkelse og Danmarks statsminister. Meget af dette stof, der fremlægges her for første gang, er kommet til veje gennem den indsamling af Th. Stauning-materiale, der til stadighed foretages af Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

Udgiverne er glade for, at chefredaktør Peder Tabor med sit hovedindlæg om Staunings politik i årene 1910–1942 har villet give bogen en værdifuld baggrund, og man er de øvrige forfattere taknemmelig, fordi de med deres indlæg fortæller nyt om *politikeren* Th. Stauning og giver et mere afrundet billede af *mennesket* bag politikeren, end tidligere bøger har haft mulighed for.

Forlaget er tak skyldig til alle, der beredvilligt har stillet billedmateriale til rådighed, således at også billederne kan bidrage til at fortælle om de mange års historie.

FORLAGET FREMAD

EN DANSK ARBEJDER

AF JENS OTTO KRAG

Dette er den tredje bog om Stauning, skrevet efter hans død i 1942. Uden at forklejne de to første tør det roligt påstås, at dette er den bedste bog. De godt tyve år, der er gået siden Staunings død, de fyrre år siden hans første regering, har sorteret synspunkter og indtryk. Det, der skrives nu, er mere varigt og har mere perspektiv end det, der blev skrevet på et tidspunkt kort efter hans død.

Det skal straks siges, at Stauning ikke er blevet mindre af tidsafstanden, skikkelsen fylder stadig godt i det politiske landskab — og egentlig synes jeg, han rager højere op over sine samtidige, end man sikkert turde fastslå det i fyrrerne. To ting gjorde det dengang svært at se klart. Stauning-myten, som kun få, der havde beskæftiget sig med politik i trediveerne, var upåvirket af, var den ene grund. Og de rifter, krigen og besættelsen havde givet samme myte, var den anden grund. Ville Staunings ry som en politiker af gigantisk format overleve det nederlag, han selv følte, at besættelsen var for hans politik? I dag er vi på afstand af begge dele og kan med sikkerhed sige, at Staunings ry var ægte funderet og vil holde sig. Denne bog fortæller hvorfor.

Peder Tabors kapitel om Staunings politik siger det væsentligste. Stauning kæmpede konsekvent og hårdnakket for, at det voksende socialdemokrati skulle blive et realpolitisk parti og ikke blot et demonstrationsparti. Herved lagde han grunden til en udvikling af de skandinaviske socialdemokratier, som har bidraget til gennem 40 års politisk fremgang at give Norden sin egen udvikling og sin egen identitet, forskellig fra det øvrige Europa. Forskellen stod klarere i trediveernes kriseår, men den holder den dag idag, hvor Socialdemokratiet i store lande som England og Tyskland med interesse lytter til og ønsker at drage lære af, hvad vi har skabt. De

nordiske landes socialdemokratier havde ved deres fødsel det tyske socialdemokrati som læremester. Nu betaler vi tilbage, hvad der dengang — under andre forudsætninger — blev modtaget.

Det første væsentlige skridt i den af Stauning ønskede retning blev taget efter valget i 1913, hvor Socialdemokratiet for første gang fik flere stemmer end Venstre og fik flertal i Folketinget sammen med de Radikale. Stauning fandt det for tidligt at danne socialdemokratisk mindretalsregering, men fik sin rigsdagsgruppe til at vedtage et tilbud om en fælles trekantregering med de Radikale og Venstre; dette ville samle de tre partier, der stod bag grundloven, og bidrage til isolering af Højre, hvis kræfter var ved at rinde ud. Når en socialdemokratisk-radikal regering ikke kom på tale, var grunden, at de Radikale, undtagen P. Munch, var imod en sådan koalition. Det blev Staunings opgave gennem krigsårene fra 1916, som kontrolminister, at overbevise dette parti om sine store evner som administrator og lovgiver — og som loyal deltager i en blandet regering. Men vi skal helt frem til 1929, inden han nåede sit mål, at blive chef for en radikal-socialdemokratisk flertalsregering, der efter at have overvundet VK-modstanden i Landstinget, gennemførte omfattende reformer, som præger vort land den dag idag.

Staunings metode var gennem fasthed, flid og utrættelighed at tage de resultater hjem, der var forhandlingsmæssigt opnåelige, men samtidig at slå til politisk, når tiden efter hans mening var inde, som f. eks. ved udskrivning af folketingsvalget i 1935. Han byggede på samarbejdet med de Radikale og lagde større vægt på udviklingens retning end på ideologierne, der jo iøvrigt i trediverne havde en ufortjent storhedstid. At skabe fremgang for arbejderklassen materielt og kulturelt var hans udgangspunkt. Arbejderne i slægtledet før hans var begyndt at rette ryggen, rejse sig mod ydmygelse og undertrykkelse og lægge fundamentet til det vidtspændende organisationsarbejde, der i så rigt mål skulle fyldes af Staunings virke. Arbejderen blev i hans person og ved hans reformarbejde en anden. Han blev en anerkendt samfundsborger, som man måtte tage hensyn til både individuelt og som medlem af en klasse i samfundet, der var ved at blive sig sin indflydelse bevidst.

På disse områder er meget sket siden Staunings tid; vort slægtleds opgave må være at skabe muligheder for alle til at udføre netop det arbejde, hvortil man har evne og lyst, men nedbrydningen af klasseskellet og den økonomiske udjævning, der kendetegner Stauning-perioden, er grund-

laget, hvorpå dette arbejde må udføres. Stauning ville, at arbejderne skulle hæves op fra en tilværelse, der truedes af arbejdsløshed og nød, og hvor de nye generationer fik for ringe chancer med hensyn til uddannelse og andel i samfundets fremskridt. Staunings mål var en velstillet og tryk arbejderbefolkning, der kunne se deres borgerret i samfundet garanteret og anerkendt, så de på alle områder rykkede frem og taltes med på lige fod med andre klasser i samfundet. Arbejdernes ligeret var Staunings første mål. Men samtidig hermed tilstræbte han en bred social velfærdsudvikling. Den, hans efterfølgere siden har bygget videre på. Han nåede i det store og hele, hvad han ville, men følte utvivlsomt grundlovsnederlaget i 1939 og besættelsen i 1940 som alvorlige skår i sit livsværk. Så alvorlige, at de gjorde ham mismodig og betog ham en del af glæden over det betydningsfulde, han havde været med til at udrette — og stået i spidsen for.

Store træer kaster lange skygger. Der er ingen tvivl om, at Staunings storhed gjorde opgaven vanskeligere for dem, der fulgte efter ham. Minde for Buhl, hvis ærgerrighed det ikke var at blive en ny Stauning, mere for Hedtoft og H. C. Hansen, der følte sig sammenlignet med ham.

Stauning var en fåmælt, til tider indesluttet, måske ensom mand. Han traf sine beslutninger i tavshed og beholdt dem hos sig selv, til tiden var modnet for deres gennemførelse. Alligevel var han en vidtfavnende personlighed, hvis interesser og virksomhed rakte udover det snævert politiske. Under den første verdenskrig tog han levende del i den fredsmæglingsvirksomhed, de socialdemokratiske partier følte både en mulighed for at udøve — og en pligt til, på baggrund af de bristede illusioner fra august 1914. Dette bragte ham ind i et nært samarbejde med denne periodes anden store nordiske socialdemokratiske lederskikkelse, *Hjalmar Branting*. Et egentligt venskab var der dog næppe tale om. Stauning strøede ikke om sig med venskaber.

Under hans år som statsminister udviklede der sig mellem Stauning og Færøerne, Island og Grønland en særlig nærhed og fortrolighed, som næppe nogen anden dansk statsmand har haft. Disse nordiske himmelstrøg stod hans hjerte og temperament nær. Vejen derop til søs talte til hans sind. Det gjorde barskheden, tungemålet og poesien også. Han kunne lide menneskene, og mange er myterne fra hans islandske dage og nætter.

Som dansk politiker og statsmand, som leder af en klasse, der rejste sig og krævede ligeret, som social reformator og som rigets førstemand var

Stauning personlig uegennyttig, punktlig til de mindste ting, ordholdende over for alle — og vedblev trods fremgang og ophøjelse at være en dansk arbejder.

En arbejderfører, der skulle gennemføre udviklingen fra 1913—1939, måtte være som Stauning.

STAUNINGS POLITIK

Af PEDER TABOR

Det blev Thorvald Staunings historiske bedrift at lede arbejderbefolkningens opmarch til politisk ligeret, til magt og medansvar for nationens skæbne.

Under hans førerskab blev et lille parti, hvis politik oprindeligt overvejende var protest og demonstration, landets største, den afgørende styrke i al dansk politik.

I de tre tiår, hvor han ledede Socialdemokratiet, forvandlede det samfund, hvori han fødtes. Et samfund præget af skrigende social uret og arbejdernes fattigdom omformedes til en velfærdsstat i udvikling.

Det var vel ikke noget mirakel, der fuldbyrdedes i årene 1910-40 — noget lignende skete jo samtidig i Sverige og Norge. Og naturligvis var den grundlæggende forklaring på den socialdemokratiske magterobring selve samfundsudviklingens strøm. Men det var førerens ansvar som den første blandt ligemænd at sætte kursen og undgå kæntringer. Det var, hvad Stauning gjorde med fasthed og klogskab.

Medens bondestandens politiske opmarch skete under ledelse af en kreds af højt begavede, men indbyrdes splidagtige venstreførere, blev føringen af den socialdemokratiske arbejderbevægelses fremrykning til magten alene Staunings. Uden forklejning af mændene i den inderkreds, der dannede falanksen omkring ham, tør det med sikkerhed siges, at det ikke var muligt indenfor kredsen at se nogen anden, der fuldt ud kunne have erstattet ham og nået de mål, han nåede. Det var umiskendeligt, at han var et hoved højere end omgivelserne. Naturligvis var Staunings politik oprindeligt helt afhængig af den sociale situation, han forefandt, men afgørende var det, at de foreliggende politiske muligheder fandt deres mand, manden, der forstod stadig at udvide mulighedernes grænse.

Tilfældet Stauning gentager sig naturligvis ikke. Ikke blot er de samfundsforhold, der var hans ophav og baggrund, lykkeligvis historie nu, men hans hele udrustning af karakter, kløgt og mod var en særegen kom-

bination af egenskaber, der sikkert var uden fortilfælde i vor politiske historie. Vel rummer denne historie et galleri af glimrende udrustede skikkelser som Monrad, Hørup, Berg og J. C. Christensen, men næppe nogen så helstøbt som Stauning, og i hvert fald ingen så totalt identiske med den folkebevægelse, de repræsenterede.

*

Netop fordi Staunings politik så at sige var et udtryk for hans eget væsen, er det vanskeligt at fremstille hovedlinjen i den uden også at skitserer et portræt af ham selv. I hvert fald for at forstå hans personlige succes som politiker er det nødvendigt hos manden selv at søge de egenskaber, hvoraf den i væsentlig grad var betinget.

I det ydre havde han førerhøjden, og krop skal der til også i politik. Rent bogstaveligt ragede han op i enhver forsamling, en skægget vikingeskikkelse, der samlede opmærksomheden om sig. Han følte som en central skikkelse og tiltrak helt naturligt de midtpunktsøgende elementer så vel i et folk som i det enkelte menneske. Nogen vidtspændende og original ånd var han ingenlunde, heller ingen blændende taler. Han havde intet til fælles med de besnærende folkeforførere i det lette kavaleri, han marcherede temmelig tungt, overbevisende støt og målbevidst, altid med fuld saglig oppakning.

I ualmindelig grad var han fri for den professionelle politiske behagesyge. Naturligvis er en politisk agitator altid en sjælefænger, men man havde altid et indtryk af, at Stauning fangede sjæle for en sag, ikke for sig selv. Sikkert nok vendte han ikke det døve øre til al den smiger, der blev budt ham på magtens tinder. Men jeg tror ikke, at den nogensinde forstyrrede hans ligevægt eller politiske cirkler, for han glemte aldrig, hvorfra han kom, og hvorhen han skulle — dertil sad arrenerne fra hans barndoms oplevelser altfor dybt og forpligtende i hans sind. Han førte livet igennem sin oprindelse med sig, uafrystelig som en arvesynd.

Naturligvis vendte han ikke med falsk beskedenhed ryggen til al den hyldest, som gennem årene bruste ham i møde, men han indkasserede den først og fremmest på sin bevægelses vegne. Og selv i perioder, hvor kategoriske slagord som »Stauning eller kaos« svarede ganske godt til en udbredt følelse i befolkningen, var hyldesten oftest overraskende uhysterisk. Det skyldtes ikke blot en sund nøgternhed i hans folkefølge, men

også hans personlighed, som ikke indbød til overdrivelser. Han var totalt blottet for dette hidsende træk af neurose, der prægede de hersker-typer, som i mellemkrigsårene red til magtens højder på bølger af rabiater tilbedelse.

Af natur var Stauning kammeratlig, og i et snævert vennelag kunne han, varmt og festligt, udfolde både et lystigt geselle-humør og et tørt ironisk lune. Også langt udenfor vennekredsen var han selskabelig, men på en særegen måde. For vel holdt han af at se mange mennesker om sig, men jo tættere mylderet blev, des mere ensom syntes han at blive. Han lyttede opmærksomt, var elskværdig, men ordknap, blottet for konversations-talent, ikke kunstigt tilknapet eller plaget af smålig mistænksomhed, og alligevel anedes der bestandigt om ham denne aura af respekt, der skiller uden at såre, fordi den føles naturlig. Den kaldede fører slipper sjældent ud af denne ensomhedens ring, hvad enten han føler den som en plage eller et værn.

Hans ensomhed var ingenlunde nogen metode, anlagt i embeds medfør. Han var i virkeligheden naturligt hæmmet lige indtil generthed, og det er vel rigtigt, hvad Kr. Bording, der stod Stauning nær i en snes år, engang skrev: at han ikke troede, at Stauning havde nogen virkelig fortrolig ven.

Sælsomt nok syntes Stauning mindst meddelsom i partiets organisatoriske inderkreds og blandt ministerkollegerne. Jeg hørte nu og da fra disse kredse klager over at være utilstrækkeligt underrettet. Om klagerne var berettiget, ved jeg ikke. Selv oplevede jeg som ven og pressemand en vidtgående åbenhjertighed fra Staunings side. Det skete i et par situationer, hvor han var hårdt angrebet og ved diskretionshensyn afskåret fra selv offentligt at sige sandheden og sætte tingene på plads. Og navnlig hændte det i særlig mørke perioder efter 9. april, hvor Stauning følte sig venneløs. Når han således havde åbnet sit tyngede hjerte og blotlagt en tankegang eller plan, var det tydeligt, at han følte sin egen åbenhjertighed som en lettelse.

Men som faderen i en stor familie: med visse bekymringer blev han bestandig alene.

*

Staunings klogskab havde ingen som helst lighed med snuhed og var ganske blottet for machiavelliansk kynisme. Taktik i almindelig forstand var en parlamentarisk hjælpedisciplin, han ikke havde synderlig sans for.

Jeg havde endda til tider en følelse af, at han så med en vis dulgt ringeagt på taktiske puslerier nede i den lille politiksfære, også når de kunne være fordelagtige.

Snarere end at overliste en modstander chokerede han ham. Midt i en opslidende parlamentarisk stillingskrig steg han et par gange ud af dækningen til en forløsende kamp i åben mark. Overfor modparter, der var mødt for at lave en politisk handel, indledte han nu og da med åbent at nævne en forfærdende pris og havde udbytte af at lade hårene rejse sig på modpartens hoved. Det var i afgørende situationer navnlig den frontale kampmetode, der karakteriserede Stauning som fører i dansk politik.

Havde Stauning ikke synderlig respekt for kortsigtede taktiske manøvrer, viser den lange linje i hans politiske gerning en målbevidst strategi, gennemført med en sikker situations-vurdering og en sjælden evne til at lade tingene arbejde for sig. Man så ham aldrig i den latterlige situation som politikeren, der med flagrende frakkeskøder løber om kap med en situation som med en hat i blæsevej. I den forstand havde han aldrig travlt, benådet, som han var, med en mærkelig evne til at tiltrække begivenhederne. Det kunne han vel efterhånden gøre i kraft af sin magtstilling, men oprindeligt var det nok netop denne evne, der bidrog til at føre ham ind i centrum af dansk politik. Han havde sind og råd til, når det var hensigtsmæssigt, at tie og bie, men også evne til at tale og handle, når tiden var moden. Han havde et fintmærkende politisk instinkt: en intuitiv fornemmelse af, hvordan landet lå, og en nøgtern vurdering af, hvor langt mulighederne rakte — en grænse, han sjældent søgte at overskride. Hans beslutninger mindede aldrig om geniets tanke-lyn, der blænder og fænger, men ofte anstifter uforudset ildløs. De problem-løsninger han nåede ved forhandling, havde snarest karakter af solidt håndværk, hvor materialet — målsætning, nødvendighed og mulighed — formedes med omsigt.

Når Stauning traf sine beslutninger, søgte han altid at sikre sig, at bagtroppen kunne følge med, og det kunne den som regel, lige indtil 1939-valget bragte ham en skuffelse. Han følte den mere bitter end egentlig rimeligt. Sine sejre gennem snart tredive år havde han indkasseret uden overmod, men at sejre var vel blevet ham en så normal tilstand, at han ikke formåede at tage et nederlag med resignation.

Med nogen færdig mening mødte Stauning sjældent en ny situation. I inderkredsen lyttede han opmærksomt til ethvert synspunkt, men når

Th. Staunings fødested, Holmens Kanal 30. I hjørnet indsat barndomshjemmet i 1884, Vestervold-gade 97 st.o.g.

Thorvald Stauning som 12-årig med sin fader og moder.

Anna Stauning, gift med Stauning 1898. Døde ved en trafikulykke 1921.

Stauning som 19-årig (nr. 4 f. v. i anden række), fotograferet i 1892 sammen med arbejdskammeraterne på Schmidts cigarfabrik i Fredericia.

emnet var udtømt, og han havde uddraget essensen af diskussionen, taget mål af situationen og mulighederne, var det ham, der traf afgørelsen. Ikke sjældent krævede det mod. Når en utraditionel og tilsyneladende risikabel beslutning skulle tages, var det gustne overlæg undertiden ret rigeligt repræsenteret i hans nærmeste omgivelser. Oftest var der dog mere tale om betænkelig hovedrysten end om egentlig aktiv modstand. Men når Stauning havde taget ansvaret, var han altid sikker på, at også de betænkelige fulgte ham — endda med lettelse og oftest med en følelse af, at det rigtige var gjort. Det kunne ved enkelte lejligheder tage sig ud som en slags efterbevilget bemyndigelse.

Der var situationer — eksempelvis på Vejle-kongressen i 1927 — hvor Stauning barsk og hensynsløst nedtromlede en opposition, hvori han ikke så andet end en fordomsfuld vanetænkning, som spærrede vejen for, hvad der var en politisk og økonomisk nødvendighed. På den anden side var det ingenlunde altid, Stauning satte sin vilje igennem i første omgang, men han forstod da at vente, til en sag var modnet. Et forsæt glemte han aldrig, selvom det krævede tid.

Så dominerende en skikkelse som Stauning var, kunne han vel syne som en parti-diktator. Han ønskede imidlertid ikke at diktere, men at lede. Sin leveregel som fører angav han umiddelbart før den bevægede Århus-kongres i 1915 i disse vendinger: »Har man ansvarlige, demokratisk valgte tillidsmænd, må man give dem et vist spillerum. Ved den kommende kongres og de kommende valg kan man jo, om man vil, gøre op med dem. *Men har man en ledelse, må den også have ledelsen.*«

•

Staunings mål var naturligvis det samme, som bestemmer al politik: *magten*, ikke for magtens skyld, men regeringsmagt til at fremme en politik, som bevidst, men udogmatisk sigtede på en organisk socialistisk omformning af samfundet, gennemført på demokratisk vis. I den strategi, han med dette mål for øje anlagde og udholdende gennemførte, viste han frem for alt sin statsmandsevne.

Det lader sig ikke præcist eftervise, hvor tidligt det blev ham klart, at et rent socialdemokratisk flertal var en fjern drøm, og at en permanent opposition ville blive en sultekur for de vælgere og den sag, han tjente. Men en kendsgerning er det, at han meget tidligt indenfor sit parti begyndte en planmæssig nedbrydning af de snævre, dogmatisk bestemte

grænser, som den foregående generation havde sat for partiets parlamentariske manøvre-muligheder. Af betydning for ham var måske også hans erfaringer fra det harmoniske samarbejde, han som minister i 1916—20 havde med de radikale regeringsmedlemmer. Samarbejdet blev brudt under påske-krisen i 1920, og i 1926 gerådede de to partier i bitter konflikt. Men Stauning fastholdt sin tanke om, at de to mindretal tilsammen lejlighedsvis måtte kunne give et regeringsdygtigt flertal. Han var ikke i tvivl om, at et regeringssamarbejde med de Radikale kunne føre et langt stykke vej frem mod de mål, han stræbte efter. Hans strategi kronedes omsider, i 1929, med succes. Hans største, i hvert fald givtigste bedrift blev etableringen og den kloge ledelse af det regeringssamarbejde, som først katastrofen den 9. april sprængte. I det tiår, da det bestemte udviklingen i landet, bidrog dette samarbejde afgørende til skabelse af et nyt og bedre Danmark, et samfund uendelig forskelligt fra det, hvori Stauning trådte sine børnesko.

*

Det lader sig ikke nægte, at Stauning — indtil tilbageslaget i 1939 og katastrofen i 1940 — havde et vist mål af held. Men i politik er held — så vel som uheld — i reglen velfortjent. For Staunings vedkommende var der for øvrigt i visse situationer tale om held i uheld. Men tilfældigheder var dog et underordnet element i Staunings politik. Hans politiske kløgt og mod havde imidlertid ikke alene ført til de sejre, han vandt, hvis der ikke om ham var opstået en almindelig *tillid* til hans karakters grundfjeld af redelighed og ordholdenhed. Hans egne og hans samarbejds-partnere stolede på ham, og modstanderne vidste altid, hvor de havde ham.

Arbejderbefolkningen så med tryghed hen til ham som garanten for, at ingen fremgangs-mulighed blev forsømt, og vide kredse i borgerskabet affandt sig efterhånden med ham som en garant for stabiliteten, vel også som et solidt værn mod voldelige sociale omvæltninger. Og Stauning var virkelig en uforsonlig fjende og hader af de bevægelser, der fra det politiske overdrev søgte at splitte arbejderbevægelsen og underminere det parlamentariske demokrati. Han behøvede så vist ikke at blive betalt derfor, men indkasserede dog en vis gevinst i form af tilstrømning af flydende stemmer.

*

Alt det, Stauning fik udrettet gennem 30 år i politikens frontlinje, er kun forklarligt, når man erindrer den jætte-fysik, han besad højt op i

årene, en kapital, som han hensynsløst trak på. Vi, der kendte ham i hans velmagt i 20'erne og 30'erne, erindrer ham som et renæssance-menneske, der var overvældende i arbejde, og hvis livsudfoldelse i fest til tider gav offentlighedens anstandsdamer begærligt nydt stof til forargelse. Han var — som asketen dr. P. Munch engang skal have karakteriseret ham — et af disse naturfænomener, der unddrager sig de almindeligt gældende normer. Men først og sidst var han med sin storhed og sine skrøbeligheder *menneske*, et ærligt og godt menneske. Just derfor følte et helt folk sig beslægtet med ham som med en kernedansk landsmand, der blot var af et format uden sidestykke i tidens politik.

Arret af årtiers partikampe blev Stauning efterhånden statsmanden, nationens førstemand. Og endnu mere end i hans velmagtsdage så et helt folk i ulykkens år hen til ham som den selvskrevne fører.

Som det sandt og rigtigt er skrevet af den konservative politiske kommentator P. Staunstrup:

»Ingen dansk politiker har favnet så vidt og samlet så bredt Mer og mer kom Stauning til at stå som typen på den politiker, der personificerer et folk.«

Digteren gav ham samme vidnesbyrd:

Hvor sås essensen af et land
så samlet i en enkelt mand.

27 stemmer mod 16

Det var i januar 1910, Socialdemokratisk Forbund valgte den 36-årige folketingsmand Th. Stauning til forretningsfører i stedet for P. Knudsen, som var valgt til socialborgmester i København. Der var den dag næppe nogen i hovedbestyrelsen — heller ikke Stauning selv — der havde synderlig grund til at vente, at han som partileder skulle komme til at dominere dansk politik gennem det meste af århundredets første halvdel. Der var endda i hovedbestyrelsen pinlig tvivl om, hvem der var bedst egnet til at løfte arven efter den hæderkronede P. Knudsen, som havde haft lederstillingen i 28 år.

Tvivlen var ikke ganske uforståelig. Stauning havde som modkandidat

den velansete fagforeningsmand, landstingsmand, senere borgmester Chr. Christiansen. Overfor denne sværvægter stod en ung mand, der ikke var særlig kendt i en bredere offentlighed, selv om han havde imponeret, da han i 1906, kun 32 år gammel, havde erobret den landlige Fakse-kreds. Man vidste, at den unge skæggede vikingetype satte sin brede kunstnerhat, som han ville, og at han efter fyraften var noget af en bohème, endog lidt af en digter, forfatter til et nu forlængst glemt skuespil »Livets Løgne«, der i hvert fald var udtryk for en poetisk åre, som gik dybt i den unge Staunings sind — med årene tørredes den ud, dog efterladende en varig interesse for litteratur og kunst.

Nu var det jo ikke en digter, man søgte som parti-forretningsfører. Og nogen anbefaling var det naturligvis heller ikke, at Stauning som taler oprindeligt var lidt ubehjælpssom og tør, uden anlæg for inspirerende improvisationer — en begrænsning, der i øvrigt alle dage fulgte Stauning. Han havde livet igennem stor respekt for talerstolen og holdt næppe nogensinde en tale af politisk betydning uden et omhyggeligt, håndskrevet manuskript.

Men der var i hovedbestyrelsen adskillige, som kendte og værdsatte andre sider af Staunings evner og karakter. De kendte hans glimrende arbejde på de indre partilinjer, hvor han gennem tolv år som hovedkasserer havde været P. Knudsens højre hånd og ofte hans stedfortræder. I rigsdagsgruppen havde man lært at værdsætte hans saglige arbejdskraft, ordholdenhed og politiske instinkt. Afgørende ved afstemningen blev nok P. Knudsens varme anbefaling af »den mand, der har stået mig nærmest i mine senere års arbejde«. Resultatet blev da, at Stauning valgtes, men ikke med kvalificeret majoritet, stemmerne stod 27 for Stauning og 16 for Christiansen. Det var måske ikke første, men blev i hvert fald sidste gang, at Stauning ikke var selvskrevet.

Dagen efter bød »Social-Demokraten« — det vil antagelig sige Borgbjerg — den nyvalgte forretningsfører velkommen i følgende linjer:

»Stauning er blevet en flittig og samvittighedsfuld rigsdagsmand med stærkt voksende evne til at beherske stoffet, fremlægge en sag og gøre et grundigt udvalgsarbejde. Han vil fortsætte P. Knudsens virksomhed som forbundets forretningsfører med troskab og selvstændighed, med pligt-opfyldelse, flid i detailarbejdet med et sundt blik for nutidens opgaver og med en klar socialistisk erkendelse af midler og mål.«

Tonen er venlig, dog en smule nedladende. Men Social-Demokratens

udtrykkelige placering af Stauning som den pligtopfyldende *forretningsfører* — ikke som partifører — svarede vist ganske godt til indstillingen blandt de ældre, velmeriterede parlamentarikere, hvoraf flere fra pionérgenerationen. De kunne vanskeligt tænke sig, end sige ønske sig underkastet denne unge mands ledelse. Man ventede sikkert i denne kreds, at Stauning — ligesom Knudsen — ganske overvejende ville hellige sig det organisatoriske og overlade andre — ikke mindst Borgbjerg — at spille de parlamentariske hovedroller forrest i rampelyset. Når Stauning også valgtes til formand for rigsdagsgruppen, var det formodentlig mest for at sikre kontakten mellem partiorganisation og gruppe. Faktisk kom der til at gå nogle år, før Stauning — uden nogensinde at trænge sig på — alene i kraft af en simpel uundgåelighed kom til helt at dominere billedet af partiet.

Parti-situationen

Da Stauning overtog *forretningsfører*-posten, havde Socialdemokratiet endnu ikke helt frigjort sig for sit oprindelige sekteriske præg. Det stak fortsat ret dybt i partiet, at socialismens ophøjede idé, hvis dens renhed skulle bevares, var uforenelig med praktisk politik. Det blev endnu et stykke ind i århundredet slået fast, at en uoverstigelig kløft skilte Socialdemokratiet fra alle andre politiske partier. Ganske vist havde partiet så tidligt som i 1884 sammen med Venstre deltaget i en fælles opposition mod Estrupiatet. Kongressen i 1888 nøjedes dog med at fastslå, at det vel ikke ligefrem skulle forbydes at træde i forbindelse med andre partier, men det understregedes samtidig, at »Socialdemokratiet er eet, og hvad der ligger udenfor det, noget andet, hvorpå medlemmerne hverken bør ofre tid eller penge«. Lejlighedsvist valgsamarbejde berørte da heller ikke den ideologiske målsætning: afskaffelse af klasseskel og udbytning ved, at alle samfundsmedlemmer skulle få herredømme over produktionsmidlerne.

Gentagelse af tidligere valgalliancer med Venstre var naturligvis udelukket efter de skuffelser, som systemskiftet i 1901 havde bragt. Og selv en valgalliance med de Radikale blev på kongressen i 1908 kun vedtaget med een stemmes flertal. Siden valget i 1906 rådede Socialdemokratiet over 24 mandater i Folketinget og 4 i Landstinget, men var ret sjældent

med i afgørende realitetsforhandlinger om sagerne, og år efter år stemte partiet mod finansloven. Hvor hårdt partiet lukkede sig selv ude fra enhver praktisk mulig deltagelse i regeringsmagten, fremgår af følgende kategoriske beslutning på kongressen i 1908: »Socialdemokratiet afviser enhver tanke om, at det kan deltage i dannelse af et ministerium, før partiet har absolut flertal i Folketinget«.

Beslutningen var et afgjort tilbagefald i forhold til det standpunkt, P. Knudsen i 1904 — under en diskussion med Aug. Bebel — havde indtaget på Internationales kongres i Amsterdam: »at man i givet fald måtte træde i skranken for et radikalt parti og eventuelt tage del i en regering«.

Nu afskar man sig altså principielt fra fremtidige muligheder for direkte indflydelse gennem et regerings-samarbejde. Denne indstilling stod i en iøjnefaldende modsætning til partiets virke på det kommunalpolitiske område, hvor — navnlig efter kommunalvalgene i 1909 — hundreder af socialdemokrater med iver og udbytte satte deres præg på kommunernes ledelse i stort og småt, og allerede i 1903 havde Socialdemokratiet sendt Jens Jensen ind i Københavns magistratsstyre som finansborgmester.

Men parlamentarisk havde partiet altså eftertrykkeligt sat sig selv udenfor. Det kan vel, når man i dag ser tilbage på situationen den gang, undre, at et parti, hvis vælgere var dybt interesseret i reformer, og hvis ledere i de fleste tilfælde var praktiske folk, frivilligt isolerede sig, for under protester og demonstrationer at afvente miraklet: at drømmen om flertallet realiseredes og den »socialistiske stat« opstod af kapitalismens ruiner. En plausibel forklaring ligger vel deri, at partiet eller i hvert fald dets toneangivende kredse oprindeligt var dybt påvirket af den udpræget dogmatiske marxisme, der var importeret fra Tyskland, og som stadig i sindene måtte brydes med dagens praktiske behov. Lykkeligvis blev partiet imidlertid temmelig uberørt af de oprivende, spidsfindige fejder, der omkring århundredskiftet udkæmpedes indenfor det tyske socialdemokrati, kampe mellem marxistiske dogmatikere som Kautsky og revisionisterne anført af Bernstein. De teoretiske stridigheder rakte herhjemme ikke synderlig langt ud over diskussionsklubbernes snævre rammer og spillede i hvert fald aldrig nogen afgørende rolle på kongresserne, hvor kun et forsvindende mindretal, sædvanligvis anført af Gerson Trier, hævdede teorierne i deres renhed.

Var Stauning marxist? I hvert fald kun af udpræget reformistisk observans, aldrig nogen rettroende dogmatiker, overhovedet ikke særlig in-

teresseret i teoretiske diskussioner og dybsindige analyser. Han havde ringe respekt for skrivebords-teoretikere. Men den lærdom, han i sin ungdom havde hentet hos Marx, glemte han dog aldrig, heller ikke da han stod som chef for en flertalsregering. Netop i det år, 1933, da han selv med det store Kanslergade-forlig havde bidraget til at afværge en håbløs økonomisk lammelse af det unægtelig kapitalistiske Danmark, så han Marx's forudsigelse af det kapitalistiske systems sammenbrud bekræftet i en verden, der hærgedes af kaotisk krise, massearbejdsløshed og afspæringspolitik. I en radiotale sagde han da: »Alle kapitalismens kræfter vakler. Det er ikke den marxistiske lære, der svigter, den underbygges netop ved den bevisførelse, som privatkapitalismen leverer Der er intetsteds vej udenom Marx's lære. Vi stoler på Marx«

Nej, Stauning glemte ikke grundsætningerne i sin marxistiske børnelærdom, men stillet overfor hverdagens krav var han aldrig i tvivl om, at principperne måtte vige for livets behov. Jeg tror, den Marx-sentens, som betød mest for ham, var denne: »Hvert skridt virkelig bevægelse er vigtigere end et dusin programmer«. Det var i hvert fald den lære, han livet igennem efterlevede. Nogen klar vision af udviklingens slutmål havde Stauning næppe nogensinde — og det bekymrede ham sikkert heller ikke — men han havde instinkt for bevægelsesretningen og kløgt, efterhånden også magt til at påvirke den i socialistisk retning.

Jeg er ikke i tvivl om, at Stauning på et tidligt tidspunkt er kommet til den opfattelse, at partiets varige parlamentariske isolation var en forsgelse af resultater, der kunne tilfredsstille arbejderbefolkningens påtrængende behov. Han stemte vel for kongres-beslutningen i 1908, men både i 1906, 1908 og 1910 satte han alt ind på etablering af valgalliancen med de Radikale. Og stemningen i partiet var efterhånden drejet så vidt, at alliancen i 1910 vedtoges med stort flertal — naturligvis især fordi enhver kunne indse, at de vigtige sager, der var på dagsordenen — grundlovsændring, valgkreds-reform og forsvar — bydende krævede en samling på venstre fløj.

I Staunings standpunkt ved disse lejligheder lå vel allerede de første kim til det regerings-samarbejde, der etableredes i 1929. Stauning havde selvsagt ikke overset, at Det radikale Venstre, som dannedes i 1905, frembød en mulighed. Det nye partis program tog sig i hvert fald indbydende ud, da det på en række punkter meget vel kunne forenes med dele af Socialdemokratiets aktuelle program. Tiden var imidlertid langt fra inde til

en politisk tilnærmelse til de Radikale udover det rent valgtekniske samarbejde. Socialdemokratiets nye princip-program, der vedtoges i 1913, indeholdt ingen indbydelse til de Radikale. Tværtimod var det stramt marxistisk i det vigtigste afsnit, hvori det sloges fast, at »Socialdemokratiet kræver produktionsmidlernes overgang til samfundseje«. Imidlertid er næsten alle de andre krav, der opstilledes i dette program — bl. a. et-kammersystem — i tidens løb blevet opfyldt, i nogle tilfælde overfløjet. I partiets liv og praktiske virke spillede kravet om samfunds-overtagelse af produktionsmidlerne en svindende rolle, atter og atter overskygget af de aktuelle arbejdsprogrammer. Offentligheden hørte faktisk mest om det ortodokse socialiserings-krav, når modstandere fremdrog det til skræk og advarsel. Men 1913-programmet blev stående, lige til kongressen i 1961 udformede et nyt princip-program, svarende til den skete udvikling og byggende på indvundne erfaringer.

Et skelsættende valg

Valget i 1913 blev et vendepunkt i det politiske liv. For første gang fik Socialdemokratiet flere stemmer end Venstre, og tilsammen erobrede partiet og de Radikale et solidt folketingsflertal. Baggrunden var det overraskende radikale grundlovsforslag, som den moderate venstre-konseilspræsident Klaus Berntsen stillede i efteråret 1912, efter at han havde afvist en tilnærmelse fra den frikonservative grev Mogens Frijs. Forslaget svarede langt fra til Socialdemokratiets principielle forfatnings-ideer, men det gjorde dog ende på landstings-privilegierne og udvidede valgretten til kvinder og »tyende«. Socialdemokratiet erklærede sig rede til end-og at »bringe store ofre« for at føre grundlovsændringen igennem. Også de Radikale stillede sig uforbeholdent bag Berntsens forslag.

Forfatningen stod da øverst på dagsordenen ved valget i maj 1913. Dets udfald blev i flere henseender forbløffende: Venstre, som jo havde fremsat forslaget, led et af sine største nederlag, et tab på 13 mandater, ganske vist på en så ringe stemme-tilbagegang som 5000. Årsagerne var flere: dels havde de allierede socialdemokrater og radikale — ikke uden ret — med virkning sigtet kredse i Venstre for lunkenhed overfor partiets eget grundlovsforslag, dels var der nok nogle venstrevælger-kredse, som fandt

FORLANG
OVERALT

Carlsberg
Apollinaris

OVER ALT

AALBORG
O O
A. BRANDUM & SØNS
AKVAVITTER

Stauning som Telegrafbud

T. P. Minister Stauning har bemyndiget et Telegram til tyske Schmittler til at rullede
Schmittler, men alle Schmittler af Telegrafminister Schmittler, men alle Schmittler af Telegrafminister

Minister u. P. = Minister under Politisyn

*Staunings videre-
befordring af et
telegram fra det
tyske socialdemo-
krati til de russiske
socialdemokrater
medførte en skarp
påtale fra udenrigs-
minister Scavenius.
Tegning af
Alfred Schmidt,
»Klods Hans« 1917.*

forslaget lovlig vidtgående. Socialdemokratiet vandt 8 mandater, og de Radikale havde, navnlig takket være alliancen med socialdemokraterne, en sensationel gevinst på 11 mandater, vundet på en så minimal fremgang som 3000 stemmer. Med henholdsvis 32 og 31 mandater havde Socialdemokratiet og de Radikale erobret et flertal af Folketingets 114 mandater, medens Højre næsten blev udryddet og kun bevarede 7 mandater.

Man skulle derfor synes, at grundlovssagens snarlige løsning var sikret, navnlig da stemmetallene tydede på, at grundlovspartierne snart kunne erobre landstingsflertallet. Men vejen til grundlovsrevisionen blev lang og brydsom.

Den naturlige konsekvens, som valgresultatet — og den socialdemokratisk-radikale valgalliance — angav, var dannelsen af en koalitionsregering af de to sejrende partier. Begge partier var imidlertid enige om, at det ville tjene sagen bedst, om Klaus Berntsen fortsatte som regeringschef og førte den nye grundlov igennem. Det hindrede J. C. Christensen imidlertid, og derefter dannedes ministeriet Zahle uden socialdemokratisk deltagelse, men med tilsagn om støtte til grundlovssagens løsning.

Umiddelbart efter valget havde kongen spurgt Stauning, om han ville påtage sig at danne ministerium. Der var imidlertid ikke i partiet stemning for dannelse af en socialdemokratisk mindretalsregering, der end ikke med absolut sikkerhed kunne påregne radikal støtte. Stauning mente heller ikke, at situationen var moden. Han måtte også regne med, at grundlovsreformen ville blive vanskeliggjort, når et yderparti skulle navigere den i havn. Derimod erklærede Socialdemokratiets rigsdagsgruppe på forslag af Stauning, at den ville være rede til at anbefale, at partiet lod sig repræsentere i en regering dannet af de tre grundlovspartier. Det var jo et klart — og fra Staunings side sikkert tilsigtet — brud med kongres-beslutningen fra 1908. Nogen reel betydning fik det dog ikke, da Venstre ikke ville deltage i en treparti-regering.

Når den naturlige konsekvens af valget — dannelsen af en socialdemokratisk-radikal regering — ikke kom i betragtning, var den afgørende årsag, at de Radikale aldeles ikke kunne tænke sig noget sådant. I sine erindringer beretter dr. P. Munch, at man diskuterede muligheden i det radikale parti, men, skriver han »alle var imod, jeg dog ikke helt, hvis det kunne indskrænkes til en eller to, idet jeg ikke havde så meget imod at have socialdemokrater med, men mente, at der kun var enkelte ministerier, i hvilke det var muligt at have dem«.

Dette radikale hovmod indhentedes unægtelig af nemesis i 1929, da situationen var vendt så grundigt om, at der for de Radikale i Staunings regering »kun var enkelte ministerier, i hvilke det var muligt at have dem«.

Efter vidtløftige forhandlinger og Højres mislykkede landstingsobstruktion lykkedes det omsider at gennemføre den nye grundlov, der dog ikke undgik et vist præg af J. C. Christensens fingeraftryk. Naturligvis var Stauning med i de mange grundlovs-forhandlinger, men Borgbjerg havde været i forgrunden og vist en overraskende smidighed i forhandlingerne. Da grundloven af 1915 endelig vedtoges i Folketinget, holdt

han også en begejstret tale, hvori han citerede salmedigteren: »Hvad skal jeg sige, mine ord vil ikke meget sige«.

Stauning var anderledes tempereret:

— Den nye grundlov er naturligvis ikke, som vi kunne ønske den, men den byder et så betydeligt fremskridt, at den dog er bedre, end man kunne have ventet af kapitalistiske partier. Den ophæver det valgretsprivilegium, som overklassen har haft siden 1866, giver tyendet og kvinderne valgret og leverer dermed det arbejdende folk våben, hvormed det kan tilkæmpe sig frigørelse for kapitalismen.

Som en tillidserklæring til det radikale ministerium stemte Socialdemokratiet i marts 1914 for første gang for finansloven.

For øvrigt havde Stauning netop ved det fredsvalg, der i maj 1915 bekræftede grundlovsændringen, en bitter oplevelse: Han var uden modkandidat opstillet i Fakse-kredsen, der under den nye valglov skulle nedlægges. Forud for valget havde 52 venstremænd offentligt erklæret, at de ikke ville stemme på Stauning og begrundet deres stilling med verserende rygter om hans private vandel. Stauning, der ellers ignorerede rygtesmederi af den karakter, tog for en gangs skyld bladet fra munden. I sin tale på selve valgdagen — en afsked med kredsen — sagde han ikke uden bitterhed:

— I Fakse-kredsen har der meldt sig 52, som er indigneret over een, der nu og da går på kro. Jeg blander mig ikke i andres færd på kroen. Lad dem, der er rene, kaste den første sten. Jeg føler trang til at sige dette afskedsord til dem, der gennem fjorten år har levet højt på rygtesmederi . . .

Kontrolminister

Ved krigsudbruddet i august 1914 udstedte regeringen med alle partiers tilslutning en neutralitetserklæring. På direkte forespørgsel fra Berlin erklærede udenrigsminister Erik Scavenius på regeringens vegne, at Danmark i intet tilfælde ville slutte sig til Tysklands fjender. Det var imidlertid ikke tyskerne nok. Da England natten mellem 4. og 5. august trådte ind i krigen, begyndte de at udlægge miner i Langelandsbæltet og forespurgte, om Danmark selv agtede at minespærre Storebælt. Det stod

KLODS-HANS

N°. 48

FRIDAG D. 8. AUGUST 1917

Udgivet af Alfred Schibye

FORLANG
OVERALT

Carlsberg
Apollinaris

OVER ALT

AALBORG
OG
A. BRØNDUM & SØN
AKVAVITTER

Hos Kaasofotografen

— Nu mås De 'ta' os! Vi kan virkelig ikke være
rolige saa lang Tid ad Gangen!

*Kravene om at de
borgerlige kontrol-
ministre Rottbøl og
J. C. Christensen
skulle udræde af
regeringen inspire-
rede til denne
tegning.*

»Klods-Hans« 1917.

regeringen klart, at hvis vi ikke gjorde det, ville tyskerne ikke betænke sig på at krænke dansk neutralitet ved at udlægge miner på dansk søterritorium, ja, måske endog skride til anlæg af kystbatterier på dansk landområde. Regeringen fandt det nødvendigt, at Danmark selv udlagde minerne, skønt det måtte give vor neutralitet slagside, da Østersøen derved spærredes for Tysklands modstandere. Ved et partileder-møde tiltrådte socialdemokrater og radikale denne opfattelse, den deltes også af Højres leder Piper, men de øvrige højremænd og Venstre var imod af frygt for engelsk uvilje. J. C. Christensen indtog alene det sær-standpunkt intet standpunkt at have. Det måtte være regeringens ansvar, sagde han — hvori vel lå, at han regnede med muligheden af et regeringsskifte. At regeringens og regeringspartiernes standpunkt var det klogeste, bekræf-

tedes, da kongen sendte den engelske konge et telegram om sagen og fik et svar, hvoraf fremgik, at England fuldt ud forstod Danmarks handle-måde.

Kort efter krigsudbruddet vedtoges de senere heftigt omstridte august-love, som gav indenrigsministeriet bemyndigelse til at regulere priser og rationere varer — grundlaget for hele det reguleringssystem, der i den følgende tid gav den jævne befolkning en vis beskyttelse og sikrede dens elementære forsyning. Dette system blev i de følgende år genstand for hadefulde angreb fra erhverv, der fortørnet så sig afskåret fra at udnytte mangelsituationen til bunds.

I efteråret 1916 fik Staunings skæbnelinje en skarp drejning. Striden om salget af De vestindiske Øer til USA udløste et sandt uvejr af nationalistiske protester. Det lagde sig først, da der blev sluttet forlig, efter hvilket sagen skulle afgøres ved folkeafstemning og Socialdemokratiet, Venstre og Højre repræsenteres i regeringen hver med en kontrolminister.

Det stod nu til Socialdemokratiet at afgøre, om det ville lade sig repræsentere i regeringen eller ved et nej vælte det aftalte forlig. Partikongressen blev i hast indkaldt og trådte sammen den 29. september. Stauning satte her hele sin autoritet ind på at sikre en positiv beslutning. Hans argumentation var i hovedsagen denne:

— Før i tiden mødte de andre partier os med hånsord, forfølgelser og undertrykkelse. Det betegnedes som en umulighed, at socialdemokrater kunne få plads i en regering. Men det samme socialdemokrati's indtræden i en regering er nu blevet en betingelse for de andres tilslutning til en overenskomst. Udfaldet af vore overvejelser vil blive optegnet i historien, og forhåbentlig vil nye fremskridt og nye sejre tage udgangspunkt fra denne dag . . .

Kongressens positive beslutning — der blev truffet med 291 ja mod 32 nej — var virkelig historisk, navnlig fordi den faktisk, om end ikke formelt omstødte den spærring, som 1908-kongressen havde oprettet på vejen til en regeringsdeltagelse. Skønt det altså kun skete for tilfældet, kunne Stauning dog regne med faktisk at have opnået, hvad han havde tilstræbt: den operationsfrihed, der åbnede mulighed for regeringsdeltagelse og eventuelt som konsekvens deraf også adgang til at danne en socialdemokratisk mindretalsregering.

Få dage efter kongressen indtrådte Stauning i regeringen som kontrolminister, og i løbet af efteråret blev øsalget vedtaget ved folkeafstemning.

En slags borgfred

Officielt var der i krigsårene etableret politisk borgfred. Men hverken før eller siden har atmosfæren været så forgiftet. Fra handelens og landbrugets side blev reguleringssystemet angrebet med voksende raseri. Samtidig øgedes bitterheden i arbejderbefolkningen, som, længe nægtet lønmæssig dækning for dyrtiden, måtte se, hvordan vare- og børsspekulanter, klausulædere og kædehandlere indkasserede glubende gullashgevinster. Hertil kom i 1917 som et yderligere gæringsstof den bolshevistiske revolution i Rusland. Fra arbejderbevægelsens yderste venstrefløj haglede skældsordene ned over lederne, specielt Stauning og Borgbjerg: »kapitalist-lakajer«, »minister-socialister« m. v. Brydningerne førte efterhånden til syndikalistisk og kommunistisk splittelse, men Stauning lod sig ikke rokke fra støtten til den radikale regering. Og på den bevægede Århus-kongres i 1915, som han beherskede i højere grad end nogen tidligere, gjorde han op med oppositionen, der navnlig stammede fra diskussionsklubberne og ungdomsbevægelsen, som var utilfredse med den nye grundlov, med forsvarsbevillingerne og indkaldelsen af sikringsstyrken.

Stauning stillede kongressen overfor valget: *enten* en tom demonstrationspolitik *eller* en realistisk reformpolitik. Den bevægede debat endte med en overvældende majoritet for den første politik: 183 mod 8 stemmer. Ikke blot gik Stauning, der havde talt i tre timer, ud af slaget med en yderligere styrket position, det var tillige med ham som den centrale skikkelse lykkedes at fastlægge en klar reformistisk partikurs, stilende i retning af overtagelsen af regeringsmagt og -ansvar. Hvem der i givet fald skulle tage statens ror, efterlod kongressen ikke synderlig tvivl om.

For øvrigt spildte kongressen megen tid på spørgsmålet om politikernes repræsentative pligter i forholdet til kongehuset. Stauning gjorde håndfast ende på debatten, da han fastslog, at konsekvensen af gennemførelsen af Socialdemokratiets principielle program ville være monarkiets forsvinden, men at der under det rådende system var repræsentative pligter, som socialdemokrater ikke kunne unddrage sig.

Spørgsmålet om monarkiet var dermed lagt på is — i hvert fald indtil det optøedes af kampens hede under påskekrisen i 1920.

Med en loyalitet, der kunne minde om selvopofrelse, dækkede Stauning med hele sit partis bredde den radikale regering i tykt og tyndt. Utvivl-

somt øvede han indenfor kabinettet en betydelig indflydelse på de socialpolitiske foranstaltninger. Hvor megen andel han der ud over havde i udformningen af ministeriets almindelige politik, er uklart. Men i hvert fald havde han nok ingen mulighed for at fremkalde nogen skærpelse af den svage finanspolitik, som Edv. Brandes førte, tilsyneladende temmelig suverænt. Når dertil kom, at pengepolitikens ledelse faktisk var flyttet over Holmens Kanal fra en svag Nationalbank til Glückstadts spillebank, er det klart, at spekulatøren måtte få et forfærdende omfang. Imidlertid må det retfærdigvis erkendes, at regeringens muligheder begrænsedes af landstingsflertallet, og at opgaverne, der forelå, var uden fortilfælde.

Ikke blot angrebet af en del af sine egne blev Socialdemokratiet fra chauvinistisk side uophørligt mistænkeliggjort for de nye og gamle tyske forbindelser, der under den værste brændselsnød i 1917 muliggjorde tilførsel af tyske kul. For vor Englands-eksport under den uindskrænkede ubådskrig blev det af betydning, at Philip Scheidemann på Staunings initiativ henvendte sig til den tyske regering for at sikre eksportrutten via Bergen. Faktisk lykkedes det i vid udstrækning at holde eksporten i gang. Socialdemokratiet blev angrebet for unneutralitet, for at have solgt sig til tyskerne. Og angribernes spil lettedes, også fordi Borghjerg i »Social-Demokraten« anlagde en udpræget ensidig kurs. Den lod sig vel begrunde som en modvægt mod chauvinisternes tyskfjendtlige aktivitet, men vakte uvilje også i arbejderkredse, der afgjort ikke ønskede at blive taget til indtægt for et aggressivt Kejser-Tyskland. Naturligvis havde de højt talende, men snævre chauvinist-kredse ingen som helst mulighed for at ændre landets neutralitetspolitik, men farlige var de ikke desto mindre, fordi de meget vel kunne fremkalde alvorlig mistanke i Berlin, og rent faktisk var tyskerne i 1916 i gang med militære anlæg i truende nærhed af grænsen.

Den opsparede — og opagiterede — uvilje mod »tyskerkursen« hang tykt i luften og fik udladning i en hvirvelstorm, da de Konservative i 1917 skred til angreb på Stauning, fordi han i Stockholm havde deltaget i forberedelsen af en international socialistisk fredskonference. Konferencen kom overhovedet ikke i stand, da engelske og franske partirepræsentanter nægtedes pas og kun tyskerne kunne mødes med socialdemokrater fra neutrale lande. Stauning beskyldtes for ved unneutral handlemåde at have kompromitteret regeringen og bragt neutralitetspolitikken i fare. Den konservative leder Piper forlangte i et brev til Zahle, at Stau-

Som »Blæksprutten« i 1917 tænkte sig et dansk arbejder- og soldaterråd.

ning skulle udtræde af ministeriet. Zahle måtte naturligvis afvise, da partierne selv måtte bestemme, hvem der skulle repræsentere dem. Det konservative parti beordrede derefter sin repræsentant i regeringen, landstingsmand Rottbøll, til at demissionere. Det nægtede han, og som en demonstration dannede han sammen med bl. a. Frijs den frikonservative landstingsgruppe — denne ejendommelige partidannelse, der bag sig ikke havde en eneste folketingsvælger. Så sælsomt kan det gå i politik, at en mislykket socialdemokratisk fredskonference blev ophævet til de frikonservatives brud med Det konservative Folkeparti.

Et par år senere, i sommeren 1919, hentydede jeg under en samtale med Stauning til affæren omkring Stockholm-konferencen. Han bemærkede temmelig tørt:

— Regeringen var jo nær blevet sprængt af lutter forargelse over, at jeg deltog i den konference. Jeg havde kun vanskeligheder ud af det. Men jeg er glad for at have deltaget i forsøget. Hvis det virkelig var lykkedes, kunne krigen være blevet forkortet med mere end et år. Millioner af

Th. Stauning som 17-årig.

Th. Stauning 21 år.

Th. Stauning fotograferet i 1906.

På vej over Amalienborg slotsplads juni 1913.

Stauning betragter demonstrationens opstilling i Fakse.

De stateligt klædte folketingsmedlemmer forlader rigsdagsbygningen i Fredericiagade efter åbningen i 1906, forrest ses Stauning.

Et postkort, hvor man ser Th. Stauning med cyklen, han havde opstaldet i Fakse, så han nemt kunne komme rundt i sin valgkreds.

menneskeliv kunne være sparet. Og hvem ved — måske ville freden have indeholdt mindre stof til økonomiske omvæltninger og revanchetanker end den, der nu ventes dikteret i Versailles . . .

Fast på demokratisk grund

På partikongressen i februar 1918 var kritikken af den førte politik skarpere og misfornøjelsen med udviklingen mere udbredt end nogensinde. Staunings forsvar og modangreb var tilsvarende kraftige. Det er nok ikke uberettiget, når K. K. Steincke senere berettede, at Stauning betjente sig af kølleslag, medens Borgbjerg længst muligt holdt gode minner til slet spil. Ved afstemningen om valgsamarbejdet med de Radikale var majoriteten mindre end i mange tidligere år: 222 ja mod 156 nej.

Ved valget i foråret 1918 blev oppositionens angreb på regulerings-systemet voldsommere end nogensinde. Når det alligevel lykkedes at opretholde et socialdemokratisk-radikalt folketingsflertal, skyldtes det nok især betænkelighed ved at skifte heste i vadestedet, vel også en vis anerkendelse af en regeringspolitik, der havde holdt Danmark udenfor krigen.

Medens Rottbøll og J. C. Christensen gik af som kontrolministre før valget, blev Stauning i regeringen som besegling af samarbejdet med de Radikale. Hen på efteråret overtog han socialdepartementet. På en række områder gjorde han her en skabende indsats. I januar 1919 fik han gennemført den første 8 timers-lov, begrænset til døgnvirksomheder. Den efterfulgtes af arbejdsmarkedets 8 timers-overenskomst, der trådte i kraft 1. januar 1920. Endvidere lykkedes det Stauning at få ulykkesforsikringsloven forbedret. Hans deltagelse i kommissionsarbejdet med alders- og invalideforsikringen lagde grunden til den senere lovgivning. Betydningsfuldt blev det, at Stauning i 1918 foranledigede, at K. K. Steincke udarbejdede den betænkning, som blev grundlaget for den senere socialreform.

Efter valget formulerede Socialdemokratiet sin politik i et omfattende manifest, som især sigtede på kontrol med bankvæsenet, skærpet prisregulering, offentlige arbejder og forbedring af sociale love. Men dertil knyttedes denne kategoriske erklæring om stillingen til demokratiet:

»Danmark er et demokrati. Vi vil ingen reform, for hvilken vi ikke kan vinde tilslutning fra folkets flertal.«

En sådan edsaflæggelse til demokratiet kunne måske synes ufornudden,

da partiet aldrig havde vist mindste tilbøjelighed til at flytte sig fra folkestyrets grundlag. Men under de givne forhold var en så klar stillingtagen dog en nødvendig modvægt overfor en tiltagende indsvivning af kommunistisk og syndikalistisk smitte i arbejderbevægelsen. Det var fænomener, der havde deres forklaring dels i arbejdernes forringede kår og de udfordrende gullash-gevinster, dels og navnlig i inspirationer fra den russiske revolution, som sendte dønninger ind over landet i form af mangfoldige ulovlige strejker, stormen på Børsen og bataljerne på Grønttorvet. Fra det yderste venstre overøstes Stauning med hadefulde skældsord som »gidsel for kapitalisterne«. Angrebene kom ikke mindst fra den socialdemokratiske ungdomsbevægelse, der efterhånden opererede som en partifraktion. I 1919 måtte Stauning tage et drabeligt opgør med ungdomslederne. Resultatet blev, at et flertal af de unge etablerede sig som et venstresocialistisk parti, der snart omdannedes til et kommunistisk parti, knyttet til Komintern.

Ved flere lejligheder vendte Stauning sig skarpt mod de grasserende ulovlige strejker — bl. a. i en tale i Folketinget i november 1919:

— Jeg forudser, sagde han, den største skade for arbejderne selv, hvis respekten for overenskomsterne brydes. En kort stund kan det måske betale sig, men arbejderne bør ikke indstifte en tilstand, som kan blive anvendt mod dem selv . . .

Stauning, der indtil krigsårene var urban, næsten formel i sin polemiske form, lærte efterhånden — uden at kunne lide det — at håndtere de tunge våben. Men følsom, som han i virkeligheden var, i hvert fald overfor angreb fra sine egne, afsatte krigsårenes oplevelser hos ham en dyb bitterhed og et næsten uartikuleret had til det kommunistiske splittelsesparti.

På rigsdagen var der i disse år en permanent krigstilstand såvel mellem regering og opposition som mellem Folketinget og Landstinget. Alligevel blev lovgivningsarbejdet ikke forsømt. Retsreformen blev omsider gennemført i forbedret skikkelse, len og stamhusene blev afviklet, og i denne forbindelse gennemførtes en ny udstykningslov, hvorefter husmændene fik brugsret til jorden mod at betale en konjunkturbestemt rente.

Efter Tysklands sammenbrud eksploderede spændingen mellem regering og opposition i en alvorlig krise. Ved hjælp af Landstinget nægtede oppositionen regeringen et statslån, med mindre den var rede til at op-

hæve august-lovene, d. v. s. selve grundlaget for reguleringssystemet. Så alvorlig var krisen, at kongen havde forhandlinger med J. C. Christensen om dannelse af en venstregering, men han fandt dog endnu ikke situationen moden til at skaffe sig af med ministeriet Zahle, skønt lysten dertil næppe manglede. Han erklærede endog offentligt, at han ikke ville tage et ministerium mod Folketingets flertal — en officiel anerkendelse af parlamentarismen, som majestæten dog syntes at have glemt det følgende år. Det skæbnesvangre resultat af krisen blev begyndelsen til en alt for tidlig afvikling af de fortsat nødvendige økonomiske restriktioner.

Konspirationer

I hele krigsperioden havde oppositionen forfulgt to væsentlige mål: dels at svække de bånd, der bandt erhvervs-egoismens fenrisulv, dels at undergrave regeringen for ved først givne lejlighed at befri landet for det radikale »regereri«. Nu, da krigen var afsluttet, men freden endnu ikke sluttet, fyldtes luften af krav om frit slag for erhvervslivet. De restriktions-lempelser, der var gennemtvunget af oppositionen, havde kun skærpet appetitten. En i forvejen spændt atmosfære blev nu yderligere ophedet, da grænsespørgsmålet blev aktuelt. Til at begynde med — d. v. s. straks efter Tysklands sammenbrud — var der mellem alle rigsdagspartier fuld enighed om at følge den af H. P. Hanssen anlagte linje: at selvbestemmelsesretten udøvet ved en folkeafstemning skulle være eneafgørende for grænsedragningen. Men snart startedes en chauvinistisk kampagne af stadig voksende voldsomhed, tilsigtende at udnytte det tyske nederlag til at drage også områder med overvejende tysksindet befolkning, først og fremmest Flensborg, ind i riget. De Konservative — der vel ikke havde synderlig overtalelse behov — lod sig villigt lokke med i opløbet, og Venstres stilling var temmelig tvetydig, navnlig efter at H. P. Hanssen — til Venstres fortørnelse — var gået ind i regeringen. Både han og hans grænsepolitik udsattes nu for mistænkeliggørelse og åbne angreb i en del af venstrepressen. Ikke alene blandt hyperpatrioter, men også i vide kredse indenfor oppositionen fandt man det utåleligt, at en radikal regering, som aldrig havde vist tilstrækkelig ærbødighed for Gud, konge og fædreland, skulle føre vor hærtagne sønderjydske datter

hjem. Det er symptomatisk, hvad den gamle moderate venstrefører Frede Bojsen i marts 1919 skrev i et nu offentliggjort brev til Niels Neergaard: at han gyste »ved tanken om, at en regering af forløbne jøder skal bruge Danmarks hjertesag til at pynte sig med«.

Bag kulisserne foregik der livlige konspirationer, der tog yderligere fart, da folkeafstemningen i marts 1920 i 2. zone, som omfattede Flensborg, viste en overvældende tysk majoritet (48.000 tyske mod 13.000 danske stemmer). Uden hensyn til denne klare afgørelse rejste aktivisterne nu krav om at få »Flensborg hjem«. På politisk plan mødte de mere eller mindre åbenlys sympati fra de Konservatives og Venstres side, da det i indviede kredse blev klart, at den internationale kommission, som skulle træffe afgørelsen, var indstillet på fuldt ud at respektere afstemningsresultatet. I dagene før palmesøndag 1920 havde medlemmer af kongehuset — vist nok enkekejserinde Dagmar og prins Valdemar — sammen med fremtrædende aktivister rettet en fortløbig henvendelse til kommissionen om at imødekomme de aktivistiske grænsekrav.

Kort efter mødte to ledende aktivistiske sønderjyder, P. Grau og Ernst Christiansen, op i København for at bede Konservative og Venstre om »at gøre noget«. De to sønderjyder var også hos kongen, og denne tillod sig uden regeringens vidende at føre forhandlinger med venstrelederne J. C. Christensen og Neergaard. De to venstremænd henvendte sig derefter — udenom de øvrige udvalgsmedlemmer — til den fungerende formand i rigsdagens sønderjyske udvalg, den konservative Harboe, og foranledigede, at han, alene med deres tilslutning, telegrafisk bad den internationale kommission om at udsætte sin afgørelse, til der var holdt valg i Danmark.

Medens dette foregik bag kulisserne, måtte Venstre i valglovsudvalget spejde efter en mulighed for at vælte et spil, der var ved at gå partiet imod, fordi forhandlingerne tenderede i retning af, at de Konservative enedes med regeringspartierne om en valglov, der ville berøve Venstre dets valgtekniske favør og adskillige folketingsmandater.

Det var i denne situation, rigsdagen den 27. marts blev sendt hjem på en påfaldende lang påskeferie. Hvortil rigsdagens fraværelse skulle bruges, viste sig omgående. Nogle få timer efter, at rigsdagsmændene var rejst hjem, startede den parlamentariske opposition en åbenbart velforberedt udenom-parlamentarisk aktion: Gennem Ritzaus Bureau udsendtes samstemmende erklæringer, hvori dels Venstre og Konservative, dels to

afhoppere fra regeringspartierne, socialdemokraten Emil Marott og den radikale Moesgaard Kjeldsen, krævede valg under påskud af, at de to afhopperes frafald betød, at regeringen havde mistet sit folketingsflertal. Det var nu urigtigt, da den konservative professor Birck offentligt tog afstand fra sit partis erklæring. Når hans erklæring medregnes, stod der faktisk mod regeringen kun 69 stemmer af 140. Men ganske uden hensyn dertil var en styrkeprøve gennem Ritzaus Bureau naturligvis parlamentarisk ugyldig. En regering kan fornuftigvis kun fældes i folketingssalen.

To dage senere, mandag den 29. marts, kunne »Berlingske Tidende« fra Slesvig meddele, at de danske i Flensborg »med åndeløs spænding« forventede udviklingen i København, og at Zahle var kaldt til kongen.

Man var nu nået til kulminationen af en Flensborg-intrige, der dels skyldtes chauvinistisk konspiration, dels parlamentarisk uparlamentariske aktion, dels endelig — som professor Birck senere påpegede — visse kredses brug af grænsepolitikken som »springbræt for den sammenrottede højfinans og monopolisme«.

Luften var efterhånden blevet så beklumret og lummer også på Amalienborg, at kongen nu blev offer for et politisk hedeslag.

Påskekrisen

Det indtraf, da Zahle efter anmodning indfandt sig på slottet mandag formiddag. Hans samtale med kongen varede en time og foregik i en spændt atmosfære, tenderende mod eksplosion. Kongen begyndte med at tale om grænseespørgsmålet og henviste til de offentliggjorte erklæringer om valg. Zahle svarede, at de var afgivet udenfor tinget og derfor konstitutionelt betydningsløse. Kongen sagde så rent ud, at han ønskede valg straks, og opfordrede ministeriet til at udskrive det. Zahle nægtede det med henvisning til, at det ville være urimeligt at føje endnu et valg til de fem, som snart blev nødvendige for at ændre grundloven, så sønderjyderne kunne blive repræsenteret på rigsdagen. Zahle var imidlertid rede til at udskrive valg, så snart forslagene til ændring af grundlov og valglov var gjort færdige.

Denne redegørelse besvarede kongen med at opfordre Zahle til at demissionere. Dette nægtede Zahle, men ifølge dr. Munchs erindringer til-

føjede han, at »kongen jo kunne afskedige ministeriet«. Så kom eksplosionen. Kongen greb åbenbart med taknemlighed Zahles udtalelse og sagde, at når ministeriet ikke kunne udskrive valg, ville han meddele det dets afsked. Zahle advarede indtrængende kongen. Han henviste til, at tiderne var urolige, at vigtige afgørelser forestod, og at landet netop i øjeblikket var truet af en faglig storlockout. Men advarslerne gjorde intet indtryk på kongen. Han erklærede, at han havde taget sin beslutning, at han nøje havde undersøgt sin konstitutionelle beføjelse, og at han havde alt i orden.

Dette sidste var nu urigtigt. At kongen og hans nærmeste omgivelser inderligt ønskede at fjerne ministeriet, er givet. Men kongens beslutning blev tydeligt nok truffet impulsivt. Det hele foregik i hvert fald så hovedkulds, at kongen ikke havde nogen ministerliste klar, og han glemte i hastværket at anmode Zahle om at fungere videre, til et nyt ministerium kunne udnævnes. Da anmodningen senere på dagen rettedes til Zahle, blev den afvist. Han ville ikke kontrasignere en afskedigelse, som han fandt uparlamentarisk, og kongens kundgørelse om ministeriets afskedigelse fremkom da uden den forfatningsmæssige kontrasignatur.

Det var virkelig en afskedigelse på gråt papir — et farvel uden tak til et ministerium, der havde båret krigsperiodens byrder, men ganske vist aldrig vundet majestætenes gunst.

Et vældigt røre bredte sig over landet, da meddelelsen om ministeriets afskedigelse spredtes. På »Social-Demokraten«s redaktion forberedte Borgbjerg i den højeste ophidselse en ekstraudgave med den kæmpemæssige overskrift: »Kongen begår statskup«. I teksten bebudedes det, at arbejderne måtte besvare kuppet med generalstrejke. Stauning kom først til byen nogle timer efter, at ekstraudgaven var spredt over byen. Da han kom op på »Social-Demokraten«s redaktion, var det ret tydeligt, at han var noget betænkelig ved Borgbjergs impulsive behandling af situationen. Det tilkom jo ikke et blad på egen hånd at proklamere generalstrejke. En sådan beslutning kunne naturligvis kun træffes af De samvirkende Fagforbunds generalforsamling. Men som sagen nu var startet og arbejderbevægelsen forpligtet af sit hovedorgan, var intet tilbagetog muligt. Stauning besluttede derfor at gå ind for legalisering af generalstrejkebebudelsen, men fra første færd — bekræftet af hans handlemåde under krisen — var hans mål at nå, hvad generalstrejken tilsigtede, men at undgå dens iværksættelse.

For straks at bringe udviklingen under kontrol og ind i organisationsmæssige baner fik Stauning om aftenen indkaldt et møde af politiske og faglige tillidsmænd. Det blev her på forslag af Stauning besluttet at sende en deputation til kongen med krav om, at forfatningen blev respekteret, ministeriet genindsat og rigsdagen indkaldt til færdigbehandling af valgloven. Henvendelsen havde form af et ultimatum til kronen: Hvis de stillede krav ikke var opfyldt inden tirsdag den 30. marts kl. 9,30, ville der på De samvirkende Fagforbunds generalforsamling blive fremsat forslag om generalstrejke. Henimod midnat kom deputationen, ledet af Stauning, til Amalienborg og havde en samtale med kongen. Stauning fremstillede situationens alvor, og kongen lovede svar inden den fastsatte frist. Svaret blev imidlertid et klart nej.

Endelig tirsdag eftermiddag lykkedes det kongen at få sammensat et ministerium under højesteretschefen Otto Liebes ledelse. Medlemmerne var naturligvis alle mere eller mindre fremtrædende grænse-aktivister, den mest kendte professor Th. Røvsing, en frafalden radikaler.

Om aftenen fik de københavnske arbejderes harme luft ved et masse-møde på Fælled, hvor Stauning talte. I forhold til situationen var hans tale ret behersket, men den indeholdt dog en trussel, som ikke kunne misforstås:

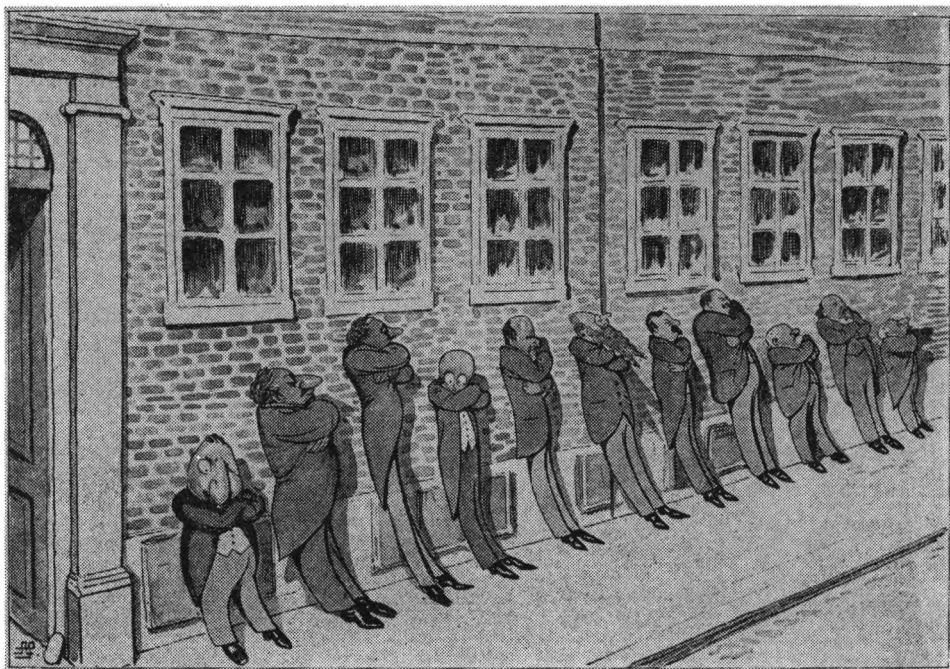
— For 50 år siden lød samme ord som nu til landets konge: »Driv ikke folket til fortvivlelsens selvhjælp«. Denne konsekvens har vi foreholdt kongen i en sen natte-time, men han har ikke lyttet dertil . . .

Stemningen i København var på bristepunktet. Politiet var mobiliseret, garde-detachementer med rekylgeværer bevogtede Amalienborg-kvarteret, og Liebe rekvirerede tropper fra Helsingør og Vordingborg.

Det var i denne atmosfære, De samvirkende Fagforbunds generalforsamling trådte sammen om onsdagen. Stauning holdt hovedtalen, som gjorde et dybt indtryk:

— Nu, da det gamle ministerium havde sikret land og folk fred og ro under krigen og i revolutionsårene, blev det sparket bort af en flok eventyrere, hvis regimenter udsætter landet for den største fare. Men det vil vi ikke finde os i. Arbejderklassen har altid stillet sig på *lovens grund* og ønsket en rolig og sikker udvikling. Men ingen mand i landet må have privilegium på at bryde denne udvikling. Alle må stå lige for loven . . .

Naturligvis delte forsamlingen harmen over kongens handle-måde. Men generalstrejke var et syndikalistisk slagord, som aldrig havde hørt til i

1920. Hans Majestæt Kongen har anmodet ministeriet om at fungere indtil videre, og det efterkommes efter Alfred Schmidts opfattelse på denne måde.

den socialdemokratiske arbejderbevægelses våbenarsenal. Og der var i virkeligheden både blandt parlamentariske og faglige ledere visse betænkeligheder ved at benytte det faglige strejkevåben i en rent politisk sag. Lyngsø gav kraftigt udtryk for sine betænkeligheder. Han så vel som andre fagforeningsledere vidste af erfaring, at det i stærkt følelsesbetonede situationer er lettere at få folk ud på gaden end ind på arbejdspladserne igen.

Men alle følte, at terningerne var kastet. Udviklingen lod sig ikke skrue tilbage, men den måtte beherskes. Det var det, Stauning tilsigtede, og han fik derfor den resolution, som vedtoges, holdt på helt realistisk grundlag: Ministeriet Liebe krævedes afskediget, men da Zahle havde erklæret ikke at ville genindsættes, nøjedes man med at forlange rigsdagen ind, ny valglov gennemført og derefter valg. Samtidig måtte den faglige konflikt løses. Arbejdsgiverne havde netop afvist alle arbejder-

krav og varslet stor-lockout til den 9. april. Endelig stilledes krav om amnesti for alle politiske forseelser under krisen.

Fagforbundene opfordrede til at forberede iværksættelse af strejken senest fra 6. april, men enkelte fagforeninger skred til aktion straks, bl. a. blev en række blade, der støttede kuppet, standset af typograferne.

Efter generalforsamlingen drog en delegation, ledet af Stauning, til Amalienborg og overbragte kongen den vedtagne resolution. Næste fase i en hektisk udvikling blev en anmodning onsdag nat fra Liebe til Stauning om en forhandling. Der forhandlede natten igennem på Amalienborg. Stauning fastholdt ubøjeligt, at Liebes afgang var forudsætningen for enhver løsning. Hele skærtorsdag forhandlede ministeriet med repræsentanter for Socialdemokratiet og De samvirkende Fagforbund — uden resultat. Langfredag afbrød Liebe forhandlingerne, åbenbart opmuntret af en udtalelse, hvori J. C. Christensen havde tilrådet at »tage stødet«. Liebe udskrev så valg til 22. april — uden at indkalde rigsdagen. Folketingets formand, venstremanden Pedersen Nyskov, nægtede at lade rigsdagen træde sammen. Han havde lovet Liebe kun at indkalde rigsdagen efter samråd med ham, og kun hvis generalstrejken var afløst, ville Liebe tillade rigsdagen at træde sammen, men selv i så fald ville regeringen blive siddende uden hensyn til en eventuel tillids-afstemning i Folketinget.

I denne situation, hvor generalstrejken syntes uundgåelig, tog Stauning et nyt initiativ. Som formand for Borgerrepræsentationen foreslog han, at forsamlingen i sluttet trop skulle drage til Amalienborg og stille kongen overfor krav om dannelse af et ministerium, der havde parlamentarisk grundlag. Borgerrepræsentationens og magistratens socialdemokrater og radikale drog så afsted, ledsaget af en vældig menneskeskare. Stauning var ordfører, og i kongens overværelse holdt Liebe en udæskende svartale. Men det var nu ret tydeligt, at kongen begyndte at vakle. Han var efterhånden blevet klar over situationens uholdbarhed og kunne ikke undgå at høre de taktfaste råb nede på slotspladsen: Republik! Republik!

Da Stauning kom ud fra residenspalæet, neddæmpede han gemytterne og vendte brodden mod Liebe, ikke mod kongen:

— Kongen har — sagde han — lovet at overveje vore indtrængende ord. Men ved hans side stod en statsminister, hvis ord ikke gav meget håb om en fredelig løsning . . .

I virkeligheden var løsningen nærmere, end det så ud til. Og mulighederne forbedredes, da kongen bad om øjeblikkelig indkaldelse af rigsdags-

gruppernes formænd. Deres forhandlinger begyndte på Amalienborg påskelørdag kl. 9. Fra Socialdemokratiet mødte Stauning og C. C. Andersen, fra Venstre J. C. Christensen, fra de Konservative Piper og Johan Knudsen, fra de Radikale Ove Rode og Herman Trier. Forhandlingerne foregik dels med, dels uden kongens deltagelse. Der forefaldt navnlig bidske diskussioner mellem Stauning og J. C. Christensen. Hverken han eller Piper ville tilråde afskedigelse af Liebe. Men i nattens løb bøjede de sig. Afgørende blev dels kongens frygt for uoverskuelige konsekvenser, dels Staunings urokkelige fasthed. Kl. 4,13 afskedigede kongen Liebe, og kl. 5,30 var der enighed: Valgloven skulle ændres inden valget, kongen anmodede overformynder Friis om at danne et forretningsministerium, som snarest skulle indkalde rigsdagen, gennemføre den ændrede valglov og udstede amnesti. Tilbage stod nu kun at opfylde den sidste betingelse for afblæsningen af generalstrejken, nemlig en løsning af den faglige konflikt. Også det lykkedes, navnlig takket være det pres, kongen lagde på arbejdsgiverne, som måtte opfylde alle de krav, de tidligere havde afvist. Derefter aflystes generalstrejken. Hele landet åndede lettet hin påskemorgen.

*

Krisens afslutning blev en stor sejr for arbejderbevægelsen, men den blev først og fremmest vundet i kraft af Staunings mesterlige ledelse. Det er et spørgsmål, om hans lederevne nogensinde fejrede en større triumf: Uden iværksættelse af en generalstrejke, hvis følger kunne være blevet uoverskuelige, var det lykkedes at fjerne en uparlamentarisk regering, føre udviklingen tilbage til den parlamentariske statskiks grundlag og afværge en truende løsrivelse af arbejderbevægelsen fra den demokratiske og parlamentariske tradition. Samtidig fik landet en retfærdigere valglov, og en stor-lockout, som ville have ramt arbejderne hårdt, blev afblæst på arbejdernes betingelser. Vigtigt var det endvidere, at begivenhederne i København havde været egnet til at vise omverdenen — også den internationale kommission — at aktivisternes grænsepolitik ikke havde det brede folk bag sig. Grænsen blev da også draget i overensstemmelse med folkeviljen, selv om Neergaard, efter at have dannet regering, i nogen tid flirtede med de chauvinistiske klikker, som opererede i kulisserne. Grænsen lå fast, en folkegrænse, der også holdt i besættelsesårene, da det kun havde kostet Hitler et pennestrøg at flytte den.

Stauning gik ud af krisen med en enormt øget autoritet. Der var ikke

nogen skygge af tvivl om, hvem der suverænt tegnede partiet og skulle danne en kommende socialdemokratisk regering.

Befolkningen, der åndede lettet op hin påskemorgen, havde god grund til at takke Stauning, men kongen var ham også tak skyldig. Om end med et føleligt prestigetab blev kronen hjulpet ud af den livsfarlige situation, som dårlige rådgivere og politisk diletterteri havde fremkaldt. Ganske vist kvitterede Socialdemokratiet nogle måneder senere med at stille forslag om republik, men det rystede nu ikke tronen.

Stauning syntes den gang ligeså lidt som senere imponeret af sig selv og sin succes. Det er karakteristisk, at engang i 30'erne, da generalstrejken diskuteredes i et privat selskab, bidrog han kun med denne bemærkning:

— Truslen førte jo til målet. Men ellers var det bedste ved den generalstrejke, at den ikke blev til noget.

Oppositionens leder

Under valgkampen i april 1920 blev alle hyperpatriotismens og det tilbagestrængte profitbegærs onde ånder sluppet løs i et sandt pandæmonium, som overvældede Det radikale Venstre. Partiet havde hverken haft lod eller del i generalstrejke-truslen, men blev under valgkampen og længe efter sortstemplet med G.-S.-betegnelsen. Partiet led da også et sønderknusende nederlag, tabte 16 af 33 mandater, en åreladning, som det vel overlevede, men med skrantende helbred. Sjældent har vælgere idømt et parti så hård straf for dets gode gerninger. Ved april-valget fik Venstre og Konservative et stort flertal, 77 mandater mod 59 (42 socialdemokrater og 17 radikale). Der var altså en solid basis for en venstre-regering støttet af de Konservative.

Stauning havde kun grund til tilfredshed med Socialdemokratiets gevinst på 3 mandater i april og yderligere 6 ved september-valget. Men skønt han ikke just led af sentimentalitet i politik, måtte han beklage de Radikales vanskabne — de var nu, måske for lang tid, for svage — vel også for skræmte — til at kunne fungere som partner i det regeringssamarbejde, der sikkert mere og mere klart havde tegnet sig for Stauning som den realistiske mulighed for en socialdemokratisk overtagelse af eller deltagelse i regeringsmagten.

En fødselsdagsfantasi. Christian den X. modtager Stauning og Borgbjerg den 26. september 1920. Tegning i »Blæksprutten« af Alfred Schmidt.

Det blev Neergaard, der dannede regering — sikkert ikke misundt af J. C. Christensen, som meget vel forstod, at stillingen blev en uriaspost, når valgløfterne skulle indfries. Der blev nu givet frit slag. Hurtigt strømmede en vældig import ind i landet, foruden nødvendige tilførsler også en omfattende spekulations-import, indkøbt til krigspriser. I slutningen af 1920 indtraf det voldsomme verdens-prisfald. Herhjemme sank de af inflationen oppustede værdier sammen, kurser og priser raslede ned, og de varebjerger, der var ophobet i København med reeksport til Østeuropa for øje, kunne ikke afsættes — de forarmede østeuropæiske lande manglede ganske vist alt, men havde intet at købe for. Prisfaldet ramte industrien, der havde tjent tykt under krigen, men forsømt nyinvesteringer. De fleste industrier var ikke konkurrencedygtige, nogle brød sammen, andre indskrænkede, og arbejdsløsheden voksede uhyggeligt. Ved krigens afslutning havde Danmark et tilgodehavende i udlandet på 1000 mill. kr., efter et års Neergaard-regering var det forvandlet til en gæld på 800 mill.

Den ødelagte betalingsbalance medførte naturligvis, at kronen begyndte at falde.

En række banker, der havde finansieret spekulatjonen, krakkede og rekonstrueredes med store tab. Det store chok kom, da Landmandsbanken kom i vanskeligheder. Der foretoges i sommeren og efteråret 1922 støtteaktioner, men det følgende år brød banken helt sammen, og det viste sig, at den under krigen var blevet omdannet til en sump af spekulation og svindel.

Efterhånden afgav en række af ministeriets personer brede skydeskiver for oppositionens angreb: Neergaard var medansvarlig for en fuldstændig vildledende erklæring om Landmandsbanken, udenrigsminister Cold, der som direktør havde sejlet D.F.D.S. på grund, blev anklaget for at have baisset sit eget selskabs aktier. Justitsminister Rytter måtte i Folketinget nøjes med et konservativt tillidsvotum uden tillid, da han undlod at appellere den latterlige dom over svindleren Harald Plum, hvis spekulationsforetagende Transatlantisk Kompagni havde påført Landmandsbanken et tab på 150 mill. kr. — han fik en bøde og lavede få år senere et nyt millionkrak, hvorefter han skød sig.

Den politiske atmosfære var kvælende tyk af krak og skandaler. Stauning, der nu havde overtaget de mest betydende ordførerskaber, udnyttede situationen med energi og skarphed. I »Social-Demokraten« leverede Borgbjerg daglig et tordnende akkompagnement af afsløringer og voldsomme personlige angreb. Staunings indlæg i debatten var med al deres skarphed overvejende af saglig karat. Han lagde hovedvægten på en dybtgående samfundskritik, hvortil de nøgne kendsgerninger gav rystende illustrationer. Navnlig i behandlingen af Landmandsbank-sagen viste han en betydelig evne til at bore sig ind til kernen, almindeligvis godt skjult af banktekniske finesser. Efter den første støtteaktion i sommeren 1922 karakteriserede han bidsk direktør Emil Glückstadt — spekulanternes forgudede finansgeni — som en mand, der var blevet bankens førstemand »mere i kraft af fødsel end af dygtighed«. Stauning bebudede ret tydeligt, at der kunne ventes nye vanskeligheder i banken. Det blev bekræftet i eftersommeren, da der måtte tilskydes endnu 100 mill. kr. som præferenc kapital i banken. Stauning gik kun med dertil på den betingelse, at »det danske bankvæsens ukronede konge øjeblikkeligt abdicerer«. Det skete dog først, da Glückstadt ved bankens totale sammenbrud arresteredes og kort efter døde i fængslet. Hvorledes Staunings behandling af

Landmandsbanksagen blev vurderet fra kyndig side, fremgik af professor Bircks kompliment:

— Jeg tager min hat af for Stauning!

I den løbende kamp mod Neergaard-regeringen forsømte Stauning ingenlunde den positive medvirken til reformer, han bidrog således til at præge lovgivningen om alders- og invaliderenten.

Et mesterstykke

Efterhånden følte Stauning sig mere og mere sikker på sejren ved det kommende valg. Det gjaldt imidlertid ikke blot om at sejre, men også om at vide, hvortil en sejr skulle bruges. Og derom var han ikke i tvivl. På Odense-kongressen i 1923 forelagde han et af ham selv udarbejdet program, som skulle blive skelsættende. Det angav det kommende valgs parole: »Bankvælde eller folkestyre?« og indeholdt en hel række aktuelle punkter. I forgrunden stilledes en afhjælpning af valutamiseringen, endvidere krævedes en importregulering, offentlige arbejder, der kunne indstilles under højkonjunktur og fremmes i dårlige tider, navnlig bygning af en Lillebæltsbro. Boligbyggeriet krævedes planlagt for en årrække, skærpe af bank- og aktieselskabs-lovgivningen, skolereform, forbedring af aldersrenten og enkeloven, afrustning, skattelovsrevision, formueafgift til nedbringelse af statsgælden og revision af den kommunale valglov. Hertil føjedes en række videregående krav af principiel karakter, bl. a. om kontrol med monopollignende virksomheder og adgang til regulering af avancer og priser.

Både strategisk og taktisk var dette program et mesterstykke, på en gang agitatorisk og brugbart i praktisk politik. Det bandt ikke ledelsen mere, end at den kunne bestemme tempoet og i det hele taget handle efter de givne omstændigheder. Det var med god grund, at den konservative redaktør Anders Vigen senere skrev: »Således set er Odense-programmet Staunings uomtvistelige adkomst til statsmandsryk«.

Faktisk blev programmet, bortset fra de videst gående punkter, i alt væsentligt grundlaget for det senere socialdemokratisk-radikale samarbejde helt frem til 1940. Det var Staunings langsigtede strategi, der her udfoldede sig med henblik på muligheden af et sådant samarbejde. Fore-

løbig sikrede han sig bevægelsesfrihed efter en ventet valgsejr ved på kongressen at skaffe hovedbestyrelsen bemyndigelse til at afgøre spørgsmålet om dannelse af et socialdemokratisk ministerium.

Landet var dødtræt af Neergaard-regeringen, der uundgåeligt identificeredes med alle periodens krak og vanskeligheder. Luften var langt udenfor Socialdemokratiets egentlige vælgerhær fuld af forventninger om en forandring, et regeringsskifte. Det kom efter april-valget 1924. Socialdemokratiet vandt 7 mandater, de Radikale 2, Venstre tabte 7, de Konservative vandt 1. Der var på ny et socialdemokratisk-radikalt folketingsflertal, 75 mod 72.

Ministeriet Stauning

Som valgets sejrherre blev Stauning naturligvis opfordret til at danne den nye regering. Utvivlsomt ville han helst have haft de Radikale med i regeringen, men de ønskede at stå frit, og nogen egentlig aftale kunne ikke træffes. Det var da et parlamentarisk svagt ministerium, Stauning sammensatte, til gengæld repræsenterende megen saglig dygtighed. Selv var han langt fra beruset af sejren. Allerede dagen efter valget skrev han i et cirkulære til partiorganisationerne: »Socialdemokratiet går med dette valg ind i en ny situation som regeringsparti, men det politiske styrkeforhold er så usikkert, at man må være forberedt på valg med kort varsel«.

Det var da også de usikre og begrænsede muligheder, som prægede Staunings moderate programtale i Folketinget. Mest opmærksomhed vakte denne erklæring, som Stauning afgav i forståelse med kongen: »Den samlede regering ønsker derfor også, at det politiske arbejde skal foregå på parlamentarisk grund, hvorfra ingen afvigelse vil ske«.

Kongen havde dermed givet garanti mod en gentagelse af begivenhederne i 1920, og som det skulle vise sig, strøg Stauning til gengæld republikken af den aktuelle politiks dagsorden.

Når Stauning selv betragtede regeringens muligheder som højst begrænsede, skyldtes det ikke først og fremmest det af oppositionen beherskede landsting, men navnlig de Radikales yderst reserverede holdning. I en tale havde Zahle meget eftertrykkeligt understreget, at partiet »aldeles frit vil være rede til samarbejde i gensidig loyalitet, men ikke til nogen sammenblanding«. Denne holdning blev senere skarpere præciseret i Edv. Brandes' parole: »Nok støtte, men ikke styrke, ej heller styrte«.

Den historiske løbeseddel fra »Klokken 5«, der fortæller om dannelsen af den første socialdemokratiske regering i 1924.

Det er vel muligt, at Stauning i sit stille sind fandt, at de Radikales holdning var en såre ringe tak for den selvudslettende støtte, Socialdemokratiet gennem syv vanskelige år havde ydet ministeriet Zahle. Men de Radikales reaktion havde dog sin nærliggende forklaring: De var først og fremmest skræmt ved tanken om genoptagelse af et samarbejde, som fire år tidligere nær havde kostet dem livet. Stauning forstod meget vel, at de måtte have tid til at afregere. Men til frygten kom utvivlsomt i visse radikale lederkredse nogen irritation over, at det arbejderparti, der hidtil havde leveret menige til de radikale generaler, nu mente selv at kunne tage kommandoen. Der savnedes da heller ikke i den radikale inderkreds et element af åndshovmod, ikke ganske uligt det, hvormed de national-liberale i sin tid havde set ned på »transtøvlerne«. Symptomatisk var Brandes' hånlige og tåbelige karakteristik af landbrugsminister Kr. Bording som »ministeriets dårligst begavede medlem«.

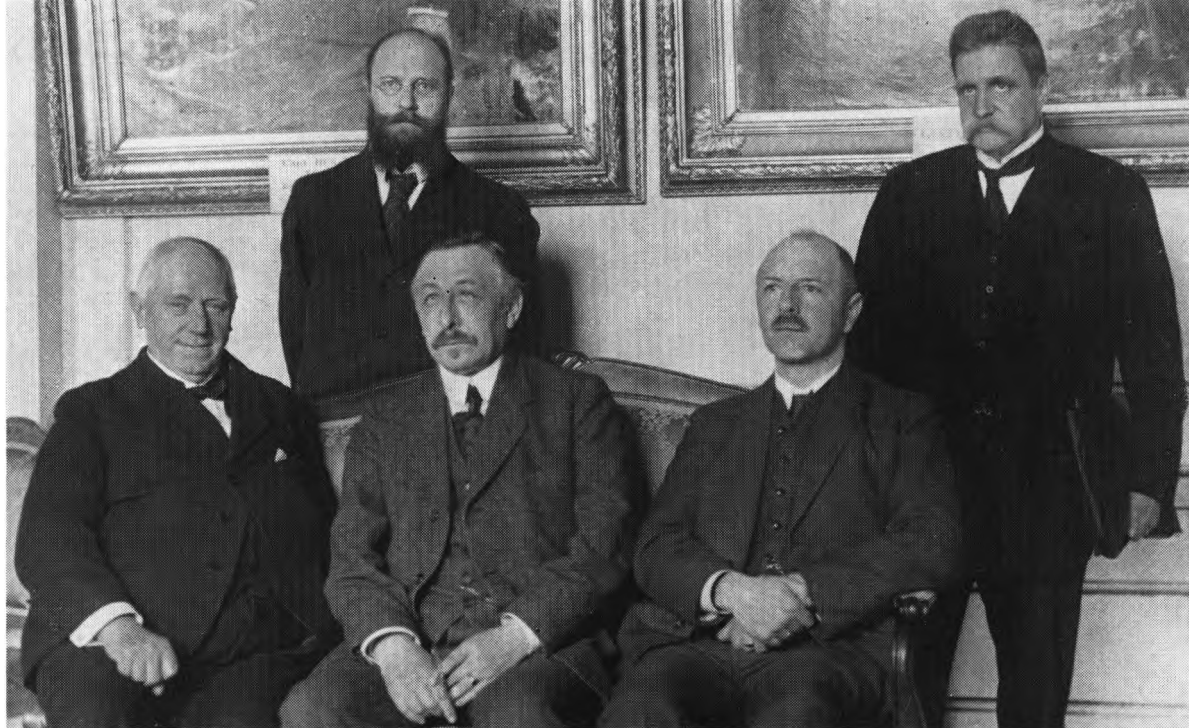
I løbet af kort tid oprullede regeringen store dele af Odense-program-

Th. Stauning stemmer sammen med sin kone Anna Stauning ved folkeafstemningen om salget af De vestindiske Øer i december 1916.

Statsminister Zahle, indenrigsminister Ove Rode og kontrolminister Th. Stauning forlader Amalienborg efter et besøg hos kongen 1916.

Fra de hollandsk-skandinaviske forhandlinger i 1917. Siddende f.v.: van Kohl, Troelstra og Albarda. Bagved: Th. Stauning og Hjalmar Branting.

Stauning modtager 1917 i Stockholm medlemmer af de tyske flertalsocialisters delegation. Fra venstre: Rich. Fischer, E. David, Stauning og Ebert.

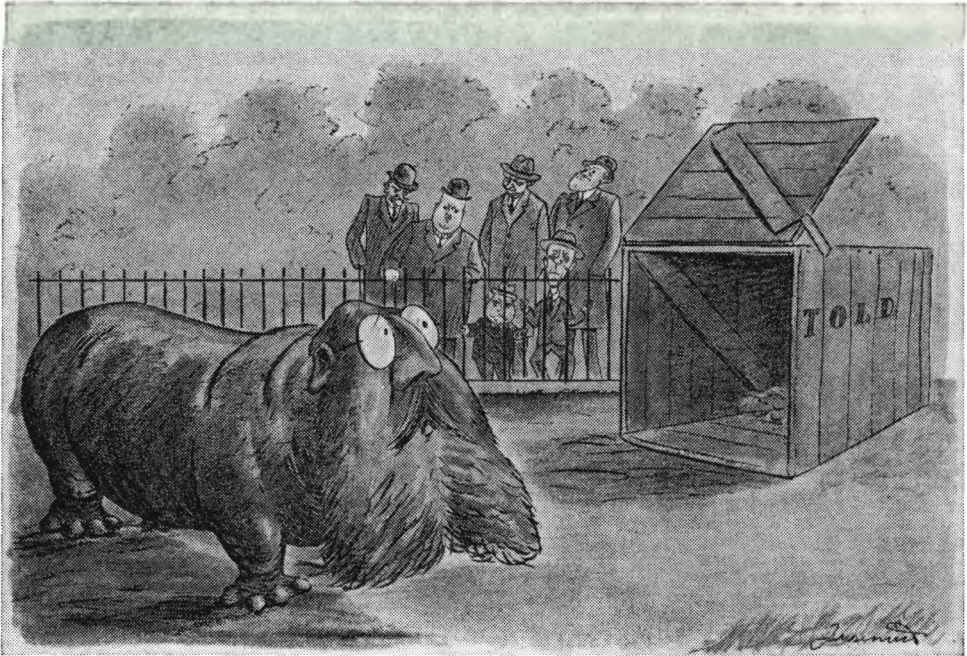
met i lovforslags form. Aldrig før var der forelagt rigsdagen så mange omfattende forslag. Som radikal ordfører stønnede Ove Rode: »Hvad ministeriet Stauning opfordrer rigsdagen og offentligheden til at beskæftige sig med, er i virkeligheden lovgivningsstof nok for et tiår.«

Men lovhøsten blev grumme ringe. De allerfleste — navnlig de vigtigste — lovforslag strandede i Landstinget eller syltedes i udvalg. Det var ikke uden grund, når en venstredaktør fastslog, at de resultater, der blev opnået, kunne være i Staunings vestelomme. Og fra radikal side sagde Niels Frederiksen skadefro: »De, der trængte til klø, fik dem, og de, der nu trænger til vanskeligheder, fik dem også.«

Samtidig med at regeringen havde modgang i lovgivningsarbejdet, foregik der udenfor rigsdagen et mellem spil, som for en tid belastede sammenholdet i arbejderbevægelsen: En arbejdsmands-strejke, der havde varet hele foråret 1925, truede med at bringe landbrugseksporten i fare. Der var omsider stillet et mæglingsforslag, og afstemningsresultatet, der skulle foreligge på grundlovsdagen, blev en vedtagelse. Dermed kunne sagen — hvorunder arbejdsmændenes leder Lyngsie var kommet i alvorlig konflikt med De samv. Fagforbunds ledelse — måske være endt, dersom det ikke var blevet bekendt, at Stauning, hvis forslaget var blevet forkastet, ville have udstedt en provisorisk lov, hvorved der tvangsvis gjordes ende på konflikten. Tanken om det provisoriske indgreb vakte megen uvilje i fagbevægelsen, og Stauning havde hårde sammenstød med Lyngsie. Han havde imidlertid befundet sig i en tvangssituation. Ikke blot truede en standsning af landbrugseksporten landets svage økonomi, men der forelå tillige fare for udvikling af en parlamentarisk krise, som kunne koste regeringen livet. Der var kriseluft i arbejderbevægelsen. Men Staunings argumentation og den rodfæstede tillid, han nød, blev afgørende. Både rigsdagsgruppen og senere De samv. Fagforbunds generalforsamling tog sagen til efterretning, og en ministerstorm, som oppositionen forsøgte i Folketinget, afværgeades af en dagsorden, som de Radikale støttede, men som ganske vist ikke havde megen lighed med en tillidserklæring.

Den ærlige krone

Var det meget småt med lovgivningsresultaterne, dokumenterede en række af ministeriets medlemmer til gengæld en betydelig administrativ kapacitet. Bl. a. sikrede finansminister Bramsnæs et langt bedre hold på

Vil »Jeppe« gå i kassen? En aktuel foreteelse i Zoologisk Have overført af Jensenius til det politiske plan i 1926.

og oversigt over finanserne. Til gengæld var de mest udsatte ministre — undervisningsminister Nina Bang og justitsminister Steincke — stadig udsatte for personlige nålestik. Betegnende er Ove Rodes karakteristik af Nina Bangs administration: Den var »i langskafede støvler, stram frakke og ridepisk«.

Hovedspørgsmålet på regeringens dagsorden var så afgjort det valuta-problem, som var arvet fra Neergaard-regeringen. Kronen var i maj 1924 helt nede i en guldkurs af 58, efter at den i årevis havde svinget op og ned, medførende en følelig usikkerhed for erhvervene. Et første forsøg på at nå til en kronestabilisering strandede i Landstinget, og kronen fortsatte faldet. Men hen på efteråret opnåedes dog enighed om en ordning, der — meget imod regeringens ønske — byggede på banktekniske metoder, kreditindskrænkning og en diskonto på $7\frac{1}{2}$.

Ganske uforudset begyndte kronen straks efter at stige med voldsom fart og stod allerede før udgangen af 1925 i 90. Der var mange årsager dertil: Storkonflikten i foråret havde nedsat forbruget og dermed impor-

ten, betalingsbalancen var følelig forbedret, og der var en tillidvækkende orden i statsfinanserne, men ikke mindst var det spekulationen, der virkede. I sommeren 1925 vakte kronestigningen voksende betænkeligheder. Det var jo klart, at den voldsomme deflation måtte fremkalde en omfattende depression, øge gældsbyrdens og omkostningernes vægt, fremkalde arbejdsløshed og krise i landbruget.

Stauning lagde ikke skjul på de alvorlige følger, da han i september mødtes med partiets hovedbestyrelse og redaktører:

— Men, sagde han, alle var jo enige om, at vi skulle gøre ende på den ødelæggende usikkerhed med den svingende krone. Og jeg vil i hvert fald spørge de bekymrede, hvordan vi egentlig skulle kunne hindre Nationalbanken i at sætte kronen op i det høje og hæderlige niveau, som bankens oktroy foreskriver. Der er vel ingen, der mener, at vi skulle baisse kronen På den anden side, brummede Stauning, må det vel erkendes, at kronen lidt for hurtigt er blevet lidt for ærlig

I december ændredes aftalen med Nationalbanken derhen, at der skulle holdes en kronekurs på 88¾. De Radikale, der hidtil havde tiltrådt alle valuta-foranstaltninger, begyndte nu at ændre signaler. De ønskede i begyndelsen af 1926, at der foretoges en undersøgelse af virkningen af en fastlagt kronekurs på 91, en shilling-krone. Men de andre partier afviste, da tiden var forpasset — kronen stod allerede i 97 og gik i løbet af året i pari. Vi havde fået en ærlig krone — nærmest ved uagtsomhed!

Kronestigningen fremkaldte en tiltagende uenighed mellem regeringen og de Radikale. Stauning gjorde sit bedste for ikke at skærpe striden i offentligheden, skønt Socialdemokratiet følte sig noget generet af den radikale agitation for shilling-kronen, også kaldet husmands-kronen. I hvert fald ville Stauning endnu ikke se nogen ændret situation.

Det var specielt Ove Rode, der var Staunings radikale modspiller. Hans hensigter blev livligt diskuteret i socialdemokratiske kredse. Stauning havde — som han senere har udtalt — den opfattelse, at Rode »ville nagle Socialdemokratiet fast, for at det skulle erkende, at det ikke magtede opgaven«, altså tyndslide og kompromittere partiet. Men Stauning nævnte tillige, at »det fra forskellige sider er blevet hævdet, at Rode havde planer om dannelsen af et ministerium af Venstre og Radikale«. Denne sidste formodning var sikkert den rigtige. Faktisk havde Rode optaget visse kontakter til Venstre-side.

Indenfor Socialdemokratiets ledelse var der diskussion — og uenig-

hed — om, med hvilke midler den opståede krise skulle imødegås. Stauning ønskede at gribe til told og frygtede, at importregulering ville medføre repressalier. Modstanden var imidlertid for stærk — told var endnu et uartigt ord i godt socialdemokratisk selskab. Så gik regeringen i gang med at udarbejde et omfattende kompleks af kriselove, der gik udenom told og importregulering og lagde hele vægten på at hjælpe erhvervene gennem krisen ved forskellige former for støtte, lån, lånegarantier og direkte tilskud. Pengene dertil skulle skaffes ved en kriseafgift af formuer, som kronestigningen naturligvis havde begunstiget.

Stauning forelagde lovkomplekset den 14. oktober. Venstre og Konservative gik klart imod. Fra radikal side tog man ikke straks klar stilling, men lagde skylden for krisen på kronepolitiken. Her overfor sagde Stauning i en svartale under den temmelig ophidsede debat:

— Enhver hovedrengøring medfører forskellige ubehageligheder, også denne hovedrengøring. Så gælder det om at have de nødvendige hjælpemidler til rådighed

Det var nu temmelig flot sagt, for sandheden var jo, at ved denne hovedrengøring var barnet blevet kastet ud med badevandet.

Forslagene blev i udvalgene lemlæstet til ukendelighed. På væsentlige punkter gik de Radikale imod, på andre punkter forlangte de forringelser. Og da tilmed Ove Rode rent ud sagde, at »regeringens politik ligger i skår«, var der ikke levnet Stauning anden udvej end at udskrive valg. At det skulle blive resultatet, kom ikke helt bag på ham. I gruppen havde han tydeligt ladet skinne igennem, at valg kunne blive nødvendigt — det var dog ikke hensigten at tilstræbe det, men heller ikke at gå med til skinforhandlinger, hvis planen viste sig uigennemførlig.

Stauning havde stået overfor et klart alternativ: *enten* en hensynsløs nedskæring *eller* mangesidede hjælpeforanstaltninger for at føre erhvervene gennem vanskelighederne. Det første fandt han absolut umuligt, det sidste var nu umuliggjort. Det er ofte blevet diskuteret, om Stauning faktisk tilstræbte at frigøre sig fra regeringsansvaret for at søge ny styrke i opposition, eller om han virkelig havde troet på regeringsforslagenes gennemførlighed. Sikre slutninger kunne ikke drages af hans orakuløse ord i hovedbestyrelsen:

— Skulle vi blive tvunget til at gå, så går vi kun for at komme igen.

Sandheden er nok den, at han — som ingenlunde var regeringstræt — i virkeligheden håbede at kunne vinde et valg og vende tilbage med øget

styrke i kraft af de rige løfter, som regeringens lovforslag havde givet. I så fald må valget have været en alvorlig skuffelse for ham. Vælgerne satte ikke tilstrækkelig pris på de serverede skueretter, og andet blev forslagene jo ikke til i denne omgang. Socialdemokratiet tabte trods øget andel i stemmerne 2 mandater, og de Radikale havde så ringe glæde af husmands-kronen, at de endog tabte 4 mandater. Venstre og Konservative vandt hver 2 mandater og dermed flertallet.

Således endte Socialdemokratiets første regeringsperiode. Det mest iøjnefaldende resultat var den ærlige krone — og den blev regeringens død. Men den havde ingeniunde levet forgæves. Den havde i forslags form udfoldet et program, som senere skulle blive kernen i en stor reformperiodes politik, og dens medlemmer havde vist dygtighed i administrationen.

Under valgkampen blev de Radikale rundt om i landet hårdt angrebet fra socialdemokratisk side, Stauning var imidlertid yderst skånsom overfor det svigefulde støtteparti. Han befandt sig ilde ved konflikten med de Radikale, den betød, at han for øjeblikket måtte skrinlægge sin kongstanke om et fast regeringssamarbejde med de Radikale. Men han gjorde det kun midlertidigt og med blikket rettet mod næste korsvej, der nåedes allerede tre år senere.

Madsen-Mygdal — og Stauning igen

Stauning måtte demissionere efter valget, og Madsen-Mygdal, der nu var Venstres kårede høvding, dannede regering. Hvis Stauning havde regnet med hurtigt at samle kræfter under det nye ministerium, blev han ikke skuffet. Hans kræfter steg i takt med protesterne mod nedskæringspolitiken.

For sidste gang søgtes en krise afhjulpet efter doktrinær gammel-liberalistisk metode. Madsen-Mygdal, som oprindeligt havde formet slagordet om den ærlige krone, måtte nu tage konsekvensen, og han gjorde det med en målbevidst, tilsyneladende endda lystbetonet nedskæring, hvorunder ingen blev skånet — undtagen formuerne, som fik skattelettelse. Hverken arbejdsløse, enker eller invalider undgik nedskæringskniven. Ved en bestemt lejlighed karakteriserede Stauning denne politik som »et stykke klassekamp, alvorligere end nogensinde, en storstilet pengeafpresning

overfor dem, der intet ejer, til fordel for dem, der ejer noget«. Arbejderbefolkningens bitterhed kulminerede, da Madsen-Mygdal-regeringen foreslog — og i sidste øjeblik fik vedtaget — den såkaldte tugthuslov, der fremtrådte som Mygdal-politikens symbol. Loven åbnede under visse, ganske uklart formulerede omstændigheder domstolene mulighed for vilkårligt at idømme erstatning og bøde eller fængselsstraf for faglige blokader, der fagretligt var lovlige. Selv Arbejdsgiverforeningen protesterede mod loven.

Heller ikke under denne periodes stormfulde protest-politik glemte Stauning det saglige arbejde. Han øvede således afgørende indflydelse på udformningen af Landmandsbank-ordningen. Karakteristisk nok skrev den konservative »Aalborg Stiftstidende« ved afslutningen af rigsdags-samlingen 1928, at »Socialdemokratiet fuldstændigt har domineret samlingens sidste halvdel«.

Socialdemokratiets Vejle-kongres 1927 rejste en voldsom protest mod nedskæringspolitikken, men blev mindeværdig af en anden grund: Stauning, der mere og mere klart havde erkendt, at industrien var den eneste mulighed for at sikre befolkningen beskæftigelse, brød nu med den ned-arvede frihandelspolitik, som var blevet selvmorderisk i en verden, hvor alle lande afspærrede sig med told og kvantitative restriktioner. Med overbevisende argumenter, men også med usædvanlig hensynsløshed trumfede Stauning sit standpunkt igennem: at der kunne indføres import-afgifter under forudsætning af, at provenuet blev benyttet til nedsættelse af priser på hjemmeproducerede varer. Kun fire standhaftige stemte imod. Kongressens beslutning gav Stauning bedre mulighed for at operere overfor de Konservatives traditionelle toldpolitik. Og faktisk var han ved at bringe regeringen i en farlig klemme, da Venstre og Radikale havde afvist et konservativt forslag om »aktiv erhvervsstøtte«. Der var da en mulighed for at styrte regeringen ved at give det konservative forslag støtte, men i sidste øjeblik veg regeringen udenom ved at lade forslaget gå til Landstinget.

Hvad der noget senere bragte ministeriet til fald, var på den ene side Madsen-Mygdals patologiske stædighed, på den anden side den nye konservative fører Christmas Møllers vilje til at hævde partiets selvstændighed, efter at det under Madsen-Mygdals ministerium var blevet hundset og ydmyget værre end under tidligere venstre-regeringer. Christmas Møller syntes ganske vist villig til at affinde sig med Madsen-Mygdals nega-

tive erhvervspolitik, men forlangte til gengæld respekt for forsvaret. Efter langvarige underhånds-forhandlinger havde Madsen-Mygdal sagt endeligt nej til et konservativt krav om endnu 6 mill. kr. til forsvaret. I et tæt lukket gruppemøde besluttede de Konservative da at stemme mod finansloven. Christmas Møller tilstræbte måske ikke ganske bevidst regeringens fald, men han måtte naturligvis regne med denne mulighed, og den svarede i og for sig godt til hans kongstanke: en selvstændig, folkelig ny-konservatisme, centralt placeret i dansk politik. For så vidt var det næppe berettiget at tale om en piccolo, der tabte terrinen.

Den konservative beslutning sivede imidlertid ud gennem en antydning i en konservativ avis. Da Bording gjorde Stauning opmærksom derpå, besluttede den socialdemokratiske gruppe også at stemme imod finansloven, og den beslutning sivede ikke ud. Finansloven blev da forkastet med 52 stemmer (S. og K.) mod 45 (V.), medens de Radikale undlod at stemme. Madsen-Mygdal måtte derefter demissionere og udskrive valg.

Ministeriets fuldkommen uventede fald vakte ikke blot forbløffelse, men fremkaldte i meget vide kredse glæde og lettelse. Det var den følelse, der gav sig udslag på valgdagen. Socialdemokratiet vandt sin hidtil største sejr, 8 mandater, de Radikale holdt stillingen, Venstre tabte 3 mandater, og Christmas Møller fik sit selvstændigheds-eksperiment belønnet med et konservativt tab på 6 mandater. Der var påny et solidt socialdemokratisk-radikalt folketingsflertal 77 (61 S. og 16 R.) mod 66 (V. og K.).

Hvorledes den nye situation skulle udnyttes, var Stauning ikke et øjeblik i tvivl om. Han havde nu endelig mulighed for at nå sin strategis sidste etape: et holdbart regeringssamarbejde. Forsøget med et socialdemokratisk mindretalsministerium fristede ikke til gentagelse. Og på radikal side var stemningen ændret. 1920 var kommet på afstand, og tabet ved valget i 1926 havde også belært de Radikale om, at konflikt med Socialdemokratiet ikke behøvede at være profitabel. Af betydning var det vel også, at Ove Rode under Madsen-Mygdal-regimet var blevet befriet for enhver illusion om samarbejde med Venstre. Han gik nu uforbeholdent ind for et regeringsfællesskab med Socialdemokratiet. På sin side var den socialdemokratiske hovedbestyrelse ikke i tvivl om, at løsningen måtte være et samarbejde med de Radikale. De dårlige erfaringer i 1924—26 havde gjort det af med alle tidligere betænkeligheder ved deltagelse i en koalitionsregering. Og allerede på forhånd havde Stauning forberedt

*Efter valget i 1929 kryster Stauning Christmas Møller i sin favn og siger:
»Tak for valget, lille Mads!« Tegning af Jensenius.*

samarbejdet ved forhandling med radikale ledere, specielt P. Munch.

Fordelingen af taburetterne og udformningen af et fælles arbejdsprogram nødvendiggjorde daglange forhandlinger. Stauning ville oprindeligt kun indrømme de Radikale to ministerier, men afleverede sluttelig tre, medens Socialdemokratiet sikrede sig ni. Det program, der opnåedes enighed om, fulgte på de fleste punkter linjen i det arbejdsprogram, der opstilledes på Odense-kongressen i 1923. Hovedpunkterne var afrustning, bekæmpelse af arbejdsløsheden, offentlige arbejder, afpasset efter konjunkturerne, genopbygning og modernisering af sociallovgivningen, ophævelse af tugthusloven, revision af bank- og aktieselskabs-lovgivningen, tidssvarende straffelov, flytning af skattebyrden fra arbejde og forbrug til samfundsskabte værdier, Landstingets afskaffelse, ny valglov og en skolereform.

Det blev en skelsættende dato, hin 28. april, da Socialdemokratiet og Radikale fandt sammen i et regeringssamarbejde. Stauning stod ved et mål, som han i snart mange år havde haft for øje. I sin afsluttende tale på hovedbestyrelsesmødet sagde han om det fælles arbejdsprogram:

I

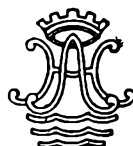

Telefoner
70 - 214 - 351 - 352

Dyens ældste danske Hotel
Opført 1843

Ombygget og moderniseret
1919-20

Telegram-Adr.
Alssund

Hotel Alssund

Carl Georg Bischoff

Sønderborg, den. 15/11 1926.

Min kære Olga.

Nu har jeg endelig sovet en hel Nat
som længe til jeg vaagnede uden Vokker og uden
Stryk til at sove videre. Jeg blev ikke i
sklumra men fortok at køre herud,
hvortil jeg dog skulde i Dag - [Jeg fik en
uvoldig Aften idet 6 Telefonsamtaler med
Kölnske Arians møtte Tages i Aulding
og de Radikales Nervøsitet og Harm over at
vare blevet påført.

Jeg har oplevet megen Begejstring
og har faaet mange Udtrykslyd og Trøst
og Kærlighed, men aldrig noget som over-
vældigt og umiddelbart som i Gaar.

VII

med mange tusinde nye Stammer -
nye Levninger og Røjselsorkamer - -
- - Ingen syntes at kunde seene
Mand, han var ikke Tæll'Drømmet
* han var en af Tæll't selv selv
dovet af siniddelede Følere ham
af Tæll' - - -

Jeg er dybt berøvet over Gang
jeg ser deum elland og lene hans
Ond i min Erindring og jeg er
overvælet over den Koolighed og
eyte Sal'daritet, følere som briste
om os Ingen i Gaar -

- - - Dette Stov lende jeg en it for
opbevarer saa vil jeg kunne fastne deum
skæmme - Regnvejrsdyg i Mæmmerne.]

Jeg kaner alle har det godt!

Alle Børnen og var selv Kooligt lene.

Kend nogle jeg i Søren?

Th.

Brev fra Sønderborg 18/11 1926, der giver et indtryk af Staunings håndskrift, men også viser tilliden og begejstringen hos partifællerne. (Brevet, der er på 6 sider, gengives in extenso side 289-290.)

— Det er ikke skueretter. Ganske vist behersker vi ikke Landstinget — ikke endnu — men de konservative partier glemmer nok ikke så snart den skete afstraffelse.

Stauning og Munch

Som venteligt beredte landstingsflertallet den nye regering adskillige skuffelser. Alligevel opnåedes hurtigt resultater af værdi: en revision af bank- og aktieselskabs-lovgivningen, en ny straffelov og en ganske vist temmelig udvandet trustlov. Betydningsfuldt var det, at Steincke i oktober 1930 kunne forelægge Folketinget sin samlede socialreform.

Økonomisk tegnede situationen ret lyst, og samarbejdet indenfor ministeriet syntes at forløbe gnidningsløst, ikke mindst takket være dets to ledende mænd, Stauning og Munch, som, netop fordi de var så forskellige, supplerede hinanden udmærket. Staunings skikkelse antog hurtigt det landsfaderlige præg, som stemte naturligt med hans væsens bredde og hans uforstyrreligt værdige holdning, når han bevægede sig i offentlighedens rampelys.

Men ude i verden trak uvejr op, truende den hjemlige idyl. Næsten i et helt år var verden blevet hærget af den krise, der brød løs efter det store sammenbrud på New Yorks børser i efteråret 1929. Men herhjemme var krisens virkninger lidet følelige endnu i efteråret 1930. Ingen kunne dog vente, at Danmark fortsat skulle være en fredet plet på kloden. Uvejret kom da også voldsomt og ramte hårdt. Krisen blev den hjem-søgelse, der lagde beslag på næsten al politisk aktivitet, lige indtil en endnu værre katastrofe indtraf den 9. april 1940.

Et voldsomt prisfald gik over verden, land efter land søgte tilflugt i af-spærrings-politiken. England gik fra guldet i september 1931, Danmark måtte efter nogen tøven følge efter og opgive den ærlige krone, som havde kostet så smertelige ofre. Herhjemme fremkaldte et voldsomt prisfald på smør og flæsk en katastrofal krise i landbruget, som i de foregående år havde sat prioritetsgælden endnu højere op end produktionen. Landbrugets krise forplantede sig hurtigt til industrien, og arbejdsløsheden steg forfærdende. Der gennemførtes en akkordlov for landbruget, men landbrugets krav gik langt videre. Stauning forstod meget vel landbrugets vanskeligheder, men lagde ikke — heller ikke offentligt — skjul på sin

harme over, at det samme liberalistiske landbrug, som nu løb statsmagten på dørene om hjælp, gjorde sit bedste for at hindre foranstaltninger til gavn for de arbejdsløse. Som et bidrag til at mildne landbrugets vanskeligheder stillede regeringen i efteråret 1931 forslag både om direkte krisehjælp til landbruget og om midlertidig hjælp til de arbejdsløse. Under forhandlingerne demonstrerede Christmas Møller sin uafhængighed af Venstre ved at slutte forlig med regeringspartierne. I Folketinget tørnede han voldsomt sammen med venstremændene. Det kostede ikke Stauning noget at gratulere de Konservative med deres genvundne selvstændighed.

I januar 1932 skete en opsigtvækkende omvendelse: Madsen-Mygdal tog initiativet til en lov, hvorefter indførsel gjordes afhængig af attester udstedt af en valutacentral. Staten sattes således i stand til at dirigere indkøbene til lande, der ikke spærrede for dansk eksport — det var navnlig vigtigt, at Danmark efter de britiske Ottawa-aftaler kunne øge sin import fra England. Madsen-Mygdals omvendelse var naturligvis en foræring til regeringen, men den blev modtaget uden tillid til dens varige værdi. Af interesse var dog dette tegn på, at nød ikke blot kunne bryde alle love, men også trænge gennem forstenede doktriner.

Rigets vogter

Medens krisen hærgede Danmark, måtte Stauning en tid beskæftige sig med akutte problemer omkring Grønland, hvis udvikling interesserede ham levende. En voldsom aktivistisk agitation i Norge havde i forsommeren 1931 ført til, at en norsk fangst-ekspedition havde erklæret en del af Grønland mellem 71. og 75. breddegrad for okkuperet i den norske konges navn. Den 10. juni godkendte den norske regering tvøvende »okkupationen«. En bitter dansk-norsk polemik opstod, navnlig skarp efter at Norge havde afvist et dansk tilbud om voldgift. Og i en tale i Hamar i Norge i september sagde Stauning Norge »et par ærlige ord« af en sådan skarphed, at de gav genlyd over Norden og sikkert bekymrede dr. Munch hjemme i udenrigsministeriet. Han stemplede det skete som et norsk overgreb og fastslog, »at der ligeså lidt i Danmark som andetsteds er tanke om den gamle fantasi: Nordens enhed«. Videre sagde han:

— Jeg finder det beskæmmende for de nordiske folk, at Norge og Dan-

mark ikke er enedes om i al stilhed at søge voldgiftens vej med det tvistemål, der er kommet til at foreligge. I Danmark var der villighed til dette skridt, skønt den danske principielle opfattelse må være, at der ikke er nogen sag at føre frem for en voldgift

Han henviste til, at en norsk avis havde skrevet, at Danmark ville have suveræniteten over Grønland, fordi »den nordiske jødekræmmer-nation« ønskede at sælge Grønland for 400 mill. kr. til USA.

— Så forstår man, sagde Stauning, at man i Danmark spørger, om der er og kan være samarbejde med dem, der behandler broderfolk så simpelt, som det ved denne og andre lejligheder er sket

Da voldgift altså var udelukket, indbragtes sagen for den internationale Haag-domstol, som i april 1933 afsagde en kendelse, hvorefter Danmarks suverænitet over Grønland uforbeholdent godkendtes.

Det var nu ingenlunde alene i forsvaret for Danmarks store koloni, Stauning følte sig og handlede som rigets vogter. Gennem årene gjorde han en klog og aktiv indsats for at konsolidere vor sydgrænse. Først i 20'erne var han virksom for en aftale, hvori ledende tyske og danske socialdemokrater anerkendte grænsen som gyldig og varig. Bedst muligt søgte han at dæmpe tonen ned ved grænsen. Særlig farlig blev situationen naturligvis, da det tyske mindretal hurtigt nazificeredes efter Hitlers magtovertagelse. Nogle måneder senere holdt han i Sønderjylland en tale, hvori han mindede tyskerne om, at »da det tyske rige syntes overmandet, var der mange, der tilrådede, at Danmark skulle søge revanche for lidt uret, men det danske folk nægtede at følge disse råd«.

Mod det stadig mere provokerende mindretals udskejelser og grænseflytnings-agitation vendte Stauning sig med al mulig bidskhed, men måtte naturligvis betvinge lysten til at sige sin hjertens mening om det nazi-regime, som var mindretallets bagmænd. Regeringens faste og dog besindige holdning overfor mindretallets provokationer bidrog vel noget til, at vor sydgrænse ikke i Berlin klassificeredes som en af de »blødende grænser«.

Forøvrigt viste udtalelser, Stauning fremsatte overfor mig, at hensynet til grænsen øvede en betydelig indflydelse på hans stilling i visse situationer under besættelsen.

Kanslergade-forliget

Sommeren 1932 bragte hverken nedgang i arbejdsløsheden eller letelse i landbrugets forhold. Tværtimod. Bønderne rejste krav om krone-sænkning, hvad finansminister Bramsnæs energisk modsatte sig. Venstre og Konservative, der ved landstingsvalget i september havde en vis medvind, ville nu kun indrømme regeringen en valutaloggivning, der faktisk berøvede den et livsnødvendigt herredømme over udenrigshandelen, og Madsen-Mygdal var påny omvendt — han ville nu nedbryde den valuta-central, han selv havde opfundet. Venstre og Konservative betvivlede stærkt, at regeringen havde et vælgerflertal bag sig. Stauning accepterede udfordringen, og til overraskelse for alle andre end regeringspartier-nes inderkreds udskrev han kort efter rigsdagssamlingens begyndelse valg til 16. november. Socialdemokratiet vandt 1 mandat og gik 60.000 stemmer frem, de Radikale tabte 1, Venstre tabte 5, Konservative vandt 3, Retsforbundet 1, og de to første kommunister rykkede ind i tinget. Flertallet var bevaret, men i sin valgkommentar var Stauning ikke just sejr-beruset. På Social-Demokratens redaktion sagde han:

— Det vigtigste er, at oppositionen har fået bevis for, at regeringen ikke lader sig rokke. Navnlig den medfart, Venstre har fået, skulle være nyttig . . .

Nyttevirkningen viste sig hurtigt. Valutaloven gennemførtes i brugbar stand, og Venstre viste tilbøjelighed til en tilnærmelse overfor regerin-gen. Forklaringen derpå var nærliggende. Dels var landbrugskrisen for-værret, dels var Venstre alvorligt truet som følge af en rabiater og voksende L.S.-bevægelse. En forhandlings-situation opstod i januar 1933, da landbo-foreningernes formand, landstingsmand Hauch — der aldrig tyngedes af doktrinære anfægtelser — erklærede, at landboforeningerne var rede til at støtte *ethvert* forslag, som kunne gavne landbruget. Åbenbart efter aftale sluttede husmandsføreren Jens Holdgaard op på samme stand-punkt. Først henimod slutningen af januar, efter at Fisker og dr. Krag havde gjort forarbejdet bag kulisserne, tog Stauning initiativet til egentlige forhandlinger med Venstre. Der forelå da en situation, som opfordrede ham til øjeblikkelig handling: Der var varslet en stor-lockout, om-fattende ca. 200.000 mand, med krav om 20 pct.s lønreduktion. For arbej-derbevægelsen ville det have været en katastrofe, om den — samtidig med at næsten 200.000 mand var arbejdsløse — skulle blive ramt af en

stor-lockout. Regeringen stillede da 28. januar forslag om et års forlængelse af overenskomsterne tillige med forbud mod strejker og lockouter i samme tidsrum. Nu forelå de elementer, der kunne danne baggrund for et stort anlagt forlig: på den ene side landbrugets uhyre vanskeligheder, på den anden en arbejderbefolkning, som både var hærget af arbejdsløshed og truet af lockout.

Dagen efter indledtes de afgørende forhandlinger i Staunings hjem i Kanslergade. Regeringspartierne repræsenteredes af Stauning, Bording, Fisker og Alsing Andersen, P. Munch, Dahlgaard og Niels Frederiksen. Fra Venstre mødte Madsen-Mygdal, Krag og Hauch. Flere gange var forhandlingerne ved at sprænges, men Stauning fastholdt forhandlings-tråden, og hen på morgenstunden den 30. januar var forliget, det mest omfattende i vor politiske historie, en kendsgerning. Kronen blev skåret ned med ca. 10 pct. (sterlingkurs 22,50), der var enighed om henstands- og akkord-love for landbruget, ejendomsskatterne lettedes, grundstignings-skyld skulle til gengæld indføres successivt, en kødordning, tilsigtende en prishævning, oprettelse af en likviditetsfond, låneordning for boligbyggeriet, omfattende offentlige arbejder, en tvungen indlånsrente-nedsættelse, der naturligvis skulle medføre en lavere udlånsrente, og sidst, men ikke mindst enighed om gennemførelse af de resterende dele af socialreformen. Udgifterne skulle dækkes ved skatter, direkte og indirekte, og ved lån. Endelig måtte Venstre forpligte sig til ikke at stemme mod lockout-loven, som dermed sikredes vedtagelse i Landstinget.

Det store forlig sluttedes samme dag, som Hitler tilrev sig magten i Tyskland. En nærliggende symbolik: Samtidig med at diktaturet overtog styret i et krisepålagt Tyskland, satte det danske demokrati i fællesskab kræfterne ind i bekæmpelse af krisen.

Da Stauning hen på dagen indfandt sig på »Social-Demokraten«s redaktion, lagde han for en gangs skyld ikke skjul på sin stolthed og glæde. Andre havde medvirket og gjort det godt, men det var ham, der valgte det rette øjeblik til handling uden for megen hast og uden farlig tøven.

— Vi har — sagde han — reddet landet fra en stor arbejdskamp, og forliget vil sætte millioner af kroner i arbejde. Jeg har som de øvrige, der deltog i forhandlingerne, set bort fra en og anden principiel opfattelse, for jeg så tidens alvor . . .

Nogle uger senere, efter at gennemførelsen af visse dele af forliget havde voldt besvær, var Staunings vurdering lidt mere afdæmpet. Han

omtalte vel forliget med stor tilfredshed, men langt fra som noget mirakel:

— Når de to store samfundsgrupper, arbejderne og bønderne, på samme tid er i nød, indser selv halsstarrige folk som Madsen-Mygdal, at de må finde hinanden. Det var, hvad der skete og måtte ske for at bringe landet over det døde punkt . . . Det var vel også en betragtelig gevinst, at Venstre blev draget ind i en planøkonomisk politik. Hvor varig den omvendelse vil blive, er en anden sag — den skyldtes jo kun tidernes ugunst . . .

Staunings tvivl viste sig snart berettiget. Vel havde Madsen-Mygdal pantsat liberalismen i Kanslergade, men han hentede den ret snart tilbage, dog i en noget beskadiget stand. Selv om den konservative vurdering var præget af den udenforståendes sure miner, var det dog ikke forkert, når »Berlingske Tidende« om forligets balance skrev, at »alt, hvad der er varigt, er tilfaldet den ministerielle politik«.

Forliget fik vidtrækkende virkninger både økonomisk og psykologisk. Landets næsten lammede økonomi levede op igen: Produktion og beskæftigelse stimuleredes, købekraft og omsætning øgedes. Var forliget bemærkelsesværdigt ved sit omfang og sine virkninger, var det ligeså mindeværdigt ved sit princip, et totalt brud med gammel-liberalismen og nogenlunde svarende til den økonomiske genrejsnings-politik, new deal, som præsident Roosevelt slog ind på noget senere på året, inspireret af John Maynard Keynes' skelsættende teorier. Dem var nu næppe nogen af Kanslergade-forhandlerne fortrolige med. Forliget fødtes i en ulykkelig situation ved et frugtbart møde mellem nødvendigheden og den sunde fornuft.

Danmark for folket

Det følte ikke som panegyrik, hvad Johs. V. Jensen skrev i sit hyldestdigt til Stauning på 60 års fødselsdagen 26. oktober 1933:

Usigtbart vejr — hvem viser vej?
Det danske folk ser hen til dig.

Et ave Stauning! En nation
sin skæbne ser i hans person.

Fra partijubilæet i 1921. I forreste række ses Chr. Christiansen, C. C. Andersen, Hjalmar Branting, fru Pio, Arthur Henderson, Otto Wells og Th. Stauning. I 2. række ses bl. a. Jens Jensen, fru Borgbjerg, MacDonald og Nina Bang.

På vej til drøftelse med kongen ønskes Stauning tillykke med valgsejren i 1924.

Th. Stauning sammen med Olga Stauning ved Rebildfesten den 4. juli 1925.

Fr. J. Borgbjerg, Christian den X. og Th. Stauning ved en stabelafløbning.

Fra statsisbryderen »Lillebjørn« sopsætning i 1926. Th. Stauning ses her med fru Olga Stauning.

Folket så virkelig nu hen til Stauning som nationens fører. Ikke blot havde han bag sig triumfer som Kanslergade-forliget og Grønlands-dømmen i Haag, men folket ventede også, at han ville vise vej i en mere og mere usigtbar situation: Uvejrsskyerne var blevet tættere efter Tysklands brud med Folkeforbundet, og herhjemme fyldte en desperat L.S.-bevægelse og den lyssky nazistiske bande luften med trusler mod demokratiet. Det var en af disse situationer, hvor et folk er tilbøjeligt til at rykke tættere sammen om den eneste mulige leder.

I sig selv var den hjemlige nazibevægelse ufarlig — en blakket flok, løbet sammen om en psykopatisk fører — men den repræsenterede dog en fare, fordi den spillede sammen med gangster-regimet i Berlin, et opfanatiseret tysk mindretal i Sønderjylland og en efterhånden talstærk L.S.-bevægelse. Atmosfæren var spændt, og til imødegåelse af nazistiske udskjelser blev der i årets løb gennemført uniformsforbud, forbud mod våbenbesiddelse og militære korps.

Samtidig fremkaldte den socialdemokratiske presses stadige afsløringer af barbariet i Tyskland en voksende bølge af harme i arbejderbevægelsen. Menneskelig medfølelse og erkendelse af en voksende trussel mod landet og demokratiet aflejrede en bitter afmagtsfølelse, som igen fremkaldte krav om handling, hjælp til de tyske flygtninge og et mere effektivt forsvaret. Navnlig indenfor den socialdemokratiske ungdomsbevægelse — aktiviseret i kampen mod en nazismittet konservativ ungdom — voksede forventningen om en radikal kursændring i forsvarspolitikken, ikke mindst inspireret af Hartvig Frisch's bog »Pest over Europa«.

Stauning forstod nødvendigheden af et nyt aktuelt arbejdsprogram, foreløbigt formuleret som et manifest. Han skrev det selv. Det blev ikke uden indvendinger og ændringer accepteret i programkommissionen, også i hovedbestyrelsesmødet den 23. maj 1934 blev der gjort enkelte indsigelser, men Staunings autoritet blev afgørende, og så vidt jeg husker, stemte ingen imod det skelsættende manifest, der bar titlen »Danmark for Folket«. Det blev i de fleste partikredse, navnlig de yngre, modtaget med begejstring, fordi det talte med tidens stemme. At en del ældre socialdemokrater havde svært ved at acceptere det, kunne ikke overraske. Her var jo tale om afskrivning af to hidtil hellige trossætninger: Frihandels-dogmet blev strøget og erstattet med krav om en antikapitalistisk planøkonomi, og det blev samtidig fastslået, at »der ikke er tilstrækkelig basis for isoleret afrustning for tiden«. Dog blev det til beroligelse

for de betænkelige tilføjet, at der for Danmark ikke var anledning til at gå ind for rustnings-forøgelser, men at de magtmidler, der stod til rådighed, måtte anvendes til beskyttelse af grænser og farvande.

I manifestet ansloges en udpræget national tone, svarende til Staunings bestræbelser for at give Socialdemokratiet en øget bredde som landets centrale folkeparti.

På Aalborg-kongressen i sommeren 1935 mødte den forsvarspolitiske kursændring livligere modstand end i hovedbestyrelsen. Efter en enkelt modererende ændring vedtoges dog med alle stemmer mod tre en udtalelse, hvori det hed: »Socialdemokratiet anerkender nationens pligt til effektiv bevogtning af grænser og farvande.« I konsekvens deraf fandt kongressen det »naturligt, om regeringen foretager visse undersøgelser af den bestående hær- og flådeorganisation særlig med henblik på tilpasning til sådanne opgaver, som ligger nærmest i henhold til de foran givne retningslinjer«.

I sin afslutningstale sagde Stauning, at tiden måske kan ændre opfattelsen af rustninger og forberedelse til modstand, men han tilføjede:

— Vi vil dog altid ende i betragtninger over Danmarks lidenhed og beliggenhed og dermed pligten til at holde sig neutral . . .

Det var som sagt ikke alle, der kunne følge med i det bratte forsvarspolitiske omsving fra den isolerede afrustnings princip til en positiv holdning. Afgørende for Stauning var imidlertid Hitler-Tysklands udtræden af Folkeforbundet, hvorved muligheden for kollektivt at tæmme nazismens aggressivitet var blevet uhyggeligt reduceret. Defaitist havde Stauning aldrig været, men han havde oprigtigt håbet, at nationer, der i 1914—18 havde ofret millioner af menneskeliv og kastet verden ud i et økonomisk kaos, ville komme til fornuft, før det var for sent . . .

I april 1934 gennemførte Stauning et forslag om tvungen voldgift i en fuldkommen lovlig slagteriarbejder-strejke. Forslaget vakte naturligt nok alvorlige betænkeligheder i fagbevægelsen, og slagteriarbejderne protesterede skarpt. Men Stauning forsvarede indgrebet i en knap og kategorisk udtalelse:

— Når den danske stat garanterer levering af så og så mange svin pr. uge til det engelske marked, så er denne handelsaftales nøje overholdelse af største interesse for både arbejdere og landmænd. Thi ellers går kunden til andre sælgere, og det er tvivlsomt, om han vender tilbage. 5000

slagteriarbejdere og 100 slagterier kan ikke få lov til at lamme vort lands økonomi.

I de følgende år greb regeringen gentagne gange ind for at afværge eller afslutte arbejdskonflikter. Nogen åben konflikt mellem Socialdemokratiet og fagbevægelsen fremkaldte disse begrænsninger af aktionsfriheden dog aldrig. I adskillige tilfælde var indgrebene en umiddelbar fordel for arbejderne, nemlig når en lockout afværgedes eller et mæglingsforslag, der var forkastet af arbejdsgiverne, ophøjedes til lov. Men i flere tilfælde var der i fagbevægelsen udtalt uvilje, når aktionsfrihedens princip tilsidesattes og Stauning satte vitale samfundsinteresser som den grænse, en konflikt ikke måtte overskride.

Stauning havde til fulde forstået værdien af den læresætning, som hans læremester, P. Knudsen, formulerede på kongressen i 1901:

»En socialisme uden sikkert fodfæste i arbejderklassen bliver kun digt og drøm. Arbejderbevægelse og socialisme skal være eet.«

For Stauning var Socialdemokratiet og fagbevægelsen altid to sider af samme sag. Men når han kom til den overbevisning, at en arbejdskonflikt skadede helheden, det samfund, hvis interesser nu repræsenteredes af arbejderne eget parti, betænkte han sig ikke på at gribe ind. Hertil kom naturligvis også, at han i visse særlig alvorlige konflikt-situationer måtte regne med risikoen for, at de Radikale ville springe fra.

Staunings synspunkt var, at fagbevægelsen måtte tilpasse sig den ændrede situation, hvor arbejderbevægelsen var rykket frem til magt og ansvar. Herom sagde han bl. a. i en tale på De samvirkende Fagforbunds generalforsamling i 1934:

— Fagbevægelsens mænd må tænke politisk og tilpasse organisationsarbejdet efter de ændrede vilkår, som verdens økonomi byder. Arbejderne kan ikke være sig selv nok, og de må være mindre ensidige, end de havde lov til at være, da samfundet intet hensyn viste dem . . . Man skal ikke følge Ruslands eksempel og fraskrive sig ret til strejke, men man må søge at indføre former for organisations-virksomhed, hvorved indflydelse øves uden at gøre brud på de betydelige interesser, som arbejderne også har i den økonomiske tilrettelæggelse af produktion og handel.

Den livlige debat, der førtes efter Staunings tale, gav faktisk stødet til oprettelse af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd.

Stauning eller kaos

Rigsdagssamlingen 1934—35 gav kun magre resultater. Landstinget drev visnepolitik. Arbejdsløsheden var fortsat betydelig, og L.S.-bevægelsen skærpede sine krav og trusler. Tidligt på året 1935 fik jeg under en samtale med Stauning indtryk af, at han regnede med et forårsvalg for at få luften rensset. De Radikale var imidlertid betænkelige, de ønskede at se sommeren an.

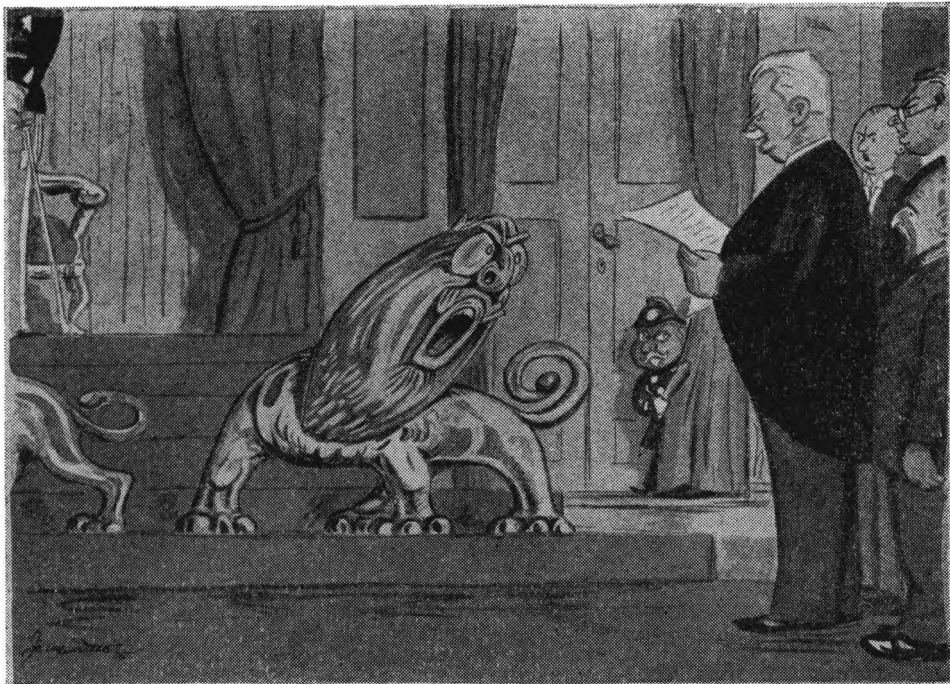
Og den blev usædvanlig bevæget. Den 20. juli marcherede L.S.'s bondetog op foran Amalienborg. På slotspladsen holdtes brandtaler, hvori nazitonen slog skærende igennem. Karakteristisk var en tale af grev Knuth:

— Kongen kan ikke engang frit vælge sine ministre, og landbrugsminister Bording, under hvem landbruget har sat sin halve formue til, sidder endnu i kongens råd. Vi må selv skrive vore love!

Til akkompagnement af sådanne taler, udsendt i højttalerne, modtog kongen med Stauning ved sin side L.S.-deputationen, men henviste korrekt til statsministeren, som meget tørt lovede overvejelse og forhandling med partierne. Ved den efterfølgende forhandling gik Socialdemokratiet kun med til at henvise L.S.'s uopfyldelige krav til Landbokommissionen, hvor de derefter begravedes.

L.S. skred nu til etablering af valuta-strejke, ulovlig tilbageholdelse af indtjent valuta. Aktionen blev en komplet fiasko og afblæstes, da der blev udskrevet folketingsvalg.

I løbet af sommeren var de Radikale blevet overbevist om, at et valg var nødvendigt. Venstre havde ude i landet stillet krav om afvikling af valutacentralen, og de Konservative havde udtalt sig i samme retning, om end mindre kategorisk. Det var da klart, at oppositionens landstingsflertal ikke ville gå med til en forlængelse af en handelspolitisk livsnødvendig valutaordning. Indenfor regeringen var der allerede i begyndelsen af september enighed om, at vælgerne skulle høres, og at man — i stedet for en tidsspildende tovtrækning — skulle udskrive valget straks ved rigsdagens sammentræden. Regeringspartiernes grupper tiltrådte planen og bevarede tavshed om den. Socialdemokratiets hovedbestyrelse fik 30. september forelagt valg-planen, men ingen oplysning om tidspunktet for valget. Det tilsigtede chok var således vel forberedt, og Stauning, der ofte viste sans for dramatiske effekter, var naturligvis klar over, at en over-

»Da kongen ikke ville nægte at modtage bondetoget«. Christian den X. modtog en deputation fra bondetoget i 1935, men i Staunings nærværelse. Tegning af Jensenius.

rumplende udskrivning af valg ville bidrage til at give valget netop den karakter, han ønskede.

I trontalen, der til at begynde med ikke røbede, at noget ekstraordinært var i gære, sagde Stauning, at valutilovgivningen var den uundværlige forudsætning for at klare vanskelighederne, men som følge af oppositionspartiernes holdning var den nødvendige sikkerhed for denne lovgivnings gennemførelse ikke til stede.

Og så sprang bomben:

»Det er da under de foreliggende forhold blevet klart for regeringen, at befolkningen må høres.«

Straks efter blev det kgl. åbne brev om udskrivning af valg til 22. oktober oplæst i begge ting.

Chok'ets virkning på oppositionen var der ingen tvivl om: Stauning blev beskyldt for valg-kup og for misbrug af opløsningsretten. Man fandt, at rigsdagen blev hundset. Og utraditionelt var det unægteligt, at en

flertalsregering udskrev valg i utide, endog uden at oppositionens holdning var blevet konstateret i tinget. Selv hævdede Stauning, at han stod overfor en saglig nødvendighed. Men hans tanke var først og fremmest at ramme et Venstre, der havde skuffet hans forventninger om en videreførelse af Kanslergade-politiken, og som nu oven i købet gik imod en lovgivning, der skulle muliggøre afsætning af landbrugets produkter. Om nødvendigheden af et valg sagde Stauning knapt og kategorisk:

—Uden et valg trues det danske samfund af kaos og sammenbrud, som ingen regering vil tage ansvaret for.

Han havde dermed givet udkast til valgets parole: *Stauning eller kaos*.

Vælgerne foretrak Stauning. Hans skikkelse var valgkampens dominerende midtpunkt, og hans valgtourné gennem landet var et sandt triumftog. Valgkampen var ikke fri for et element af psykose, og stemningen blev i hvert fald i hovedstaden skærpet som følge af udskejelser, der blev begået af bestøvlede K.U.-drenge. Socialdemokratiets sædvanlige vælgerkorps fik denne gang følgeskab af titusinder af vælgere, som normalt stemte på oppositionspartierne eller blev hjemme. Det må være forklaringen på, at Socialdemokratiet gik 100.000 stemmer frem — til 46,11 pct. af alle stemmer — og vandt 6 mandater. Venstre ramtes, ganske som Stauning havde tilsigtet, af en katastrofe, tabte 10 mandater, hvoraf de 5 tilfaldt L.S.-partiet Frit Folkeparti. De Radikale holdt stillingen, de Konservative tabte 1 mandat. Regeringsflertallet steg til 18, nemlig 82 mod 64.

Stauning indkasserede også denne sejr uden overmod. Naturligvis var han i højt humør, da han ud på natten indfandt sig på »Social-Demokraten«s redaktion. Men hans kommentar var behersket:

— Hensigten med valget er nået. Nu kan der måske blive mulighed for en anstændig forhandlingsform og dermed for positivt arbejde på demokratisk grund. Lad os nu rette blikket mod Landstingets erobring.

Oppositionen var momentant lammet, og i løbet af kort tid var valuta-lovgivningen forlænget i brugbar skikkelse — Venstre og Konservative undlod at stemme i Landstinget.

Efter valget gennemførte Stauning en omfattende rekonstruktion af ministeriet. Fem veltjente ministre udskiftedes: undervisningsminister Borgbjerg, handelsminister Hauge, kirkeminister P. Dahl, trafikminister Friis-Skotte og justitsminister Zahle. Udskiftningerne syntes at foregå ret smertefrit — bortset fra, at Borgbjerg — der kun var få måneder fra aldersgrænsen — ikke skjulte, at han gerne havde fortsat endnu en tid.

Sikkert nok var det pinligt for Stauning at droppe denne gamle og loyale kampfælle, der i århundredets første tiår så at sige havde inkarneret partiet. Men personlige sympatier og antipatier bestemte nu aldrig Staunings dispositioner. De fem nye ministre var Kjærboel som handelsminister, Alsing Andersen, forsvarsminister, Ludv. Christensen, socialminister, Johs. Hansen, kirkeminister, Jørgen Jørgensen, undervisningsminister, Niels Fisker, trafikminister. Steincke flyttedes fra socialministeriet til justitsministeriet.

Landstinget erobres

Efter valgsejren i 1935 regnede Stauning med en sig nærmende mulighed for at ændre et landstingsflertal, der hidtil havde været den store spærring på fremskridtets vej. Og ved valget i september 1936 lykkedes det. Socialdemokratiet vandt et mandat ved lodtrækning på Bornholm, fik endnu et tingvalgt mandat, og efter valget trådte den på Færøerne valgte Niclasen ind i den socialdemokratiske gruppe.

For regeringen var vejen frem dermed banet. Men Staunings programtale ved rigsdagsåbningen var moderat, og i en svartale under debatten sagde han beroligende, at regeringen ikke ville skride »til den fra fortiden kendte hensynsløshed overfor mindretallet«. Det var — nok navnlig af hensyn til de Radikale — nødvendigt at imødegå en skræmme-agitation om den hensynsløse jakobinske politik, der nu truede. Overhovedet kom hensynet til regeringspartneren nu til at spille en større rolle. Da banen var fri for ethvert forslag, regeringen kunne enes om — og Landstinget ikke mere kunne tjene som en lejlighedsvis brugbar syndebug — blev det i adskillige tilfælde afgørende, hvor meget de Radikale kunne skridte ud. I enkelte situationer måtte der sluttes et formeligt forlig indenfor regeringen. Det var tilfældet, da de Radikale stillede betingelser for at acceptere ferieloven. Men naturligvis var der også andre hensyn at tage, navnlig hensynet til valutabalancen, statskassen og skatteyderne, der ikke fandt synderlig lindring i Vilh. Buhls formaning: Betal din skat med glæde!

Alligevel var det en imponerende lovhøst, der bjergedes i det første par år efter flertalsskiftet i Landstinget: en prisaftalelov, en stor skole-

En Gerda Ploug Sarp tegning af Socialdemokratiets generalstab, Alsing Aa

Hans Nielsen, Frederik Andersen og Th. Stauning.

reform, revideret lærlingelov, forbedring af alders- og invaliderenten, oprettelse af mødrehjælps-institutioner, tilskud til boligbyggeri for børnerige familier, lov om sundhedsplejersker og ferieloven. Omsider blev også tugthusloven ophævet.

Lund-talen og London-rejsen

I oktober 1933 havde verden fået det første onde varsel om, hvad nazismen ville komme til at betyde udenrigspolitisk: Hitler brød med Folkeforbundet. Den eneste magt, der kunne tænkes at true Danmarks fred og sikkerhed, en magt, der nu styredes diktatorisk af en bande desperados, havde dermed gjort sine hænder fri for de bånd, Folkeforbundet skulle kunne pålægge en angriber. Den officielle danske politik blev indstillet på at indtage en korrekt holdning overfor naboen i syd for ikke at give den nazistiske aggressivitet noget påskud.

Men en del af pressen — navnlig den socialdemokratiske — deltog ikke i den officielle forsigtighed. Tværtimod. Det medførte en række klager i udenrigsministeriet og formaninger til pressen. Stauning måtte naturligvis i sin høje stilling lægge bånd på sin dybe afsky for nazismen, men han søgte, mig bekendt, aldrig at neddæmpe tonen i »Social-Demokraten« — den svarede godt nok til hans egen indstilling. Stauning forstod naturligvis fuldt ud betydningen af at immunisere befolkningen mod nazismitten, og hvor det drejede sig om den hjemlige nazibevægelse, lagde han så vist ikke fingrene imellem.

Den internationale situation blev hurtigt forværret. I 1935 og 1936 brød Hitler Versailles-traktaten ved først at indføre værnepligt og derefter besætte den afmilitariserede Rhin-zone — uden at vestmagterne generede ham med andet end et par ligegyldige noter. Og da Italien derefter overfaldt Abessinien, var de af Folkeforbundet iværksatte sanktioner fuldkommen ineffektive, en tragikomedie, der ubehjælpeligt compromitterede den kollektive sikkerhed. Danmark og en række andre små lande erkendte, at den sikkerhed, Folkeforbundet frembød, var et bedrag, og den 1. juli 1936 udstedte disse lande i fællesskab en erklæring, hvori de i realiteten sagde sig fri for sanktions-forpligtelser. Det betød en tilbagevenden til en ren neutralitetspolitik i et Europa, hvor junglens lov snart skulle blive enerådende.

Det var i denne situation, spørgsmålet om et nordisk forsvarsforbund aktualiseredes især i Sverige. Stauning betragtede tanken som et nyt udslag af den romantiske skandinavisme, der i fortiden kun havde beredt skuffelse. Og han følte sig udfordret af nogle store svenske aviser, hvis kampagnes ledemotiv var, at Danmarks svage forsvar fremkaldte utryghed i det øvrige Norden. Han tog bladet fra munden i en tale i Lund i marts 1937 og afviste i mildest talt uforbeholdne vendinger al tale om nordisk forsvarsforbund som kandestøberi. Bidsk sagde han:

— Har Danmark fået overdraget opgaven som lænkehund eller en anden vagtopgave på Nordens vegne? Mig bekendt har der aldrig været forhandlet om noget sådant . . . Et nordisk forbund er efter min mening en utopi. Men skal vi have det problem prøvet, så må det føres frem til behandling hos de ansvarlige i Nordens lande . . .

Talen fremkaldte på begge sider af Sundet en sand pressestorm, herhjemme navnlig i konservative blade. Men for øvrigt var der ret almindelig enighed om, at tone og udtryk havde været unødigt sårende for svenskerne.

I april måned rejste Stauning til London. Anledningen var temmelig søgt. I virkeligheden drejede det sig om storpolitiske forhandlinger, om hvis resultat offentligheden desværre ikke kunne få oplysning.

Både om Lund-talen og om London-rejsen havde jeg den 1. maj om aftenen en samtale med Stauning. Han var åbenhjertig, som han kunne være, når noget lå ham stærkt på sinde og han samtidig havde tillid til ikke at få åbenhjertigheden misbrugt. Han var åbenbart ilde berørt af reaktionerne på Lund-talen, men havde afgjort ikke ændret opfattelse. Bl. a. sagde han:

— Det værste ved denne nordiske forsvars-kampagne er den uærlighed, sagen er blevet behandlet med.

Tydeligt bitter over de ansvarlige svenskeres tavshed om deres virkelige hensigter, fortsatte Stauning:

— Offentligheden har fået det indtryk, at kun Danmark stiller sig negativt. Sandheden er en anden.

— Spørgsmålet må have været drøftet på nordiske udenrigsminister-møder, bemærkede jeg.

— Naturligvis. Men jeg er jo afskåret fra offentligt at meddele sandheden om sådanne fortrolige forhandlinger. I fjor var problemet på dagsordenen. Her afviste Sveriges udenrigsminister Westmann al tale om at

ofre Sveriges neutralitet. Norges udenrigsminister Koht var udtalt negativ. Han fandt en nordisk alliance meningsløs, når England ikke var med. Men England har jo faktisk opgivet Østersøen — og dermed Danmark — ved flådeaftalen med Tyskland.

— Fik du det bekræftet i London?

— En bekræftelse var temmelig overflødig, men jeg fik den utvetydigt både af premierminister Baldwin og udenrigsminister Eden. De gjorde det fuldstændig klart, at Danmark ikke kan vente Englands hjælp i tilfælde af et tysk angreb.

Til slut sagde Stauning:

— Jeg brugte hårde ord i Lund. Men det var nødvendigt at gøre det af med en illusion, der syntes at brede sig. Også håbet om engelsk hjælp er altså en illusion, og indgriben fra Folkeforbundet kan ingen forlade sig på. Al den tomme alliance-snak kan i det højeste yderligere skade vort forhold til Tyskland, vække tvivl om vor neutralitet og måske give Hitler et brugbart påskud. Sandheden er, at vi er *alene* — alene med en stor og skrupelløs nabo i syd . . .

Forsvaret

Staunings desillusionerede situationsvurdering indgik naturligvis i overvejelserne af den nye forsvarsordning, der gennemførtes i løbet af 1937. Da forsvaret rent faktisk kun ville kunne levere en skinfægtning i tilfælde af et stormagtsangreb, måtte ordningen — som ethvert forsvar, der ikke tilsigter et eksistensforsvar — blive halvhjertet. 1937-ordningen betød vel en afskrivning af alle afrustnings-drømme, men en væsentlig udvidelse af forsvaret var uacceptabel for de Radikale.

I den socialdemokratiske gruppe var der megen uenighed. De gamle afroster fandt regeringens forslag for dyrt, medens andre, bl. a. Rasmus Hansen, fandt det utilstrækkeligt. I et gruppemøde sagde Stauning: »Efter forslaget sker der kun en nødvendig udfyldning af det bestående. Det er en gemenhed at lade ungdommen indkalde under forhold, som vi ved er uforsvarlige.«

Forslaget, som gennemførtes, betød, at 1932-ordningens rammer om-sider blev udfyldt med de nødvendige materiel-anskaffelser, ligesom forsvarets organisation effektiviseredes.

Forsvarets begrænsede anvendelighed blev klart fastslået i forsvarsminister Alsing Andersens forelæggelsestale. Han sagde, at regeringen ikke anså det for muligt at bygge landets sikkerhed på rustninger, når befolkningens størrelse, landets geografiske forhold og andet toges i betragtning. Opgaven for forsvaret var at holde Danmark udenfor andre magters eventuelle opgør, hvortil ikke alene hørte afvisning af tilfældige neutralitetskrænkelser, men »også en vis beskyttelse mod andre neutralitetskrænkelser, når disse er af en sådan karakter, at der foreligger rimelig mulighed for deres afvisning«.

Under tryk af en stadig mere truende international situation foretoges i 1938—39 udover forsvarsordningens forudsætninger haste-anskaffelser af krigsmateriel og kul m. v.

Forsvars-problemerne gav flere gange anledning til åbenlyse gnidninger mellem Stauning og de Radikale. I et par »Politicus«-artikler, som Stauning skrev i den socialdemokratiske provinspresse, havde han dels påpeget nødvendigheden af en bedre beskyttelse af hovedstaden, dels skrevet, at den endelige udbedring af forsvaret »formentlig ikke kunne afstedkomme noget brud på en politisk linje, nemlig de to partiers samarbejde, som havde holdt i over 20 år«.

De Radikale var af en anden mening, og deres presse lagde ikke skjul derpå.

»Hvad dølen nøler I efter?«

Efter at regeringspartierne havde erobret Landstinget, måtte de også føle sig forpligtet til at prøve mulighederne for at få det afskaffet — det var jo et vigtigt punkt i deres fælles-program. Og i efteråret 1936 nedsatte Stauning en forfatningskommission. Venstre viste sig straks uvilligt til realitetsforhandlinger — partiet fandt ikke, at øjeblikket var det rette til en forfatningsreform. Men i august 1937 proklamerede Christmas Møller som sit *personlige* program: lige og almindelig valgret uden nogen som helst census. Kommissions-forhandlingerne gik imidlertid langsomt, og under finanslovdebatten om efteråret blev Christmas Møller utålmodig. Henvendt til Stauning sagde han:

— Jeg kender ingen politisk situation, hvor man med større ret kunne anvende det historiske ord: Hvad dølen nøler I efter!

Der var nu en ganske god forklaring både på, at Stauning skyndte sig langsomt, og på, at Christmas Møller pludselig havde fået så travlt med at afskaffe Landstinget. Stauning måtte regne med, at et rent etkammer-system ikke lod sig gennemføre, og endvidere så han ingen praktisk-politisk nødvendighed af at afskaffe et landsting, der nu var et villigt redskab for regeringspartierne. Christmas Møller erkendte naturligvis, at Landstinget nu var værdiløst som konservativ garanti, og at det altså ikke kunne koste konservatismen noget at opgive det. Ved deltagelse i afskaffelse af Landstinget kunne hans parti gøre op med fortiden. Han ville ud i folket på lige fod med andre partier. Og navnlig når et bagstræbende Venstre gik imod, så han en mulighed for at anbringe konservatismen som et bredt folkeparti i midten med et Venstre skubbet ud til højre. Indenfor sit parti mødte han imidlertid indædt modstand. Den økonomisk tunge ende af partiet såvel som de mentalt mest ubevægelige kunne ikke følge ham. Navnlig de pengestærke kredse, hvis generøsitet var vigtig for partiet, betragtede ham nok, temmelig nedladende, mere som en betalt partifunktionær end som en fører. De havde aldrig set nogen kontant gevinst af hans selvstændigheds-nykker og betragtede ham vist efterhånden som et farligt uroelement, en slags halv-radikaler.

Der er næppe i dansk politik noget sidestykke til den modige og risikable kamp, Christmas Møller førte for at omvende sit parti. Til slut sejrede han — men over et vrangvilligt parti, der i stor udstrækning følte sig forført.

Hans tanke var: eet vælgerkorps, een valgdag, men en rigsdag delt i to ting, Folketinget og Rigstinget. På dette grundlag sluttedes i efteråret 1938 et forlig mellem regeringspartierne og de Konservative. Stauning accepterede forliget, fordi det fjernede »det, der stammer fra længst svunden tid« og »tilvejebringer et grundlag ens for alle«.

Utvivlsomt betragtede Stauning det foreslåede rigsting som i nogen grad beslægtet med den tanke, han — uden at blive hørt — i en tale i september 1932 udkastede om »oprettelse af et rådgivende organ udgået af næringslivet og samtidig ophævelse af det nuværende landsting«.

Spørgsmålet om regeringsformen — monarki eller republik — kom overhovedet ikke på tale. Om sin ændrede opfattelse af kongedømmet sagde Stauning i et interview i 1938, at han foretrak den nuværende regeringsform, fordi den »i disse tider har vist større fasthed og givet mere sikkerhed for samfundet end de nye former, der fulgte i den ødelæggende

krigs fodspor«. Det var en ganske vist betinget opgivelse af kravet om republik som aktuel politik.

Efter rigsdagsvedtagelsen af grundlovsforslaget sendtes det til bekræftelse ved folkeafstemning — ledsaget af knurren i vide konservative kredse, medens Venstre udstedte en parole om at blive på sofaen, efter at partiet i sidste øjeblik havde stillet forslag om en etkammer-forfatning — et forslag, der ikke blev taget alvorligt, da de tre andre partiers forfatnings-forlig i realiteten var i orden. I mange socialdemokratiske kredse imødeså man resultatet med bange anelser. Folkeafstemningen i september 1920 havde jo vist, hvor vanskeligt det var at samle de nødvendige 45 pct. af alle stemmeberettigede.

Tilbageslag

Socialdemokratiets kongres i januar 1939 blev især præget af Staunings for de fleste kongresdeltagere overraskende beslutning om at træde tilbage som partiets forretningsfører. Han ønskede en foryngelse af partiets top og foreslog som sin afløser den 35-årige Hans Hedtoft, gennem flere år Staunings højre hånd i partiarbejdet, en dynamisk personlighed, partiets bedste taler, positivt indstillet til forsvaret og i de nordiske spørgsmål besjælet af ideer, der rakte langt ud over Staunings nøgterne forbehold. Han valgtes under megen begejstring, men underforstået var det dog, at Stauning fortsat ville have det sidste ord i ethvert partispørgsmål af betydning. Det var i og for sig en tilstrækkelig forklaring på Staunings beslutning, at han ønskede sig aflastet for en del af sin arbejdsbyrde og samtidig erkendte nødvendigheden af et generationsskifte, som nu kunne gennemføres i fuld harmoni. Men jeg er ikke i tvivl om, at han også havde et andet motiv: I en urolig tid, hvor nye storme truede, var en stærkere *national samling* fornøden, og da den nødvendigvis måtte foregå omkring ham, fandt han det sikkert rigtigt formelt at afgive ledelsen af *partiet* for stærkere at betone sin stilling som *nationens* leder.

I endnu højere grad end tidligere lagde kongressen i sine omfattende udtalelser vægt på at understrege Socialdemokratiets karakter af et bredt folkeparti, reformistisk og nationalt indstillet. De opgaver, der pegedes på, var overvejende reformer af social karakter, ret begrænsede åbenbart

Som Jensenius opfattede »landsfaderen«, efter at Stauning i 1939 havde udsendt en personlig formet hilsen til alle vælgere.

af hensyn til et voksende skattetryk, der også var blevet føleligt for store dele af arbejderbefolkningen. Der krævedes ligesom tidligere samfundsmæssig plan og orden i økonomien, men det understregedes — for første gang — stærkt, at det personlige initiativs medvirken var uundværlig. Om udenrigspolitikken blev det ganske vist sagt, at man måtte afholde sig fra indblanding i andre staters forhold. Men åbenbart med sigte på det tryk, der fra tysk side stadig søgtes lagt på pressen, tilføjedes det, at der måtte forbeholdes danske borgere og dansk presse »frihed til at bedømme tilstande og begivenheder, således som det alle dage har været tilfældet her i landet, og således som friheden også udøves i andre nationer«.

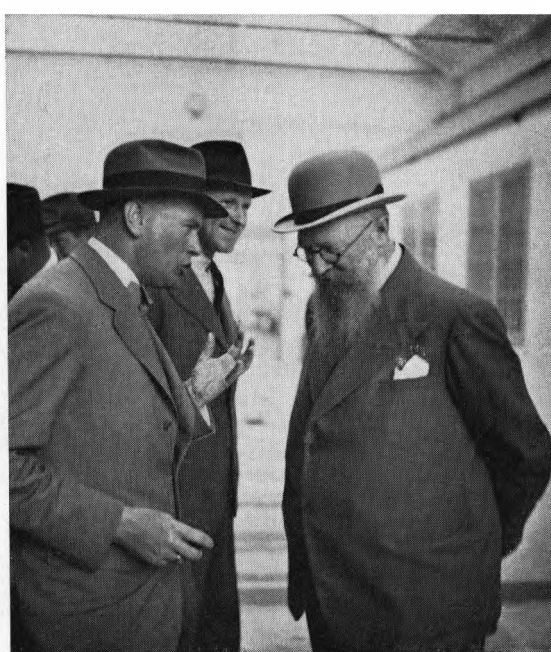
I de mest kategoriske vendinger sluttede kongressen op bag de betragtninger, som Stauning havde anstillet i vor samtale om Lund-talen og London-rejsen:

»Alle fortidens kandestøberier, alle forhåbninger om assistance, når farens stund er inde, er kun egnede til at medføre skuffelse, thi de er ligesom alle alliance- og forbundsplaner for vort land uden forbindelse med den virkelighed, vi kender, og derfor uden aktualitet«. Kongressens definition af forsvarrets begrænsede opgaver fulgte nøje den linje, der var anlagt ved forelæggelsen af forsvarslovforslaget i 1937.

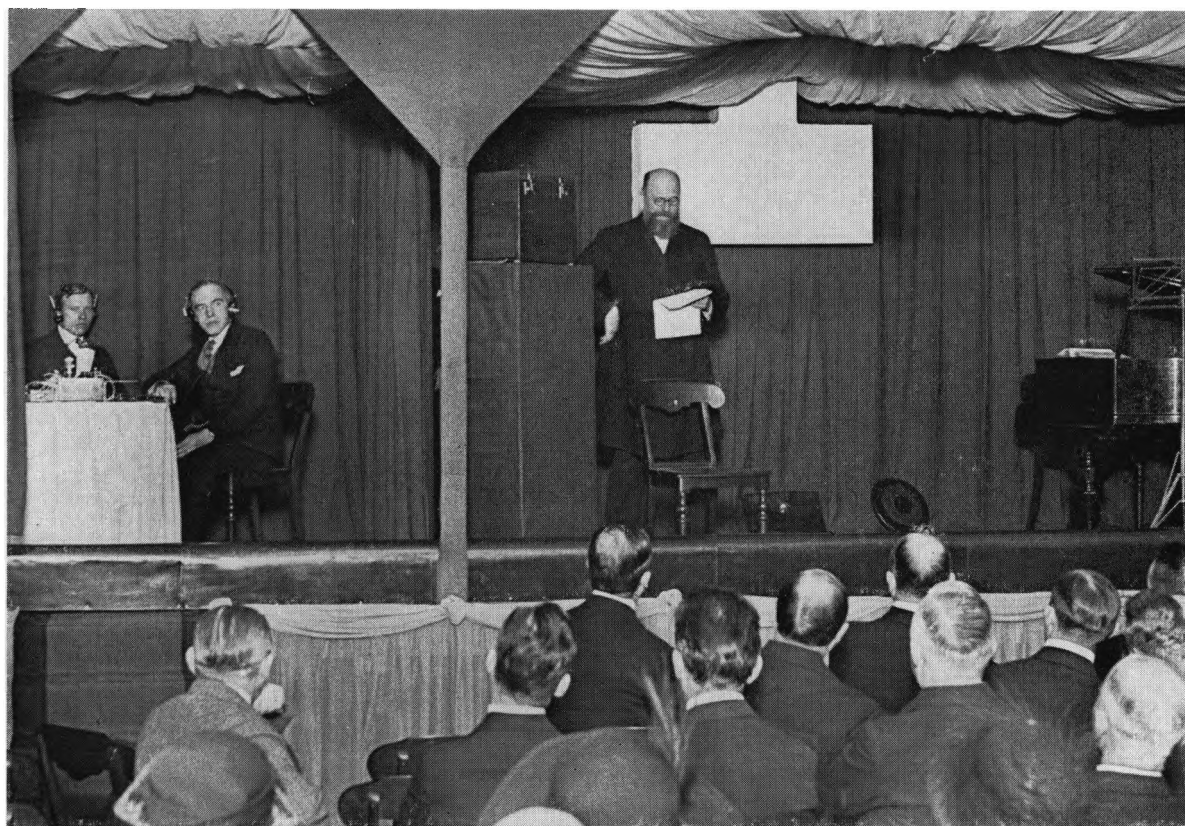
Der var ingen store løfter i kongressens oplæg til valget, der skulle holdes i april. Partiet satte navnlig sin lid til, at vælgerne ville belønne Socialdemokratiet for gjort gerning: et reformarbejde uden sidestykke i vor politiske historie, grundlaget for udvikling af en dansk velfærdsstat, og en uophørlig bekæmpelse af krisen, i hvert fald resulterende i en be-

Fra den første stabelafløbning på Kalundborg skibsværft den 4. oktober 1918, da M/S Frederikke søsattes.

Besøg hos B.&W. i 1928.

Staining åbner radioudstillingen 1929 i Industriforeningen i København.

Igennem årene talte Stauning ved et utal af møder. Øverst et billede fra et friluftsmøde i Sønderborg den 11. august 1929, og nederst ses Stauning på talerstolen ved grundlovsfesten samme år i Søndermarken i København.

TH. STAUNING

30/5-1939

Kære Partifælle. Tak for Deres venlige
Brev. Jeg var både bedrøvet og trist,
men Deres Brev virkede som godt.

Og som gjorde jeg som Tante Vigens:
Kan stuvet en Dag, ja kan bære to
som ryster den Sorgen af,
Og som besynder Livet

eigen og skulde jeg ikke mindst
Tjære til Erstatning for Akdet-
laget, saa vil mit Parti gøre
det.

Venligst
Deres
Th. Stauning

Utallige er de svarbreve, Stauning skrev på anmodninger eller hilsener. En parti-
fælle, der sendte ham en venlig hilsen, efter at den ny grundlov var faldet ved
folkeafstemningen i 1939, fik således dette meget typiske kort.

tydelig nedgang i arbejdsløsheden. Stauning var uden tvivl ved valgkampens begyndelse — med den gode samvittigheds ret — besjælet af optimisme, selv om det måtte stå klart, at mange af de erhvervsdrivende, der var medløbere i 1935, ville falde fra. Disse, men for øvrigt også andre kredse blev under valgkampen hensat i en slags psykose under en bølge af socialistforskrækkelse, sat i gang ved udnyttelse af en udtalelse, som Hartvig Frisch havde fremsat under en folketingsdebat. Vendt mod oppositionen, der gjorde regeringen ansvarlig for den vedvarende arbejdsløshed, riposterede Frisch:

— Nu ringer Venstre og Konservative med denne opfattelse selve kapitalismens dødstime ind her i landet. For afskaffelse af arbejdsløshed er nemlig afskaffelse af kapitalisme, for det betyder samfundets regulering i stedet for tilbud og efterspørgsel. Det er døds klokkerne, der ringer for et system . . .

Frisch's betragtning var — som også Stauning senere erkendte — i og for sig logisk, men den blev — som adskillige af Socialdemokratiets erfarne parlamentarikere straks forudså — groft misbrugt. Det var døds klokkeklang, der beherskede valgkampen navnlig i byerne, og ude i landet var luften tyk af L.S.'s mere og mere naziprægede agitation. Samtidig var stemningen i arbejderkredse noget trykket af den åbenbart kroniske arbejdsløshed. Staunings valgturné gennem landet fik da langt fra den samme triumfale karakter som i 1935. Der var således nok af ilde varsler. Alligevel kom valgnederlaget som en bitter skuffelse for Stauning. Efter alt, hvad der var udrettet gennem ti år, følte han vælgerdommen som en blodig uretfærdighed. Socialdemokratiet tabte 4 mandater, de Radikale holdt stillingen, Venstre vandt 1, kommunister 1, nazipartiet blev for første gang repræsenteret med 3 mandater, L.S.-partiet og Retsforbundet tabte hver 1, de Konservative holdt stillingen. Regeringsflertallet var reduceret, men urokket. I sin valgkommentar var Stauning såre nøgtern:

— Tilbagegangen fra 1935 er forklarlig. Vi fik dengang voldsom tilgang af vælgere, der midlertidigt prøvede den chance uden at kende til politisk troskab . . .

Men i virkeligheden trøstede han næppe sig selv med den forklaring. Han var utvivlsomt klar over, at andre end medløbere var faldet fra, at et ikke ringe antal arbejdervælgere havde demonstreret deres misnøjelse, de havde vel kun i ret ringe udstrækning stemt kommunistisk, men var blevet hjemme på valgdagen. I et selskab hen på sommeren

strejfedede Stauning problemet, da han med et skuldertræk, kendeligt bitter bemærkede:

— I politik kan der aldrig regnes med taknemlighed.

Han havde måttet sande, at vælgerne sædvanligvis ikke stemmer om det, der er opnået, men om det, de ønsker at opnå.

Stauning havde svært ved at affinde sig med afbrydelsen af den sejrsmarch, han havde ledet gennem næsten 30 år. Han frygtede åbenbart, at tilbageslaget var mere end midlertidigt, at Socialdemokratiet havde kulmineret.

I maj 1939 ramtes Stauning af en ny skuffelse, på sin vis ikke mindre bitter end valgnederlaget. Ved folkeafstemningen om grundlovsforslaget stemte kun godt 85.000 nej, 966.277 ja, men der manglede 11.762 stemmer (0,54 pct.) i de 45 pct. af alle stemmeberettigede. Grundlovsforslaget var dermed bortfaldet, en sejr for venstrevælgerne på sofaen. Der var både harme og navnlig foragt i Staunings kommentar:

— Det er ligegyldighedens sejr. For landets omdømme var det nedslående, at det var passiviteten, der sejrede. Hvis man havde slået forslaget ned med en million stemmer, havde det været mere opmuntrende, det havde dog vist, at der var politisk liv . . .

Utvivlsomt havde Stauning håbet at krone sit livsværk med gennemførelse af en forfatning, der i hvert fald byggede på samme vælgerkorps og afskaffede 1915-Landstinget. Hvorfor det ikke lykkedes, lader sig ikke eksakt opklare. Det er vel muligt, at en sikkert meget ringe del af arbejdervælgerne undlod at stemme, fordi de ikke var videre begejstret for en forfatning, der bar Christmas Møllers fingeraftryk. Men de helt afgørende årsager var dels Venstres passivitet, dels at tusinder af det splidagtige konservative partis vælgere svigtede. De opnåede derved også at befri deres parti for en modig, men besværlig fører. Dagen efter afstemningen trak Christmas Møller sig tilbage som leder af et parti, hvor han næppe naturligt hørte hjemme. Partiet vendte da også en halv snes år senere tilbage til samarbejdet med Venstre — nu på lige fod — i et interessefællesskab, der i hvert fald ikke vanskeliggjordes af sådanne ulemper som nogle antikverede ideologiske differencer.

Stauning kunne naturligvis ligeså lidt som vi andre opfatte grundlovsforslagets stranding som det lykkelige forlis, den viste sig at være. Selve afstemningsresultatet havde jo kompromitteret grundloven så uhjælpeligt, at den ikke kunne opretholdes ret længe. Og så sælsomt kan det gå

i politik: at fjorten år senere ledede det samme Venstre, som lå på sofaen i 1939, gennemførelsen af Socialdemokratiets principielle krav om etkammerssystem.

Vi, der ofte havde lejlighed til at træffe Stauning, kunne ikke undgå at bemærke, at han efter to bitre skuffelser ikke mere var den gamle Stauning. Vel kunne han stadig i vennelag med sin dybe stemme synge proletarvisen »Enhver, som har trådt sine børnesko«, men der var i hans væsen og tone kommet en biklang af mismod og fatalisme.

En epokes afslutning

En stor epoke, præget af Staunings lederskab, var ved at ebbe ud. Noget kunne tyde på, at regeringssamarbejdet var i færd med at udtømme sine muligheder. Indenfor ministeriet var der imidlertid ganske som hidtil den smukkeste harmoni — den var, som flere af ministre senere har forsikret, aldrig blevet brudt af nogen heftig politisk strid eller noget personligt opgør. Og på tiårsdagen for ministeriets dannelse, da dets medlemmer samledes til frokost hos Stauning på Valeursvej, blev han hjerteligt hyldet, bl. a. i en smuk tale af Bertel Dahlgaard. Han takkede Stauning for »ti års ledelse af et sjældent smukt samarbejde«. Dahlgaard tilføjede:

— Ingen af os ved, om et sådant samarbejde vil være muligt ud i en usikker fremtid. Livet er så mangfoldigt. De mindre krusninger på de politiske vande kan sommetider for vort blik tegne sig som større, end de i virkeligheden er, og derved få mere afgørende indflydelse på vore handlinger, end de burde, men jeg håber, at afstanden mellem os aldrig bliver større, end at de befolkningslag, vi repræsenterer, i afgørende øjeblikke kan virke sammen til landets gavn . .

De venlige ord syntes at antyde en dulgt tvivl om samarbejdets fremtid, men også et håb om en fortsættelse eller i givet fald en genoptagelse.

Hvad de to partier i 1929 havde sat på dagsordenen, var jo i alt væsentligt realiseret, og derud over var, til dels med utraditionelle metoder, leveret en energisk kamp mod en uforudset, ude fra kommende krise. At de Radikale havde haft svært ved at følge med i Socialdemokratiets forsvarspolitiske kursændring, var kun at vente. Som Viggo Hørups politiske

efterkommere kunne de ikke uden sjælekvaler gøre sig skyldige i utroskab mod deres antimilitaristiske barnetro.

Netop fordi regeringen havde realiseret sit program og mere til, måtte spørgsmålet opstå: hvad nu? For tilbage stod tidens værste onde, en stadig betydelig og tilsyneladende uudryddelig arbejdsløshed, som fremkaldte en ulmende misfornøjelse i arbejderbefolkningen — skærpet fordi importreguleringen efterhånden viste sine iøjnefaldende bivirkninger: På mange områder, hvor importbegrænsningen havde ødelagt normal konkurrence, afsattes alt for meget fedt i handelsleddene, og sofa-importørrernes gevinster voksede støt og udfordrende. Skulle disse problemer, der i stigende grad måtte bekymre Stauning, løses, var der næppe anden udvej end en kraftigt udvidet og stram planøkonomi, der uundgåeligt ville få betegnelsen socialistisk — et ord, der måtte påføre de Radikale kuldegysninger. De begrundede jo ofte i den offentlige polemik deres samarbejde med Socialdemokratiet ved henvisning til, at de derved bidrog til at hindre et socialdemokratisk flertal og en socialistisk politik. Modstanderne fandt nu denne argumentation temmelig løjerlig — var det ikke det samme som at tæmme den socialistiske hydra ved at fodre den? Stauning havde råd og sind til at overhøre talen om, at hans allierede så det som deres opgave at hindre hans principielle politik, men det er vel menneskeligt, om han nu og da har smilet lunt i skægget.

Når regeringssamarbejdet forløb så glat, skyldtes det vel, som Dahlgaard engang har skrevet, at begge partier »nøje vidste, hvor grænsen for forhandlings-mulighederne lå«. Det lader sig dog vist ikke bestride, at de to partiers højst forskellige vægt måtte bestemme den fælles politiks tyngdepunkt. Stauning lagde ikke skjul på det i en udtalelse i forbindelse med regeringens tiårsdag:

»Værdien af min indsats må andre vurdere. Det er *mit* parti, som har brudt vej og hidført resultater. Det er *mit* parti, som har optaget forsvaret for det arbejdende folks interesser og virket for konsolidering og højnelse af samfundet . . . Jeg har virket ved og gennem dette parti, ja, fra barndommen var mit parti min skole, min udfaldsport, det organ, som jeg vidste måtte føre min klasse frem til menneskeværdige kår . . .«

Det bekymrede imidlertid aldrig Stauning synderligt, om den førte politik fik betegnelsen social-liberal eller socialdemokratisk. Afgørende for ham havde *bevægelsesretningen* været, og den havde i hvert fald stort set været, som han ønskede den: et omfattende socialt reform-

arbejde, sigtende mod Danmarks omformning til en sand velfærdsstat — det samfund, som man ikke uden grund kaldte Staunings Danmark.

Det havde tillige været en lykke for landet, at de to samarbejdende partier havde sikret Danmark et stabilt folkestyre under århundredets værste krise. De Radikales andel deri forsømte Stauning aldrig at anerkende. Men tilstanden i samfundet kunne nok opfordre Socialdemokratiet til at ønske tempoet i bevægelsen sat op ud over, hvad den radikale partier kunne antages at følge med i. »Lillebror« havde ganske vist kunnet trave, men han måtte nu, naturligt nok, være betænkelig, hvis udviklingen skulle drives længere frem ad udpræget socialdemokratiske linjer. Faktisk sporedes efter det foregående par års mangfoldige reformer en vis træthed i regeringssamarbejdet.

Uvejret trækker op

Kriseatmosfære var der dog på ingen måde i regeringssamarbejdet. Og under de givne forhold var Stauning så meget mindre tilbøjelig til at presse partneren ud over hans ydeevne, som de indrepolitiske problemer efterhånden helt overskyggedes af uvejrsskyer, som blev stadig mørkere. Den internationale situation opfordrede så vist ikke til at bryde et eksisterende samarbejde, men tværtimod til at stræbe henimod en langt bredere samling. I erkendelse heraf tilbød Stauning i august 1939 Venstre og Konservative repræsentation i regeringen, men de to partier forlangte at blive placeret på lige fod med de to regeringspartier, hvad Stauning ikke kunne acceptere.

I maj måned havde Hitler demonstreret sin indædte fredsvilje ved at tilbyde en række nabolande en ikke-angrebspagt. Sverige og Norge afslog, medens Danmark modtog tilbuddet. 31. maj blev traktaten underskrevet i Berlin. Danmarks holdning lå i forlængelse af det standpunkt, dr. Munch i 1935 havde indtaget i Folkeforbundets Stresa-møde: Han havde her som eneste medlem undladt at stemme for en fordømmelse af Hitler-Tysklands genindførelse af værnepligten i åben strid med Versailles-traktaten. For offentligheden kom dette standpunkt som en pinlig overraskelse, men det var naturligvis dikteret af vor udenrigspolitik traditionelle grundsætning: at et godt forhold til Tyskland måtte opret-

holdes. Efter alle de traktat-brud, Hitler havde begået, var der næppe mange, der ventede, at et tysk ikke-angrebsløfte kunne holde længere, end til et overfald på Danmark måtte stemme med Hitlers magtpolitiske interesser. Den eneste gang, jeg privat hørte Stauning kommentere traktaten, bemærkede han med et utålmodigt skuldertræk:

— En mulighed — det koster jo ikke noget at prøve den.

Forsvarets opgave

Det blev i sommerens løb klart, at intet kunne hindre Hitler i at styrte verden ud i en ny krigskatastrofe. 1. september overfaldt han Polen, som uhjulpet blev slået ned på en måned, og 3. sept. erklærede England og Frankrig krig. Herhjemme gennemførtes i hast de fornødne bemyndigelserlove og restriktioner. Naturligvis udstedtes straks en højtidelig neutralitetserklæring. Landets økonomi rantes meget hårdt. Tyskerne opbragte eller sænkede danske skibe, og mange af vore søfolk ofrede livet for at holde Englands-eksporten i gang. Samtidig begrænsede England sine køb, og råvare-tilførslerne svigtede. Arbejdsløsheden steg, og landbruget rejste krav om kronesækning. I en udtalelse fra Socialdemokratiets og De samv. Fagforbunds forretningsudvalg erklæredes det: »Den danske arbejderbevægelse er beredt til på lige vis som andre befolkningsgrupper at deltage i en samarbejds politik, der bærer vort land frelst gennem krigens vanskeligheder.«

Gennem måneder løsnedes næppe et skud på vestfronten, men det var klart, at det kun var stilhed før stormen. Staunings onde anelser og dybe pessimisme kom til udtryk i den nytårsartikel, jeg som sædvanlig bad ham skrive til »Social-Demokraten«, men endnu stærkere i hans nytårstale i radioen.

— Landets beliggenhed i forbindelse med folkets uvilje mod krig har — sagde Stauning — umuliggjort alle forestillinger om et effektivt krigsberedskab. Vort forsvar er indstillet på en bevogtning af neutraliteten, en krigsførelse i egentlig forstand er udelukket af de geografiske forhold, ligesom befolkningens størrelse også udelukker tilstedeværelse af en hær, der kan tage kampen op mod de magter, der kan tænkes at stå kampberedte overfor Danmark . . .

Staunings udtalelser fremkaldte en storm af oppositions-protester og beskyldninger for landsskadelig defeatisme. Man anførte navnlig, at udtalelserne var i strid med, hvad Alsing Andersen havde sagt om forsvarets opgave. Da jeg spurgte Stauning, om han agtede at svare på angrebene, sagde han blot:

— Der er ikke mange ord at sige om det vrøvl.

Et par dage senere fandt han det dog fornødent at give »Social-Demokraten« denne udtalelse:

— Jeg har aldrig taget afstand fra forsvarsministerens udtalelse: at landets kræfter skal sættes ind på at afværge angreb på landets neutralitet — men det er ikke fornødent at gentage den selvfølgelig.

Folketinget bøjede sig imidlertid for oppositions-presset og gik endda et afgørende skridt videre, da det med overvældende majoritet vedtog følgende beslutning: »Folketinget beslutter at udtale, at man fra alle sider i det danske folk er enig om, at landets neutralitetspolitik skal opretholdes, og at de midler, der rådes over, om fornødent skal anvendes for at hævde og værne rigets fred og uafhængighed.«

Det var måske udadtil hensigtsmæssigt at vedtage en sådan viljestilkendegivelse, men hvad Folketinget — vist i en noget panikagtig stemning — vedtog, drejede sig ikke blot om at værne neutraliteten, men faktisk om et *eksistensforsvar*, og for en sådan målsætning var der ingen dækning i forsvarsordningen. Forsvaret var — som det fra regeringens side udtrykkeligt var fastslået — ikke indrettet til at løse egentlige krigsmæssige opgaver, men alene til at afvise neutralitetskrænkelser »af en sådan karakter, at der foreligger rimelig mulighed for deres afvisning.«

Med folketingsbeslutningen opstilledes imidlertid en målsætning, som principielt rakte ud over forsvarsordningens muligheder og forudsætninger. Folketingsbeslutningen blev efter 9. april udgangspunkt for angreb på regeringen for at have accepteret og derefter svigtet den af tinget opstillede målsætning. Tillige bidrog beslutningen vel til at stimulere de urealistiske forventninger, som, da de blev skuffet den 9. april, førte til urimelige ringeagtsytringer mod militæret og dets chefer.

9. april

Stauning var tilsyneladende i ligevægt, om end dødtræt, da han den 9. april 1940 i et ministermøde redegjorde for de tragiske begivenheder i de tidlige morgentimer: Kapitulationen, der blev besluttet på Amalienborg, medens tyske bombemaskiner fløj truende lavt over byen og geværilden knitrede i slotskvarteret. Men efter mødet blev det klart, at hans selvtilid var dybt rystet. Noget var bristet i ham i de morgentimer, da hans livsværk voldeligt blev afbrudt og dets frugter faldt i hænderne på en ryggesløs diktator. Før forhandlingerne med oppositionen om dens deltagelse i regeringen bad Stauning om en samtale med ministerkollegerne Buhl og Bording. Overfor dem udtalte han stærkt bevæget ønske om at træde tilbage. Han mente ikke, at han havde kræfter til at bære den byrde, der nu blev lagt på ham. Det er vel ikke udelukket, at han i disse mørke timer var offer for selvbebrejdelser. Det er jo ikke noget ukendt fænomen, at den fredelige mand, når han overmandes af en voldsmand, ofte skaffer sig selv en ekstra plage ved at blues over egen svagheit.

Begge ministerkolleger erklærede imidlertid, at Staunings forbliven var en pligt og en bydende nødvendighed. Han bøjede sig for deres indtrængende forestillinger, som også svarede til hans egen pligtfølelse. De tre ministre var enige om, at samtalen skulle hemmeligholdes. Der måtte ikke opstå mindste tvivl om, hvem der skulle lede, og andre end Stauning kunne det ikke være. Det var også oppositionspartiernes mening, da de i løbet af dagen gik ind på at lade sig repræsentere i ministeriet.

Denne tillidserklæring styrkede uden tvivl Stauning. Han var i hvert fald rank og rolig som sædvanlig, da han om aftenen i rigsdagens fællesal oplæste regeringserklæringen, hvori det erklæredes, at regeringen fuldt ud tog ansvaret for kapitulations-beslutningen. Men hans dybe stemme skælvede let, da han kom til erklæringens konklusion:

— Vi valgte at søge landets forhold ordnet under denne besættelse i tillid til forsikringerne om, at Tyskland ikke har til hensigt gennem de iværksatte foranstaltninger at antaste Danmarks territoriale integritet og politiske uafhængighed. Vi valgte denne vej for at skåne landet og folket for en krigstilstands følger . . . Vi føler, at vi har handlet ud fra en ærlig overbevisning om, at vi ved afgørelsen fritog land og folk for en tungere skæbne . . .

Motivet til kapitulationen — ønsket om at skåne befolkningen for noget værre — blev også ledemotivet i Staunings politik i den følgende tid. Der kunne ganske vist ikke mere i samme forstand som hidtil tales om en egentlig Stauning-politik, når nu fire partier var fælles om beslutningerne. Men i de mest kritiske situationer var det dog hans ord, der blev afgørende. Hans autoritet, forhandlingsevne og realitetssans var en væsentlig forudsætning for, at et samarbejde, der i begyndelsen måtte være vanskeligt, kunne fungere.

Naturligvis var Stauning allerede den 9. april klar over, at indrømmelser til voldsmagten ville blive uundgåelige for med de mindst mulige ofre længst muligt at holde mest muligt af lovgivning, administration og retsvæsen på danske hænder. Efterhånden som de tyske overgreb antog grovere former, kunne Stauning naturligvis ikke udelukke muligheden af et åbent brud, men vist lige til sin død fastholdt han et svindende håb om, at det trods alt skulle lykkes at føre folkestyret igennem til befrielsen.

Han så klart, at den største umiddelbare fare, der truede vort demokratiske styre var den hjemlige af tyskerne dirigerede nazi-bevægelse, der spillede sammen med L.S.-bevægelsen og det tyske mindretal i Sønderjylland. Det blev et hovedmål at undgå nazister eller nazi-agenter i regeringen. Det var derfor afgørende vigtigt at isolere og kompromittere den nazistiske femtekolonne så uhjælpeligt, at endog tyskerne måtte indse dens ubrugelighed. Naturligvis vurderede Stauning aldrig de tyske løfter fra 9. april efter deres pålydende, men han søgte stadig bedst muligt at holde tyskerne fast på dem, navnlig af hensyn til grænsen, der når som helst kunne blive truet.

Den politik, de demokratiske partier førte under Staunings ledelse, blev lige til hans død uden tvivl billiget af et ganske overvejende folkeflertal — det samme flertal, der den 29. august 1943 accepterede bruddet med tyskerne som en befrielse.

Med oppositionspartiernes repræsentation i regeringen, var der etableret politisk borgfred, men i pressen var våbenhvilen alt andet end fuldstændig. Flere oppositionsblade rettede en serie angreb på, hvad de noget uklart kaldte »den politik, der førte til 9. april«. Det syntes næsten glemmt, at krigsforbrydelsen ikke var begået af Danmark. Glemmt var det åbenbart også, at det var ganske uværdigt at føre en sådan polemik, så længe krigsforbryderen befandt sig i vort hus, og ordet ikke var frit. En dag

hen på foråret spurgte jeg Stauning, om han påtænkte at beskæftige sig med angrebene, f. eks. i en »Politicus«-artikel.

— Nej, svarede Stauning, »Politicus« har nok skrevet sin sidste artikel foreløbig. Lad historien dømmes. Jeg er ikke i tvivl om dommen. Men det er ikke skændsmål, der nu er brug for mellem partier, der vil bevare demokratiet.

Venstre-ultimatum

I slutningen af oktober 1939 var arbejdsmarkedets parter enedes om en automatisk pristalsregulering gældende til 1. januar 1941. Aftenen før besættelsen udtalte nationalbankdirektør Bramsnæs i en radiotale alvorlig tvivl om dette lønforligs holdbarhed: Hvem skal betale omkostningerne, når alle holdes skadesløse, spurgte han. Efter 9. april 1940 steg priserne kraftigt — navnlig på grund af de gode priser, som tyskerne gav landbruget (og som betaltes af Nationalbanken). Pristalsstigningen, der registreredes 1. maj, var på 11 points. Allerede 3. maj skulle dyrtidstillægget udbetales. Og der er ingen tvivl om, at Stauning ønskede den frivilligt indgåede overenskomst respekteret. Men i et ministermøde meddelte dr. Krag, at hvis ikke det lavere januar-pristal blev grundlaget for lønningerne indtil april 1941, var det ikke sandsynligt, at Venstres ministre ville forblive i regeringen. Det måtte opfattes som et ultimatum, og Stauning var nødt til at bøje sig for at redde samarbejdet. Han søgte så på anden måde at skaffe arbejderne en vis erstatning for det mistede dyrtidstillæg. Det skete gennem et kriselov-kompleks, der vel indeholdt nogle bestemmelser til gunst for arbejderne, men samtidig dikterede løn- og prisstop — d. v. s. et lønstop, som let lod sig gennemføre i en situation med stor arbejdsløshed, og et prisstop, som under de givne forhold umuligt kunne blive effektivt.

Medens landbruget lukkede og et profitabelt værnemageri snart kom igang, forringedes lønmodtagernes kår føleligt. Skævheden i den sociale balance blev iøjnefaldende samtidig med den politiske magtforskydning. Det var ikke mere Stauning, der kunne beherske udviklingen.

I løbet af 1940 lykkedes det dog at sikre de lavere lønnede arbejdere et tillæg. Og så oprettedes den permanente tvungne voldgift, administret

ret af et tre mands arbejds- og forligsnævn. Fagbevægelsen så sig nødsaget til at acceptere dette faktiske løndiktatur, da større arbejdskonflikter ganske givet ville betyde tyske indgreb. Men i arbejderbefolkningen, der således var berøvet enhver aktionsfrihed, og som modtog nævn-dikta-terne med stigende utilfredshed, opsamledes efterhånden den bitterhed, som nok giver en væsentlig del af forklaringen på Socialdemokratiets store nederlag ved valget i efteråret 1945. Det sker jo ofte i politik, at de, der mest befatter sig med at klare vanskelighederne, efterhånden får udseende af at have ansvaret for dem.

National samling

Stauning måtte i løbet af forsommeren 1940 koncentrere sig om at imødegå de farer, der truede regeringen og folkestyret. Det farligste angreb kom fra den sammensværgelse, der opstod, da L.S. i juni gik i samarbejde både med Bondepartiet og nazistpartiet. Samtidig bredte der sig i byerhvervene — blandt arbejdsgivere, ingeniører og skibsredere — en voksende uvilje mod regeringen og en udtalt parlamentslede.

Det blev efterhånden klart, at skulle regeringen kunne holde stand overfor bevægelser, der, opmuntret af besættelsesmagten, fremkaldte en stigende følelse af usikkerhed, var det tættest mulige sammenhold mellem de demokratiske partier nødvendigt. Og ulykkeligvis var ministeriet svækket, navnlig af de voldsomme konservative angreb på dr. Munch. Stauning var klar over, at noget måtte ske: Han foreslog, at alle fire partier i en offentlig fælleserklæring skulle proklamere dannelse af en dansk national front indadtil og udadtil. Samtidig erklærede han sig rede til at gøre plads for oppositions-repræsentanter som fagministre. I samarbejde med Christmas Møller og dr. Krag udarbejdede Stauning proklamationen. Knud Kristensen havde imidlertid ikke glemt de temaer, han dyrkede før syndfloden: han stillede på Venstres vegne krav om, at der i proklamationen lovedes ændringer i den økonomiske politik og social-lovgivningen. Stauning søgte bedst muligt at undgå dette parti-politisk prægede indslag i en national manifestation. Men Knud Kristensen havde kridtet støvlerne. Og i et — som det viste sig — forfængeligt håb om, at spørgsmålet ville drukne i udviklingens strøm, formulerede Stauning et

par vage sætninger om »sund økonomi« og »foranstaltninger, som kan bidrage til formindskelse af understøttelses-trangen«.

Med tilslutning også af Retsforbundet offentliggjordes proklamationen den 2. juli. Det hed i den: »Alle parti-uoverensstemmelser lægges til side, og partierne samles til sikring af den uafhængighed og integritet, der er tilsagt landet, og som er folkets fornemste ønske . . . For at sikre samarbejdets videre udvikling og tilrettelæggelse af arbejdet, når rigsdagen ikke er samlet, vælger partierne et fællesudvalg på 2 medlemmer fra hvert af de fire partier og 1 medlem af Danmarks Retsforbund.« Det var det 9 mandsudvalg, der kom til at spille en betydningsfuld rolle som en slags skyggekabinet.

Fordelingen af porteføljerne i den egentlige samlingsregering, som nu dannedes, voldte store vanskeligheder. De Konservative havde svært ved at acceptere dr. Munchs forbliven i udenrigsministeriet, og Venstre forlangte og fik een minister mere end de Konservative. Men efter en daglang, ofte bristefærdig forhandling var der om aftenen den 4. juli opnået enighed om et 12 mands ministerium, udelukkende bestående af parlamentarikere og med dr. Munch som udenrigsminister.

På rigsdagen var der lettelse og tilfredshed med, at sagen nu var i orden. Men det skulle gå anderledes. Da ministerlisten slap ud ved en indiskretion i et provinsblad, blev den om morgenen den 5. juli voldsomt angrebet i »Berlingske Tidende«, der over hele forsiden stemplede den som »Uantagelig løsning«. Bladet gav dermed udtryk for tendenser i visse fremtrædende erhvervskredse, der krævede ikke-politikere ind i regeringen. Disse kredse havde åbenbart bag kulisserne øvet indflydelse på højeste sted. For da Stauning mødte på Amalienborg med sin ministerliste, fik han en unådig modtagelse. Kongen erklærede, at den ikke tilfredsstillede ham. Han henviste til pressens — d. v. s. »Berl. Tid.«s — ønske om optagelse af ikke-parlamentarikere, og specielt ønskede han Scavenius som udenrigsminister. Men kongen kunne åbenbart også tænke sig at udskifte Stauning. I hvert fald henkastede han under samtalen den krænkende bemærkning: »De, hr. Stauning, kan jo blive socialminister!«

Da Stauning kom tilbage til rigsdagen med sin kasserede ministerliste, rejste der sig en bølge af harme i vandrehallen. Mest drastisk gav Christmas Møller sin vrede afløb i bidske udfald mod kongemagten. Det kunne synes, som om en konflikt mellem konge og rigsdag var under optræk. Også Stauning følte rigsdagens rettigheder krænket, men han holdt ho-

vedet koldt. Med sin rolige holdning neddæmpede han ophidselsen på rigsdagen. Hans afgørende motiv var selvsagt nødvendigheden af at undgå en konstitutionel konflikt, der under de givne forhold ville være skæbnesvanger. I hvert fald ville det svagt konsoliderede samarbejde være blevet ødelæggende rystet, hvis Stauning havde taget den naturlige konsekvens: at gå.

Men Stauning havde nu også et andet motiv: Han havde tidligere været inde på tanken om at optage et par repræsentative, men tilstrækkeligt uskadelige ikke-politikere som en slags gidsler i regeringen. Han, der jo normalt så noget længere end omgivelserne, regnede sikkert med, at når kongen fik sit ønske opfyldt, og Scavenius blev placeret i udenrigsministeriet, ville det være lettere at få ham til at stå fast overfor kommende anslag mod regeringen. Og heri tog han ikke fejl.

Efter den kongelige kassation af ministerlisten fik Stauning frie hænder til at sammensætte ministeriet. Af socialdemokraterne bevaredes foruden Stauning selv kun finansminister Buhl, landbrugsminister Bording og socialminister Kjærbøl, Venstre repræsenteredes af indenrigsminister Knud Kristensen og forsvarsminister Brorson, de Konservative af handelsminister Christmas Møller og kirkeminister Fibiger, de Radikale af undervisningsminister Jørgen Jørgensen. Dertil kom de tre ikke-politikere Erik Scavenius, ingeniør Gunnar Larsen og dommer Harald Petersen. Den eneste af dem, som kom til at spille en hovedrolle var Scavenius, der er gået over i historien som den ubegrænset beredvillige eksponent for indrømmelses-politiken.

Scavenius

Det var næppe med noget let hjerte, Stauning optog Scavenius i ministeriet. Men efter at dr. Munch havde udtalt ønske om at gå, betragtede han afgjort Scavenius som den bedst egnede. Han var jo omstrålet af myten om manden, der i 1914—18 »holdt Danmark udenfor krigen«, og han havde den gang vist evne til at »ordne« tyskere. Stauning vidste naturligvis fra samarbejdet i Zahles ministerium, at Scavenius, arrogant og autoritært indstillet, nok kunne minde om en prøjsisk junker, men han regnede med, at Scavenius, der var persona grata hos tyskerne, kunne give en vis dækning i forholdet til besættelsesmagten. Derimod forudså

Stauning næppe, hvad denne dækning ville koste af egenmægtigt givne indrømmelser, i visse tilfælde unødvendige, i de fleste tilfælde forhastede — sådan som det jo måtte gå, når Scavenius til sin egenrådighed føjede den leveregel, han engang forkyndte for os i bestyrelsen for Københavns Redaktørforening: En indrømmelse bør gives villigt, helst før den er forlangt, hvis den tilstræbte goodwill skal opnås.

Der har aldrig været mindste grund til at tvivle om, at Scavenius handlede efter sin bedste overbevisning om, hvad der tjente landet. Og tyskvenlig i vulgær forstand var han næppe — han var overhovedet ikke venlig. Men han var så at sige af natur germanofil, en beundrer af tysk væsen, og da de erfaringer, han under sin karriere havde skaffet sig, alle var hentet fra Centraleuropa, var hans horisont tilsvarende snæver, hans undervurdering af russere og amerikanere forbløffende urealistisk.

Der kan næppe være tvivl om, at Scavenius et godt stykke ind i krigstiden troede på en tysk sejr. Han selv ville med foragt benægte det — han troede virkelig kun på de realiteter, som han løb panden imod! Men hans politik i de to første besættelsesår lader sig vanskeligt forklare, med mindre han regnede med, at Tyskland på den ene eller den anden måde ville gå sejrrigt ud af krigen, hvorfor det for Danmark ville være en livsinteresse i god tid at knytte sig til triumfvognen.

Imidlertid kan man ikke se bort fra, at Scavenius' temmelig ubegrænsede beredvillighed overfor tyskerne kan have bidraget til at afsvække deres interesse i at tvinge nazister ind i regeringen — at han selv afskyede de danske nazister, var der aldrig nogen tvivl om. I det hele taget må det vel have beroliget tyskerne, at der i en iøvrigt modvillig regering i hvert fald fandtes een »retfærdig«, oven i købet i udenrigsministeriet. Det var vel også den opfattelse, som kynikere i rigsdagens vandrehal formulerede i sentensen: Hvis vi ikke havde Scavenius, måtte vi opfinde ham!

At Scavenius efterhånden blev genstand for en vidt udbredt upopularitet, bekymrede ham åbenbart ikke. Han var ikke langt fra at kokettere dermed, da han en dag sagde til københavnske redaktører: »Mine herrer, vi har her i landet alt for få mænd, der kan lide at være upopulære!«

Hvad der levede af følelser i et voldført folk — vrede, krænket national værdighed, befrielses-håb — var for Scavenius alene en generende ulempe i hans diplomatiske spil. Karakteristisk er det, hvad han skrev i sin efterkrigs-bog »Forhandlingspolitikken under Besættelsen«: »Det af-

gørende problem var, om landets forhold til udlandet skal ledes af forstanden eller følelsen.«

Spørgsmålet er i virkeligheden nonsens. En statsmand kan naturligvis hverken føre politik alene på forstand eller alene på følelser. Og i tilfældet Scavenius viste det sig tilmed ved adskillige lejligheder, at den forstand, han blindt stolede på, ikke slog til.

Den første af de chokerende overraskelser, som Scavenius skulle berede regeringen og offentligheden, indtraf i det rekonstruerede ministeriums første møde den 8. juli. Han forelagde en regerings-erklæring, hvori det hed: »Ved de store tyske sejre, der har slået verden med forbavselse og beundring, er en ny tid oprundet i Europa, der vil medføre nyordning i politisk og økonomisk henseende under Tysklands førerskab. Det vil være Danmarks opgave herunder at finde sin plads i et nødvendigt og gensidigt aktivt samarbejde med Stortyskland.«

Ministrene var mere eller mindre rystede, men alle, også Christmas Møller, så sig nødsaget til at tage erklæringen til efterretning, da en afvisning af den ville have betydet en ulykkelig sprængning af den med så megen møje dannede regering. I offentligheden vakte erklæringen forfærdelse, og de Konservative, der havde ønsket Munch fjernet, var kommet fra asken i ilden. En overfor Tyskland positiv erklæring ville under alle omstændigheder have været uundgåelig, men Scavenius' plumpe formulering følte som overflødig servil og ydmygende. Scavenius erkendte senere, at erklæringen »kunne virke stødende«, men forklarede, at han havde indføjet ordet »beundring« »som en venlighed mod det tyske militær, hvis holdning var af så afgørende betydning for os«.

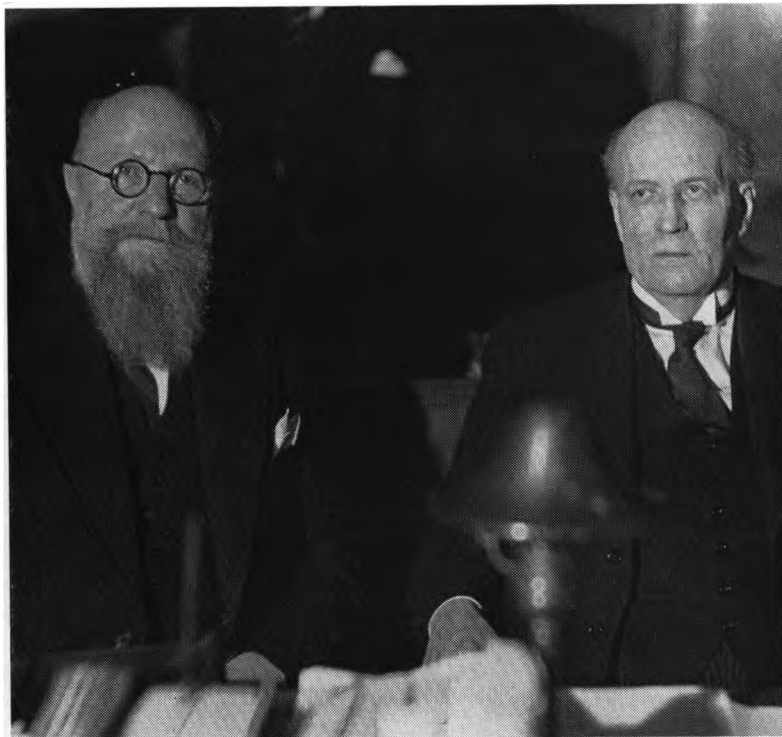
Skaden ville have været begrænset, hvis erklæringen fra dansk side var blevet behandlet som en lap papir, den bitre nødvendighed havde afpresset os. Men Scavenius føjede til den dybe knæbøjning for tyskerne en endnu dybere. Han begik en af den slags dumheder, der ifølge Talleyrand er værre end en forbrydelse: Ikke tilfreds med benyttelse af de normale diplomatiske kanaler, lod han en særlig udsending, udenrigsministeriets direktør, rejse til Berlin for højtideligt at notificere erklæringen i udenrigsministeriet. Scavenius har senere undskyldt sin handlemåde med den anstrengte forklaring, at erklæringen ikke var blevet gengivet i fuld udstrækning i den tyske presse. I Berlin måtte man naturligt nok opfatte den påtrængende danske servilitet som en indbydelse, og den blev også straks accepteret.

Ministeriet Stauning-Munch 1929. På billedet ses f. v.: Fr. J. Borgbjerg, J. N. F. Friis-Skotte, C. V. Bramsnæs, C. Th. Zahle, P. Munch, Th. Stauning, C. N. Hauge, Laust Rasmussen, K. K. Steincke, Kr. Bording, Bertel Dahlgaard og P. Dahl.

Efter valget i 1929 overtager Th. Stauning 30. april statsministeriet efter Th. Madsen-Mygdal.

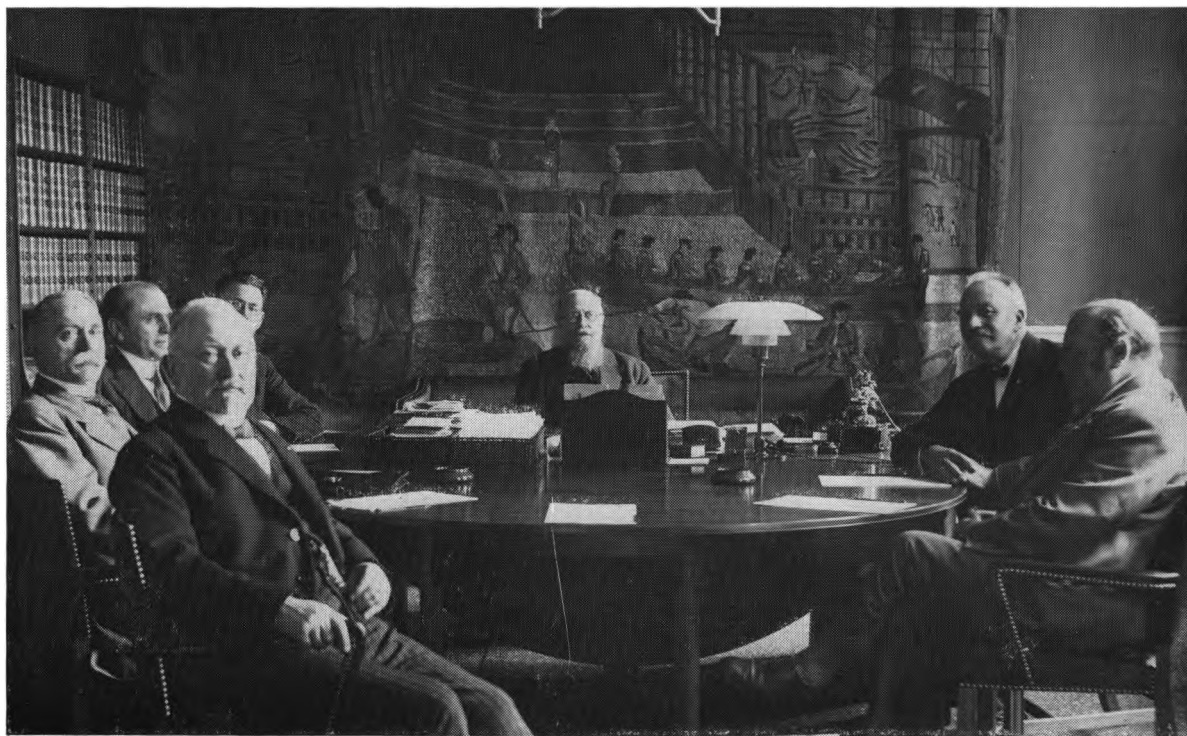
I 1929 dannedes den første socialdemokratisk-radikale regering og et årelangt samarbejde indledtes mellem Stauning og udenrigsminister P. Munch. Her fotograferet sammen i januar 1940.

Fra digteren Johan Skjoldborgs 70 års fødselsdag 1931. Skjoldborg fejredes med et fakkeltog i Frederiksberg Have, hvor Stauning talte.

I repræsentativt antræk sammen med dansk-amerikaneren, skuespilleren Carl Brisson.

Forhandling med afholdsfolkene den 3. oktober 1930. Fra v.: sekretær Adolph Hansen, højesterets-sagfører C. C. Hejlesen, pastor N. Juhl, lærer Emil Andersen, Th. Stauning, redaktør Ferd. Nielsen og Larsen-Ledet.

Tyskerne hæftede sig, ganske forståeligt, ved erklæringen om dansk villighed til politisk og økonomisk at underkaste sig tysk førerskab. Således indbudt stillede tyskerne forslag om en dansk-tysk mønt- og toldunion, og de krævede en rammeaftale fastlagt hurtigt. Det viste sig, at aftalen, der foresloges, berøvede Danmark enhver økonomisk selvstændighed, og bl. a. skulle alle forhandlinger med tredieland føres af den tyske rigsregering.

Det var simpelthen livsfarligt for et lille besat land blot at drøfte en sådan aftale. Scavenius krævede imidlertid forhandlingerne fortsat. Han satte endda — som flere gange senere — sin stilling ind derpå. Ved en forhandling i statsrådet blev der imidlertid sagt nej.

Danmark slap med møje ud af den fælde, vi var gået i — efter selv at have opstillet den. Tyskland affandt sig med afbrydelsen af forhandlingerne, dels fordi man i Berlin ventede snart at kunne byde Danmark hvad som helst, dels og navnlig fordi de tyske bønder havde været betænkelige ved at blive udsat for dansk konkurrence på lige fod.

Danmark undgik en frygtelig fare, men navnlig fordi lykken havde været bedre end Scavenius' forstand.

Mislykket stormløb

Den folkelige samling skete spontant, med langt mindre besvær end den parlamentariske. I løbet af eftersommeren tonede alsangen over landet — en enkelt aften med ca. 700.000 deltagere, og den demokratiske ungdom fandt uden partiforskel sammen i Dansk Ungdoms Samvirke. Et ubrydeligt folkeligt fællesskab sluttede kreds om vor nationale arv.

Men overfor denne nationale samling stod en broget flok af fjendens medløbere: nazister og glubske L.S.-bønder, financieret af majoratsejere. De tilbød mere og mere højroset at genrejse dette stakkels misregerede land. Karakteristisk var en truende tale i Folketinget af Bondepartiets ordfører Vald. Thomsen: Han imødeså lyse tider for bønderne »med den tyske mark og de tyske priser som basis«. Men »ministeriet Stauning og dets betroede mænd har deres fortid imod sig i en sådan grad, at de simpelthen i alt fald overfor Tyskland ikke kan repræsentere landet på rette måde«. Efterhånden tilbød også en hel række mindre bevægelser assi-

stance ved genrejsningen. Den tidligere konservative partifører Victor Pürschel begyndte for sig selv med et lille genrejser-parti. Og Studenterforeningens ledende senior, højesteretssagfører Gamborg, rettede et perfid angreb på det parlamentariske system. Han blev imødegået også fra konservativ side, men gav åbenbart udtryk for tendenser i vide erhvervs-kredse, som fandt, at der endelig var kommet god tysk orden i et Danmark, hvor priserne steg og værnemageriet blomstrede, rundhåndet betalt via Nationalbanken, medens arbejdslønnen var underkastet den tvungne voldgifts diktat.

Ved et møde i Århus ofrede Stauning kun denne replik på genrejserne:
— Man vil end ikke betro dem at rejse kegler!

Kort efter holdt Stauning, der havde genvundet meget af sin tidligere sikkerhed og selvtillid, i Socialdemokratiets hovedbestyrelse en stor tale, der stod i åbenbar modsætning til 8. juli-erklæringen. Han viste et sejr-beruset Tyskland en temmelig kold skulder, og talen var samtidig en overordentlig selvsikker afvisning af den femtekolonne, hvis spidser lavede ministerlister hos Sehested på Broholm og fyldte luften med krav om »en regering udenom marxismen«.

— Vi har, sagde Stauning, ingen grund til andre forandringer end dem, som udviklingen måtte kræve. Vi har bag os ikke en nedbrydningsperiode, der kræver genrejsning, men en periode, der engang vil blive fremhævet som en god og sund periode i folkets liv, netop fordi økonomiske og kulturelle goder fordeltes over hele samfundet. Vi, der har levet og taget del i den periode, føler os ingenlunde skamfulde over vor gerning. Frit har folket levet, og det har selv bestemt udviklingens retning, så længe der ikke kom forstyrrelser ude fra . . .

Her var den tyske »beskyttelse« af Danmark altså reduceret til ude fra kommende forstyrrelser.

Ved åbningen af rigsdagssamlingen i oktober benyttede Stauning størstedelen af sin tale til en redegørelse for en omfattende beskæftigelsesplan, anslået til 200 mill. kr. Med henblik på Danmarks situation under besættelsen fremsatte Stauning indledningsvis denne velafbalancerede erklæring:

— Danmarks mål vil være en politik, der holder den danske nation samlet om de nationale opgaver, som er det fornemste for folket, men dernæst vil det være naturligt, at nationen har opmærksomheden henvendt på den udvikling i Europa, der følger af krigen. Danmark vil frem-

deles have interesse i et fordrageligt samarbejde med andre nationer og i høj grad med vore naboer, hvorfor det også vil være en opgave at forberede den tilpasning, der melder sig som en uafviselig fordring i den kommende tid . . .

Det var et værdigt korrektiv til serviliteten i Scavenius' 8. juli-erklæring. Som sådan blev den nok også opfattet af tyskerne, der — ligesom vi andre — måtte bemærke, at Tyskland overhovedet ikke blev nævnt i talen. Det var næppe nogen tilfældighed, at den tyske gesandt Renthe-Fink udeblev fra rigsdagsåbningen. Der var mange symptomer på, at bevægelser, støttet af tyskerne, forberedte et stormløb mod regering og forfatning.

Som et velberegnet forsøg på at komme en aktion i forkøbet holdt hovedstadens Socialdemokrati søndag den 27. oktober masse møder i Forum og Tivolis koncertsal. Stauning, der talte begge steder, var som ofte før, når faren var størst, i strålende kamphumør, men det blev sidste gang, han svang Skræp. Hans tale var en direkte udfordring, der vel var adresseret til de nazistiske genrejsere, men som nødvendigvis måtte vække fortørnelse hos deres bagmænd i Berlin.

— Man skal ikke — sagde Stauning — tro, at Socialdemokratiet er faldet om. Det er nyttigt at vise, at der er liv . . .

Hans stemme skælvede af vrede og foragt, da han, vendt mod naziføreren Frits Clausen, affejede alle rygter om nazistisk magtovertagelse:

— Hvis disse historier er udtryk for noget, må de være udtryk for tanken om at anvende vold. På lovlig og retmæssig måde kan historierne ikke blive virkeliggjort. Frits Clausen kan arbejde for sine udenlandske metoder på lovens grund, og kan han få flertal, får han også bud om at gøre flertallets gerning — men der er en god march tilbage, før han når så vidt. Vi fortsætter vor gerning, og vi står i samarbejde med andre partier, der virker for opretholdelse af forfatningen, sproget, flaget og landets selvstændighed. Skal denne gerning afbrydes, må det ske ved voldshandlinger, og det vil ikke kunne tænkes muligt i Danmark . . .

Talen blev atter og atter afbrudt af bifaldsstorme. Langvarige ovationer hilste Stauning, da han sluttelig tilråbte forsamlingen, hvad der skulle blive hans sidste parole til den bevægelse, der havde fulgt ham i tredive år:

— Stå sammen med nationen til sikring af landets selvstændighed og folkets selvbestemmelsesret. Hold fast ved organisationerne og partiet,

hold fast ved det demokratiske folkestyre, i hvilket arbejderklassen bestandigt var en trofast medkæmper. Leve et frit, folkestyret Danmark . . .

I løbet af efteråret havde Frits Clausen i princippet fået tysk bemyndigelse til at proklamere en nazistisk magtovertagelse den 17. november. Planen blev dog ændret til en »mindeappel«, hvorved mindet om de danske soldater, der faldt den 9. april, skulle misbruges skamløst. Fra tysk side ønskede man åbenbart, at en magtovertagelse skulle forberedes gennem en så voldsom smædekampagne mod »systemet« og dets mænd, at kongen kunne skræmmes til at afskedige ministeriet og acceptere en nazidomineret regering med Clausen i spidsen. Til den ende væltedes en syndflod af smædeskrifter om »systemet« ud over landet. Det harskeste af dem var en pjece om »Den fulde Sandhed« om 9. april. Den sendtes ud i 100.000 eksemplarer, betalt med penge, tyskerne hentede i Nationalbanken, og dens forfatter var en flere gange for tyveri og bedrageri straffet smædeskriver ved navn Blankensteiner. Samtidig blev Frits Clausen — i alt andet end legemsvægt en undermåler, psykopatisk præget — proklameret som Danmarks kaldede fører, og alle plakatsøjler prydedes med et afskrækkende billede af hans pluskæbede ansigt.

Dagen skulle begynde med et møde i Forum og derefter en march til monumentet for Den lille Hornblæser. Deltagerne i marchen optrådte trods forbudet uniformeret i henhold til en tilladelse givet af den mildt sagt konfuse politidirektør Stamm. Marchen blev en komplet fiasko. Den foregik under politibeskyttelse, men bagtroppen blev hårdt medtaget, da de bestøvlede nazister toges under behandling af forbitrede københavnere. Og ved monumentet druknede alle forsøg på at tale i et infernalsk hylekor, som menneskemasserne på Rådhuspladsen iværksatte.

Fiaskoen var så overbevisende, at den umuligt kunne friste tyskerne til gentagelser. De havde — egentlig for første gang — offentligt fået aldeles utvetydig besked om, hvad befolkningen mente om landssvigerne.

Højgaard-kredsen

Faren, der truede fra nazistisk side, syntes således foreløbig afværget. Men en ny trusel opstod fra en helt anden kant af samfundet. En bourgeois-klike, som havde samlet sig omkring civilingeniør Knud Højgaard, havde svoret sig sammen om et forsøg på at bryde det parlamentariske system for at få ministeriet erstattet med en ikke-politisk regering. Frem for alt var det hensigten at få Stauning og de andre socialdemokrater sat ud af regeringen. Kredsens medlemmer var foruden Højgaard dr. phil. Vilh. la Cour, fhv. præsident Holger Andersen, generalkonsul Joh. Hansen, civilingeniørerne Per Kampmann og Saxild, skibsreder A. P. Møller, dir. Percy Ipsen og fhv. gesandt N. Høst.

Ved et møde i november formulerede kredsen en henvendelse, der skulle overrækkes kongen. Den anvendte argumentation var, at der burde dannes »et ministerium af uafhængige, frit stillede mænd« for at afværge den nazistiske fare. Denne regering skulle i vid udstrækning regere ved fuldmagter, og rigsdagen skulle kun have lejlighed til at øve indflydelse »ved særlig vigtige spørgsmål«. Navnlig den omstændighed, at socialdemokrater beherskede regeringen »kunne fremskynde indgreb, katastrofe«. På den anden side — hed det i henvendelsen — »synes den mulighed os ikke udelukket, at en regering som den, vi har nævnt, vil kunne opnå fordele fra Tyskland, der ikke vil kunne opnås af et ministerium som det nusiddende«.

Den ædle tankegang var altså at sælge parlamentarismen for at tilkøbe sig fordele hos tyskerne. Højgaard-kredsen bestod af folk, hvoraf nogle uden tvivl tidligere havde været på Amalienborgs bagtrappe. Men denne gang stod kongen — som Stauning havde ventet — fast. Klikkens anmodning om foretræde afvistes, men kongen kunne ikke nægte at modtage Høst, der som gesandt havde referat til majestæten. Kongen underrettede Stauning og bad ham lade henvendelsen gå til Ni-mandsudvalget. Kongen lod samtidigt forstå, at han lagde den største vægt på at stå sammen med Rigsdagen, og fra rigsdagspartierne fik han en varm tak herfor. Samtidig bemyndigede kongen Stauning til under finanslovsdebatten at afgive følgende erklæring:

»Rigsdagen kan ikke udelukkes fra deltagelse i dannelse af ministerium, og der er ingen i den samlede regering — heller ikke kongen — som nærer ønske om at handle udenom rigsdagen.«

Det var den gang utilgiveligt og er også i dag aldeles ubegribeligt, at en kreds af mænd, om hvis nationale sindelag der ikke kunne rejses tvivl, kunne indlade sig på et for landet dødsensfarligt politisk diletterteri. Ikke blot er det indlysende, at et ikke-politisk ministerium uden rod i folket ville være blevet en viljeløs marionet i tyskernes hænder. Men det er tillige givet, at hvis Højgaard-konspirationen var lykkedes, ville landet være blevet kastet ud i en konstitutionel krise med langt mere tragiske perspektiver end påskekrisen i 1920.

Scavenius vil ofre Stauning

Naturligvis kunne tyskerne ikke ret længe affinde sig med det prestige-tab, de havde lidt ved det mislykkede stormløb mod regeringen og folkestyret. Når hverken gaden eller Amalienborgs bagtrappe var farbare for konspirationerne, måtte diplomatiske metoder tages i brug. Det skete den 23. december 1940, da gesandt Renthe-Fink indfandt sig hos Scavenius og stillede krav om dannelse af en regering, der var uafhængig af partierne og »ikke belastet overfor Tyskland«. I et ministermøde afviste samtlige politiske ministre enhver tale om en regerings-omdannelse. Den 30. december trådte Ni-mandsudvalget sammen, og her erklærede Scavenius, at det tyske krav nu var tilspidset til en bestemt fordring om Stau-nings afgang. Scavenius var mere end villig til at ofre Stauning. Han mente, at Stauning burde gå, »træt af en lang arbejdsdag«. Stauning svarede: »Jeg er sgu ikke træt!« Overfor kongen havde Scavenius — i Stau-nings nærværelse — erklæret, at det tyske krav straks burde opfyldes. I udvalgsrådet rettede Hans Hedtoft et voldsomt angreb på Scavenius og sagde, at hans handlemåde var et slag mod samarbejdet, en undergravning af den nationale modstand. Scavenius svarede med den hidsighed, der hos ham syntes at erstatte menneskelig varme. Hans udtalelser efterlod ikke synderlig tvivl om, at den nationale samling, set fra hans synspunkt, blot var til besvær.

Om aftenen d. 30. december samledes den politiske og faglige arbejderbevægelses forretningsudvalg til et møde i partiværelset på Christiansborg. Mødet, der var præget af harme over den tyske anmasselse, traf hurtigt en enstemmig beslutning, som sandsynligvis blev det stoppestød, der

afgørende bidrog til den tyske intriges stranding. I beslutningen frarådedes det Stauning at demissionere. Hvis han blev tvunget bort, måtte hele ministeriet træde tilbage, og i så tilfælde ville arbejderbevægelsen ikke give tilslutning til, at nogen socialdemokrat tog sæde i en ny regering.

De andre partier fastholdt deres solidaritet med Stauning, og kongen stillede sig sammen med dem. Nytårsaften måtte Scavenius give Renthe-Fink den besked, at snigløbet mod Stauning var mislykkedes.

Med spænding afventede man nu, hvordan tyskerne ville reagere på dette nye nederlag. Stauning syntes at være den, der tyngedes mindst af spændingen. I den radiotale, han holdt nytårsdag, viste han en fast og værdig holdning, aldeles upåvirket af den tyske trussel.

— Vi lever nu, sagde han, som det besatte land, der venter og håber på fred. Håbet er gået under i året, der svandt. Men *det håb*, ja, *den* overbevisning har vi i behold, at Danmark skal bestå og leve, og at dette lille rige med tusind års selvstændighed og kultur skal genvinde retten til fortsat udvikling

Om aftenen var jeg sammen med et par andre venner til middag hos Stauning på Valeursvej. Heller ikke her fik man mindste indtryk af en mand, hvis politiske liv var truet af Hitler-rigets bandstråle. Tværtimod. Aftenen igennem værdigede han næppe det igangværende anslag et eneste ord. Sikkert nok følte han sig styrket af den fuldkomne enighed, hvormed ikke blot arbejderbevægelsen, men alle demokratiske partier havde sluttet kreds om ham. Han var i hvert fald i fuldkommen ligevægt, hyggelig og glad som i tidligere gode dage. I en tryk vennekreds lukkede han for en stund den bitre virkelighed ude og blev den gamle Stauning igen.

Han kunne hin aften ikke vide, at den tyske aktion, som det senere viste sig, ikke var dekretet fra Berlin, men en lokal intrige, smedet af den tyske gesandt og den foretagsomme tyske presseattaché Gustav Meissner, der spillede intimt sammen med Frits Clausen. Scavenius havde påny blameret sig. Han havde skønnet fejl og på et ganske uholdbart grundlag været rede til politisk at ombringe Stauning. Hans adfærd kunne nok minde lidt om Rane Jonsens rolle i Finderup lade — kun at drabet denne gang ikke lykkedes. Vurderet efter Machiavellis moral-kodex kunne hans handlemåde vel forsvares, hvis der havde foreligget en faktisk tvangssituation, og hvis den virkelig kunne have tjent et ophøjet formål: landets velfærd. Men langt fra at tjene dette formål ville intrigen, hvis den var lykkedes, have medført katastrofe. Enhver, der var udstyret med en

smule politisk kyndighed, måtte erkende, at Staunings fremtvungne fald på det daværende tidspunkt ville have medført en opløsning i samarbejdet og et tomrum i toppen af det. Det er vel overflødigt at tilføje, at Staunings mistillid til Scavenius både politisk og personligt blev yderligere skærpet, men hans forbliven i regeringen var blevet et nødvendigt onde.

Det mislykkede anslag mod Stauning havde imidlertid skærpet de tyske hovedjægeres appetit. De satte nu deres angreb ind mod Hans Hedtoft og H. C. Hansen, som begge — under latterlige påskud — krævedes fjernet fra partiorganisationen og udelukket fra offentlig deltagelse i det politiske liv. I partirådet forberedtes en skarp protest fra den samlede arbejderbevægelse, men da det blev klart, at Stauning og hele ministeriet ville være truet, hvis Hedtoft og H.C. ikke gik af, blev der i partirådet enighed om, at et eventuelt brud med tyskerne ikke kunne tages på et personspørgsmål. Iøvrigt var det også vanskeligt at kræve en særlig beskyttelse for socialdemokratiske politikere, efter at man havde affundet sig med, at Christmas Møller i efteråret 1940 var blevet tvunget ud af rigsdagen.

De to unge socialdemokratiske ledere måtte derefter forlade deres partiposter. Senere lykkedes det imidlertid at afvise et skærpet tysk krav om deres udtræden af Folketinget. I det hovedbestyrelsesmøde, hvor deres afgang som tillidsmænd toges til efterretning, holdt Hedtoft en både bekymret og bitter tale, hvori han rejste spørgsmålet: Er der ingen grænse, hvor vi skal sige stop og nej? Han gav iøvrigt den førte politik tilslutning, men tilføjede: Denne politik må tilstræbe to ting: et brud, som antageligt må komme, må helst tages samlet af de demokratiske partier, og alt må sættes ind på at hindre en nazistisk regering.

Der var ingen tvivl om, at det smertede Stauning at se den unge mand, han selv havde udpeget som sin afløser, bragt som sonoffer til fjenden. Men hans kommentar var ret knap:

— Her er jo tale om et oplagt løftebrud fra tysk side. Og naturligvis er det nødvendigt at bremse tyskerne, så vidt det lader sig gøre uden brud

Vi var adskillige i hovedbestyrelsen, der savnede nogle varme ord til de to unge, der blev ofret. Men det lå ikke for Stauning at indsvøbe en bitter nødvendighed i sentimentale vendinger. Vel led venskabet mellem Stauning og Hedtoft intet skår, men forholdet blev fjernere. Forskellige af temperament, alder og placering, vurderede de situationerne forskelligt, uden at nogen af dem dog miskendte den andens motiver. Den unge

fremadskuende Hedtoft var naturligt nok mest optaget af omverdenens og efterkrigstidens dom. Han forudså — længtes vel også efter — det uundgåelige brud og håbede, at det kunne tages af en enig folkelig samling. Stauning, der dagligt overvældedes af tyngende problemer, måtte nødvendigvis være mest optaget af at klare dagen og vejen. Uden at være blind for muligheden af et brud håbede han at kunne føre folkestyret igennem til befrielsen. Og sikkert var det i hvert fald, at kun over hans politiske lig kunne nazister trænge ind i landets regering.

Studerterforenings-talen

De ofre, Stauning var nødt til at bringe for at kunne føre sin politik igennem, kunne nu og da smerte hans venner. Det gjaldt særligt den store tale, han den 8. marts 1941 holdt i Studenterforeningen, navnlig fordi den, sikkert fejlagtigt, opfattedes som en eftergivende reaktion på en tale, hvori dr. Goebbels omtrent samtidigt storpralende havde proklameret, at de besatte lande måtte underkaste sig Tysklands ledelse erhvervsmæssigt, militær- og udenrigspolitisk.

Offentligheden hæftede sig navnlig ved vendinger som disse: »Tyskland indtager nu pladsen som den centrale magt, og den vil angive visse hovedlinjer både af kulturel og økonomisk art i fremtiden. Det er sagt ud fra det, der *nu* foreligger, og deri kan der naturligvis ske ændringer, men det er det ikke let at regne med i øjeblikket. Man gør vel i at regne med Tyskland som magten, der nu hersker over væsentlige dele af Europa.« Han havde det indtryk, at Tyskland havde planer om en nyordning med samarbejde, der tilsigtede planøkonomi i stedet for liberalistisk planløshed. Hvis udviklingen gik i den retning ude i Europa, måtte også Danmark gå ind i de nødvendige forhandlinger og søge sig tilpasset den nye tilstand

Offentligheden lagde mindre mærke til, at Stauning næsten i samme åndedrag understregede, at den nye tilstand ikke behøvede at berøre de enkelte landes nationale forhold. »Deres forfatning og sprog kunne blive bestående, og folket skulle ikke foretage nogen åndelig eller politisk omstilling, da dette ville være skadeligt for samarbejdet med Tyskland og de øvrige lande vedrørende økonomiske forhold.« Endvidere fastslog Stauning som ofte før, at Danmark måtte holde fast ved de tilsagn, der tid-

ligere var givet vort land om frihed og uafhængighed for Danmark, bevarelse af sprog, konge, flag og forfatning. Men det var fremdeles af afgørende vigtighed, at ro og orden bevaredes.

Det er forståeligt nok, at talen dengang foruroligede, fordi den kunne opfattes som bebudelse af yderligere eftergivenhed — og det i en tid, hvor harmen over de tiltagende tyske overgreb fremkaldte en voksende modstandsvilje. Man overhørte imidlertid, at udtalelsen om tilpasning var tydeligt hypotetisk — endda med den tilføjelse, at »der naturligvis kan ske ændringer«, nemlig ændringer i Tysklands magtposition. Stauning havde ganske vist tilføjet, at »det er det ikke let at regne med i øjeblikket«. Og deri havde han den gang — marts 1941 — ret. Hitler havde netop erobret hele Balkan. Kun et bombehærgeset England kæmpede, truet af isolation og udsultning på grund af ubåds-blokaden. Hverken Rusland eller USA var endnu med i krigen. Folket måtte naturligvis knytte alle sine håb til et kæmpende England og til forventninger om, at der rundt om i verden ville rejse sig vældige kræfter mod nazi-tyranniet. Men endnu var der intet tegn dertil, USA tøvede, og et brud mellem Hitler og Stalin var foreløbig en usikker mulighed.

Det var det mørke billede, Stauning så horisonten rundt, og som statsmand kunne han hverken lade sin vurdering bestemme af ønsketænkning eller af de håb, som han naturligvis delte med det danske folk — håbet om Tysklands nederlag og Danmarks befrielse.

Talen var imidlertid bevidst tvetydig som alle officielle erklæringer i det undertrykte Danmark. Hvad Stauning med den ene hånd gav tyskerne, tog han faktisk tilbage med den anden. Imidlertid synes han at have forstået, at talen fra dansk side var blevet fortolket anderledes end tilsigtet. Og i sin 1. maj-tale i radioen tog han i hvert fald et kraftigt forbehold:

— *Når Danmark atter står frit og uafhængigt*, vil nationen være rede til at samarbejde med det tyske folk, som er vor nabo, ligesom vi regner med samvirke med vore nordiske brødrefolk og andre befolkninger

Det er i denne forbindelse værd at erindre, hvad Vilh. Buhl efter befrielsen sagde i anledning af angreb, han var blevet udsat for:

— De erklæringer og indrømmelser, som blev givet i en stor situation, må nu stå i grel belysning. Men hvad der i et givet tidsrum er foregået, må altid ses i historisk perspektiv. I den store politik må man tage sit bestik og følge en fast linje. Efter den må der handles, og de ledende må

bære ansvaret, som følger med. Selv vedstår jeg *mit* med rolig samvittighed

Men al den tvetydighed, som situationen den gang fremtvang, måtte naturligvis være en plage og ydmygelse for en retlinjet og redelig karakter som Stauning. Efterhånden blev han ofte angrebet af et dybt og dårligt skjult mismod, sikkert også en formodning om, at offentligheden kunne miskende hans motiver, som han var afskåret fra at klarlægge åbent. Han følte sig undertiden som en værgeløs syndebuk. Jeg fik et stærkt indtryk deraf i sommeren 1941. Stauning havde, umistænksom som altid og uforsigtig, som han til tider kunne være, tilstået Torsten Kreugers nazi-inficerede avis »Aftonbladet« et interview. Det blev offentliggjort i en sikkert efter bladets behov friseret og redigeret form og gav indtryk af, at Stauning egentlig var ganske veltilfreds, og at stemningen i landet var svinget efter Hitlers angreb på Rusland. Interviewet blev herhjemme gengivet af Ritzaus Bureau. Da jeg havde læst det, ringede jeg til Stauning og spurgte, om han ville dementere.

— Jeg kan naturligvis ikke dementere, ligegyldigt hvor forvrænget det er, svarede Stauning.

— Interviewet vil blive brugt til at sværte dig, bemærkede jeg. Stauning tøvede lidt, så sagde han mismodigt:

— Jeg kan såmænd ikke blive sortere, end jeg er

Scavenius går — og bliver

Nogle dage efter det tyske overfald på Sovjetunionen d. 22. juni 1941 fik tyskerne og nazisterne i fællesskab oprettet »Frikorps Danmark« til indsats på østfronten mod »verdensfjenden«. Den 3. juli meddeltes det officielt, at en oberstløjtnant Kryssing havde overtaget kommandoen over korpset. Allerede 1. juli var regeringen enedes om ikke at blande sig i korpsets hvervning af frivillige, da man faktisk under den finske vinterkrig havde tolereret en hvervning. Efter hårdt tysk pres måtte regeringen nøjes med at lade officerer, der indtrådte i korpset, træde uden for nummer. Frits Clausen havde den dristighed at anmode om en statsbevilling til korpset på 5 mill. kr. — og Scavenius anbefalede villigt!

Den 5. juli blev pressens repræsentanter kaldt sammen til møde i uden-

rigsministeriet. Her meddelte kontorchef Eskelund — med temmelig utilsløret ulyst — på Scavenius' vegne en slags forholdsordre til pressen: Man måtte — hed det — regne med, at der i løbet af kort tid ikke ville være nogen anden væbnet magt på fastlandet end den tyske hær, og at Europa ville være udleveret til Tysklands forgodtbefindende. Det gjaldt derfor om at placere sig rigtigt. Pressen burde ikke lægge nogen som helst hindring i vejen for hvervningen til frikorpset, thi fra højeste sted i Tyskland var meddelt, at man ikke ville finde sig i nogen art af hindringer. Pressen måtte derfor gå positivt ind for frikorpset

Ved mødet blev der spurgt, om denne opfordring til positiv indsats var udtryk for en regeringsbeslutning. Pressemændene gik uden at få noget svar — alle besluttet på bedst muligt at sabotere hvervningen.

Om aftenen ringede jeg til Stauning og spurgte, hvilket standpunkt regeringen havde taget til frikorpset.

— Vi har — svarede han — været nødt til at affinde os med hvervningen i konsekvens af stillingen til hvervningen af frivillige under Finlands vinterkrig. Men selvfølgelig kan regeringen ikke opfordre til at melde sig til det kompagni.

— Overfor pressen er der af Scavenius udstedt en officiel opfordring til positivt at støtte hvervningen. Det er altså ikke udtryk for en regeringsbeslutning?

— Nej.

— Det er altså helt på egen hånd, Scavenius har fremsat den opfordring.

— Ja, det er på egen hånd, svarede Stauning, og idet vreden for en gangs skyld tog magten fra ham, tilføjede han:

— Han er jo en sjover!

Der havde længe i ministeriet og Ni-mandsudvalget ulmet en voksende vrede over de mange tilfælde, hvor Scavenius på egen hånd havde givet tyskerne indrømmelser og først bagefter underrettet ministerkollegerne om dem som fuldbyrdede og forpligtende kendsgerninger. Nu kogte vreden over. I Ni-mandsudvalget begyndte opgøret den 8. juli. Scavenius afviste kritikken med den stående formel: at vi kun havde valget mellem forståelse og brud. Striden førtes den næste dag videre i ministermødet, hvor Knud Kristensen anklagede Scavenius for altfor stor — ofte unødvendig — beredvillighed overfor tyskerne. Kritikken fandt tilslutning fra Vilh. Buhl, Bording, Jørgen Jørgensen, Fibiger og Halfdan Hendriksen. Scave-

nius tog konsekvensen deraf: — Det er mistillid til mig, sagde han, og han tilføjede, at ville man ikke føre en politik, der kunne opretholde forståelsen med tyskerne, måtte han gå. Buhl, Jørgen Jørgensen og Fibiger sagde nogenlunde samstemmende, at spillet måtte holdes igang, men at sagerne måtte forelægges ministeriet.

Scavenius bad derefter Stauning — som havde forholdt sig passiv under diskussionen — om at søge en ny udenrigsminister. Stauning sagde, at han ville tænke over det et par dage. Reelt, om end ikke formelt havde Scavenius demissioneret, og da de politiske ministre næste dag holdt et separat møde, var de enige om, at hans afgang var nødvendig. De mente, at de tyske krav ofte kunne være afvist eller kun delvist imødekommet, blot der var blevet udvist fornøden fasthed og udholdenhed under forhandlingerne, og noget sådant var nødvendigt for at bevare roen i befolkningen. Stauning, der ganske delte kollegernes bitterhed, var indforstået med, at der blev gjort et forsøg på at finde en anden udenrigsminister, men han tvivlede tydeligt nok om, at det ville lykkes. Også kongen — der jo selv havde ønsket Scavenius som udenrigsminister — erklærede nu, at han billigede ønsket om et skifte.

Imidlertid viste det sig snart umuligt at finde en egnet afløser for Scavenius. Dr. P. Munch svarede på en henvendelse, at han absolut ikke ville vende tilbage til udenrigsministeriet, og at han for øvrigt fandt det umuligt at fjerne Scavenius. Så blev porteføljen tilbudt gesandten i Berlin, Mohr, men han afviste med rædsel:

— Et udenrigsminister-skifte nu ville slå det hele i stykker!

Stauning måtte efterhånden erkende, at et skifte var umuligt, og en uge efter krisens udbrud meddelte han i et ministermøde, at han og Scavenius var enedes om, at Scavenius skulle fortsætte mod, at ministeriets medlemmer tiltrådte en erklæring, hvori det bl. a. hed:

»Når det nu ønskes, at udenrigsministeren skal tage afskedsbegæringen tilbage, må det være en forudsætning, at ministeriet i sin helhed giver tilslutning til dette ønske og udtaler tillid til udenrigsministerens fortsatte virksomhed på grundlag af erklæringen af 8. juli 1940, idet alle er enige om at tilsige hinanden loyalt samarbejde i landets interesse.«

Erklæringen blev modtaget med kulde, og ikke een af de politiske ministre udtalte uforbeholden tilslutning. Vilh. Buhl søgte at klare situationen: han ville under hensyn til den foreliggende situation kunne tiltræde erklæringen, men forbeholdt sig at opfatte udtalelsen om tillid som et rent

teknisk udtryk, der ikke tilkendegav nogen *personlig* indstilling. Scavenius fastholdt imidlertid erklæringen som forudsætning for sin forbliven.

Stauning afgjorde da sagen, idet han erklærede, at hvis det ikke var muligt at opnå enighed, måtte han opgive at føre regeringen videre. Dermed var der gjort ende på al videre debat, da ingen vovede at tage ansvaret for en sprængning af regeringen. Knud Kristensen ville overveje at træde ud af regeringen, men Stauning forlangte sagen afgjort straks, og da ingen tog ordet, erklærede han, at han måtte anse erklæringen for tiltrådt. Den sælsomste tillidserklæring, der nogensinde er forekommet i vort parlamentariske liv, havde dermed afsluttet en ministerkrise, som havde været så godt skjult, at det varede nogle dage, inden jeg hørte rygter om den i den socialdemokratiske inderkreds.

Det er givet, at Stauning nærede dyb uvilje mod Scavenius og gerne ønskede sig befriet for ham, men han var kommet til den erkendelse, at det ikke lod sig gøre, uden at der i forholdet til tyskerne ville opstå en krise, som kunne få ganske uforudselige følger og navnlig fremkalde nye krav om en regerings-rekonstruktion, hvorved spørgsmålet om nazister i ministeriet kunne befrygtes rejst.

Nogen tid senere bekræftede Stauning under en samtale, jeg havde med ham, at Scavenius faktisk var gået — og blevet. Jeg spurgte ham, om han betragtede Scavenius som en uopsigelig prioritet, hvilende på regeringen. Stauning svarede modfalden:

— Det er han — på enhver regering, så længe tyskerne er i landet — hvis vi da ikke skal opleve noget værre

Scavenius havde fået sin uundværlighed fastslået og udnyttede den fortsat hensynsløst.

En fejl erkendes

Arbejderbefolkningens misfornøjelse steg naturligvis proportionalt med de stadig stigende priser, og bitterheden øgedes, da arbejds- og forligsnævnet i august 1941 afviste De samv. Fagforbunds krav om dyrtidstillæg med et blankt nej. Men nu tog Stauning bladet fra munden, han erklærede, at der var begået en fejl, da regeringen — mod hans vilje — havde tilsidesat den af parterne aftalte lønregulering. I en offentlig kommentar sagde han kort og godt:

— Man ser nu, at det utvivlsomt var en fejl at ophæve den fastsatte lønregulering, når man ikke kunne stoppe prisstigningerne.

Han ville nu i regeringen rejse spørgsmålet om en standsning af prisstigningerne. I et ministermøde 23. august pegede han på midler mod dyrtiden: en kronehævning, lønregulering på basis af et vejledende »skrællet«
pristal og totalt prisstop. Ministeriet gav tilslutning til en udtalelse, som Stauning agtede at fremsætte overfor De samv. Fagforbunds ledelse, umiddelbart før fagforbundenes repræsentantskab skulle træde sammen den 26. august. Repræsentantskabs-mødet opstillede fagbevægelsens krav i 7 punkter, omfattende især prisstop, ændret pristalsberegning og kronehævning.

Der førtes i løbet af sommeren vidtløftige forhandlinger med tyskerne, som omsider gik med til en kronehævning — men således at den ikke måtte reducere landbrugets Tysklandspriser. Naturligvis var kronehævningen en nyttig foranstaltning med henblik på tyskernes enorme træk på Nationalbanken, og den bidrog vel også til at modvirke nye prisstigninger. Men vigtigst for arbejderne var dog vist det vældige beskæftigelses-fremstød, som foretoges med en arbejdsplan til 638 mill. kr. Det var den, der var hovedpunktet i Staunings trontale den 7. oktober — hans sidste. Den indeholdt tillige en række andre punkter, som viste imødekommenhed overfor fagbevægelsen — indrømmelser, der næppe var kommet i stand, uden at Stauning i fuldt mål havde udnyttet sin autoritet og forhandlingsevne.

Ved grænsen udviklede der sig en faretruende situation i sommeren 1941. En aggressiv mindretals-organisation »Schleswigsche Kammeradschaft«
lod sine væbnede afdelinger eksercere åbenlyst, og i Folketinget havde tyskeren Jens Møller den dristighed at kræve, at rigsdagen skulle hædre de sønderjyder, der var faldet i tysk krigstjeneste.

På årsdagen for besættelsen havde den danske gesandt i Washington, Henrik Kauffmann, på egen hånd sluttet aftale med præsident Roosevelt om, at Grønland stilledes under det amerikanske forsvar for den vestlige halvkugle. I offentligheden vakte meddelelsen så vist ingen forargelse, snarere tværtimod. Men tyskerne protesterede rasende og forlangte Kauffmann hjemkaldt. Scavenius behøvede ingen overtalelser. Regeringen godkendte hans aktion og måtte naturligvis også erklære Grønlands-aftalen for ugyldig. Stauning var næppe utilfreds med det skete — aftalen kunne kun forbedre forholdene på Grønland, der var helt afskåret fra riget. Men

man måtte stadig klamre sig til den tyndslidte fiktion om Danmark som et neutralt land, hvis konge og regering havde deres fulde handlefrihed. Senere, da Kauffmann nægtede at vende hjem, fik Scavenius gennemført, at der indledtes straffesag mod ham for landsforræderi, samtidig med at hans formue konfiskeredes. Denne drabelige aktion vakte almindeligt ubehag, og den måtte også rent taktisk forekomme temmelig inopportun. USA var jo ikke i krig, og den amerikanske ambassadør sad stadig i København — hvor han havde de bedste betingelser for at lodde den virkelige folkestemning og rette misforståelser i Washington.

Antikomintern-pagten

Efter angrebet på Sovjetunionen genoplivede Tyskland den under Stalin-Hitler-pagten henlagte antikomintern-pagt. Og den 20. november 1941 spurgte Renthe-Fink Scavenius, om Danmark ønskede at tiltræde pagten — sammen med en række tyske vasaller. Scavenius var straks villig til at anbefale i regeringen. Hans argumentation var, at pagten ikke indeholdt nogen politisk forpligtelse, og at indbydelsen til Danmark måtte betragtes som en ære! De politiske ministre havde nu andre æresbegreber og tog — på linje med Ni-mandsudvalget — bestemt afstand. I et statsråd gik bl. a. Buhl stærkt imod, og kongen erklærede, at han ville acceptere den afgørelse, ministeriet og partierne måtte træffe.

I et efterfølgende ministermøde syntes det, som om Stauning var kommet til den opfattelse, at modstanden næppe lod sig opretholde, hvis presset fra Berlin blev øget. Man enedes imidlertid om at foreslå, at regeringen nøjedes med at godkende de principper, der indeholdtes i pagten, og at lade Scavenius forhandle på det grundlag. Ved et møde mellem ministeriet og Ni-mandsudvalget den 22. november blev det imidlertid klart, at kun en officiel tiltrædelse af pagten kunne accepteres af tyskerne, men Renthe-Fink havde til gengæld lovet, at Tyskland var rede til i en tillægsprotokol at præcisere Danmarks status som fortsat ikke-krigsførende. Nu sluttede Kjærboel sig til Staunings standpunkt: at modstanden ikke lod sig opretholde. De øvrige politiske ministre var fortsat imod. Ministeriet var altså splittet, 7 mod 5 (Stauning, Kjærboel, Scavenius og to ikke-politiske ministre).

Stauning nærrede stor interesse for Grønland. Her tager han før en ekspedition i 1931 afsked med Knud Rasmussen.

Der siges farvel til Lauge Koch før afrejsen til Grønland i 1932.

Chr. Christiansen udbringer et leve for Stauning ved et møde i Fælledparken 1924. I baggrunden Hans Hedtoft.

Fra fødselsdagsfesten på 60-årsdagen i Idrætshuset i 1933.

Når Stauning nu bestemt gik ind for at undertegne pagten, hvis denne ledsagedes af den omtalte tillægsprotokol, hang det sikkert sammen med, at han dagen før havde modtaget en skrivelse, hvori Renthe-Fink udslyngede den yderst alvorlige trusel, at en afvisning ville »sætte hele den hidtidige samarbejds-politik på spil« og fremkalde »en ændring af forholdet mellem de to lande«. Stauning fandt denne trussel så alvorlig og hele situationen så farlig, at han truede med at gå, da han ikke ville tage ansvaret for et nej. Når tyskerne accepterede tillægsprotokollen, var det ikke berettiget at løbe risikoen for »norske tilstande«.

Partiformændene besluttede nu, da ministeriet var splittet, at indkalde deres rigsdagsgrupper til møde søndag den 23. november om aftenen kl. 20,30. Den tyske gesandt havde åbenbart erfaret om indkaldelsen, og i løbet af natten til søndag havde han henvendt sig til Scavenius med et tysk ultimatum: I et aide mémoire gjorde den tyske rigsregering »opmærksom på de farer, som Danmark ville udsætte sig for, hvis det ved et afslag udelukkede sig fra det europæiske samarbejde og derved efter rigsregeringens mening stillede sig i bolshevikernes og deres venners lejr«. Svar krævedes søndag eftermiddag inden kl. 17.

Overfor Scavenius understregede Renthe-Fink de tyske hensigter ved udtrykkeligt at erklære, at konsekvensen af et afslag ville blive, at Tyskland ikke længere ville føle sig bundet af løfterne af 9. april 1940. Samtidig gentog han løftet om en tillægsprotokol.

Man stod altså overfor et totalt brud med Tyskland, et brud, der på daværende tidspunkt også kunne tænkes at rumme fare for en grænseflytning, når tyskerne formelt fragik tilsagnet om vort territoriums ukrænkelighed.

Da ministeriet og Ni-mandsudvalget mødtes søndag formiddag, var der stadig flertal imod at tiltræde pagten. Men stillet overfor det tyske ultimatum gik alle parter omsider uden indsigelse med til at lade Staunings standpunkt være afgørende. Det erkendtes vel — om end stiltiende — fra alle sider, at det ikke ville være muligt at tage det endelige brud med Tyskland på et spørgsmål af ideologisk natur, når der var dyb uenighed i regeringen, hvor statsministeren stod sammen med udenrigsministeren.

Man hæftede sig nu ved indholdet af tillægsprotokollen: 1. at Danmark ikke ved undertegnelse af pagten påtog sig politiske forpligtelser, 2. at samarbejdet mod kommunismen kun omfattede foranstaltninger af rent politimæssig natur, 3. at samarbejdet for Danmarks vedkommende kun

skulle gælde dansk territorium, 4. at Danmarks stilling som ikke-krigsførende ikke skulle ændres.

På dette grundlag bestemtes det, at Scavenius skulle rejse til Berlin og undertegne pagten. Tyskland fik svaret inden kl. 17, og da rigsdagsgrupperne om aftenen samledes til møde, fik de blot meddelelse om den fuldbyrdede kendsgerning. Den blev taget til efterretning med bitre beklagelser over tilsidesættelsen af partierne, men også med bange anelser om den vestlige verdens reaktion på Danmarks ydmygelse.

I Berlin blev Scavenius modtaget med al mulig honnør, da han ankom for at agere med ved undertegnelsen, der naturligvis var iscenesat som et storstilet show-nummer. Men han fik for en gangs skyld anledning til at udfolde sin stædighed også overfor tyskerne, da det tyske udenrigsministerium lod ganske, ganske uvidende om den tillægsprotokol, som Renthe-Fink havde givet tilsagn om. Scavenius erklærede fortørnet, at hvis løftet ikke blev opfyldt, ville han ikke skrive under den følgende dag. Så gav tyskerne efter, og tillægsprotokollen blev undertegnet.

Men karakteristisk nok blev den skjult for den tyske presse, og i København forbød gesandten gennem pressebureauet enhver omtale af den. Vide kredse i offentligheden herhjemme fik derfor den fejlagtige opfattelse, at Danmark havde sluttet sig til Berlin-Rom-Tokio-aksen, og at landets ungdom nu skulle sendes til østfronten. Denne misforståelse skærpede naturligvis i høj grad den i forvejen rådende bitterhed over Danmarks ideologiske knæfald overfor voldsmagten. Og for første gang slog folkestemningen i København ud i anti-tyske gadedemonstrationer, startet af studenterne. Der foretoges 160 anholdelser. I Berlin var man rasende over demonstrationerne og forlangte demonstranterne idømt hårde straffe.

Først den 28. november fik befolkningen oplysning om indholdet af tillægsprotokollen. Det var Ni-mandsudvalgets fungerende sekretær, retsforbunds-folketingsmanden Oluf Pedersen, der tog affære. I radioen gav han en redegørelse for sagen med en kraftig understregning af, at Danmark uforandret havde status som ikke-krigsførende og hverken var tilknyttet aksens eller på anden måde inddraget i krigen.

Stauning tog tilsyneladende hele røret med største sindsro. Da jeg en uges tid efter undertegnelsen talte med ham i statsministeriet, sagde han:

— Tror du virkelig, at det passer mig at marchere op på det hold. Men

det ville være eventyrpolitik at sige nej. Pagtens indhold berettiger det ikke. Det er, hvad tyskerne plejer at kalde en lap papir.

Da jeg bemærkede, at der dog i ministeriet havde været modstand til det sidste, svarede Stauning:

— Det er en ærlig sag at gøre modstand — det er også nødvendigt — men en anden sag er at kaste landet ud i retsløshed, i norske tilstande på *det grundlag*. Når folk får tænkt sig om, er der vist heller ikke mange, der alvorligt kunne tænke sig et sådant hasardspil

Jeg sporede i Staunings ord en undertone af bitterhed. Uden tvivl var han — skønt aldrig bange for et ansvar — ilde berørt af, at en afgørelse, som i virkeligheden alle ministre sluttelig måtte anse for uundgåelig, skulle træffes alene på hans ansvar og autoritet. Også politikere, som i sin tid forbitret modsatte sig tilslutning til antikomintern-pagten, har senere overfor mig erkendt, at stemningen i landet i efteråret 1941 endnu ikke var moden til det endelige brud med Tyskland. Mon ikke historien vil komme til samme erkendelse?

Under samtalen strejfede jeg nogle reaktioner i udlandet, bl. a. London-gesandten Reventlows brud med regeringen og nogle skarpe angreb i BBC's danske udsendelser. Stauning bemærkede blot:

— Jeg synes, de folk derovre i London skulle huske de fornuftige ord, Churchill i fjor sagde om Danmark. Han forstod godt, at vi måtte gøre betragtelige indrømmelser for at overleve

Stauning sigtede til den udtalelse, som daværende marineminister Churchill fremsatte overfor skandinaviske bladkorrespondenter den 4. februar 1940:

»Jeg kan ikke bebrejde Danmark noget. De andre (Sverige og Norge) har dog en grav, over hvilken de kan fodre tigreren, men Danmark er så frygteligt nær Tyskland, at det vil være umuligt at bringe hjælp. Jeg ville i hvert fald ikke påtage mig at garantere Danmark«.

Uforbederlige Scavenius

Da Scavenius kom hjem fra Berlin, viste det sig, at han var højst imponeret af, hvad han havde set, og befæstet i sin tro på tysk magt, kampånd og sejrsvilje. Han lagde ikke skjul på, at Göring overfor ham havde sagt, at jødespørgsmålet måtte løses også i Danmark. Og i et minister-

møde erklærede Scavenius, at det kunne blive nødvendigt, at Danmark sluttede sig til aksen. Tanken derom afvistes meget skarpt af Buhl og Brorsen, og i det hele taget mødte han i ministeriet en sådan iskulde, at det for en gangs skyld syntes at gøre indtryk på ham. I hvert fald beklagede han sig under en samtale med Stauning i begyndelsen af december bittert over den uvilje, han og hans standpunkter mødte i ministeriet. Han ville vide, om ministerkollegerne havde til hensigt at bryde hans politiske linje. I så fald måtte enten de eller han træde tilbage. Som ofte før beklagede Scavenius sig over, at de politiske ministre dækkede sig bag ham som syndebuk. Hvis der deri var et gran af sandhed, så havde han dog ringe grund til klage, eftersom de allerfleste af de synder, ministerkollegerne beklagede sig over, faktisk var begået eller fremtvunget af ham.

Under samtalen spurgte Stauning, om Scavenius stadig omgikkes med tanken om dansk tilslutning til aksen. Scavenius svarede temmelig undvigende, at han mente, tanken nu var bortfaldet, da man (tyskerne?) anså tilslutningen til antikomintern-pagten for tilstrækkelig. Scavenius ønskede ikke sin klage over kollegerne drøftet i et ministermøde, men bad Stauning tale med ministrene om deres holdning. Stauning holdt så et separat møde med de politiske ministre, og efter en drøftelse bemyndigede de ham til overfor Scavenius at udtale:

»Det er ministeriets ønske, at den ved offentlige erklæringer førte politik skal opretholdes, og samtlige af de politiske partier udgåede ministre vil bidrage dertil. Det menes ikke muligt i enkeltheder at præcisere, hvorledes der skal handles i de enkelte tilfælde. Men *en god regel* er det, at alle sager i god tid forelægges ministeriet, forinden løfter gives til andre. Der er dog visse sager, som man afgjort vil være imod, eksempelvis jødelovgivning, tilslutning til tremagts-aksen, afsendelse af dansk militær til krigstjeneste udenfor Danmark m.v.«

Nogle dage senere meddelte Stauning Scavenius denne udtalelse. Om de nævnte eksempler sagde Scavenius: »Ja, det er jo en selvfølge.« Iøvrigt bemærkede han blot med et skuldertræk, at resultatet var som ventet.

Hvis de politiske ministre havde ment, at de med deres udtalelser kunne disciplinere Scavenius, viste det sig snart, at de havde taget fejl. Han var uforbederlig.

På dette tidspunkt — i begyndelsen af december 1941 — skete den afgørende ændring i verdenssituationen, at USA efter det japanske overfald

på Pearl Harbor trådte ind i krigen og begyndte at mobilisere sit enorme krigspotential. Men det ændrede åbenbart ikke nævneværdigt i Scavenius' vurdering af krigsbalancen. Han var endnu fuldt og fast overbevist om, at Rusland snart ville være totalt nedkæmpet. At USA nu kastede sig ind i krigen også i Europa, syntes Scavenius nærmest at opfatte som en fornærmelig indblanding — i hvert fald som en generende streg i regningen, der helst burde negligeres. Og i den følgende tid benyttede han et par lejligheder til at demonstrere sin indædte anti-amerikanisme. I et enkelt tilfælde — da Kauffmann havde tiltrådt de mod Tyskland kæmpende magters solidaritets-erklæring — udsendte han uden at forhandle med sine ministerkolleger og uden at underrette kongen en højtidelig erklæring, hvori det, temmelig latterligt, bedyredes, at Danmark i enhver henseende var fuldstændig uafhængigt, uden enhver indblanding fra besættelsesmagts side!

Scavenius blev skarpt kritiseret i et ministermøde, hvor Stauning oplyste, at kongen var meget utilfreds med, at erklæringen ikke var blevet forelagt ham. Buhl og Jørgen Jørgensen påpegede, at Scavenius' handlemåde var i åben strid med de fornylig trufne aftaler. Men heller ikke disse reprimander afholdt Scavenius fra i den følgende tid at drive politik på egen hånd.

Ved vejs ende

Det blev i løbet af efteråret 1941 tydeligt, at Staunings helbred svækkedes under ansvarets vægt. En gammel hjertesvaghed i forbindelse med tiltagende forkalkning bekymrede hans nærmeste omgivelser.

Det er sikkert rigtigt, hvad dr. P. Munch skriver i sine erindringer: at da Staunings helbred svækkedes, syntes man i ministeriet, at han for meget lod stå til, for lidt ledede forhandlingerne. Men det er ikke mindre rigtigt, hvad Munch tilføjede: at »hver gang det gjaldt, blev det dog ham, der greb afgørende ind og holdt sammen på det hele, hvad enten man så var tilfreds med den afgørelse, han fremkaldte, eller ikke«. Ingen kunne noget øjeblik være i tvivl om, at han var det suveræne midtpunkt i den nationale samling.

I løbet af vinteren 1941—42 mødte Stauning altid præcist i partirådet,

også når der kun var rene ekspeditions-sager på dagsordenen. Men han sagde sjældent noget, nøjedes nu og da med et bifaldende nik og havde åbenbart tankerne andre steder. Uforandret rank sad han på sin vante plads i Folketingets ministerværelse, hvor møderne holdtes, men det var tydeligt, at han var træt, en mand, der var ved at opbruge sine sidste reserver. I den hengivenhed, hvormed vi betragtede ham i denne vennekreds, blandedes efterhånden et gran af medfølelse, som Stauning aldrig tidligere havde indbudt til. Vel deltog han uforandret i megen selskabelighed, men der stod om ham en fortættet aura af ensomhed. De fleste af hans gamle kampfæller var jo borte, og de to unge, som var bestemte til at løfte parti-arven, var blevet ofret til fjenden.

I foråret 1942 begyndte en voksende modstand, endnu ufuldstændigt organiseret, at eksplodere i spredte sabotage-aktioner. Samtidig tiltog trykket og overgrebene fra tysk side.

Men den sidste sag, som kom til at tynde Stauning, var af dansk oprindelse. Det var de ændringer i sociallovgivningen — arbejdsløshedsforsikringen og forsorgsloven — der af Knud Kristensen var gjort til en betingelse for Venstres deltagelse i samlingsregeringen. Stauning havde nok ventet eller håbet, at sagerne ville drukne i begivenhedernes strøm. Men Knud Kristensen fastholdt ubøjeligt kravet om, at noget skulle ske, så der var ingen vej udenom, hvis regeringssamarbejdet ikke skulle bringes i fare. Kjærbøl gjorde som formand i det udvalg, der arbejdede med sagen, sit yderste for at forhale behandlingen. Han opnåede tillige at få brudt brodden af de videst gående krav. Og da han forelagde lovændringerne i Folketinget, skete det med den højst usædvanlige tilføjelse, at han ikke havde sit hjerte med i denne lovgivning.

De gennemførte ændringer var ubestrideligt forringelser, men deres umiddelbare praktiske virkninger ikke særlig følelige. Psykologisk var deres virkning derimod eksplosiv, et signal til en kraftig protestbevægelse i fagforeninger og på arbejdspladser. I forvejen var arbejderne berøvet enhver aktionsmulighed og underkastet arbejds- og forligsnævnets løndiktater, medens landbruget og andre erhverv lukrerede. Dertil kom, at forringelserne måtte føles så meget bitrere, som deres ophav ikke var den tyske besættelsesmagt, men en politisk tvangssituation, hvor et enkelt parti fik gennemført, hvad der under normale forhold ville have været utænkeligt. Med bitterhed havde arbejderne hørt formaninger om at »forstå tidens tale« og afstå fra at rejse lønkrav — samtidig med at land-

brugets førstemand, Byriel, højrøstet stillede krav om en endnu højere flæskepris. Det var i det hele taget en bidende kold vind, der slog arbejderne i møde. Karakteristisk var en Studenterforenings-tale, hvori skibsreder A. P. Møller betvivlede »vort såkaldte folkestyres evne til at lede landet på klog og forsvarlig vis«, samtidig med at han rettede et voldsomt angreb på sociallovgivningen, der gav »anledning til lediggang og fidusmageri«.

Kort tid efter at udvalgs-betænkningen om de sociale lovændringer var blevet bekendt, var jeg — i marts 1942 — sidste gang sammen med Stauning. Det var ved en jubilæums-sammenkomst, hvor han — skønt tydeligt uoplagt — pligtskyldigt havde givet møde. Inden han, meget tidligt, tog afsked, havde jeg min sidste samtale med ham. Jeg spurgte, om han betragtede gennemførelsen af lovændringerne som uafvendelig. Hans svar var det karakteristiske:

— Det er jo en aftale.

Om den strøm af protester, der indløb, sagde han:

— Naturligvis. Det er meget forståeligt. Men der er ikke noget at gøre ved det.

Han sendte mig et forpint blik, da han tilføjede:

— Du ved jo, at vi er i samme båd

Så sagde han stille farvel og gik, lidt besværet.

Tre dage senere rammes Stauning af den første hjerneblødning. Den påtvang ham patientens fred indenfor en horisont, der efterhånden indsnævredes til de nære omgivelser og de små ting. Vel rejste han sig fra sygelejet, men som en olding, mild og usikkert støttet til sin stok. Den 1. maj fik han et tilbagefald, som udelukkede alt håb, og Vilh. Buhl, den eneste mulige afløser, konstitueredes som statsminister.

En sollys søndag morgen, den 3. maj, vøjede Dannebrog på halv landet over. Stauning var død. Den selvskrevne fører under ørkenvandringen var segnet uden at have set ind i befrielsens forjættede land.

Således endte Thorvald Staunings saga.

Over hans høvdinge-båre sænkede modstandere, arret af årtiers parti-fejder, deres kårder i ærbødighed. Og hans folkefølges tak fulgte ham til bålet.

Staunings Danmark var faldet i fjendevold, men det overlevede, blev den grund, hvoraf nationens samling og modstandsvilje groede frem.

Staunings livsværk kunne i hin mørke tid synes sønderbrudt. Men vi,

der sørgede ved hans bære, var ikke i tvivl om historiens dom over hans politiske bedrift. Den indledte et tidehvert i folkets liv, og den blev et afgørende bidrag til, at vi kunne møde en ond skæbne som et sluttet folk, hvor fjerdestanden var nået frem til ligeret, til magt og national ansvarsbevidsthed.

Det var hans hæder. Men nu var han borte. Og en nation, der var bøjet, men ikke kuert under fremmed tvang, følte sig en stund forladt i rådvildhed og bekymring. Den gabende tomme plads, han efterlod, angav hans storhed som den første blandt frie ligemænd.

HAN MÅTTE SLIDE FOR AT BLIVE ANERKENDT

Af GUSTAV PEDERSEN

Da C. E. Jensens og Borgbjergs store værk »*Socialdemokratiets Århundrede*« udkom i 1904, blev Stauning, der siden 1898 havde været hovedkasserer i *Socialdemokratisk Forbund*, faktisk ikke omtalt.

Der var ikke billeder af ham, og hans virksomhed på partikontoret blev ikke behandlet. Vi finder hans navn mellem de kandidater, der ikke opnåede valg i 1901; men der findes intet, som kunne få læserne til at formode, at Stauning ville blive »den kommende mand« i Socialdemokratiet — endsige dansk politiks dominerende skikkelse i tyverne og trediverne.

Det skyldtes selvfølgelig ikke, at Borgbjerg ikke kendte Stauning i årene før 1904, thi vel sad Stauning i en meget beskedent lønnet stilling på partikontoret — (han fik 10 kroner om ugen) —, men han havde i nogle år været formand for cigarsorterernes fagforening, og han var fra 1901 kandidat i Faksekredsen. — — Og så var der jo ikke i disse år så mange fastlønnede tillidsmænd i arbejderbevægelsen, at de ikke skulle kunne kende hinanden.

Staunings folketingskandidatur havde oven i købet givet anledning til et skarpt replikskifte på et af partiets hovedbestyrelsesmøder, fordi Sabroe kritiserede P. Knudsens medvirken til Staunings opstilling i Faksekredsen, hvor I. P. Sundbo, der allerede dengang var en kendt agitator og politiker, gerne ville have været opstillet.

Den senere forsvarsminister Laust Rasmussen, der i sin tid fortalte mig om episoden føjede til:

»Vi syntes jo nok, at det var en flabet måde, Sabroe rejste sagen på; men igrøvrigt var vi enige med ham.«

Der var altså andre end Borgbjerg, der endnu ikke ved århundredets begyndelse havde fået øjnene op for, hvilke kræfter og politiske evner, Stauning var i besiddelse af. Og så skulle der endda gå endnu flere år, inden Stauning blev en virkelig kendt skikkelse i det offentlige liv i Danmark.

*

I 1910 var jeg første gang til et møde, hvor Stauning talte, og da vidste jeg ikke ret meget om ham. Jeg havde lige fået at vide, at han var blevet forretningsfører for Socialdemokratisk Forbund; men hvor meget det betød, var jeg ikke klar over. — — Jeg var ganske vist også kun 17 år i 1910; men jeg havde dog været ivrig deltager i de møder, jeg *kunne* eller *måtte* komme til, og jeg kendte af omtale og udseende adskillige af datidens socialdemokratiske »spidser« — blandt andre Sabroe, A. C. Meyer, Borgbjerg, Sundbo og Lyngsie; og så havde jeg selvfølgelig set og hørt adskillige af de mindre kendte politikere. Jeg havde dertil læst om pionererne — (Pio, Brix og Geleff), ligesom jeg havde læst og hørt om det næste hold pionerer (Holm, Hørdum, P. Knudsen, Wiinblad, C. C. Andersen, Jens Jensen m. fl.); men navnet Stauning fortalte mig altså endnu ikke noget i 1910, og jeg tror, at mange arbejdere — især i Jylland — havde det på samme måde. Det er da også bemærkelsesværdigt, at karikaturtegnerne ikke i årene før den første verdenskrig interesserede sig for Stauning. Endelig må jeg nævne, at Hagerups leksikon fra 1912/13 ikke havde Staunings navn med til trods for, at han på dette tidspunkt havde været Socialdemokratiets formand i et par år.

*

Selvfulgelig blev Stauning allerede i halvfemserne brugt som taler ved partimøder og offentlige møder, således som det iøvrigt var tilfældet med mange tillidsmænd, der aldrig nåede op i de kendte partifællers kreds; men vi, som senere fik lejlighed til at konstatere Staunings uvilje mod at sige noget, der ikke var nøje gennemtænkt og efterprøvet, bør ikke være forbavsede over, at hans nøgterne kommentarer til begivenhederne ikke gav genlyd i pressen eller på andre politiske møder. Han var dengang — som senere — modstander af politiske fantasterier, og så måtte hans foredrag risikere at blive af den type, som heller ikke i disse tider blev avisstof i videre forstand. Der var jo ingen iøjnefaldende angrebsflader, og der var ikke et omstridt navn bag dem.

*

Hvis vi imidlertid skal prøve at komme på bølgelængde med den mentalitet, der gav slige vilkår i selve det interne partiarbejde, må vi gen-

kalde i erindringen, at tillidsmænd, der hovedsagelig var bundet til det administrative arbejde, faktisk ikke fik omtale på lige fod med dem, der arbejdede »ude i marken«, fordi den gryende arbejderbevægelse kun havde beskedne og ikke særlig estimerede administrative opgaver. Vi må således huske, at de administrative pligter kun sjældent prægede en tillidsmands forhold til bevægelsen. Hvis kasserere eller hovedkasserere var kendte folk, og det var de undertiden, skyldtes det i reglen, at de havde andet organisatorisk eller agitatorisk arbejde, der gjorde dem til forgrundsfigurer.

Jeg har allerede gjort opmærksom på, at Stauning også havde mere udadvendt arbejde; men der kan næppe herske tvivl om, at den hårdt krævende Peter Knudsen lagde så meget regnskabs-, sekretær- og registreringsarbejde over på Stauning, at det blev den kombinerede kasserer- og sekretærvirksomhed, der i de første år gav Stauning både hans placering og hans præg. Det måtte følgelig blive den knapt tilmålte fritid, der var til rådighed for den del af Staunings virke, som kunne give position og popularitet, og det har tilsyneladende ikke været nok til, at Stauning med henblik på publicity kunne komme på højde med de pressefolk og agitatorer, der gennem deres virksomhed havde mulighed for at komme i »folkemunde«, og så må jeg igen minde om, at saglige og objektive taler ikke gav en begynder berømmelse.

Det er vistnok også nødvendigt at gøre opmærksom på, at Socialdemokratisk Forbund ikke i årene før den første verdenskrig havde den samme andel i den samlede arbejderbevægelses virksomhed, som det er tilfældet i dag.

Endnu så sent som i 1913 var det almindeligt, at fagforeningsbogen gav adgang til og stemmeret på de møder, hvor de socialdemokratiske kandidater eller kandidatlistor blev nominerede.

De »menige« vælgere, der kun var fagorganiserede, havde altså de samme rettigheder, som de arbejdere, der tillige havde medlemskab i en partiforening, og det kunne ikke undgå at gøre selve partiorganisationens betydning mindre. Også det var et handicap for partiorganisationens kasserer.

Det må være rimeligt at resumere de her fremdragne oplysninger i den konklusion, at det i nogen grad var Staunings pligtfølelse og loyalitet, der ligesom skubbede ham i baggrunden.

Han affandt sig med disse vilkår, og hans samvittighedsfulde stræben

efter at klare de ham givne opgaver på bedste måde fik mange af datidens ledende partifæller til at synes, at Stauning ikke hørte hjemme i den gruppe, der var med i kapløbet om at vinde position udadtil.

Hvis vi imidlertid deraf vil slutte, at Stauning selv ønskede at være den i baggrunden stående medhjælper, der helst var fri for offentlighedens søgelys, gør vi os skyldige i en virkelig fejlurdering.

*

Da hans berømmelse og indflydelse kulminerede i slutningen af trediveerne, udkom bogen »*Fra Bydreng til Statsminister*«, skrevet af dr. phil. Johannes Lehmann.

I denne bog er der et afsnit, som har måttet baseres på de oplysninger, som Stauning selv gav forfatteren — alene af den grund, at dr. Lehmann ikke kunne have fået de pågældende oplysninger noget andet sted, og her fornemmer vi Staunings trang til oprejsning, fordi han blev overset, da »Socialdemokratiets Arhundrede« blev udgivet.

Det pågældende afsnit er det, der handler om den store lockout i 1899, og i dette afsnit har forfatteren i realiteten påny måttet gennemgå lockoutens hovedafsnit, men med et supplement, der gav Stauning en omtalelsesværdig placering i begivenhederne, hvad Borgbjerg altså ikke havde givet ham.

For så vidt er det forståeligt, at Stauning specielt har ønsket at få sit partiarbejde fra denne periode anerkendt. Det var nemlig ikke alene arbejderbevægelsens hidtil største og dygtigst ledede kamp, som vakte beundring i alle de lande, hvor der fandtes en arbejderbevægelse; men der kom dertil, at den endte i det septemberforlig, der blev arbejdsmarkedets grundlov i ca. 60 år.

Det er selvfølgelig rigtigt, at »Socialdemokratiets Arhundrede«s beskrivelse af denne konflikt ikke var og ikke kunne være fyldestgørende, idet mange organisationstillidsmænd gjorde et betydningsfuldt arbejde og bragte store ofre uden dengang eller senere at få en udadventt anerkendelse af deres indsats. Det er også sandsynligt, at Stauning i en periode, hvor P. Knudsen havde mere om ørene, end et menneske kunne klare, måtte slide usandsynligt hårdt; og alligevel bliver de fleste, som sammenholder Borgbjergs beskrivelse af lockouten med dr. Lehmanns bog, vistnok forbavsede over, at skuffelsen over at være blevet overset har kunnet nage så længe.

Den første karrikatur af ministeren Stauning, tegnet af Carl Jensen i 1916.

Stauning fik jo senere oprejsning på anden måde.

Allerede i partiets jubilæumsskrift, der udkom i 1921 under redaktion af E. Wiinblad og Alsing Andersen, blev Stauning anerkendt ikke blot som partiets formand, men også som den virkelige leder af Socialdemokratiets politik, selv om der ikke var en korrigerende af det nævnte afsnit i »Socialdemokratiets Arhundrede«.

Senere fik han så i dagblade, ugeblade, tidsskrifter, vittighedsblade og hvor der iverdigt var anledning til det, mere publicity end nogen anden dansk politiker nogensinde har fået; men også det var selvsagt en anerkendelse af hans indsats fra 1915 og fremover.

*

Staunings egentlige gennembrud kom nemlig i 1915, da partiets ledelse på kongressen i Århus kom ud for en hård opposition på grund af de indrømmelser, Socialdemokratiet havde måttet give den i 1913 dannede radikale regering, der var nødt til at administrere de gældende love, som ikke

kunne ændres, fordi Venstre og Det konservative Folkeparti — (dengang Højre) — havde et stort flertal i Landstinget.

Det drejede sig først og fremmest om forsvarslovene, som havde gjort det nødvendigt at indkalde den såkaldte sikringsstyrke, der øgede forsvarsudgifterne klækkeligt, hvortil kom, at indkaldelserne var en overordentlig hård belastning af de værnepligtige og deres pårørende.

Der var også andre »kameler« at sluge, og så længe Socialdemokratiet gav den radikale regering parlamentarisk basis, fik partiet regeringsansvar udadtil. Socialdemokratiet, der dengang altid havde været et rent afrustningsparti, fik altså lige på en gang medansvar for de største forsvarsudgifter, Danmark nogensinde havde haft, og for en værnepligtsbyrde, der var mere vidtgående, end nogen havde drømt om.

Der var derfor ikke noget mærkeligt i, at den socialdemokratiske rigsdagsgruppes holdning fremkaldte en skarp kritik fra visse kredse i partiet, og det var ikke blot de yderliggående teoretikere, der opponerede.

En del af det praktiske arbejdes tillidsmænd og dertil — jeg havde nær skrevet *selvfølgelig* — mange af ungdomsbevægelsens ledere var meget utilfredse med den såkaldte »borgfredspolitik«.

Der måtte følgelig komme et opgør mellem oppositionen og ledelsen, og det skete på partikongressen i 1915.

Ved denne lejlighed blev man i videre kredse klar over, at Stauning havde en organisatorisk styrke, der var noget helt for sig selv.

Hans hovedindlæg, der som altid var baseret på uomtvistelige kendsgerninger, og som dertil var en hundrede procent saglig vurdering af det aktuelle stof, blev til en tale, der måske mere end nogen anden politisk tale blev til en begivenhed i dansk arbejderbevægelses historie.

Ved denne lejlighed åbenbarede Stauning, at han både havde megen lidenskab og et voldsomt temperament, som han imidlertid havde så meget herredømme over, at talen indeholdt både sagligheden og den dynamiske kraft.

Efter kongressen i 1915 var der ikke hos dem, der kendte lidt til forholdene, nogen tvivl om, at Stauning ikke blot formelt var dansk arbejderbevægelses leder.

Selvfølgelig tog det lidt tid, inden den skelsættende begivenhed nåede ud til hele befolkningen, men der var ikke længere nogen anden parti-fælle, som var lederaspirant.

Hverken Borgbjergs taktiske sans og lyriske veltalenhed, K. M. Klau-

sens finansielle indsigt og dygtighed eller K. K. Steinckes vidtomsplændende evner på sociallovgivningens og retslovgivningens felt formåede at skabe blot antydning af tvivl om, at Stauning var partiets leder og ikke blot partiorganisationens forretningsfører.

Begivenhederne i 1915 var imidlertid ikke hele forklaringen på, at Stauning kom i særklasse som leder.

For at forstå Staunings placering, er det også nødvendigt at kende hans virksomhed som leder af den socialdemokratiske rigsdagsgruppe og senere som regeringsleder.

For det første drog han adskillige af de tidligere yderliggående opponenter ind i det praktiske arbejde.

Fra kongressen i 1919 husker jeg bl. a. Sven Triers hårde angreb på Stauning, fordi Stauning efter Triers opfattelse havde ført »minister-socialismen« videre, end han havde bemyndigelse til fra den såkaldte natkongres i 1916.

Aret efter blev Sven Trier folketingsmand, og en dag, jeg kom til at tale med ham om arbejdet i tinget, fortalte han mig, hvor imponeret han var over den tillid, Stauning viste ham, når gruppen havde givet ham — den tidligere oppositionsmand — en opgave. Det var imidlertid ikke alene Sven Trier, der havde oplevet dette, for Stauning havde en meget stærkt udviklet evne til at se, hvem han turde betro en opgave, og så gav han — i konsekvens heraf — manden den bevægelsesfrihed, som var nødvendig.

Den samme lederegenskab førte Stauning med over i regeringsarbejdet; men uden at han nogensinde mistede følingen med det principielle i sagerne.

Han havde med andre ord den klogskab og resignationsvilje, der sammen med hans evne til at beherske de store situationer gjorde ham til en både respekteret og afholdt leder.

Han kunne tordne, så Christiansborg rystede, men han gik ikke og rugede over sager, som var afsluttede.

*

Jeg har ikke medtaget den lille skildring af virkningerne af den menneskelige skuffelse fra de unge år for at pille ved myten om Stauning.

Den bør blive stående.

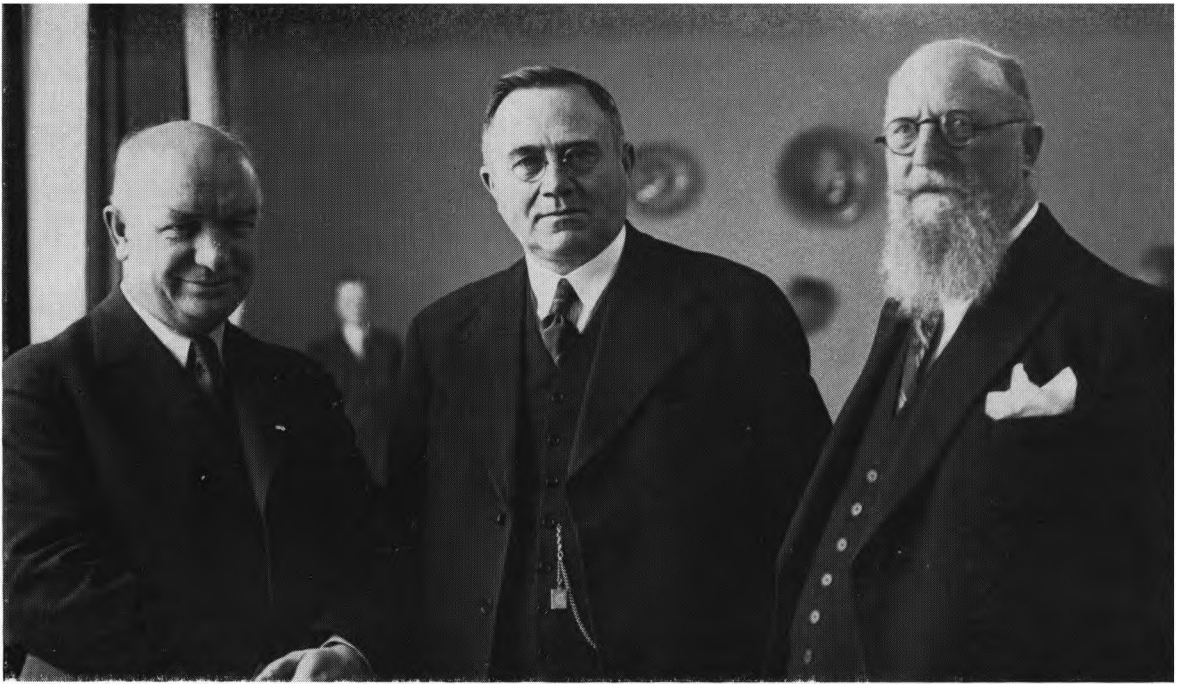
Jeg har derimod villet vise, at det, som gav Stauning hans position, ikke blev mindre værdifuldt, fordi han var i besiddelse af nogle af de egenskaber, der er en del af menneskesindet, sådan som det nu engang er, det vil sige præget af individernes tusindårige kamp for tilværelsen og den placering, der ligeledes er en del af eksistenskampen.

Formanden for Arbejdernes Fællesorganisation i København Robert Nielsen og Th. Stauning følger kongeparret til den reserverede loge ved Fagenes Fest i Idrætsparken.

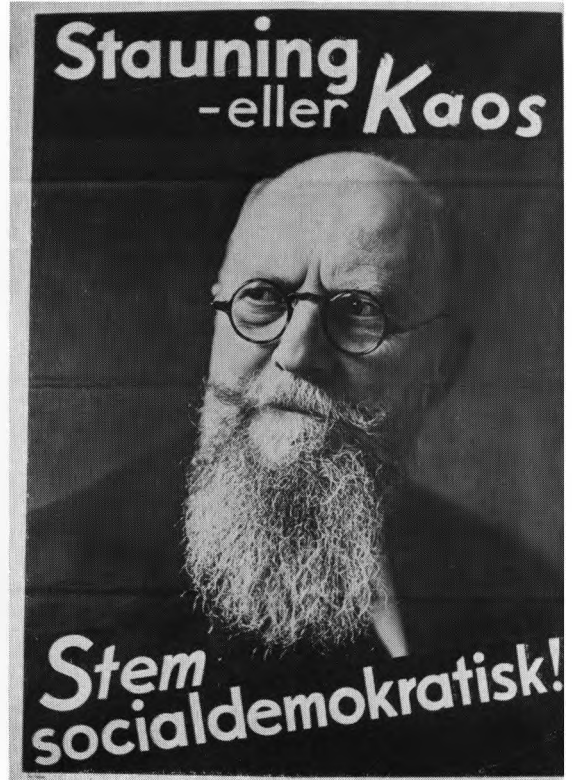
Indvielsen af Århus universitet den 11. september 1933.

Tre nordiske statsministre, Per Albin Hansson, Johan Nygaardsvold og Th. Stauning. Fotograferet efter mødet i København 1934 om arbejdskandinavismen.

Et tidligt eksempel på Staunings sans for den personligt formede agitations værdi. På bagsiden af kortet var trykt en opfordring til vælgerne i Faksekredsen.

»Stauning eller Kaos«-plakaten fra valget i oktober 1935.

STAUNINGS FRED SARBEJDE 1914-18

Af HARALD JØRGENSEN

I årene, der gik forud for den 1. verdenskrig, var det et stående emne på de internationale socialistiske kongresser, hvorledes man kunne undgå den truende krigsfare. I juli 1914 trak påny skyer op på den storpolitiske himmel som følge af mordet i Serajevo på den østrigske tronfølger, og i begyndelsen af august brød uvejret ud. En fire-årig blodig verdenskrig af et omfang, som man hidtil ikke havde oplevet, blev følgen. Hvad man i første række måtte beklage var naturligvis de helt usandsynlige tab af menneskeliv, som var den første øjeblikkelige følge af stormagtshærenes sammenstød, og de vældige økonomiske tab, som resulterede af selve krigsførelsen. Men også egne og folkesamfund, der lå milevidt fra slagmarkerne, fik krigens følger at mærke i form af prisstigninger, varemangel og alle de indirekte virkninger af, at samfundets kræfter samledes om at holde krigsindustrien i gang og stadig videreudvikle den.

Det følte smerteligt i de forskellige arbejderpartier, at man, da uvejret brød løs, ikke havde været istand til at mobilisere de politiske og folkelige kræfter, der måske kunne have hindret den store katastrofe. Det følte også smerteligt, at de mange forbindelsestråde, som i årene forud for katastrofen var blevet tvundet mellem de forskellige landes arbejderpartier, nu blev revet over, og at det blev vanskeligt at holde kontakterne vedlige, og ikke mindst smerteligt følte det her i Norden, at så mange af de krigsførende landes arbejderpartier direkte støttede krigen ved at stemme for krigsbevillingerne. Det gjaldt navnlig det store tyske socialdemokratiske parti, som de nordiske arbejderpartier mere end noget andet havde forbindelse med, og som man betragtede som det store forbillede.

Skuffelse og fortvivelse var fremherskende følelser i de nærmeste måneder efter krigsudbruddet, men man fandt en vis trøst i den forvisning, at man atter og atter havde advaret mod den truende fare og stillet konkrete forslag til at afværge den, bl. a. ved indførelse af tvungen inter-

national voldgift til afgørelse af alvorlige tvistigheder landene imellem. Men man havde talt for døde øren.

Storkrigen var nu en blodig kendsgerning. Spørgsmålet var herefter, om man blot skulle lægge hænderne passivt i skødet, eller om man kunne gøre noget. Rundt omkring i Europas arbejderpartier sad der ledere, hvem katastrofen opdannede til indsats. I første række måtte man prøve på at hindre krigens udbredelse og eventuelt søge at bringe den til standning. Dernæst måtte man lægge hele sin indflydelse i vægtskålen for, at den kommende fred kunne blive så retfærdig som mulig, således at denne ikke indeholdt kimen til en ny krig, og endelig måtte man søge gennemført sådanne foranstaltninger, at kommende stridsspørgsmål kunne bringes ud af verden, uden at våbnene først skulle tale. I de bestræbelser, der tog sigte på at gennemføre disse principper i praktisk politik, finder vi også det danske socialdemokrati og som en ivrig forkæmper blandt flere Th. Stauning.

Stauning havde fra sin ungdom interesseret sig stærkt for det politiske samarbejde over grænsen. Han havde nære kontakter indenfor det tyske socialdemokratiske parti, og han havde ligeledes deltaget aktivt i det skandinaviske samarbejde. 9. januar 1910 havde han afløst P. Knudsen som formand for Socialdemokratiet, og en af den nyvalgte formands første store organisatoriske opgaver var gennemførelsen af den socialistiske internationale kongres i København i sommeren 1910. Her diskuterede bl. a. franskmænden Jaurès, russeren Plekanow og østrigeren dr. Renner det brændende fredsproblem. Spørgsmålet var også sat på dagsordenen på det skandinaviske arbejdermøde i Stockholm i 1912, hvori Stauning deltog som leder af den danske delegation. Det var på dette møde, at man fik oprettet komiteen for samarbejdet mellem de skandinaviske landes arbejderorganisationer med to repræsentanter fra hvert land.

I forbindelse med krigsudbruddet indeholdt »Social-Demokraten« en leder med titlen: Ruslands Zar har tændt Verdensbranden. Artiklen var formodentlig skrevet af redaktør Borgbjerg. Artiklen havde følgende slutning: Det vil være det internationale Socialdemokratis og alle Freds- og Kulturvenners Opgave i alle Lande at søge rejst en europæisk offentlig Mening for Krigens størst mulige Begrænsning og hurtigst mulige Afslutning paa en saadan Maade, at Fred og Kultur varigt sikres Europas Folk.

En politik var proklameret, men hvorledes nå målet. Endnu var der et stykke vej fra ord til handling.

I slutningen af september 1914 fejrede det danske socialdemokrati 50-årsdagen for det berømte møde i St. Martins Hall i London, hvor man havde stiftet I. Internationale, og hvor slagordet fra revolutionsåret 1848: Proletarer i alle lande, forener eder, påny var blevet bekræftet. Det ser ud til, at denne historiske mindedag forløste de bundne tanker hos lederne og drev dem frem til handling. I begyndelsen af oktober måned mødtes den skandinaviske komité i Stockholm, og fra dansk side deltog Stauning, C. F. Madsen og Borgbjerg. Et takkebrev fra Stauning, dateret 12. oktober 1914 til Hjalmar Branting for udvist gæstfrihed og elskværdighed under mødet i Stockholm er bevaret.

På mødet i Stockholm besluttede de skandinaviske arbejderførere, at man skulle søge tilvejebragt en fredskonference enten i Haag eller i København. Endvidere behandlede man et fremsat forslag om flytning af Internationales bureau fra Belgien, hvor det hidtil havde haft til huse, til det neutrale Holland. Fra skandinavisk side fik forslaget tilslutning, og flytningen af bureauet og dets leder, den belgiske socialdemokrat Camille Huysmans, blev nogle måneder senere iværksat. Fra dansk side var man i det hele taget interesseret i, i så vid udstrækning som muligt, at holde forbindelserne vedlige både med det internationale faglige sekretariat, som residerede i Berlin, og bureauet i Bruxelles. Fra september 1914 påbegyndte man udsendelse på de tre hovedsprog af en beretning om forholdene i Danmark under krigen, udarbejdet af de danske hovedorganisationer.

I slutningen af oktober deltog Stauning i et politisk møde i Kløvermarkvejs forsamlingshus for vælgere i 9. kreds, og i en stor tale kommenterede han her den storpolitiske udvikling og løftede sløret for planerne om den kommende fredskonference. Socialdemokraterne havde ikke været stærke nok til at hindre krigens udbrud, men derfor ville man ikke lægge hænderne i skødet. Man ville sætte alle kræfter ind på at få en afslutning hurtigst muligt og en varig fred. Man havde været til møde i Stockholm, hvor man ligeledes havde haft kontakt med hollandske repræsentanter. Arbejderpartierne i Schweiz og i Italien havde holdt et fælles møde i Lugano, og også partiet i USA var trådt i aktivitet. Disse bestræbelser ville i nær fremtid resultere i en konference mellem repræsentanter for arbejdere i alle neutrale lande, og en sådan skulle danne udgangspunktet for en virksomhedsfuld kampagne for freden. Man ville fastlægge et fredsprogram for arbejderbevægelsen, og dette ville komme

til at indeholde krav om international voldgift, rustningernes nedsættelse med afrustning som mål og det hemmelige diplomatiske afløsning af folkets ret til at være bestemmende om krig og fred.

Hvad Stauning og hans skandinaviske meningsfæller sigtede imod var således en kongres med deltagelse af repræsentanter fra de neutrale lande. I USA og England, hvor tankerne om en socialistisk fredskongres ligeledes luftedes, hældede man til den anskuelse, at den kommende kongres skulle stå åben for både neutrale og krigsførende landes arbejderrepræsentanter. Det tyske arbejderblad »Volksblatt« tog imidlertid afstand fra tanken om en international kongres, medens man hilste et neutralt initiativ velkommen (se »Social-Demokraten« for 5/11 1915).

I de følgende uger afsluttedes de indledende forhandlinger om den planlagte fredskonference i København, og i »Social-Demokraten« for 13. november 1914 finder man en stort opsat annonce, hvori der indbydes til en fredskongres i København i dagene 6.—7. december 1914. Det fremgår endvidere af indbydelsen, at man havde besluttet, at kun de skandinaviske lande og Holland skulle sende officielle repræsentanter — 4 fra hvert land — men der blev sendt indbydelse til USA og Schweiz om at sende observatører, ligesom man gav samtlige arbejderpartier i de krigsførende lande samt bureauet i Bruxelles meddelelse om kongressens afholdelse samtidig med, at man opfordrede til indsendelse af beretninger om de aktuelle forhold i de respektive lande og om deres synspunkter med hensyn til freden. Indbydelsen var underskrevet af Hjalmar Branting, nordmanden Chr. H. Knudsen og Stauning. Indbydelsen gav anledning til en meget syrlig kommentar i det franske blad »Le Temps«, der rent ud skrev, at kongressen var inspireret af tyske socialdemokrater. »Social-Demokraten« tog i en kommentar af 15. november 1914 afstand herfra.

Det lykkedes imidlertid ikke at få kongressen indkaldt til den fastsatte tid. Man ville gerne have USA repræsenteret, men da den amerikanske delegerede Hillquitt ikke hurtigt nok kunne få sit visum i orden, blev man enige om at udsætte mødet til efter nytår. Omkring årsskiftet indtraf imidlertid nye vanskeligheder, som en kort tid truede med at vælte hele det store arrangement, og som kun mestredes takket være Staunings smidige forhandlingsevner og seje udholdenhed.

Det begyndte med, at den engelske arbejderrepræsentant Hyndmann anslog tilsvarende toner som tidligere »Le Temps«. Den planlagte kon-

ference var en tyskvenlig manøvre og måtte derfor frarådes, Hyndmann satte sig i forbindelse med Hillqvist, og denne nægtede nu at komme til København, samtidig med at også han frarådede at lade mødet afholde. Også fra Holland og Schweiz lød der kølige toner. Stauning mente dog, at man stadig kunne forvente, at Holland ville lade sig repræsentere, og så længe der ikke var kommet et direkte afbud fra Schweiz, var der håb om, at dette land også ville lade sig repræsentere. Da man desuden havde fået meddelelse om, at en italiensk partifælle Morgari planlagde en rejse til Skandinavien, havde Stauning straks telegraferet til ham om at lægge rejsen således til rette, at han kunne indtræffe samtidig med kongressen. I en rundskrivelse til den skandinaviske komité af 6. januar 1915 understregede Stauning, samtidig med at han gav underretning om de forskellige genvordigheder han havde været udsat for, sin tro på, at de skandinaviske kammerater ikke ville blive betænkelige, men sammen med ham gennemføre planen, som utvivlsomt ville være til gavn for partiet.

Fredskonferencen i København januar 1915

Konferencen var nu indkaldt til 17.—18. januar 1915 i København og formede sig dels som en intern forhandling mellem de officielle delegerede og enkelte specielt indbudte danske repræsentanter, dels som en stor offentlig tilkendegivelse i rådhushallen. Som resultat af mødet offentliggjordes et fredsmanifest.

Staunings forhåbninger om, at de hollandske arbejdere ville lade sig repræsentere, gik i opfyldelse. Fra Holland mødte en 4-mands delegation bestående af partilederen Troelstra, redaktøren af partibladet »Het Volk« Vliegen, medlem af herrehuset van Kol og borgmester Wibant. Den svenske delegation bestod af rigsdagsmændene Hjalmar Branting, Hermann Lindqvist, Ernst Söderberg og partisekretær Fr. Ström, og fra Norge mødte stortingsmand Magnus Nilssen, redaktør Vidnes, Landsorganisations formand Ole O. Lian og dens sekretær Sverre Iversen. De danske officielle delegerede var Stauning og F. J. Borgbjerg, Sigv. Olsen og Carl F. Madsen. I sidste øjeblik havde den schweiziske partifælle Studer sendt afbud, og der kom heller ingen italiener til mødet. Konferencen blev således en rent skandinavisk-hollandsk manifestation.

Selve forhandlingerne var henlagt til forsamlingsbygningen på Eng-havevej, og der afholdtes møder dels søndag formiddag den 17. januar og hele mandagen. Møderne foregik for lukkede døre under Staunings ledelse, og det viste sig i løbet af mandagen vanskeligt at nå til enighed om den resolution, der skulle fremstå som mødets vigtigste resultat. Der var om aftenen planlagt en festlig afslutningsbanket i restaurant »National«, men både værtens og kokkens nerver blev sat på en hård prøve, og først med adskillige timers forsinkelse løb festmåltidet af stabelen.

Søndag eftermiddag afholdtes det offentlige møde i rådhushallen. De 2500 adgangskort var hurtigt blevet revet bort, og stærkt bifald hilste gæsterne. Mødet havde fået en festlig indramning. Der blev muciseret af Vald. Niensens store harmoniorkester, en til mødet skrevet prolog blev fremsagt af magister Emmanuel Larsen, og der var flere sange. Stauning bød den store forsamling velkommen og sluttede sin tale med at udtale: Har vor Stemme end ikke megen Vægt under Kanonernes Torden, saa har vi dog en Stemme at afgive. Den lægger vi i Vægtskaalen for Fred mellem Folkene. Naar Krigen en Gang ender, bør en organiseret, international Folkevilje staa samlet i Kravet om en varig Fred.

Branting holdt hovedtalen, og det tema, som Stauning havde anslået såvel i åbningstalen til selve det fortrolige møde som ved rådhusfesten, at det måtte være Socialdemokratiets fremtidsmål at søge tilvejebragt en stærk folkevilje om en retfærdig afslutning på krigen, således at en varig fred kunne sikres, gik også gennem den svenske repræsentants udtalelser. Efter Branting talte Troelstra og Ole Lian, og til sidst fik Borgbjerg ordet: Vi var ikke stærke nok til at afværge krigen, vil vi være stærke nok til at præge freden? Vi ved det ikke, lød svaret, men vi vil arbejde videre. Målet må være at skabe en folkestemning ud over grænserne, som vil kræve folkestyrets gennemførelse, international voldgift og afvæbning med fuldstændig afrustning som mål. Vi har selv et uløst nationalt spørgsmål, sluttede Borgbjerg. Men vi ønsker det ikke løst ad krigens vej, thi vi tror ikke på krigen som middel til at skabe national ret, vi tror og håber kun på freden og folkets selvstyre som den eneste løsning.

Det er vigtigt at understrege, at de delegerede ved konferencen i København betragtede deres forhandlinger som en videreførelse af det arbejde, som var udført på den internationale kongres i København i 1910. I den udtalelse, som blev resultatet af mødet, henvistes udtrykkeligt til

beslutningerne fra 1910, og de delegerede sluttede ligeledes op om det eksisterende socialistiske bureau, der nu virkede i Holland. Man bekendte endnu engang, at man ville virke for obligatorisk international voldgift, for rustningernes indskrænkning med almindelig afrustning for øje, for afskaffelsen af det hemmelige diplomati og for fuld parlamentarisk ansvarlighed for udenrigspolitikken og for anerkendelse af folkenes selvbestemmelsesret. Man udtalte, at det var en pligt for alle socialistiske partier at virke for en snarlig fredsslutning, og man opfordrede bureauet i Holland til, så snart forholdene tillod det og senest ved fredsforhandlingernes begyndelse, at samle de socialdemokratiske partier til fælles rådslagning om de fordringer, der burde stilles ved fredsslutningen. En fredsslutning burde ikke tilvejebringes uden det arbejdende folks medvirken, og arbejdere i alle lande burde opfordres til at samle kræfterne om tilvejebringelsen af en snarlig og varig fred. I en særlig henvendelse til de neutrale regeringer opfordrede mødet disse til at overveje, om hver for sig eller i fællesskab med udsigt til held kunne tilbyde de krigsførende magter en mægling, således at en snarlig og varig fred kunne tilvejebringes.

Det var Staunings opfattelse, at et eventuelt nyt socialistisk initiativ for tilvejebringelse af fred burde udgå fra det socialistiske bureau i Haag. Da der derfor i foråret kom indbydelse fra Schweiz om deltagelse i et møde her, var Stauning ikke særlig villig til at modtage indbydelsen, men forinden han lod den danske partibestyrelse svare afvisende, forelagde han dog sagen for Branting. Da der heller ikke i de andre nordiske lande var stemning for at deltage, og da også Troelstra sendte afbud til Bern, afgik i maj 1915 et høfligt afslag fra Stauning, idet han dog erklærede sig rede til at tage eventuelle »Forslag til positive Foranstaltninger«, som måtte blive et resultat af mødet, op til drøftelse inden for den danske partiledelse.

I september samme år begyndte rygterne at cirkulere om en afholdt socialistisk konference i Bern. Senere modtog man et cirkulære fra mødet, og det viste sig da, at en gruppe revolutionære socialister, heriblandt flere landflygtige russere, var mødtes i det lille kursted Zimmerwald ved Bern og her havde dannet en kommission med sæde i Bern med det formål at bekæmpe »verdenskrigens imperialism«. Det danske socialdemokrati tog bestemt afstand fra dette brud på den internationale partidisciplin, og med Staunings underskrift afgik i oktober 1915 en skrivelse til lederen

af den nye internationale kommission i Bern Robert Griim, hvori man slog fast, at efter dansk opfattelse måtte ethvert opgør finde sted inden for de nationale partiers rammer og derefter inden for det internationale socialdemokratis og ikke på tilfældigt sammensatte konferencer eller i tilfældige uansvarlige kommissioner. Det hed til slut i brevet: Det danske Socialdemokrati føler sig som Led af det internationale Socialdemokrati og vil paa det af internationale Kongresser angivne Grundlag yde sit Bidrag som hidtil til Arbejdet for Tilvejebringelse af en varig Fred. Man undgik foreløbig offentligt at tage til orde mod den nye Zimmerwaldbevægelse, men man betragtede den nu som senere som en meget uheldig splittelsesbevægelse. Først et halvt år senere rettede Borgbjerg på et valgmøde i Københavns 4. kreds sin veltalenheds fulde skyts mod den nye sammenslutning og dens mænd.

I september 1915 afholdt den skandinaviske samarbejdskomité et nyt møde i København, og senere på måneden var der partikongres i Århus, hvor Stauning opnåede de fornødne fuldmagter til partiets fortsatte arbejde for freden. Han foretog i slutningen af oktober en længere rejse til Tyskland, hvis formål var at orientere sig, og han talte her både med tyske partifæller og med embedsmænd i det tyske udenrigsministerium. En senere på året planlagt rejse til England måtte opgives, da man nægtede ham pas. Også rejser til Holland og Frankrig var planlagt, men måtte ligeledes opgives. Formålet med disse rejser var naturligvis at sondere mulighederne for en tilnærmelse mellem de krigsførende landes arbejderpartier. »Jeg har faaet den Tro,« skriver Stauning i et brev til Branting 1. november 1915, »at der maatte være Betingelser for en Samvirken paa visse Omraader foreløbig mellem Partierne i Tyskland og England . . . Der synes at være megen Tilbøjelighed i Tyskland, og hvis man kunne faa Englænderne til at tale om Mulighederne for en fælles Aktion til Fordel for Krigens Afslutning var dog meget vundet.« Samtidig ville han også gerne høre Brantings mening om en pression på de nordiske regeringer med det formål at få dem til at tilbyde bistand med en forhandling. Brantings svar kendes ikke, men resultatet blev, at man inden for den danske partiledelse vedtog, at Stauning og P. Hedeboel skulle rejse, og Stauning planlagde desuden et besøg i Haag. »Vær saa venlig at bevare Tavshed om Rejsen, jeg tror ikke det er heldigt om noget bliver bekendt forud,« hedder det i et nyt brev til Branting af 19. november 1915. Som omtalt ovenfor nægtede det engelske gesandtskab at udstede

*Staunings initiativ
som fredsmægler
inspirerede til
denne tegning
»Hos fredsmægler
Stauning« i
»Klods Hans« 1917.*

visum. Man sagde åbent, »at man ikke ønskede Besøgende der eventuelt vilde tale om Fred«, lød Staunings lakoniske meddelelse til Branting 10. januar 1916.

I en tale 30. januar 1916 på det sjællandske delegeretmøde gjorde Stauning status over de hidtil opnåede resultater. Arbejdet havde ikke været »helt uden Nytte«, og med tilfredshed kunne han konstatere, at partiets »Bestræbelser for at vedligeholde et godt Forhold til alle Sider, knytte det internationale Samarbejdes Traade og forberede en snarlig Fred paa varig Grund«, havde vundet tilslutning såvel fra Internationales sekretær Huysmans som fra det franske socialistparti.

Umiddelbart efter mødet måtte Stauning lade sig indlægge på hospital,

og han var sygemeldt et par måneder. Også senere på året var han syg i længere tid og derefter på rekreationsoophold i Dalarne.

Årets vigtigste begivenhed på den socialdemokratiske fredsfront var et møde i Haag i slutningen af juli og i begyndelsen af august måned 1916. I mødet, der var indkaldt af de hollandske delegerede, deltog repræsentanter fra USA, Argentina, Spanien, Holland, Danmark og Sverige. Fra de to sidste lande mødte Stauning og Branting.

Der findes et ret fyldigt referat fra mødet offentliggjort i »Social-Demokraten« for 9. og 10. august, og et par citater fra Staunings indlæg er nødvendige for sammenhængens skyld.

Stauning gav tilslutning til Brantings udtalelser om Belgiens genoprettelse som selvstændig nation og hans fordømmelse af Zimmerwaldbevægelsen, men, føjede Stauning til, Krigen har fremkaldt adskillige andre spørgsmål — ganske vist næppe så grufulde som det belgiske — og han anså det derfor for at være det eneste rette at undlade domfældelse i alle disse spørgsmål, indtil det tidspunkt kommer, da alle partier kan deltage i forhandlingerne derom inden for Internationale. Efter Staunings opfattelse var tidspunktet nu inde, da en samling af partifællerne for alle lande var højst ønskværdig. I første række må krigen søges afsluttet og en indsats ydes for en værdig fred, og kan Socialdemokratiet øve indflydelse i denne retning, kommer tiden til det indre opgør derefter. Stauning så godt vanskelighederne ved at få partifællerne samlet i dette øjeblik, men det var vel ikke umuligt at optage en forhandling med partifællerne i hvert land og på den måde søge at få fastlagt en fælles aktion. Det er Socialdemokratiets pligt at iværksætte foranstaltninger til hidførelse af en varig fred. Alle staters militarisme skal tilintetgøres, og de socialistiske mål skal sættes i forgrunden. I overensstemmelse med disse synspunkter forelagde Stauning et resolutionsforslag.

Som resultat af forhandlingen vedtoges 2. august en offentlig udtalelse, der i »Social-Demokratens« gengivelse fylder ikke mindre end 1¾ spalte. Det udtaltes i denne politiske tilkendegivelse, at man ville støtte Belgiens og Serbiens genoprettelse som selvstændige stater og oprettelsen af et autonomt Polen. Man udtalte endvidere forventning om, at det tyske socialdemokrati ville være rede til at forhandle med franske partifæller om spørgsmålet Elsass-Lothringen, og man erklærede desuden, »at Nationernes Autonomi bedst virkeliggøres paa Grund af en demokratisk decentraliserende Statsforfatning, der tager fuldt Hensyn til Nationernes

Kulturkrav«. Ved formuleringen af dette sidste punkt har Stauning formodentlig haft bl. a. det nordslesvigske spørgsmål i tankerne. Resolutionen mandede ud i et krav om, at eksekutivkomiteen skulle fortsætte sine forsøg på en genoptagelse af de internationale forbindelser, og man erklærede sig for indkaldelse af et samlet bureau møde til udjævning af de bestående konflikter og til at bane vej for en endrægtig virksomhed for freden i Internationales ånd.

Endnu en episode fra efteråret 1916 bør kort nævnes, fordi den giver et udmærket bidrag til belysning af Staunings almindelige syn på krigen og de neutrale landes socialdemokraters indstilling over for de krigsførende parter. Den belgiske socialdemokratiske minister Vandervelde havde offentligt kritiseret danske og svenske partifællers besøg i det besatte Belgien og navnlig anket over, at man ikke stærkt nok havde taget parti mod det land, som havde overfaldet Belgien. Hertil svarede Stauning, at det danske socialdemokrati ønskede at bevare en såvidt mulig neutral stilling mellem partierne. »Vi har den Opfattelse, at der bliver nok af Strid og Opgør, naar Partiernes Repræsentanter en Gang samles, og vi synes da det vil være godt, om nogle Repræsentanter har holdt Hovedet koldt, saaledes at de i socialistisk Aand kan yde Bidrag til Samling af Proletariatet og til Opbygning af Internationale. Jeg beder Dem være forsikret om det danske Socialdemokratis og det danske Folks hjerteligste Følelser overfor det belgiske Socialdemokrati og det belgiske Folk, og jeg slutter med det Ønske, at Socialdemokrater i alle Lande snart maatte kunne samles til Arbejdet for Rettens Sejr, for Krigens Afslutning, for Tilvejebringelse af en varig Fred og for Proletariatets Frigørelse fra militaristiske, imperialistiske og kapitalistiske Magter.«

Forsøget på at samle en fredskonference i Stockholm

I Staunings stilling indtraf der i løbet af efteråret den afgørende begivenhed, at han blev optaget som medlem af den siddende radikale regering Zahle. Spørgsmålet om salget af De vestindiske Øer til USA fremkaldte en langvarig politisk krise i sommeren 1916, og udgangen af denne blev beslutningen om, at J. C. Christensen, Rottbøll og Stauning skulle indtræde i regeringen som kontrolministre. For fredsarbejdet fik Stau-

nings ministerudnævnelse foreløbig ingen betydning. Han fortsatte det arbejde, han havde begyndt, og der var ikke tale om at ændre dets karakter. Nu som før blev det et internt partianliggende, og der var ikke tale om at engagere regeringen i det. Ved en bestemt lejlighed udtrykte Stauning spøgefuldt, at han måtte gøre opmærksom på, at han jo kun havde 1/13 del indflydelse i regeringen.

Omkring årsskiftet 1916—17 blussede fredshåbet — som så ofte før — påny op for dog hurtigt at slukkes. En tysk fredsføler hilstes af »Social-Demokraten« for 13/12 1916 med følgende politiske kommentar: Datoen 12/12 vil sikkert blive indskrevet i Historien som en af dens største Mærkedage. I stor opsætning gengav man nogle uger senere en henvendelse fra den nyvalgte amerikanske præsident Wilson til de krigsførende magter om nærmere at præcisere deres fredsmål, og 29. december lod Stauning et telegram offentliggøre, hvori det danske socialdemokrati udtalte sin sympati for Wilsons initiativ »og sine inderligste Ønsker om, at Deres Bestræbelser for Krigens Afslutning og Grundlæggelsen af en varig Fred maa krones med Held«. Det nye år blev imidlertid ikke ret gammelt, førend bladet måtte konstatere, at der hverken i de ledende kredse i Rusland, England eller Frankrig var den mindste tilbøjelighed til på indeværende tidspunkt at åbne forhandlinger med den fælles fjende.

Påny forløb et par måneder med passiv venten, men da indtraf den verdenshistoriske begivenhed, som fik fredshåbet til at blusse op som aldrig før. I marts 1917 styrtedes zar Nikolaj II, og en ny russisk regering, hvori Socialdemokratiet var repræsenteret, overtog magten i det vældige rige. Med jubel hilste »Social-Demokraten« den russiske martsrevolution. Den russiske vinter er forbi, skrev man 25. marts 1917. »Verden er forandret, ny Livskraft gennemstrømmer Sjæl og Krop . . . Vort svenske Broderorgan, der kender nøje til russiske Forhold, tror paa, at Ruslands Arbejdere, naar det nye Regime er befæstet, vil paabegynde en mægtig Fredsbevægelse. Ogsaa vi venter det af Leo Tolstojs ædle, højt begavede, frihedstørstende og samfundsfølede Folk«. Nogle få dage senere kunne man da også meddele sine læsere, at arbejder- og soldaterrådet i Petrograd havde rettet et flammende opråb til verdensproletariatet om nu at tage spørgsmålet om krig og fred i sine egne hænder. Midt i begejstringsrusen for den russiske revolution og dens muligheder for fredsarbejdet måtte man imidlertid underrette sine læsere om, at Amerika havde erklæret Tyskland krig, og at krigen påny havde vundet overhånd. Dog trøstede

man sig med, at fredshåbet stadig var i live, og at det ville bane sig sin vej til sejr.

Den danske partiledelse fandt det i denne situation opptunt at udnytte den planlagte skandinaviske socialistiske kvindedag i København d. 15. april til en storstilet fredsdemonstration. Ved et møde i festsalen i Rømersgade talte Stauning, der benyttede lejligheden til at understrege, at Socialdemokratiet ønskede en almindelig fred, ikke en separatfred mellem Rusland og Tyskland, som der nu taltes om, og han udtalte endvidere, at man forbeholdt sig ret »til at gøre ethvert Arbejde, som efter vort Skøn nærmer os dette Maal«. Muligheden for at opnå en almindelig fred var nu større efter begivenhederne i Rusland. Stauning lod endvidere mødet vedtage en resolution, hvor de gamle socialistiske fredskrav blev gentaget, og hvori man opfordrede det danske parti til at fortsætte arbejdet for tilvejebringelsen af en folkeforståelse og en almindelig fred.

Udstyret med denne fuldmagt rejste Stauning nogle få dage senere til Stockholm for at konferere med Branting og for at mødes med den franske partifælle Albert Thomas, der af sin regering var sendt til Petrograd for at kontakte de nye magthavere. Omtrent samtidig drog også Borgbjerg nordpå for via Haparanda at rejse sammesteds hen som repræsentant for sit blad og for at virke for russisk deltagelse i en eventuel forestående socialistisk fredskonference.

Sagen var nemlig den, at de hollandske repræsentanter i Internationales eksekutivkomite havde sat sig i bevægelse for at få indkaldt en socialistisk fredskongres, og man fandt hos Stauning helhjertet tilslutning til, at der nu gjordes et nyt forsøg. Ved sin tilbagekomst til København meddelte han, at det måtte betragtes som sikkert, at en konference i Stockholm ville finde sted, og at både russiske og tyske partifæller ville deltage. Han var endog så optimistisk at mene, at heller ikke de franske partifæller ville undslå sig for at deltage »og der er saaledes Udsigt til den Samling, som vi bestandig har tilsigtet. Det bliver Konferencens Sag at tilvejebringe et Grundlag, hvorpaa de mødende Repræsentanter for det arbejdende Folk mener, at Freden kan og bør sluttes, og det er ogsaa min Tro, at dette vil være særdeles vejledende for Landenes Regeringer og Parlater, der skal besegle Freden.«

I de følgende dage passerede de hollandske delegerede Troelstra, van Kol og Albarda København, hvor de konfererede med Stauning, og sammen drog de til Stockholm d. 27. april. Stauning blev kun nogle få dage

i Stockholm. Straks efter hjemkomsten var der møde i partiets hovedbestyrelse, hvor man pålagde partiets repræsentanter at fortsætte det indledte fredsarbejde, og den forestående majdemonstration afholdtes under devisen »Fred og Frihed«. Stauning talte selv i sin valgkreds Fakse, hvor han dels tilbageviste den mistænkeliggørelses-kampagne, som navnlig højrepressen i de dage havde indledt mod ham på grund af hans aktive deltagelse i fredsarbejdet, dels pointerede, at den eneste fred, der ikke gav grundlag for en krig, var en fred uden anneksioner, med anerkendelse af folkenes selvbestemmelsesret, med international voldgift og afrustning. »Dette er mit Standpunkt.« Samtidig lod man majmøderne vedtage en resolution, der indeholdt en kraftig opfordring til partiet om at benytte den gunstige lejlighed til en væsentlig indsats for freden. »En Fred uden Sejrherre og Besejrede, en Fred uden ny Undertrykkelse maa være Maalet for Arbejderklassen, og den maa nu kunne tilvejebringes, med eller mod Magthavernes Vilje. Kun saaledes kan Fredens Velsignelser blive et frigjort Europa til Del.«

Med de fornyede fuldmagter i lommen drog Stauning 3. maj påny til Stockholm, hvor den skandinaviske samarbejdskomité forhandlede med hollænderne og med Internationales sekretær Huysmans, der også nu havde indfundet sig.

Man var på dette tidspunkt klar over, at de franske socialister ikke ville komme til den planlagte konference, og man blev derfor enige om et forslag af Stauning gående ud på, at man skulle begynde arbejdet med at indkalde repræsentanter fra partierne i de forskellige lande til separatdrøftelser med den hollandsk-skandinaviske komité i Stockholm med det formål at skaffe klarhed over, hvilke synspunkter, der gjorde sig gældende inden for de forskellige partier, først når dette materiale var skaffet til veje, var tidspunktet inde til at sammenkalde den egentlige konference. Man enedes endvidere om, at samtalerne med de enkelte partier skulle påbegyndes d. 15. maj i Stockholm.

12. maj var Stauning atter tilbage i København, og dagen efter offentliggjorde »Social-Demokraten« et firespaltet interview, hvori han fik lejlighed til nærmere at præcisere sine synspunkter om det påbegyndte arbejde. Overfor fremkomne udtalelser fra belgisk side, om at indkaldelsen til konferencen i Stockholm ikke var statutmæssig, hævdede han, at det var barnagtigt at hænge sig i sådanne formaliteter. Der var så meget, der ikke havde været statutmæssigt under krigen. Afgørende for ham havde

det i hvert fald været, at Internationale havde en lov, der sagde, at når en krig var udbrudt, var det Socialdemokratiets pligt så snart som muligt at bringe den til afslutning. Denne lov havde han selv søgt at efterfølge siden 1914. I den foreliggende situation måtte han mene, at en konference uden forudgående undersøgelser næppe ville føre til det ønskede resultat. Man måtte vide, hvad de enkelte partier mente om de forskellige spørgsmål, som ville blive sat på dagsordenen. Det måtte være komitéens opgave at skaffe klarhed og være vejledende og mæglende. Man havde i Stockholm drøftet det nylig fremsatte forslag fra Rusland om indkaldelse af en international socialistisk fredskonference, og man havde betragtet forslaget som en russisk tilkendegivelse til England og Frankrig om ønskeligheden af en socialistisk sammenkomst. Han håbede, at det hollandsk-skandinaviske initiativ og det russiske ville fremkalde den ønskede samling. Formålet var jo det samme. Afsluttende hed det: Hvis Folkene knytter Baandene mellem Landene og finder Grundlaget, som giver hvert Folk en god Fred, saa er det overflødigt at dræbe flere Mennesker og uforlødent at forøge Ruinernes Mængde, og der kan nok findes en Form, hvorunder de officielle Statsrepræsentanter faar Anledning til at afslutte det endelige Freds-Dokument.

I de følgende uger begav repræsentanterne fra forskellige socialistpartier sig til Stockholm til de planlagte separatdrøftelser med den hollandsk-skandinaviske komité. I drøftelserne i Stockholm deltog nu som officiel dansk repræsentant fru Nina Bang, da Stauning ikke i længere perioder kunne opholde sig i den svenske hovedstad. I slutningen af maj passerede repræsentanterne for flertalssocialisterne i Tyskland under ledelse af Fr. Ebert og Hermann Müller samt dr. David København, hvor man forhandlede med Stauning, og ved delegationens modtagelse i Stockholm i begyndelsen af juni var Stauning ligeledes nærværende. I en tale i Fælledparken på grundlovsdagen løftede han lidt af sløret for de igangværende forhandlinger: De neutrale landes socialdemokrater vil som mæglere have den opgave at nærme de forskellige opfattelser til hinanden, og grundlaget for den fælles aktion for freden begynder allerede at tegne sig for dem, der direkte deltager i dette arbejde. Vi arbejder ikke for at opnå separatfred på nogen side, men for at opnå en almindelig fred og en fred uden erobringer.

Atter gik turen til Stockholm, men det var en ret pessimistisk Stauning, der nu vendte tilbage. I et interview, der offentliggjordes d. 13. juni 1917

i »Social-Demokraten« henviste han til de »chauvinistiske Strømninger«, der krydsede fredsarbejdet. Man havde fået klarlagt de centraleuropæiske partifællers synspunkter, men englænderne og franskmændene var endnu ikke kommet, og han var dybt skuffet over, at de franske socialister ikke havde protesteret skarpt mod deres regerings pasnægtelse. Også den russiske delegation lod vente på sig. Det påbegyndte arbejde havde imidlertid haft sin betydning, idet man nu overalt taler om freden. Det er også vigtigt, at sandheden er kommet frem. »Man kan ikke længere med nogen Berettigelse beskyldte østrigske og tyske Socialdemokrater for,« hævdede han, »at støtte en Erobringspolitik. De har klart og afgørende tilbagevist saadanne Beskyldninger og har dermed vist Partifællerne i andre Lande, paa hvilket godt Grundlag en fælles Aktion for Freden kan optages. Arbejdet kan derfor ikke standses.«

Meddelelserne om, at der alligevel ville komme engelske og franske repræsentanter til Stockholm, og at der nu var en russisk delegation på vej, satte dog atter humøret op. I et nyt interview nogle dage senere lod han en vis optimisme komme til orde, og det var i denne stemning, at han påny begav sig til Stockholm for at deltage i forhandlingerne med to engelske socialdemokrater, der var mødt som en foreløbig deputation, og med Albert Thomas, der var på hjemrejse fra Petrograd. Imod sædvane havde Stauning intet at berette om forhandlingernes forløb ved sin tilbagekomst d. 20. juni, og hans udtalelser må karakteriseres som ret forbeholdne.

Staunings ivrige deltagelse i forhandlingerne i Stockholm og hans uforbeholdne anerkendelse af tyske og østrigske partifællers positive indstilling til Stockholmsforhandlingerne fremkaldte stærk kritik i oppositionspressen, og omkring midten af juni måned, krævede man hans udtrædelse af ministeriet. Stauning svarede skarpt tilbage, at han var rede til at udtræde af ministeriet, hvis dette følte sig generet af hans arbejde for at forene folkene om fredsarbejdet. Man måtte imidlertid erindre, tilføjede han, at Socialdemokratiets repræsentant ikke er blevet ét med ministeriet, og at »mit Parti selvfølgelig bestandig maa forbeholde sig Ret til at varetage Socialdemokratiets særlige Interesser«. Partiet ønskede imidlertid ikke, at Stauning skulle opgive sin ministerpost, og heller ikke de radikale ministerkolleger ønskede hans udtræden. De Konservative gennemtvang imidlertid, at dets repræsentant i ministeriet — Rottbøll — skulle indgive sin demissionsbegæring. Efter kongens og Zahles ønske tog han

Den polske udenrigsminister Josef Beck på besøg i 1934.

Den svenske filmsskuespiller Edv. Persson kunne få også Stauning til at smile.

Atlantflyveren, oberst Charles Lindbergh og frue aflægger besøg i statsministeriet i 1933.

Socialdemokratiets ledende mænd i midten af 30'erne: Th. Stauning, finansminister H. P. Hansen og landbrugsminister Kr. Bording, fotograferet i Folketinget.

Der ventes på Toldboden på det nygifte kronprinspar den 26. maj 1935.

den imidlertid tilbage, og han ekskluderedes derefter af sit parti. Den konservative storm mod Stauning og hans fredsarbejde var hermed løbet ud i sandet.

Det var den 22. juni 1917, at beslutningen om at Rottbøll skulle forblive i ministeriet blev truffet, og efter denne dato er der ikke bevaret efterretninger om nye rejser fra Staunings side til Stockholm. »Social-Demokraten« beretter d. 4. juli, at der i København fandt en forhandling sted mellem Stauning og den belgiske socialdemokrat Vandervelde, og at Branting var nærværende. Ved meddelelsen om, at en russisk delegation var ankommet til Stockholm, afrejste fru Nina Bang til Stockholm, og det var hende og Borgbjerg, der i den følgende tid repræsenterede Danmark under de fortsatte forhandlinger i Stockholm. Der synes således ikke at være nogen tvivl om, at juni månedens ministerstorm havde haft til følge, at Stauning i realiteten trak sig ud af det aktive fredsarbejde.

Når dette skete, skyldtes det imidlertid ikke blot en vis hensyntagen til ønskerne om endnu en tid at opretholde den indrepolitiske borgfred. Medvirkende for hans beslutning om at drage sig ud af arbejdet må også søges i hans stigende utålmodighed over, at man ikke kom nogen vegne i Stockholm, og en almindelig utilfredshed med forhandlingernes forløb.

Til belysning af Staunings optræden under forhandlingerne i Stockholm i forsommeren 1917 er bevaret to notater til indlæg under de fortrolige drøftelser inden for den hollandsk-skandinaviske komité. De er nedskrevet med blyant og ikke daterede, men lader sig dog nogenlunde tidsfæste. Da de langt bedre end de offentliggjorte interviews i »Social-Demokraten« lader os komme Stauning helt ind på livet, vil der være grund til her at aftrykke dem fuldstændigt.

Det sandsynligvis ældste notat har følgende ordlyd:

»Først ønsker jeg at fremsætte en formel Bemærkning om Komitéens Optræden overfor Delegationerne. Jeg har tænkt mig Komitéen som en mæglende Institution og blev derfor ligesaa overrasket som de tyske Partifæller over Partifælle van Kols Indledningstale, som var en særdeles haard Dommertale, der straks udelukkede Komiteen som *neutral* Mægler. Hvis jeg eller andre, naar de franske Partifæller kommer, gav en lignende Velkomst, var vor Betydning ganske ødelagt.

Der er dernæst nogle Spørgsmaal, som efterhaanden er opstaaet, som jeg synes det er rigtig at udveksle et Par Ord om.

Forholdene har medført en Langsomhed i Konferencerne, som er særdeles uheldig. Det tyske Mindretal og den russiske Delegation lader os bestandig vente, og Vanskeligheder med den franske Delegation synes paany opstaaet.

Herover har vi ingen Magt, men Komitéen selv giver sig særdeles god Tid, man faar ikke det Indtryk, at den bestræber sig for at opnaa en Fredsslutning, men mere for at samle Materiale til senere Brug under teoretiske Debatter.

Jeg frygter eller rettere jeg føler, at man begynder at nære en betydelig Mistillid til Konferencens Arbejde i Folkene. Man begynde med Forhaabninger og vil nu slaa om i Forhaanelse.

Kan vi ikke sige noget til Partierne i Rusland og Frankrig, hvorved vi opnaar deres Medvirkning, maa vi dog hellere sige det ærligt, at vi ikke endnu har opnaaet den nødvendige Tilslutning fra Vestmagterne og maa derfor udskyde Afslutningen af vort Arbejde. Saa vil Krigen blusse op igen, hvad man formodentligt ønsker paa visse Sider, men vi har da saa undgaaet helt at kompromitere de neutrale Landes Partier og har fremdeles Muligheden for at begynde igen, naar Forholdene har bedret sig.«

Det her citerede indlæg stammer sandsynligvis fra Staunings besøg i Stockholm omkring 10.—12. juni. Komiteen havde på det tidspunkt haft forhandlinger med de tyske flertalssocialister, og mindretallets repræsentanter havde endnu ikke indfundet sig. Sammenligner man notatet med det ovenfor citerede interview i »Social-Demokraten« af 13. juni er der visse passager i interviewet, som herigennem får dybere perspektiv.

Det andet notat har følgende ordlyd:

»Det Brev vi fik forelæst i Gaar nødvendiggor en Overvejelse i Komitéen. Brevets Indhold viste os, at den franske Deltagelse i en Konference atter er noget uopnaaeligt.

Det var et meget nedslaaende Brev, baade fordi det borttager Grunden under os og skyder Haabet om Fred endnu længere ud i Tiden. Brevet var ogsaa sørgeligt som Udtalelse fra internationale Socialister, det havde ikke megen socialistisk Aand i sig.

De tre Ministre, der henvendte sig til de russiske Socialister, slaar fast, at det er »Gavnløst og farligt« at deltage i en Konference.

De har Ret, thi den Franskmand som forelagde os Brevet, sagde mig i Gaar, at man opdagede det ville blive en »Fredskonference«, og det var aldeles ikke Franskmændenes Mening.

Brevet er tilstrækkelig talende, men ved Siden af dette har jeg ogsaa en Samtale at støtte mig til og andre har antagelig samme Erfaringer som jeg. Mine Erfaringer af Brev og paa anden Maade er følgende:

Ruslands Socialdemokrater har ikke ændret Standpunkt. De har paa et vist Tidspunkt udstedt en Indbydelse til en Konference, og fra Partierne i de allierede Lande har man lovet at deltage. Ministrene Thomas, Henderson og Vanderfelde har imidlertid i Rusland opnaaet at faa Arbejder- og Soldaterraadet til at ændre Beslutning med Hensyn til Fredskonferencen, men næste Dag har man i Raadet – muligvis fortrudt – i hvert Fald ændret Beslutning og fastholdt at ville tilstræbe en Konference. Denne Tilbagegang til det oprindelige Standpunkt kan vi ikke have noget imod, men de tre Ministre har haft noget imod det paa deres Nationers Vegne og derfor er Brevet, som egentlig er en Opsigelse af Venskabet, fremkommet.

De tre Ministre, hvoraf den ene endda repræsenterer England, har Dristighed til at sige, »at den preussiske Imperialisme maa ødelægges, før der kan gives Haab om Fred«.

Vi kan da ikke tiltræde en saadan Udtalelse, vi kan dog ikke være blinde for, at den engelske Politik er mindst ligesaa imperialistisk som andre Staters.

Man siger ogsaa, at Forstaaelse ikke kan tilvejebringes før »Tyskerne har brudt med Kejseren«, men Partifælle Henderson synes ikke at have forstaaet Nødvendigheden af at afsætte den engelske Konge.

Men overhovedet forekommer dette Brev mig at være et Vidnesbyrd om, hvor fjernt visse Partifæller staar fra international socialistisk Opfattelse og fra det Klasse-Standpunkt, hvorpaa jeg staar. Vore Partier, vore Kammerater, der ofrer Livet, spiller ingen Rolle, Nationalitetsfølelsen hebersker alle andre Følelser, og det blev sagt mig i Gaar af Waltz, at saaledes som Sagerne nu foreligger, maa Krigen fortsættes endnu et Par Aar.

At her er foregaaet noget, som vi endnu ikke kender, er klart. Formodentlig har Amerika givet visse Løfter om Soldater, Penge m.v. Disse Løfter maa være meddelt i Deputeretkammeret i Frankrig, og dermed har man samlet Kammeret med Undtagelse af 55 til den sidste krigerske Beslutning.

Men under disse Forhold synes jeg vi maa overveje, om vi har mere at foretage. Stockholm-Komiteen er allerede begyndt at blive farceagtig paa Grund af dens Langsomhed. Folkene venter, at her skulde arbejdes mod det Maal at gøre Ende paa Krigen og i Stedet for faar de med Ugers Mellemrum nogle lange videnskabelige Afhandlinger, der næppe nærmer os Freden særlig stærkt, men helt galt bliver det, hvis det nu bekræftes, at Vestmagterne overhovedet ikke vil forhandle endnu. Vi maa saa klare os, om vi vil bidrage til en Afgørelse med Udelukkelse af Vestmagterne, eller om vi indtil videre vil udsætte vort Arbejde og sige det til Offentligheden, at det sker, fordi Vestmagternes Socialdemokrater har opgivet at arbejde for Freden.

Jeg synes vi straks maa sætte os i Forbindelse med Frankrig og England og kræve klar Besked, under Henvisning til Brevet fra de tre Ministre og derefter handle efter nærmere Overvejelse, saaledes som vi kan forsvare det overfor Verdens Arbejderklasse. Vi kan ikke forsvare at opretholde en Tro paa Fredsmulighederne, naar alt tyder paa, at Amerika og England nu har taget Magten helt og styrer ud i et nyt Afsnit af Ødelæggelsesværket.

Altsaa foreløbig foreslaar jeg, at der pr. II-Telegram skaffes ren Besked fra Frankrig-England, hvorefter vi paany maa tage Stilling til Forholdene.«

Notat nr. 2 skal utvivlsomt henføres til Staunings besøg i Stockholm omkring 18.—19. juni. Det var da forlængst kendt, at de tre vestlige ministre Henderson, Vandervelde og Thomas havde foreslået partifællerne i Petrograd, at man udsatte den planlagte fredskonference i Stockholm for at give de vestlige landes arbejderpartier lejlighed til at mødes, saaledes at man kunne enes om et fælles fredsprogram. Det i notatet omtalte brev har formodentlig indeholdt en meddelelse herom til den hollandsk-skandinaviske komité, men dets indhold kendes ikke.

Læst i sammenhæng giver de to notater et indtryk af Staunings stigende utålmodighed og skuffelse over de få praktiske resultater, der var kommet ud af de mange og lange drøftelser. Man mærker også en stærk irritation over de vestlige broderpartiers mere end kølige holdning over for det påbegyndte fredsværk. Stauning anskuede nu som før problemerne ud fra et udpræget internationalt og klassebevidst standpunkt. Efter hans opfattelse skyldtes krigen det herskende kapitalistiske system, og set på længere sigt var det nødvendigt at nedkæmpe dette for at sikre en fredelig verden for det internationale proletariat. Begge de krigsførende magtgrupper havde grebet til våben for at fremme deres imperialistiske interesser, og til sin beklagelses måtte han konstatere, at de vestlige broderpartier lod nationalfølelsen herske over alle andre følelser. Stauning fandt ikke megen socialistisk ånd i dem. Hans konklusion var derfor, at det nu måtte briste eller bære. Komiteen burde skaffe sig klarhed over, om vestmagterne ville deltage eller ikke, og blev svaret afvisende, burde man slutte arbejdet for denne gang og give offentligheden besked om, at dette skete, fordi Vestmagternes socialdemokrater ikke ville være med.

Vi kender ikke komiteens reaktion på dette indlæg, men sandsynligheden taler for, at man har taget afstand fra Staunings skarpe holdning over for de vestallierede, og Stauning besluttede herefter indtil videre at drage sig ud af arbejdet og overlade til andre at føre det videre. Da Huysmans d. 2. juli telegrafisk indkaldte Stauning til nyt møde i Stockholm i anledning af den russiske delegations ankomst, mødte han ikke, og det danske parti repræsenteredes fremtidig af Borgbjerg og fru Nina Bang. 4. juli opsøgte minister Vandervelde og Branting Stauning i København. Man er fristet til at formode, at deres ærinde i København først og fremmest har været at prøve på at overtale Stauning til at vende tilbage til Stockholm. Der er intet bevaret om indholdet af deres samtaler, men det står fast, at Stauning ikke mere deltog i forhandlingerne, og at han heller ikke mere i sine offentlige taler berørte Stockholm-forhandlingerne. Disse varede som bekendt endnu nogle måneder og førte aldrig til indkaldelse af en egentlig fredskonference. Derimod udarbejdede den hollandsk-skandinaviske komité et program, som var færdigredigeret d. 10. oktober, og som offentliggjordes i »Social-Demokraten« for 20. oktober. Fra dansk side var dette program underskrevet af Borgbjerg og Nina Bang. Programmet blev slået stort op i »Social-Demokraten« og positivt kommen-

teret. Borgbjerg vendte ofte tilbage til dette vigtige aktstykke i sine offentlige taler, men Stauning forholdt sig tavs.

Fortsat arbejde for freden

Selv om forløbet af Stockholmer-samtalerne i sommeren 1917 havde været en skuffelse for Stauning, og selv om hans ministerstilling fortsat måtte opfordre ham til ikke at optræde aktivt udadtil på fredsfrenten, kunne han imidlertid ikke ganske opgive sit arbejde for fredssagen, og i slutningen af november måned ser vi ham atter tage et dansk initiativ. Under indtryk af den nye russiske revolution, der bragte Lenin og Trotski til magten, og som medførte våbenstilstand mellem Tyskland og Rusland og senere fredsforhandlingerne i Brest-Litovsk, henvendte den danske partistyreelse sig påny til Troelstra og opfordrede ham til at sammenkalde en fredskonference i Stockholm. Huysmans støttede det danske forslag. I danske partikredse steg optimismen omkring årsskiftet 1917—18, og atter lod man afholde et stort fredsmøde i København, hvor Borgbjerg var hovedtaler, og hvor han lod stærk sympati komme til orde overfor Lenin og Trotski i anledning af de stedfundne tysk-russiske fredsforhandlinger. »Vi Socialister« udtalte man, »genoplever ved Synet af den russiske Revolution Socialdemokratiets gyldne Barndom, vi forstaar, hvad der bruser i Blodet paa de 170 Millioner, der gennem Lenins og Trotskis Taler stifter Bekendtskab med Marx og Engel's friske Ungdomstanker. Fra dette Møde blander vi vor Røst i Raabet: Til Stockholm.«

Fra Holland lød imidlertid andre toner. I partibladet »Het Volk« lod Troelstra offentliggøre en artikel, hvori han tog afstand fra de danske ønsker med henvisning til, at de franske og engelske partifæller endnu ikke var rede til at deltage i internationale forhandlinger, og han understregede, at det ikke blot var regeringernes nægtelse af pas til de delegerede, der hindrede kongressen, men også de pågældende partiers uvilje mod at komme.

Påny hengik et par måneder i passiv venten. 21. marts 1918 satte Ludendorff den tyske forårsoffensiv i gang, og påny kunne aviserne berette om enorme tab af menneskeliv og materielle værdier. I denne situation skrev Stauning 28. marts et brev til Branting, hvis tydelige hensigt var at bringe sagen over det døde punkt. »Vi har forholdt os afventende,

men har ikke tabt Interessen for Internationale og da heller ikke Troen paa, at en Genrejsning og et Fredsarbejde kan og bør iværksættes. Og nu forespørger vi altsaa, om det ikke er Tid til at foretage et Forsøg igen. Der er nu forløbet et Aar siden Revolutionen i Rusland, og dette Aar har, ikke blot ikke bragt Freden, men det har bragt nye, frygtelige Ulykker, ikke mindst i den seneste Tid.» Brantings svar på denne henvendelse kendes ikke, men endnu fandtes tidspunktet for en konference ikke modent. Medens kanonerne tordnede på vestfronten hele sommeren 1918, ufoldede både Branting og Troelstra en vis mæglingsvirksomhed mellem engelske og tyske socialdemokrater med det formål at få tilvejebragt et fælles udgangspunkt for en frugtbar meningsudveksling på en kommende konference, men endnu stod parterne ret langt fra hinanden. Danske socialdemokrater synes ikke at have deltaget i disse drøftelser, og en ny opfordring fra Stauning af 10. august 1918 til Branting om at kalde den hollandsk-skandinaviske komité sammen førte ikke til noget.

I løbet af sommeren 1918 måtte det stå klart for alle, at Tyskland definitivt havde tabt krigen. På alle frontafsnit var det nu de allierede, der rykkede frem. Det fuldstændige tyske militære sammenbrud kom dog alligevel som en overraskelse for de fleste. Med den nye tyske rigskanslers prins Max af Badens henvendelse i begyndelsen af oktober 1918 til præsident Wilson om indledning af våbenhvileforhandlinger indtraf den første virkelige lysning, men der skulle endnu gå flere uger i angstfuld venten, før man virkelig kunne tro på, at freden var nær.

På denne baggrund rettede Stauning 28. oktober 1918 en sidste opfordring til Branting om nu at skride til handling. »En Indsats for Freden vil være af stor Værdi for vore Partier, og en Gang vil det blive paaskønnet af *alle* Arbejdere, hvis de neutrale Landes Socialdemokrater giver Stødet til en resultatrig Fredsbevægelse. Jeg gentager det, der er atter et gunstigt Tidspunkt, og jeg anbefaler Handling.»

Dennegang kom der omgående svar fra den svenske partifælle. I dette kunne han ikke blot meddele, at han selv allerede havde tilskyndet Troelstra til nu at tage initiativet til en ny fredskonferences indkaldelse, men at han havde fået en opfordring fra hollænderne om omgående at komme til Haag sammen med andre skandinaviske delegerede for at organisere denne konference. Hermed var de indledende skridt taget til den internationale socialistiske fredskonference, som efter så mange besværligheder omsider mødtes i Schweiz i februar 1919.

Der er ingen tvivl om, at Stauning modtog denne meddelelse med tilfredshed, og af bevarede telegrammer udvekslet mellem Stauning og Branting i de følgende måneder fremgår det med al tydelighed, at Stauning med stor interesse deltog i de forberedende arbejder. Udadtil pålagde han sig imidlertid den største tilbageholdenhed, og det blev heller ikke ham, men Borgbjerg der blev den danske talsmand på konferencen i Bern.

På de foregående blade er der gjort et forsøg på at skildre Staunings indsats for freden i årene 1914—18. Materialet er spredt og hullet, men så meget kan fastslås, at følelsen af nødvendigheden af at måtte gøre en positiv indsats for tilvejebringelse af fred aldrig lod ham i ro og faktisk fulgte ham fra krigens første dage og til den bitre ende. Skuffelser var der nok af, men han fortsatte den kurs, han engang havde lagt, og han syntes utrættelig. Hans arbejde og hans synspunkter gav ofte anledning til kraftige angreb fra politiske modstandere, men der er ikke grund til at tro, at det afficerede ham i højere grad, og han blev ikke sine modstandere svar skyldig. Hvad man især angreb ham for var hans formodede tyskvenlighed. Det er forståeligt, at politiske modstandere fortrinsvis satte ind på dette punkt. Det er rigtigt, at Stauning såvel i offentlige som i mere private udtalelser var yderst forsigtig i sin bedømmelse af krigens mange eksempler på tysk aggression og ikke var bange for at understrege, at også vestmagterne havde imperialistiske krigsmål. Det kan også nævnes, at han i modsætning til sin meget temperamentsfulde medkæmper Borgbjerg yderst sjældent kom ind på det nordslesvigske spørgsmål. Men herfra og til at rubricere Stauning som tyskvenlig er et langt skridt. Vigtigt er det at understrege, at Stauning ud fra sit internationale socialistiske grundsyn betragtede stormagtskrigen som kapitalismens krig, og at denne krig efter hans opfattelse i særlig grad tyngede på arbejderklassen. Det var derfor enhver overbevist socialist absolutte pligt at gøre sin yderste indsats for at bringe krigen til afslutning og skabe forudsætningerne for en god og varig fred for folkene. En sådan fred kunne kun opnås, hvis man undertrykte de uheldige udslag af den overalt eksisterende altfor stærke nationale følelse, og det var først og fremmest socialister fra de neutrale lande, der havde pligt til at gøre dette, således at de kunne optræde som ærlige mæglere og ikke som dommere. Det var endvidere hans opfattelse, at krigen måtte bringes til ende, inden den enkelte stormagtsgruppe havde vundet et absolut overtag. Man ville da ikke få en forståelsesfred, og sejrherren ville diktere den overvundne sin vilje.

Da Stauning over for sig selv og sine partifæller med beklagelse måtte konstatere, at Socialdemokratiet ikke havde haft magt til at hindre krigens udbrud og heller ikke fik større indflydelse på fredsdokumentets indhold, måtte fremtidsmålet være at samle alle kræfter om erobringen af den politiske magt i samfundet. Kun ad denne vej kunne man nu håbe, at en ny katastrofe kunne undgås.

STAUNINGS ANDET MINISTERIUM

Af C. V. BRAMSNÆS

Den 30. april 1929 udnævntes Staunings andet ministerium som en to partiers regering, bestående af 9 socialdemokrater og 3 radikale. Det var en ny-dannelse i dansk politik historie, idet det var første gang, to partier enedes om at danne fælles regering. Man kan se bort fra, at den radikale regering under den 1. verdenskrig optog såkaldte »kontrolministre«. Det var ikke et eksempel på politisk regeringssamarbejde, snarere det modsatte, og Staunings forbliven i det radikale ministerium, efter at de andre kontrolministre var trådt ud, har sin specielle politiske forklaring.

Hvad der nu er politisk sædvane ved dannelse af ministerier, var dengang altså helt ukendt, og det kan også siges, at der var store politiske betænkeligheder såvel i det socialdemokratiske parti som i det radikale parti. Men det viste sig også, at personlige spørgsmål kom til at spille en meget væsentlig rolle, da Stauning skulle danne sit andet ministerium. Det gik ikke nær så let, som det bagefter så ud til, og som offentligheden derfor fik indtryk af.

Den politiske baggrund

Det var bruddet mellem Venstre og Det konservative Folkeparti, som i marts 1929 gav den politiske mulighed for Staunings andet ministerium. I december 1926 erstattedes Staunings første ministerium af Madsen-Mygdals venstreministerium. Stauning havde udskrevet valg, da en krisepan ikke fik tilslutning fra de Radikale i Folketinget, og ved valget tabte Socialdemokraterne 2 mandater og de Radikale 4 mandater, medens Venstre og de Konservative gik frem hver med 2 nye mandater.

Nogen mulighed for at danne et fælles ministerium af Venstre og Kon-

servative forelå ikke. Man skulle ellers tro, at det lå lige til, men den gamle strid mellem Højre og Venstre fra forrige århundrede beherskede endnu sindene, i hvert fald i Venstre-kredse. De Konservative havde nok været til at tale med, hvis Venstre havde villet, men Madsen-Mygdal kunne selv. Han levede i sin politik i høj grad på gammel-liberalismen, og han vidste, at de Konservative endnu troede på deres gamle ideer om toldbeskyttelse.

De Konservative var altså kun støtteparti, og med deres 28 stemmer til Venstres 47 havde de to partier et solidt flertal i Folketinget. Men de Konservative ville have betaling for »støtten«, og Madsen-Mygdal var ikke den mand, der gav ved dørene. På det erhvervspolitiske område blev de Konservative sultefødet i de to og et halvt år, regeringen levede, men det blev alligevel ikke dette, der medførte bruddet, det blev militærspørgsmålet. Man må vist sige, at ligeså uforståeligt det var dengang, ligeså uforståeligt er det endnu, snart 35 år efter. Hvad der reelt var mellem de to partier, var rene ubetydeligheder.

Bruddet mellem de to partier kom torsdag den 21. marts, der blev en bevæget dag i den danske rigsdags historie. Det hele så ellers ret fredeligt ud, og finansloven for næste år skulle til 3. behandling i Folketinget. Der var dog det mærkelige ved finanslovsbetænkningen fra finansudvalget, at de konservative medlemmer af udvalget havde stillet ændringer udenfor betænkningen, hvad der viste, at de var stillet i sidste øjeblik. Det drejede sig om forhøjelse af nogle bevillinger på de militære budgetter, men ingen regnede vel med, at det betød andet end lidt sædvanlig politisk uenighed mellem de Konservative og Venstre. Den konservative finanslovsordfører Korsgaard motiverede ændringerne meget stilfærdigt, de var nødvendige efter forsvarsordningen af 1922, sagde han. Forsvarsminister Brorsen afviste ændringerne, men erklærede, at det forslag til en ny-ordning af forsvaret, som regeringen havde forelagt, og som behandlede i et udvalg, ville blive gennemført, inden rigsdagen sluttede, og det syntes Korsgaard at være tilfreds med.

Men nu rykkede det lettere konservative kavalleri frem. Folketingsmand Pürschel var meget skarp imod ministeren, og Christmas Møller erklærede, at regeringen havde stillet sig helt afvisende overfor en forhandling om forslagene. Ved afstemningen om ændringsforslagene fik disse kun de Konservatives 28 stemmer.

Nu regnede de fleste af Folketingets medlemmer med, at den lille strid

var endt, og forhandlingerne om andre ministeriers budgetter gik fredeligt. Til slut kom den endelige afstemning om den samlede finanslov. Venstremændene anede ikke nogen fare. Deres ordfører Pinholt talte glad og vel til mode om »det finanslovsforslag, som vi nu står i begreb med at vedtage«. Men da Pinholt sluttede, sprang bomben. Som ordfører for den konservative gruppe erklærede Christmas Møller, at efter den afstemning, som havde fundet sted om de konservative ændringsforslag, ville de Konservative undlade at stemme for finanslovsforslaget.

Folketingsmedlemmerne så på hverandre og på formanden, og formanden så på medlemmerne. Den radikale Bertel Dahlgaard var den, der først tog sig sammen og foreslog mødets udsættelse. Formanden fulgte forslaget, og kl. 15,05 blev mødet udsat og nyt møde ansat til kl. 15,30.

I de 25 minutter mellem de to møder holdt partierne hurtigt sammenkaldte gruppemøder. Socialdemokraterne var ikke længe om at finde deres vej, de så en mulighed for at styrte ministeriet ved at stemme imod finansloven. De radikale mandede sig op til at sige »stemmer ikke«. Stauning havde forøvrigt på et tidligere tidspunkt fra et medlem i sin gruppe fået at vide, at de Konservative ikke ville stemme for finansloven. For de Konservative var der ikke meget at foretage i gruppemødet. Christmas Møller må have fået sin gruppes tilslutning, inden han afgav sin erklæring, og nu kunne det ikke gøres om, selvom der nok var delte meninger i den konservative gruppe. Venstre kunne vel have gjort noget, hvis de havde tænkt sig om, der skulle meget lidt til for at tilfredsstille de Konservative, der langt fra var enige om det skarpe standpunkt. Men Venstre gjorde ingenting. Forsvarsminister Brorsen var en stædig herre, og han havde let til harme, så han har været dybt forarget over de Konservatives oprør. Og statsminister Madsen-Mygdal? Han havde ikke for vane at give efter for de Konservative, og han mente vel heller ikke, at de til syvende og sidst ville fastholde deres standpunkt.

Da Folketingets møde genoptoges, tog Stauning ordet: »Det ene af de partier, som var ministeriets grundlag, har besluttet at berøve ministeriet støtte til finanslovens vedtagelse. Socialdemokratiet vil selvfølgelig under disse omstændigheder ikke yde erstatning herfor, navnlig da finansloven heller ikke er tiltalende for os.« Han sagde ikke, at Socialdemokraterne ville stemme imod. Var han bange for, at de Konservative ville springe til igen?

Ved afstemningen faldt 45 Venstre-stemmer for finanslovens vedta-

gelse, 52 socialdemokratiske stemmer imod, resten var tavshed. (2 Venstremænd og 1 socialdemokrat var fraværende). Statsminister Madsen-Mygdal erklærede straks, at afstemningen ville få »politiske konsekvenser«. Det betød naturligvis valg, og næste dag blev folketingsvalget udskrevet til den 24. april.

Det var ikke nogen klog beslutning af de Konservative at bryde samarbejdet med Venstre på militærspørgsmålet, men også på dette punkt havde Venstres behandling af de Konservative været påfaldende uvenlig. I oktober 1928 havde Brorsen i Folketinget fremsat forslag om en ny forsvarslov, samme forslag som havde været fremme forrige år uden resultat. En langvarig 4-dages debat fra den 20. november til den 23. november havde vist betydelig uenighed mellem de to partier, og et nedsat udvalg havde arbejdet hele vinteren, uden at de to partier havde nærmet sig hinanden. De Konservative ville have nogle millioner mere, end Venstres forslag gik ud på, men Venstre var ikke til at rokke. Brorsen var ganske usmidig som forhandler, og forhandlingerne var gået i stå. Når de Konservative truede med at forbeholde sig deres handlefrihed med hensyn til finansloven, hvad Christmas Møller engang havde gjort overfor Madsen-Mygdal, svarede denne efter sin egen gengivelse i et senere rigsdagsmøde: »Ja, handlefrihed, det har vi alle sammen nok af, det gælder om at bruge den til det rigtige.« Man forstår, at nerverne var tyndslidte.

Forhenværende minister Bertel Dahlgaard har fremsat en udtalelse om, at indenrigsminister Krag kunne have ændret finanslovskatastrofen, hvis han havde været til stede i Folketinget, men at han var optaget af forhandlinger i Landstinget. Dette er ikke rigtigt. Indenrigsminister Krag havde ingen sager i Landstinget den 21. marts og var ikke i Landstinget. Hvis han ikke var til stede i Folketinget, kan det måske betragtes som et bevis for, at han var sikker på de Konservatives eftergivenesshed, eller — men det lyder måske for fantastisk — at han ikke havde noget imod, at Madsen-Mygdal faldt som statsminister.

Landstinget stod helt uden for begivenhederne den 21. marts 1929, det kan jeg bevidne som tilstedeværende medlem af Landstinget den dag. Man behandlede meget højtideligt en aktieselskabslov og en lov om retens pleje. Det tog sin tid, men mere tid tog et lille tjenestemandsforslag, som udenrigsminister Moltesen forelagde. Der var enighed om lovforslaget i alle partier, men den konservative landstingsmand Schovelin, der engang imellem følte trang til at holde lange taler om små lovforslag, be-

nyttede denne lejlighed. Han talte ikke fra talerstolen, formanden havde af en eller anden grund givet ham lov til at tale fra sin plads, og Moltesen, der var et elskeligt menneske, satte sig foran Schovelins plads for bedre at kunne forstå ham, Schovelins udtale var ikke altid lige let at forstå. For at imponere medlemmerne brugte Schovelin latinske sætninger i sin tale, men da han ikke var nær så stiv i latinen som Moltesen, blev denne forarget, og der udspandt sig en lang diskussion om, hvorvidt det latinske ord »dolus« betød »svig« eller »forsæt«.

Imidlertid blev der mere og mere uro blandt Landstingets medlemmer, den lærde borddiskussion foregik nemlig på samme tidspunkt, som ministeriet brød sammen i Folketinget, og rygter fra Folketinget var nået over til landstingssalen. Medlemmerne forsvandt lidt efter lidt ud af dørene, men de to lærde herrer fortsatte deres diskussion om forståelsen af latinske ord for en praktisk taget tom landstingssal. Som mit partis ordfører i det lovforslag, der behandlede, måtte jeg blive i Landstinget til den bitre ende. Først kl. 15,50 kunne Landstingets formand afbryde mødet.

Begivenhederne i den danske rigsdag den 21. marts 1929 tegner et karakteristisk billede af rigsdagens to ting: I Folketinget storpolitisk ministerstorm og opløsning af tinget, i Landstinget snusfornuftig diskussion om forståelsen af et eller andet latinsk ord.

Det nye folketingsflertal

Folketingsvalget den 24. april måtte blive en sejr for socialdemokraterne. Som situationen lå, måtte Venstre og de Konservative angribe hinanden på valgtribunerne, og som følge heraf var der let spil for modstanderne. Valgets resultat blev, at Venstre tabte 3 mandater og gik ned til 44, de Konservative tabte 5 mandater og gik ned til 23. Socialdemokraterne vandt 8 mandater og gik frem fra 53 til 61 mandater. De Radikale holdt stillingen med 16 mandater.

Det var indlysende, at et sådant valgresultat måtte føre til et nyt socialdemokratisk ministerium, og spørgsmålet om de Radikales stilling til et sådant ministerium måtte naturligvis melde sig.

Hvorledes var nu forholdet mellem de to partier? For Staunings vedkommende havde han sin erfaring fra sit første ministerium 1924—1926.

Socialdemokraterne kunne egentlig ikke beklage sig over de Radikales stilling — de havde som hovedregel loyalt støttet ministeriet. Som deres ordfører havde Ove Rode med stor smidighed og megen tålmodighed i sine taler støttet hovedlinierne i den socialdemokratiske regerings forslag. Men det var Ove Rode, der gik imod den socialdemokratiske kriseplan i december 1926, hvad der medførte valg og ministeriets afgang. Dette havde mange af de socialdemokratiske rigsdagsmænd vanskeligt ved at glemme, og selvom begge partier var i opposition under Madsen-Mygdals regering, var der ikke noget nært samarbejde mellem dem. Som hovedregel stillede hvert af partierne sine egne forslag i rigsdagen, der var ikke fællesskab ved udarbejdelsen af forslagene, men ved behandlingen i tingene søgte de to partier dog såvidt muligt at støtte hinandens forslag.

Ove Rode var ikke længere medlem af rigsdagen. I 1927 nedlagde han sit folketingsmandat for at overtage stillingen som chefredaktør af »Politiken«, og dette medførte måske en noget blidere stemning over for de Radikale inden for Socialdemokratiet. Om det havde nogen betydning inden for de Radikales egne rækker, kan jeg ikke vurdere.

Staunings forberedelser

Indenfor de meniges rækker i de to rigsdagsgrupper var der næppe mange, der havde spekuleret over, hvad der eventuelt skulle ske efter et valg, man regnede jo ikke med folketingsvalg før 1930, men der er ingen tvivl om, at Stauning selv havde tænkt meget derover. Han talte ikke med andre om spørgsmålet, han var ikke en mand, der talte meget om, hvad han tænkte, men erfaringerne fra hans første ministerium havde lært ham betydningen af et bedre forhold til de Radikale, hvis han igen skulle være statsminister.

Staunings planer åbenbarede sig, såsnart der efter Folketingets opløsning var udskrevet nye valg. Endnu før valgkampen begyndte, tog han spørgsmålet om forholdet til de Radikale op. Det var ikke i rigsdagsgruppen eller en anden større forsamling, men i en meget snæver partikreds. Den 3. april fik jeg anmodning fra Stauning om at komme til møde i hans private hjem næste dag kl. 13,30. Til mødet var yderligere indkaldt

Borgbjerg og næstformanden i Socialdemokratiet, folketingsmand Fr. Andersen. Vi regnede med sejr for Socialdemokratiet ved valget og drøftede stillingen til de Radikale. I min dagbog står der: »Der var enighed om, at de Radikale burde med i ministeriet, ellers måtte der være faste aftaler.« Ordene viser, at enigheden næppe har været absolut, Fr. Andersen har nok haft sine betænkeligheder, men de viser også, at man ikke følte sig sikker på, at de Radikale selv ønskede at gå ind i et hovedsagelig socialdemokratisk fællesministerium.

Bertel Dahlgaard har berettet, at Borgbjerg under valgkampen traf P. Munch på Storebæltsfærgen og benyttede lejligheden til at spørge ham, om de Radikale ville med i ministeriet — Borgbjerg hørte jo ikke til de tavse mænd. P. Munch svarede nærmest afvisende, hvad der nok også på dette tidspunkt var det klogeste, han kunne gøre. Under en særlig samtale, som jeg under valgkampagnen havde med Stauning den 17. april, blev der med hensyn til ministeriet ikke drøftet ting, der gik ud over, hvad der var forhandlet på mødet den 4. april.

Ministeriet bliver til

Da resultatet af valget den 24. april blev kendt, kunne der ikke være tvivl om, at det var Stauning, der skulle danne det nye ministerium, og endnu inden han havde modtaget kongens opfordring, tog han fat på arbejdet. Når man så det endelige resultat af regeringsdannelsen, så det ud, som om det hele var gået så let som fod i hose, men i virkeligheden viste der sig i det korte tidsrum, forhandlingerne stod på, mangfoldige vanskeligheder, og det endelige ministeriums sammensætning blev ikke så lidt anderledes, end det Stauning havde i sine tanker og i sin lommebog.

Allerede andendagen efter valget, fredag den 26. april (det var Store Bededag), indkaldte Stauning påny til et fortroligt møde i en snæver partikreds. Foruden dem, der havde deltaget i mødet den 4. april: Stauning, Borgbjerg, Fr. Andersen og Bramsnæs, var nu indkaldt den tidligere forsvarsminister Laust Rasmussen samt formanden i den socialdemokratiske landstingsgruppe C. C. Andersen. Desuden deltog Alsing Andersen i mødet som partisekretær, han var iøvrigt netop valgt til medlem af Folketinget ved valget den 24. april. Når Laust Rasmussen var indkaldt til mødet, der skulle behandle spørgsmålet om de Radikales delta-

gelse i ministeriet, vil man af det følgende forstå, at Stauning havde en særlig interesse i at få ham til at gå ind for tanken på et tidligt tidspunkt.

Rent talmæssigt set var det ikke så vanskeligt at tilbyde de Radikale i hvert fald to pladser i det nye ministerium, idet der var to pladser ledige i den kreds, som havde været medlemmer af Staunings første regering. Nina Bang, der havde været undervisningsminister, var død, og C. Moltke, som havde været udenrigsminister uden egentlig at tilhøre Socialdemokratiet, havde ikke noget ønske om at deltage mere. Der blev dog ikke drøftet ledige pladser eller overhovedet personspørgsmål på mødet den 26. april, det var alene det rent politiske spørgsmål om de Radikales deltagelse i ministeriet.

Da spørgsmålet nu ikke længere kunne drøftes teoretisk, men måtte have sin praktiske løsning, var betænkelighederne snarere blevet større, end de havde været ved det første møde den 4. april. Laust Rasmussen havde aldrig haft meget til overs for de Radikale, og han kunne vanskeligt tilgive dem, at de i 1924 ikke var gået med til hans afrustningsforslag, men under udvalgsbehandlingen i Folketinget havde omarbejdet hans forslag meget betydeligt. C. C. Andersen havde også visse politiske betænkeligheder, han var københavner og syntes vistnok, at de Radikale altid havde haft fordel af et nærmere samarbejde, men han holdt ikke stærkt på sin modstand, og han havde stor tillid til Stauning. Trods lidt forskellige synspunkter var der dog fuldstændig enighed blandt alle mødets deltagere om, at der måtte et nærmere samarbejde til, og mødet endte med en beslutning om at sende en skrivelse til de Radikale med forslag om samarbejde og med forespørgsel om, hvorvidt de forlangte ministre i regeringen.

Stauning havde naturligvis sin ministerliste færdig med hensyn til de socialdemokratiske medlemmer, men den blev ikke nævnt i mødet, og der var heller ikke nogen, der spurgte. Ministerlisten måtte være Staunings egen sag. Stauning var dog ikke mere hemmelighedsfuld, end at mødets deltagere, dog ikke Laust Rasmussen, fik kendskab til hans liste. Staunings ministerliste så således ud:

Stauning:	statsminister og udenrigsminister.
Bramsnæs:	finansminister.
Hauge:	indenrigsminister.
Borgbjerg:	socialminister.

Ministeriet Stauning efter omdannelsen i november 1935. Stående f. v.: Johs. Hansen, Jørgen Jørgensen, N. P. Fisker, Bertel Dahlgaard, Ludvig Christensen, Alsing Andersen og Johs. Kjærbo. Sidende f. v.: Kr. Bording, H. P. Hansen, Th. Stauning, K. K. Steincke og P. Munch.

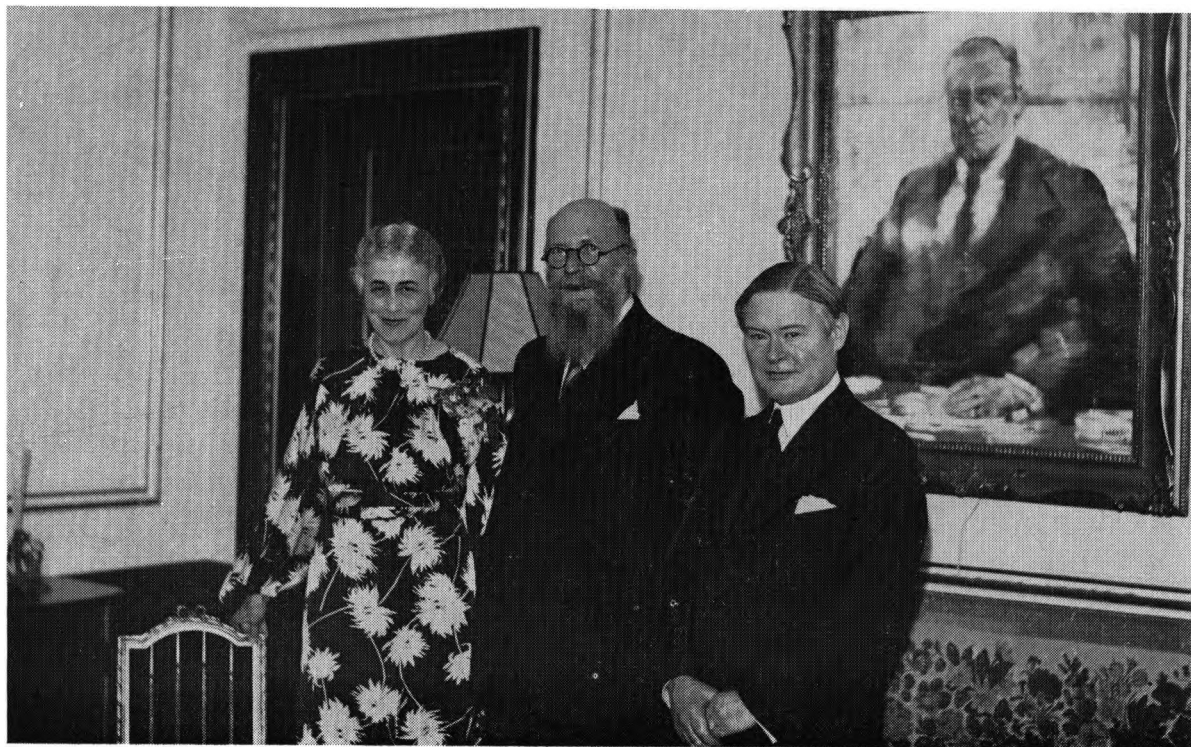
Valgnet på Social-Demokraten den 15. september 1936, da Landstinget blev erobret. Stauning taler med Henry Stjernqvist. I baggrunden H. P. Sørensen.

Den medbragte frokost blev ofte indtaget hos Karen Kik. Her ønskes hun tillykke på fødselsdagen.

Professor Aksel Jørgensen, som sammen med tegneren Anton Hansen havde Staunings store bevågenhed.

Th. Stauning sammen med den amerikanske ambassadør i Danmark, Mrs. Ruth Bryan Owen, og maleren Edv. Saltoft.

Steincke: justitsminister.
Friis-Skotte: trafikminister.
Bording: landbrugsminister.
Dahl: kirkeminister.

Der var to overraskelser i denne ministerliste. Den første var, at Stauning selv ville være udenrigsminister tilligemed at være statsminister. Man kunne vel nok tvivle om, at han ville være helt egnet til denne post, hans sprogkundskaber indskrænkede sig nærmest til tysk, og det ville selvfølgelig give ham vanskeligheder af ren formel art, når han skulle forhandle med fremmede diplomater. Men vi kan vel sige, at Danmark på dette tidspunkt ikke havde nogen særlig omfattende politisk udenrigspolitik, og hvad de handelspolitiske sider af udenrigstjenesten angik, havde Stauning som forhenværende handelsminister gode betingelser for at kende disse.

Den anden overraskelse var, at den tidligere forsvarsminister Laust Rasmussen ikke var med på listen. Laust Rasmussen var et godt hoved og en glimrende taler, og han havde gennem årene skabt sig en god position indenfor partiet, men Stauning var nok ikke helt tilfreds med Laust Rasmussens virksomhed som minister under den første socialdemokratiske regering. Laust Rasmussens afrustningsforslag var det store politiske nummer, og han sparede sig ikke, da han i oktober 1924 forelagde forslaget i Folketinget og heller ikke, når han senere var Socialdemokratiets ordfører under behandlingen af forsvarsminister Brorsens militærforslag. Når man fra anden politisk side fremhævede, at socialdemokraterne i andre lande ikke fremsatte forslag om afrustning, hævdede Laust Rasmussen, at man deraf kunne se, at det danske socialdemokrati var længere fremme i socialistisk henseende og derfor var et godt eksempel for partifællerne i andre lande.

Nu stod afrustning vel nok på det danske Socialdemokratis program på det tidspunkt, men Stauning havde nok ingen tro på, at dette ville være evigt, og han havde en hel sikker følelse af, at det var lettere at være afrustningsparti som opposition end som regering. Som forsvarsminister havde Laust Rasmussen også haft en lidt mærkelig metode ved sine politiske møder. Når han holdt afrustningsforedrag, tog han forsvarsministeriets direktør, admiral Rechnitzer, med ud for at diskutere afrustning med ham på møderne. Der var adskillige socialdemokratiske

rigsdagsmænd, som undrede sig over den metode, og Stauning fandt heller ikke forholdet hverken korrekt eller heldigt. Det var heller ikke Stauning ubekendt, at Laust Rasmussen kun tilbragte en mindre del af sin tid i sit ministerium og derfor næppe kunne antages at beskæftige sig meget med de indre administrative forhold.

Når Laust Rasmussen således gled ud af Staunings ministerliste, og Stauning selv overtog udenrigsministeriet, blev der tre ministerpladser »ledige«: forsvarsministeriet, handelsministeriet, som Stauning tidligere havde haft, og undervisningsministeriet, som Nina Bang havde haft.

Der er næppe tvivl om, at Stauning allerede på dette tidspunkt regnede med, at de Radikale skulle have tre ministre, men det var et spørgsmål, som Stauning ikke havde drøftet med nogen, og på dette trin af begivenhedernes gang, kunne det heller ikke drøftes. Men det kan godt siges, at der næppe ville være givet blank tilslutning til tre radikale ministre, hvis dette spørgsmål var blevet drøftet under de forhandlinger, som var ført i den snævre partikreds. Ved beslutningen om at sende en skrivelse til det radikale parti med spørgsmålet, om de forlangte medlemmer i regeringen, var der nok mest tænkt på to pladser. Stauning selv, og dem, der blev bekendt med hans ministerliste, regnede med, at P. Munch ville blive en af de radikale ministre, og at han ville blive forsvarsminister, som han havde været det i de tidligere radikale regeringer under statsminister Zahle.

Skrivelsen til det radikale parti blev afsendt om aftenen den 26. april. Om der nogensinde kom officielt svar på skrivelsen, kan jeg ikke oplyse, men det er næppe sandsynligt, da tiden jo var knap. Stauning havde personlig kontakt med Zahle om formiddagen den 27. april, og der blev fastsat møde med de Radikales bestyrelse til kl. 14,00. Bertel Dahlgaard havde om formiddagen ringet til mig, og vi havde en samtale, men jeg følte mig forpligtet til at være noget reserveret.

Til mødet hos Stauning mødte fra de Radikale: Zahle, P. Munch og Bertel Dahlgaard. Socialdemokraterne var: Stauning, Borgbjerg, Fr. Andersen, Bramsnæs og Alsing Andersen.

Det må siges her på dette punkt af udviklingen, at Stauning absolut ikke havde regnet med, at Zahle kunne ønske at blive minister, og det havde vi andre socialdemokrater heller ikke. Zahle havde selv trukket sig noget i baggrunden i det politiske liv. Han havde været folketingsmand i en meget lang årrække, valgt allerede i 1895 i Ringsted-kredsen. Men nu

havde han i efteråret 1928 trukket sig tilbage fra stillingen som folketingsmand og ladet sig vælge til landstingsvalgt medlem af Landstinget. At trække sig tilbage til Landstinget efter en meget lang tid som medlem af Folketinget måtte anses for at være et ønske om at leve en mere fredelig politisk tilværelse end hidtil. Zahle havde iøvrigt overtaget stillingen som formand og direktør i Husmandskreditforeningen, hvad der formentlig gav ham et interessant og tilfredsstillende virkefelt. Stauning kunne derfor med god ret gå ud fra, at Zahle ikke ønskede igen at blive minister, og derfor var justitsministerpladsen på hans liste beregnet til Steincke.

Stauning, der gerne ville være en høflig mand, havde imidlertid fået den idé, at han ville spørge Zahle. Han betragtede det som rent formelt og følte sig aldeles sikker på, at Zahle ville sige nej tak til et tilbud om ministerstilling — men spørges skulle han. Da Zahle nu sammen med P. Munch og Bertel Dahlggaard mødte op hos Stauning til forhandling om ministersamarbejde mellem de to partier, mente Stauning, at det var klogest at få denne side af sagen klaret først. Inden forhandlingerne begyndte, trak Stauning derfor Zahle tilside og bad ham om at gå med ind i et værelse ved siden af. Stauning havde i forvejen sat mig ind i sin plan og bad mig nu om at gå med ind til samtalen med Zahle. Da vi kom ind, tog Stauning ordet, og i elskværdige vendinger henvendte han sig til Zahle som den gamle og erfarne politiker, og Stauning endte med at sige, at det ville være ham en stor glæde, hvis Zahle ville træde ind som medlem af det nye ministerium. Om Zahle forud havde tænkt sig at blive minister, lader sig næppe opklare, men så kønne og elskværdige ord, som Stauning anvendte, kunne han i hvert fald ikke stå for, og til Staunings og min store overraskelse svarede han: Ja tak, det ville være ham en stor ære.

Dér stod vi så. Stauning var klar over, at hans ministerliste var slået itu, men han tog det naturligvis roligt og høfligt, og det var først efter at de foreløbige forhandlinger med de Radikale var endt, at vi kunne vende tilbage til de indre socialdemokratiske ministerproblemer.

Når Zahle skulle have en ministerstilling, måtte han selvfølgelig være justitsminister, som han havde været tidligere samtidig med at være statsminister. Denne plads var jo på Staunings ministerliste besat med Steincke. Jeg kan godt tænke mig Steincke siddende hjemme og være bekymret over situationen. Da han ikke havde været med til forhandlingerne i den snævre kreds af socialdemokrater, kunne han ikke kende no-

get til planerne, men han kunne nok ane, at der blev talt om samarbejde med de Radikale og om radikale ministre. Og blev der så plads til os alle, der havde været med i det første socialdemokratiske ministerium? Det kunne nok give bekymring. Det kan ikke nægtes, at den letteste måde at ordne tingene på, efter at Zahle havde sagt ja, var at lade Steincke glide ud af billedet, men jeg kan sige, at den løsning var der ingen, der tænkte på, og den blev ikke drøftet. Man måtte finde en anden plads til Steincke. Det lå jo nær at gøre ham til socialminister, han havde været »fattiginspektør« på Frederiksberg og senere kontorchef i forsørgelsesvæsenet derude, og han havde udarbejdet et nyt og mere rationelt system for ordningen af hele forsørgelseslovgivningen i Danmark. Men på socialministerpladsen sad jo Borgbjerg, der havde været socialminister i Staunings første ministerium.

Spørgsmålet blev nu, om Borgbjerg kunne overtales til at tage et andet ministerium. Undervisningsministeriet var jo ledigt, og det blev tilbudt Borgbjerg. Men Borgbjerg var selv til stede i mødet og kunne selv tale med, og det undlod han ikke. Han var absolut uvillig til at forlade socialministeriet og overtage undervisningsministeriet. Socialministeriet var et politisk ministerium, sagde han, navnlig i en socialdemokratisk regering, og det ville for ham være en politisk degradering at blive flyttet til undervisningsministeriet, der ikke kunne siges at være noget egentligt politisk ministerium. Det blev en vanskelig og langvarig opgave at få Borgbjerg til at indse, at undervisningsministeriet var et betydeligt politisk ministerium. Jeg talte længe med Borgbjerg, og i min argumentation måtte jeg trække Nina Bang frem adskillige gange for at påvise, at hun som minister havde truffet mange politiske afgørelser. Det lykkedes til sidst at få Borgbjerg til at opgive sin modstand. Steincke, der ikke var til stede, kunne man ikke spørge, men vi regnede med, at han ikke ville gøre indvendinger mod at blive socialminister.

Jeg tror, det vil være rigtigt at tilføje her, at Borgbjerg blev en meget dygtig og interesseret undervisningsminister. Han følte sig meget tilfreds i den nye opgave, der netop passede til Borgbjergs store interesse for kulturliv og kunst. Om Zahle kan det siges, at han blev en udmærket justitsminister, der gennemførte vigtige love for retslivet i Danmark.

Forhandlingerne med de Radikale

Når mødet mellem socialdemokraterne og de Radikale først begyndte kl. 14,00 den 27. april, skyldtes det, at Stauning to gange om formiddagen havde været hos kongen. Første gang som formand for Socialdemokratiets rigsdagsgruppe sammen med de andre partiers formænd i rigsdagen for at drøfte valgets resultat med kongen, anden gang, da kongen sendte bud efter Stauning for at opfordre ham til at danne regering. Stauning kunne derfor under forhandlingerne allerede betragtes som statsminister. Da det lille mellemspil med Zahle var overstået, kom forhandlingerne i gang. De indre vanskeligheder, som socialdemokraterne havde med fordelingen af ministerstillingerne efter Zahles ja, kunne først foregå senere.

At der skulle være samarbejde mellem de to partier, og at der skulle være ministerfællesskab, blev man forholdsvis tidligt enige om. Mens socialdemokraterne dagen forud i et brev havde spurgt de Radikale, om de forlangte medlemmer i regeringen, var det snarere vendt om nu, så det var socialdemokraterne, der anmodede de Radikale om at indtræde i regeringen.

De Radikale måtte naturligvis ønske at få mindst tre ministre i regeringen, og Stauning var ikke imod tre, men for socialdemokraterne lå det partipolitisk endnu helt usikkert, da der kun var forhandlet i den snævre partikreds. Hverken rigsdagsgruppen, forretningsudvalget eller hovedbestyrelsen var endnu inddraget i forhandlingerne, og efter partiets regler og vedtægter måtte den endelige afgørelse træffes i den samlede hovedbestyrelse. Stauning regnede dog med, at hans indflydelse i partiet var stærk nok til, at han kunne opnå tilslutning til sine planer. Selve det personlige valg af ministre betragtede Stauning som sit eget område, og det kunne han heller ikke vente indvendinger imod. Socialdemokratiets hovedbestyrelse var ekspres indkaldt til møde den næste dag, søndag den 28. april kl. 10,00 formiddag.

Mødet mellem de socialdemokratiske og radikale forhandlere varede til kl. 17, og da mødet sluttede, var der enighed i principperne om samarbejdet, og der var også enighed blandt deltagerne om, at de Radikale skulle have tre ministre, deraf Zahle som justitsminister og P. Munch som forsvarsminister. Jeg tror ikke, at det på dette tidspunkt var afgjort hos de Radikale, at Bertel Dahlgaard skulle være den tredje minister, men det blev formentlig afgjort i løbet af eftermiddagen. Da mødet slut-

tede kl. 17, var det reelt kun en udsættelse, da der blev fastsat nyt møde til om aftenen kl. 21. I dette møde beskæftigede man sig mere indgående med det praktiske arbejde, der skulle indledes i den nye regering. Der var nok at tale om, og dette møde sluttede først ved midnatstide.

Godkendelse i partierne

Søndag den 28. april skulle afgørelserne altså træffes i Socialdemokratiets hovedbestyrelse. Den var indkaldt til møde i rigsdagens lokaler kl. 10. Også det radikale parti havde indkaldt til møde i rigsdagen for at træffe den endelige afgørelse. Forud for hovedbestyrelsens møde var medlemmerne af den socialdemokratiske rigsdagsgruppe indkaldt til møde kl. 9,30.

På vejen ind til rigsdagsgruppens møde søndag morgen traf jeg folketingsmand Hauge, der havde været indenrigsminister i Staunings første ministerium. Han havde ikke deltaget i de snævre forhandlinger, men han havde vel allerede hørt noget om de Radikale, og han spurgte mig, om det var sandt, at der skulle radikale ministre ind i regeringen. Ja, det var planen, sagde jeg, og det viste sig så, at han stillede sig meget skeptisk overfor denne tanke. Nu hørte Hauge som politiker langt fra til den radikale del af den socialdemokratiske rigsdagsgruppe, han var en forsigtig mand og måske nærmest moderat. Det undrede mig derfor, at han havde betænkeligheder ved at få radikale ministre med i regeringen, men det understreger, hvad jeg har nævnt forud, at der ikke på forhånd var nogen gunstig stemning i den socialdemokratiske rigsdagsgruppe for radikale ministre. Jeg søgte at overbevise Hauge om nødvendigheden heraf, hvis man skulle regne med et holdbart samarbejde mellem de to partier, men jeg er ikke sikker på, at jeg fik ham helt overbevist, før vi nåede rigsdagen.

Først i den socialdemokratiske rigsdagsgruppe og derefter i hovedbestyrelsen forelagde Stauning sit forslag om regeringssamarbejde med de Radikale, der skulle overtage tre ministerstillinger. Han fremlagde ikke nogen ministerliste, men han benyttede lejligheden til at sige, at han regnede med at kunne få alle de tidligere socialdemokratiske ministre med i regeringen.

Det kan nok være, jeg blev forundret ved denne udtalelse, og der var nok andre af dem, der havde deltaget i de indre forhandlinger, som også blev forundret. Hvad var meningen? Stauning havde jo regnet med, at Laust Rasmussen skulle træde tilbage, og at P. Munch skulle være forsvarsminister, som han havde været det tidligere i de radikale regeringer. Jeg aner den dag i dag ikke, hvad der var sket i nattens løb eller søndag morgen. Men noget må der være sket, som havde fået Stauning til at ændre sin ministerliste. Har Laust Rasmussen fået noget at vide og selv taget affære? Eller er det andre, som har fået nys om planen og har påvirket Stauning? Eller er Stauning selv i nattens løb blevet bekymret? Han kendte jo selv stemningen i rigsdagsgruppen og hovedbestyrelsen. Det var slet ikke så lige en sag at komme med et forslag om tre radikale medlemmer i regeringen og samtidig lade en af de gamle ministre glide ud. Ikke mindst kunne det blive vanskeligt, hvis Laust Rasmussen selv rejste modstand i rigsdagsgruppen eller hovedbestyrelsen, og det måtte man nok regne med, han var ikke en mand, der holdt sig tilbage. Laust Rasmussen havde ganske vist i mødet den 26. april selv været med til at spørge de Radikale, og deri lå vel også, at han kunne tænke sig radikale ministre, men tre ministre, det havde han næppe tænkt sig muligheden af, og det kunne han rejse opposition imod, uden at det kunne siges, at han optrådte illoyalt. Er Stauning selv blevet bange for at løbe denne risiko?

Stauungs beslutning om at beholde Laust Rasmussen i ministeriet skabte ham dog mange nye og store vanskeligheder. Når Laust Rasmussen skulle fortsætte, kunne P. Munch ikke blive forsvarsminister, som det havde været Stauungs plan. Han kunne blive udenrigsminister, men Stauning havde jo tænkt selv at overtage dette ministerium, da han ikke mente, at han kunne nøjes med at være statsminister. Jeg har altid hævdedet, og det gjorde jeg også ved denne lejlighed, at en statsminister ikke tillige bør have et fagministerium, men det var ikke et synspunkt, som Stauning kunne anerkende dengang. Det havde været skik i alle foregående ministerier, at statsministeren tillige havde et fagministerium, og denne skik ville Stauning ikke fravige ved dannelsen af det nye ministerium.

Også hos de Radikale skabte Laust Rasmussens forbliven som forsvarsminister et nyt problem. Selvom der ikke var talt meget om navne under de interne forhandlinger, kunne de radikale deltagere gå ud fra, at So-

cialdemokratiet ville lade Laust Rasmussen falde for at skaffe plads til P. Munch i hans gamle ministerium. Da det nu blev kendt tidligt søndag formiddag, at Laust Rasmussen skulle fortsætte som forsvarsminister, blev der stor opstandelse i de Radikales rækker. Det var et helt dogme hos dem, at forsvarsministeriet og P. Munch hørte sammen, og de kunne ikke tænke sig, at han skulle være udenrigsminister.

Fra morgenstunden var situationen derfor ret kompliceret, men der, hvor den nye situation foreløbig mærkedes mindst, var i de socialdemokratiske møder. Mødet i den socialdemokratiske rigsdagsgruppe, der begyndte kl. 9,30, var kortvarigt, da hovedbestyrelsens møde skulle begynde en halv time senere. Stauning forelagde sine planer, nogen egentlig drøftelse kunne ikke finde sted på grund af den korte tid, men Stauning fandt det mest korrekt først at gøre rigsdagsgruppen bekendt med de forudgående forhandlinger.

I hovedbestyrelsens møde var Staunings forelæggelse mere udførlig, her var jo stedet, hvor den endelige afgørelse skulle træffes. Mødet varede til kl. 12,30, altså halvtredie time, og der var således tid til diskussion. Principielle indvendinger mod det nære samarbejde med de Radikale var der ikke og kun ringe modstand mod radikale ministre i regeringen. Staunings autoritet var jo stor, og den politiske nødvendighed var nok også gået op for de fleste af mødets deltagere, men der var ikke så få, som syntes, at tre radikale ministre var lidt rigeligt. Kritikken herimod kom til at samle sig om Bertel Dahlgaards deltagelse i regeringen. Navnlig kom det til orde fra kommunale repræsentanter ude fra provinsbyerne, at indenrigsministeren måtte være en socialdemokrat, som de kunne gå til som en af deres egne. Det var efterhånden blevet kendt, at Stauning tænkte på Bertel Dahlgaard som indenrigsminister. Denne stilling var jo ellers ikke »ledig«, da Hauge efter Staunings første ministerliste skulle have samme ministerium som under den forrige socialdemokratiske regering.

Ordningen med Dahlgaard var gået således til, at Stauning spurgte ham, om han ville overtage handelsministeriet. Han havde da svaret, at det ønskede han ikke, men han ville derimod gerne være indenrigsminister. Hauge måtte derfor overtales til at tage handelsministeriet, men om denne overtalelse har været vanskelig, ved jeg ikke, da Stauning alene ordnede denne sag. Jeg kan godt tænke mig, at Hauge ikke har været vanskelig at overtale, da handelsministeriet med de mange økonomiske

problemer egentlig passede godt til Hauges politiske interesse. Indenrigsministeriet var jo et nemmere ministerium, men det var nok ikke alene af den grund, at Bertel Dahlgaard valgte dette i stedet for det stærkt politiske handelsministerium.

Det lykkedes Stauning at få beroliget de socialdemokratiske købstadsrepræsentanter i hovedbestyrelsen, men iøvrigt var hele ordningen stadig flydende, da hovedbestyrelsens møde blev udsat kl. 12,30. De Radikale holdt stadig på, at P. Munch skulle være forsvarsminister, og på det grundlag kunne der ikke dannes noget ministerium. Om eftermiddagen kl. 14,15 blev der holdt et møde mellem socialdemokrater og radikale, men endnu på dette tidspunkt var der ikke opnået tilslutning fra radikal side til, at P. Munch blev udenrigsminister. Der kan ikke være nogen tvivl om, at P. Munch selv hellere ville være udenrigsminister end forsvarsminister, men for dem, der kendte P. Munchs karakter og temperament, kan der heller ikke være tvivl om, at han ikke selv har lagt sig i selen for at opnå udenrigsministerposten.

Foruden Staunings vanskeligheder med udenrigsministerspørgsmålet var der et andet spørgsmål, som han også skulle klare. Når han opgav udenrigsministeriet, hvad han jo var nødt til, når Laust Rasmussen skulle bevares som forsvarsminister, og P. Munch skulle være udenrigsminister, havde han ikke noget fagministerium til sig selv, og som nævnt var han endnu ikke nået til det synspunkt, at en statsminister ikke bør have noget fagministerium ved siden af. Altså måtte han skaffe sig et andet ministerium, men hvorledes? Han kunne ikke lade nogle af de gamle ministre falde, og der måtte derfor skaffes et nyt ministerium. Det skete på den måde, at man fra handelsministeriet tog sager vedrørende fiskeri og søfart og oprettede et særligt ministerium for disse sager. Hvem der fandt på denne løsning, husker jeg ikke, men jeg antager, at det var Stauning selv. Der var adskillige, der mente, at det var et altfor lille ministerium at give en statsminister. Skønt fiskeriministeriets oprettelse i 1929 altså ikke skyldtes en særlig trang til at få et ministerium for denne del af vort næringsliv, men skyldtes en politisk nødsituation, har ministeriet holdt sig siden, og der har ikke været nogen tilbøjelighed til at ophæve det.

Man tør nok sige, at Stauning havde en travl arbejdsdag søndag den 28. april. Men han syntes at være utrættelig, og han løste vanskelighederne efterhånden, som de tårnede sig op for ham. Det var først langt hen på eftermiddagen, det lykkedes at få tingene endelig bragt i orden. De

Radikale nåede til slut til det standpunkt, at P. Munch også kunne tænkes at blive en god udenrigsminister.

Da Socialdemokratiets hovedbestyrelse trådte sammen igen kl. 17,15, var det endelig klart, at P. Munch skulle være udenrigsminister og Stauning fiskeriminister. Stauning kunne nu meddele sin hovedbestyrelse det endelige resultat, og han oplæste sin ministerliste. Mødet varede kun et kvarter, og der var ingen bemærkninger at gøre til listens navne og ministeriernes fordeling. Nu var folk trætte, og det var tid at tænke på middagsmaden.

Dagen efter, mandag den 29. april, gik Stauning til kongen med sin ministerliste, som det havde været ham så besværligt at få tilvejebragt.

KANSLE RGADE-FORLIGET

Af KR. BORDING

Blandt de mange store resultater, der opnåedes under Stauning-Munch regeringen fra 1929 til krigen brød ud i 1939, var Kanslergade-forliget i januar 1933 uden tvivl det største og mest vidtrækkende. Ja, uden dette er det ikke godt at vide, hvorledes de politiske og økonomiske forhold ville have udviklet sig i de følgende år, hvor det netop takket være de demokratiske partiers evne til trods alle meningsforskelle at forhandle sig frem til løsning af de uhyre vanskelige problemer lykkedes at holde fascismen og nazismen ude fra Danmarks hus.

Jo, Kanslergade-forliget var en politisk bedrift, som alle dens deltagere havde ære af. Men det byggede først og fremmest på Thorvald Staunings autoritet og den tillid, man havde til ham i alle kredse. Den havde sit ud-spring i den styrke, Stauning hentede til forhandlingerne fra bevidstheden om, at den socialdemokratiske rigsdagsgruppe stod samlet om ham — og at der bag denne stod en stadigt voksende vælgerskare, som Stauning kunne appellere til, når det virkelig kneb.

Man må erindre sig de særlige politiske forhold, der rådede dengang under to-kammersystemet. Vel havde de to regeringspartier, Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, siden folketingsvalget 1929 haft et solidt flertal i Folketinget med 77 af dets 149 mandater. Men der var lige så klart venstre-konservativt flertal i Landstinget, hvor de to oppositionspartier rådede over 40 af de 76 mandater.

Under disse forhold var det umuligt for regeringspartierne alene at få vedtaget forslag, som man fandt nødvendige til imødegåelse af den erhvervskrise, der ramte alle dele af befolkningen, da landbrugspriserne faldt til langt under produktionsprisen, og arbejdsløsheden dag for dag voksede katastrofalt i industrien.

I vinteren 1932—33 var der perioder, hvor de lediges tal var oppe på nær ved 200.000, hvilket betød, at op imod hveranden organiseret arbejder var arbejdsløs.

Disse uhyggelige arbejdsløshedstal var nært forbundet med krisen i landbruget, hvor det liberalistiske produktionssystem simpelthen brød sammen. Produktionen oversteg langt afsætningsmulighederne. Det engelske marked, der i endnu højere grad end senere var hovedaftager, var overfyldt. I de tre år fra 1929 til 1932 faldt priserne for de vigtigste danske produkter, smør, flæsk, æg og kød med 45 pct.

Det smittede naturligvis af på det hjemlige marked. Blot et lille eksempel fortæller herom: Jeg sendte fra min gård i Jylland to førsteklasses unge køer på hver 1000 pund til Københavns kvægtorv og fik dem afregnet med 85 kr. for stykket.

Landbrugets indtægter kunne umuligt dække de faste udgifter til renter, afdrag og ejendomsskatter. Det personlige forbrug af varer, der skulle købes, blev nedsat til det absolut nødvendige og mange steder mindre end det. Vedligeholdelse og nyanskaffelser hørte op — altsammen medvirkede det til at forøge arbejdsløsheden.

Der rejstes fra forskellige sider krav, der ville ryste samfundet i dets grundvold, hvis de blev gennemført. Arbejdsgiverne forlangte 20 pct. nedsættelse af lønningerne under de forhandlinger, der var i gang om det kommende forårs overenskomster. Bag kravene om denne lønnedskæring stod truslen om en storlockout — altså i en situation, hvor der i forvejen var 200.000 ledige.

Fra landbrugskredse forlangtes nedskæring af den danske krones værdi og om fritagelse for betaling af renter og afdrag.

Halvtreds år tidligere havde dansk landbrug stået i en lignende krise, og da lod man den rase. Fallitter og tvangsauktioner fulgte da i krisens kølvand. Udvandring og fattigvæsenet måtte klare resten, og det varede 20 år, inden man kom ud af disse ulykkelige forhold.

Regeringen hverken ville eller kunne lade denne udvikling gå videre. Vi stillede forskellige forslag til imødegåelse af krisen, men de blev forringet eller faldt, når de nåede frem til behandlingen hos Landstingets venstre-konservative flertal. Så besluttede Stauning i november 1932 at appellere til vælgerne.

I dag vil mange måske synes, at det var dumdristigt af en regering at udskrive valg netop i en situation, hvor alt tegnede sig mørkt i mørkt. Men det var ikke regeringens skyld, at der ikke blev grebet ind — tværtimod.

Stauning så rigtigt. Vælgerne gav ham ret. Valget blev en stor tillids-

På et hemmeligt bankesignal åbnes porten i Kanslergade 10, hvorefter Stauning og Zahle lukker Venstres forhandlere ind. Jensenius i »Blæksprutten« 1933.

erklæring til Socialdemokratiet og til Stauning. Socialdemokratiets andel af stemmerne steg fra 41,8 pct. til 42,7 pct., og partiet erobrede endnu et mandat, så dets samlede mandattal kom op på 62. Det andet regeringsparti, Det radikale Venstre, mistede to mandater, men for Venstre blev valget nærmest katastrofalt — det tabte 5 af sine 43 mandater, og det hjalp ikke meget, at de Konservative vandt de tre af dem og kom op på 27 mandater. For forholdet mellem Venstre og de Konservative var langt fra godt. Venstre havde ikke glemt, at det var Christmas Møller, der i spidsen for de Konservative havde medvirket til venstre-regeringen Madsen-Mygdals fald i 1929, og i 1932 havde Christmas Møller imod Venstre sluttet forlig med regeringen om visse kriseforslag, der dog viste sig utilstrækkelige.

Valget havde vist, hvor stærkt Stauning stod i befolkningen. Det gik efterhånden op for ledende folk i landbruget, at den eneste vej frem var samarbejde med regeringen.

Formanden for andelsslagterierne, den tidligere venstre-landstingsmand, gårdejer Karl Madsen, Klim, kom til mig i landbrugsministeriet og bad om min bistand til at opnå statens støtte til regulering af svineproduktionen.

England havde kort forinden forlangt gennemført en stærk begrænsning af vor baconeksport, men var til gengæld rede til at betale noget højere priser. Andelsslagterierne kunne måske nok gennemføre denne begrænsning af eksporten, men man var nødt til at have lovgivning om nedskæring og fordeling af leveringerne.

Jeg sagde til Karl Madsen, at dette jo var et fuldstændigt brud med den liberalisme, som Venstre og de store dele af landbruget, der sluttede op om dette parti, altid havde sat i højsædet.

Karl Madsen gav mig ret. Det var planøkonomi, han nu ønskede. Men han ville, sagde han, hellere levere een gris til 100 kr. under planøkonomi end tre grise for 100 kr. under liberalisme.

Både landboforeningerne og husmandsforeningerne gik ind i positive forhandlinger om disse og andre forslag.

For at hindre den truende storlockout fremsatte regeringen forslag om uændret forlængelse af overenskomsterne og om forbud mod strejker og lockouter i eet år. Både Venstre og de Konservative gik imod, men Venstres ordfører, den tidligere indenrigsminister dr. O. Krag, åbnede i sin ordfører-tale døren til forhandlinger om en bredt anlagt kriselovgivning.

Stauning greb til, og en hel søndag igennem forhandlede vi herom. Ud på aftenen den 29. januar blev disse forhandlinger forlagt til Staunings hjem i Kanslergade i København. Fra regeringen deltog i disse forhandlinger Stauning og jeg samt de radikale ministre Munch og Bertel Dahlgaard. Socialdemokratiets rigsdagsgruppe var repræsenteret ved Alsing Andersen og Fisker, de Radikale havde husmandslederen Niels Frederiksen med, og fra Venstre deltog Madsen-Mygdal, Hauch og Krag.

Kanslergade-forligets forhandlinger er tidligere beskrevet indgående, og jeg tror ikke, jeg kan føje noget nyt hertil. Men disse forhandlingers forløb var typisk for hele Staunings metode og indstilling. Det var ikke ham, der førte forhandlingerne om enkeltheder. Det overlod han til dem, der havde det faglige og saglige kendskab til problemerne. Han var igangsættereren — det var hans styrke og autoritet, der dannede det solide grundlag, der skulle bygges på. Således var det under disse uhyre vigtige forhandlinger — og således var det i alle forhold.

I regeringen og i den socialdemokratiske rigsdagsgruppe var det ikke Stauning, der i forhandlingerne og debatterne var den dominerende. Han lod os andre lægge sagerne frem, og han hørte på diskussionerne, mens han gjorde sine notater og måske nu og da brummede lidt i skægget. Når tiden for en afgørelse var inde, havde han en sikker fornemmelse for, hvad der i den givne situation var det rigtige.

I det daglige arbejde lod han os andre ministre regere med tingene uden indblanding. Man vidste, man kunne gå til ham, når der var sager, som virkelig brændte på, og som man skulle have hans støtte til at få gennemført. Der var i videste forstand tale om gensidig tillid — derfor havde vi det så godt sammen . . .

FRA DET NATIONALE SAMARBEJDE

Af OLUF PEDERSEN

Staunings stærke og særprægede personlighed blev afgørende for besættelsens forløb. Han var lederen af det nationale samarbejde, der startedes straks efter besættelsen med dannelsen af et samlingsministerium. De to store oppositionspartier Venstre og Det konservative Folkeparti indtrådte i den radikal-socialdemokratiske regering. Det var også Stauning, der kom til Retsforbundet om deltagelse i det senere national-danske samarbejde mellem alle fem partier fra 2. juli 1940, som holdt helt til befrielsen.

Stauning skabte ikke blot dette samarbejde, men han sikrede også dets gode forløb trods alle de mange vanskeligheder, der naturligvis opstod både udadtil og indadtil.

Når disse blev overvundne, skyldes det utvivlsomt to ting, der er afgørende for politik: ordholdenhed og forhandlingsevne. Dette sikrede sammenholdet i den politiske front og styrkede den politiske modstand imod den tyske besættelsesmagt.

*

Det samlingsministerium, der blev dannet den 10. april, dagen efter besættelsen, rummede en vidt forskellig opfattelse af selve besættelsen. Nogle anså denne for at være velfortjent, fordi vi ikke havde et tilstrækkeligt forsvar og tilmed ikke havde brugt det, der var; medens andre følte den tyske besættelse som helt ubegrundet og forbryderisk overfor et venligsindet naboland og ikke ønskede større ofre end de, som var uundgåelige. Vi følte ikke besættelsen som en dansk nedværdigelse, men som en skamlet på Tyskland, et rådt og brutalt overgreb, der ikke var den ringeste berettigelse i.

Men selv denne dybe modsætning lykkedes det Stauning at bygge bro over. Han afværgede ikke blot den indbyrdes strid, så den blev skrinlagt,

Arbejdsmændenes leder gennem 35 år, Lyngsie, fotograferet sammen med Stauning ved et stævne.

Stauning har her besøg ved sygesengen på amtssygehuset i Aalborg af Hans Hedtoft, Bording og Alsing Andersen, efter at han i august 1937 brækkede et ben under et ophold ved Vesterhavet.

Fra Sørenns konfirmation i 1938. Stauning selv holdt talen ved ungdomsfesten i Odd-Fellow-palæet.

Ved bogreolerne i hjemmet på Valeursvej. Stau- nings ordenssans satte også sit præg på bøgernes opstilling.

Th. Stauning, frk. Augusta Erichsen og Axel Sørensen på besøg i Malmø under en svensk valgkamp.

men han overvandt sig selv til, selvom dette var ham som alle os andre inderligt imod, at optage den nødvendige forbindelse med besættelsesmagten for ikke at gøre ondt værre, men bevare dansk styre.

•

Samlingsministeriet af 10. april 1940 kom straks ud for stærke angreb både fra nazister og bondeparti. Heroverfor satte vi hårdt ind og så tidligt som i maj 1940 stillede jeg en dagsorden imod Bondepartiets spekulation i smørprisen. Den vedtoges af Folketinget med 97 stemmer imod 3.

Men det var jo ikke nok til at slå dem ud. Med Jørgen Sehested som bagmand forsøgte nazister, Landbrugets Sammenslutning og Bondepartiet at rende samlingsregeringen over ende. Sidst i juni var selv Folketinget fyldt med vilde rygter, og jeg spurgte en af de ledende ministre, om man frygtede et kup — og fik det svar: Gør du da ikke det?

Dette var anledning til, at jeg dagen efter afgav følgende erklæring i Folketinget:

»Når jeg trods min principielle stilling alligevel kan stemme for at opretholde den forhøjede benzinafgift, er det for ikke at yde det mindste bidrag til at svække samlingsregeringen, der repræsenterer den overvejende del af det danske folk, — og det er det danske folk, der skal styre Danmark.

Det er mig ligeegyldigt, om regeringen er på 18 eller 12 medlemmer; men skal regeringen ændres, skal det ske på sædvanlig forfatningsmæssig måde.

Der findes nogle fantaster, der kræver magten udleveret til sig. De udgør vel knapt en tyvendedel af det danske folk — og så ser jeg endda bort fra kvaliteten. At disse mennesker kræver magten udleveret, er tåbelig tale, og det uden hensyn til om det skal ske ved et kup, eller om de tror at kunne opnå det på legal måde. Ingen udenforstående skal tage fejl heraf: det er fantasteri, og jeg synes, at det skal siges her i tinget, og nu er det sket.«

Talen blev vel modtaget, ikke blot i tinget, men af pressen og i radioen, der udsendte den ordret. Den vakte til gengæld en voldsom harme hos kupmagerne, og »Fædrelandet« viste mig den ære at love, at jeg skulle

blive hængt i den højeste galge, når de kom til. Den frækkeste var dog nok Jens Thomsen fra Bondepartiet, som hævdede, at det kun varede få dage, før det var sket. Han tilbød endda et væddemål, men jeg svarede: Mon ikke vi to, hver for sig, spiller højt nok?

Dannelsen af det nationale samarbejde

Få dage efter, den 2. juli 1940, kom Stauning og indbød til et møde samme aften om dannelsen af et nationalt samarbejde mellem de fem partier, som stod på den bestående forfatnings grund.

Det var et noget uroligt møde. Det afholdtes i Folketingets minister-værelser, og ind imellem fik vi at vide, hvordan det gik med Frits Clausens demonstration. Fra byens yderkanter marcherede man imod Rådhuspladsen, hvor han holdt hof på en restaurant. Det hele blev dog en ynkelig fiasko, hvor hans stormtropper måtte tages under beskyttelse af politiet for ikke at få de velfortjente klø.

Imellem de fem partiers repræsentanter blev der enighed om at indgå et nationalt-dansk samarbejde, idet man »lagde parti-uoverensstemmelserne til side og samledes til sikring af den uafhængighed og integritet, som var tilsagt vort folk, og som var folkets fornemste ønske«.

Til at formidle dette samarbejde nedsattes samarbejdsudvalget på ni mand, to fra hvert af de fire partier og et medlem fra Danmarks Retsforbund.

Også modstanderne samlede sig. Næste dag kom en erklæring fra L. S. ved Knud Bach, der havde fået tilslutning fra Bondeparti, nazister og en genrejser. De lovede alle at genrejse landet og bringe os »i det rette forhold til det nye Tyskland«.

Der var også andre kræfter, kloge folk, som dog ikke var kloge nok, allermindst når det gjaldt politik. De rendte til kongen for at komme af med den regering, vi havde fået i forbindelse med starten af det nationale samarbejde, fortsat med Stauning som leder, men med repræsentanter fra ikke blot de fire partier, men også tre upolitiske, hvoraf den ene var Erik Scavenius som udenrigsminister.

Kongen lod denne personlige og uparlamentariske henvendelse gå vi-

dere til Stauning, som derefter med kongens tilslutning gav følgende svar i Folketinget den 15. november 1940:

»Jeg benytter (derfor) anledningen til at udtale, at hele regeringen står på parlamentarisk grund. Rigsdagen kan ikke lukkes ude fra deltagelse i dannelsen af ministerium, og der er ingen i den samlede regering — heller ikke landets konge —, som nærer noget ønske om at handle uden om rigsdagen. Der findes i øjeblikket en lovlige regering, og skal den ændres, må det ske på lovmæssig måde, følgende dansk parlamentarisk statsskik.«

Denne erklæring takkede samarbejdsudvalget Stauning for og bad ham om at bringe denne tak videre til kongen.

Men så kom tyskerne og ville af med Stauning.

De frygtede den stærke nationale rejsning med folkemøder, alsang og fællestrav ud ad landevejen — alle disse besynderlige udslag af danskhed og national livskraft, og de så i Stauning et samlende symbol, som måtte fjernes. Men Stauning stod udadtil som den urokkelige leder af regeringen ombølgende af megen forståelse og sympati.

Jeg mindes som en af de store oplevelser et stort møde i Fyns Forum den 17. januar 1941, lige efter at kravet om Staunings afgang lykkeligt var afvist ad forhandlingens vej.

Mødet holdtes søndag eftermiddag af de samarbejdende partier, og der var fuldt hus. Ikke blot den store sal, men også de tilstødende lokaler var fyldt af de ca. 5000 deltagere, og mange måtte gå igen, fordi der ikke var plads. Der var folk fra alle partier, og de var besjælede af den nationale samlingstanke.

Statsminister Stauning var første taler, og han begyndte ifølge »Fyns Venstreblad« sin tale med at minde om, at landet den 9. april blev skånet for bombardement og ødelæggelse i modsætning til andre lande, og at vi havde opnået et tilsagn om besættelsens midlertidighed og genoprettelse af landets frihed og selvstændighed.

»På dette grundlag imødeså vi fremtiden, men måtte desuden forberede os på at kunne indgå i det Europa, der sikkert vil blive anderledes efter krigen end før.

Nyordninger vil stille krav til Danmark som til andre, men deri ligger dog ingen ulykke. Måske skal visse sider af produktions- og samfundsliv undergå ændringer, således at samarbejdet med andre nationer kan ske uden gnidninger. Vi skal ikke vægre os ved at drage lære af andre, selv-

om belæringen kommer fra udlandet. Måske kan det endog bidrage til samling om nationens interesser, og hvis det skulle udelukke uforholdsmæssig smålig strid, ser jeg ikke nogen skade derved. Men det, der skal ske i Danmark, må være resultatet af dansk initiativ og dansk afgørelse. Dansk ånd og dansk kultur har igennem århundreder udviklet dansk præg, som befolkningen ønsker bevaret, uden derfor at afvise samarbejdet med andre. Jeg udtaler håbet om fremdeles at se et samlet dansk folk, rede til samarbejde med andre, men med danskheden i behold. Leve et frit og uafhængigt Danmark. »

Denne tale fulgtes af et mægtigt bifald.

Næste taler var jeg, der under nyt bifald slog fast, at det fra splittelsesparterne rejste krav om en ny regering var tåbeligt. Det danske folk har, sagde jeg, vist et sammenhold, der gør os til en stormagt. Danmark har ikke ved begivenhederne den 9. april forskertset sin ret til at leve som fri og selvstændig nation, og vi har i Stauning en fører, som vi alle slutter op om (stærke hør-råb). Vi ønsker ham ikke udskiftet med en politisk umulius.

Også Jørgen Jørgensen understregede, at højt hævet over alt, der skil-ler os, ejer vi i fællesskab noget rigt og stort, der samler os. Vi er lands-mænd, og vi er danske. Vi har en arv at værne og vogte. Det er denne folkelige rejsning, der i dag går som et brus over landet.

Ligeså slog Ole Bjørn Kraft fast, at dette store møde er et vidnesbyrd om vore evner og kræfter og sjælelige modstandskraft, der sættes ind for at værne vor nationale tilværelse.

Borgmester Werner sluttede mødet med et trefoldigt leve for, at det måtte lykkes landets konge, den danske regering og vor rigsdag at føre os gennem de vanskelige tider for at samles i et frit Danmark.

Hurraråbene klang, musikken stemte i og tusinder rejste sig og sang: »Der er et yndigt land«. Alle var dybt grebne, og mange havde tårer i øjnene ved den storslåede afslutning på mødet.

Spørgsmålet om Danmarks deltagelse i antikomintern-pagten

Der fortælles andet sted i denne bog om trakasserierne i forbindelse med kravet om Danmarks tilslutning til pagten. Uenigheden om den ty-

ske gesandts løfte om offentliggørelse af de fire protokolpunkter, hvori det fastsloges, at der ikke skete nogen ændring i Danmarks status som ikke-krigsførende magt, gav anledning til et utal af rygter og også alvorlige demonstrationer.

Rygterne mand og mand imellem fortalte om 50.000 mand til Østfronten. Og så var der jødeforfølgelserne. — Det svenske »Dagbladet« fra Malmø, som for mange danske i den tid var daglig læsning, fortalte, at man i Berlin i disse dage planlagde et europæisk statssamfund, en ny Berliner kongres, som ville indgå i historien.

Og fra Berlin meldte Ritzau til danske dagblade om regulering af jødeproblemet i almindelighed. »Før eller senere vil alle stater, der er tilsluttet Antikomintern-pagten, tage stilling til jødeproblemet i den ene eller anden form.«

Og hvad nyttede det at dementere officielt, når man var nået til at tvivle på rigtigheden, fordi tyske kilder sagde noget helt andet?

Demonstrationerne syntes da også at bekræfte, at der var noget galt — og hvornår udartede de til åbent oprør, der medførte uenighed i den danske front. Politikerne havde jo godkendt tiltrædelsen.

•

Der havde torsdag den 28. været en sammenkomst i Folketinget, og jeg havde ved kaffen drøftet stillingen, som den nu stod, med statsminister Stauning, og vi var, forstod jeg, nogenlunde enige.

Men samme aften og næste morgen var der fortsat tvivl om den udsendte regeringserklærings rigtighed. Og det foranledigede mig til at udarbejde en *personlig* erklæring, som skulle ud i radio, og som jeg ringede til Stauning om.

Da han havde hørt den, sagde han: Kom ned til mig og lad mig høre den en gang til. Jeg gik derned og læste den op for ham, og han tiltrådte, at den uændret gik i radioen, som jeg havde talt med om den. Jeg fik besked derfra: Kom straks, og kørte omgående derned.

Da jeg kom til radiohuset, blev det meddelt mig, at den tyske censur havde nedlagt veto imod udsendelsen, men at man fortsat forhandlede og bad mig om at være klar. Og et minut før tiden fik jeg besked:

Den tyske censur har bøjet sig. Det er fremgået af forhandlingerne, at

udtalelsen er godkendt af statsministeren, og det er derfor en regeringsudtalelse, som *ikke* er underlagt os, og vi fralægger os ethvert ansvar!

Derefter afgav jeg følgende udtalelse i radioavisens middagsudsendelse fredag den 28. november 1941:

»Foranlediget ved rygter, udspreedt af ukyndige eller ondsindede personer, også i udenlandsk radio, ønsker jeg at meddele offentligheden, at den pagt mod kommunismen, som er indgået af Danmarks udenrigsminister efter bemyndigelse af Hans Majestæt Kongen på regeringens ansvar og med tilslutning af rigsdagen ved samarbejdsudvalget, ikke indeholder andre forpligtelser end dem, hvorom der gennem regeringens erklæring er givet hel og fuld besked, og at det fortsat er enhver dansksindet borgers pligt at følge kongens bud og at udvise ro og orden. Den, der handler herimod, fornægter det danske sammenhold og handler ilde mod sit fædreland.«

Udtalelsen virkede efter sin hensigt. Det var, sagde Hartvig Frisch til mig bagefter, lige den rigtige form og på rette sted. Og den virkede godt.

Det samme sagde man også i samarbejdsudvalget, selvom et enkelt medlem ikke mente, at det burde gentages — hvad jeg for så vidt var enig med ham i, og det var ej heller hver dag, der var mulighed for at de mentere tyske løgne i den tyskcensurerede radio — og det var heller ikke lykkedes for mig uden Staunings hjælp.

HAN NÆDE LANGT

Af JØRGEN JØRGENSEN

Da Stauning i 1929 dannede regering sammen med politikere fra Det radikale Venstre, var det ikke ukendte mænd, der mødtes. De havde kendt hinanden i mange år. Der var en historisk baggrund at bygge det arbejde på, som nu skulle påbegyndes.

Det samarbejde, der havde bestået mellem Socialdemokratiet og frisindede kredse inden for venstrepartierne under arbejderbevægelsens fremmarch i slutningen af forrige århundrede, gjorde det naturligt at fortsætte dette politiske samarbejde, da de store sociale og økonomiske reformer blev aktuel politik i de første tiår af dette århundrede. Der skabtes under dette saglige arbejde i rigsdagen og i udvalg og kommissioner megen forståelse mellem Socialdemokratiets ledende folk og de frisindede venstrekredsens mænd, der bar disse reformer frem.

Det er jo venstrepartiernes store ære i dansk politik, at disse partier, mod det gamle Højre, i mere end en menneskealder trofast og vedholdende kæmpede for gennemførelse af de almindelige demokratiske rettigheder: den lige valgret for alle borgere til stat og kommune, der blev gennemført i kommunestyret i 1908 og til rigsdagen i 1915, og som blev den store løftestang for arbejderstandens politiske indflydelse.

Efter 1905 blev det i særlig grad Det radikale Venstre, der førte venstrepartiernes sociale linie videre, og i årene under den første verdenskrig var der mellem Socialdemokratiet og Det radikale Venstres regering et nært samarbejde, hvor de to partier i fællesskab, mod megen modstand, gennemførte foranstaltninger, der sikrede rimelige og forsvarlige levevilkår for småkårsfolk i landet.

I nogle år under krigen var Stauning jo endda medlem af den radikale regering.

Gennem disse års kendskab og nære samvirke blev der opbygget et per-

sonligt tillidsforhold mellem Stauning og Det radikale Venstres ledende mænd, som var af umådelig betydning, da regeringsarbejdet blev indledt mellem de to partier i 1929.

Skal arbejdet gå godt i en regering, må der naturligvis bestå et ubetinget tillidsforhold mellem regeringens chef og regeringens enkelte medlemmer. Og at dette var tilfældet i de regeringer, Stauning stod som leder af, vil alle bekræfte, der har kendt disse forhold på nærmere hold.

Stauning og P. Munch var jo hovedpersonerne i ministeriet. — De to var ingenlunde skåret over samme læst, men vidt forskellige på mange områder, udgået fra et vidt forskelligt miljø og vokset op under helt forskellige forhold.

Stauning, cigarsorterer, født i et fattigt hjem. — Drengen, der med megen møje måtte kæmpe sig frem til en plads i tilværelsen. Han kendte samfundet fra storbyens baggårde og fra arbejdspladsen på fabrikken og havde haft sin færden helt andre steder og blandt helt andre mennesker end dr. P. Munch.

P. Munch var født på en proprietærgård på Mors og havde fået sin uddannelse over latinskolen i Viborg og på Københavns Universitet — en mand med rige evner, med klare tanker og et modtageligt sind over for det nye, han mødte på sin vej. Han blev i sin ungdomstid grebet af de store tanker ude fra den store verden om frihed og demokrati, om menneskeværd og ret for den enkelte til at leve en menneskelig tilværelse — og dette møde satte sit præg på ham og blev bestemmende for hans indstilling over for mennesker og samfund livet igennem.

De to mænd, så forskellige de var, mødtes i et tillidsfuldt samarbejde, som var forbilledligt for alle, der lærte dem at kende på nært hold.

De var ikke mænd af mange ord — havde vel sjældent egentlige samtaler med hinanden uden for det politisk nødvendige — men de forstod hinandens tankegang, og det, som skabte fællesskab imellem dem, var en udpræget og stærk ansvarsfølelse over for det arbejde, de stod i, og som de følte sig stærkt forpligtet overfor.

Det var jo noget nyt og uprøvet i dansk politik, at to partier med så vidt forskellig målsætning for sin politik, som Det radikale Venstre og Socialdemokratiet har, skulle tilrettelægge et fælles arbejdsprogram med ligelig hensyntagen til begge parter.

Hos Stauning var der ingen tvivl eller usikkerhed med hensyn til, hvad samarbejdsgrundlaget mellem de to partier skulle bygge på. — Regerin-

gen skulle søge at løse de foreliggende opgaver på en sådan måde, at det var sagligt forsvarligt set fra hvert af de to partiers synspunkter.

Det var ikke et spørgsmål om indflydelse på afgørelserne i ministeriet i forhold til de stemmetal, partierne havde bag sig. Drøftelserne i ministermøderne var udpræget saglige, og det var argumenterne, der var afgørende for beslutningerne, der blev truffet.

Det var fra regeringssamarbejdets begyndelse en klar aftale, at principielle spørgsmål, hvorom der ikke var enighed mellem de to partier, blev lagt til side og arbejdet først og fremmest samlet om de aktuelle spørgsmål, der forelå.

Et af de områder, der blev lagt til side, var den kirkelige lovgivning. I et kirkeligt udvalg, hvori sad kirkeminister P. Dahl og den tidligere radikale kirkeminister pastor Thorvald Povlsen, var der mellem de to repræsentanter fra regeringspartierne betydelige uoverensstemmelser med hensyn til, om man skulle stille imod en kirkeforfatning bygget op på menighedsrådene. Thorvald Povlsen var ud fra et grundtvigsk synspunkt stærkt og afgjort imod en kirkeforfatning af enhver art. — Peter Dahl var mere indstillet på at søge et kompromis med de kirkeligt konservative om spørgsmålet. Det kirkelige udvalg arbejdede videre med sagen og afgav efter mange års drøftelser en betænkning, men nogen lovgivning på dette område blev ikke taget op af regeringen.

Selvom dette og enkelte andre lovgivningsspørgsmål blev lagt til side, var der iøvrigt opgaver nok for de to partiers regering at tage fat på.

Dårlige konjunkturer ude i den store verden skabte vanskelige økonomiske forhold for vort erhvervsliv med landbrugskrise og stor arbejdsløshed som de mest mærkbare følger.

Et lille land som Danmark havde ikke mange muligheder for at afbøde følgerne af de store rystelser i verdensøkonomien, og en fast politik var iøvrigt også af politiske grunde vanskelig at tilrettelægge for regeringen — for vel var Stauning-Munch regeringen en flertalsregering, men regeringen havde ikke i de første vanskelige kriseår i trediverne flertal i Landstinget og var derfor henvist til at forhandle sig frem for at opnå resultater.

I disse år viste Stauning sine store evner som forhandlingsleder. Når man nu så mange år efter ser på de betydelige lovgivningsresultater, der blev opnået, kan man nok undrende spørge, hvordan dette var muligt. Disse år i trediverne var jo ingenlunde en gold periode. Trods økonomisk

krise, som naturligvis krævede megen agtpågivenhed, blev der dog gennemført lovgivning på mange andre områder af betydelig rækkevidde. På socialpolitikens område den store nyordning af lovgivningen om arbejdsløshedsforsikringen, der gennemførtes med støtte fra de Konservative, og Steinckes store socialreform, der som et led i Kanslergade-forliget fik tilslutning fra Venstre.

Kanslergade-forliget i 1933 var vel nok Staunings største politiske bedrift.

Et stort forlig blev sluttet mellem regeringen og Venstre, der under ledelse af Madsen-Mygdal og dr. Krag ellers siden regeringsdannelsen i 1929 havde stået i meget skarp opposition til ministeriet Stauning-Munch.

Kanslergade-forliget betød et politisk samarbejde mellem bønder og arbejdere af den største betydning.

Storlockouten blev ved lovgivning standset. Millionbeløb blev stillet til rådighed til fremme af offentlige arbejder og byggeri, og den store socialreform gennemført. Til gengæld gennemførtes en sænkning af kronekursen til 22,50 i forhold til Sterling foruden en række andre foranstaltninger, bl. a. en omlægning af ejendomsskatterne og en lettelse af landbrugets rentebyrde med sigte på en forbedring af landbrugets meget vanskelige forhold. Men udover hvad Kanslergade-forliget indeholdt gennemførtes i regeringsperioden 1929—40 en række sociale love, der betød store forbedringer for de dårligst stillede i samfundet. Skolereformer, der havde været forberedt i en kommission, som afsluttede sit arbejde først i tyverne, men hvor betænkningen havde ligget stille hen i nogle år, blev taget op, og under Borgbjergs ledelse blev de første år i trediverne loven om læreruddannelse og loven om skolers tilsyn gennemført. Senere i 1937 fulgte loven om folkeskolen efter. Også en ny forsvarslov blev gennemført i disse år.

I de samme år forberedtes grundlovsændingen, der krævede en meget stor arbejdsindsats, og hvor det lykkedes regeringen at samle et stort flertal både i folketing og landsting om en forfatningsreform, der brød det gamle landstings magt.

Stauning havde været den drivende kraft under den nye grundlovs forberedelse, og han følte folkeafstemningens resultat, hvor der kun manglede få tusinde ja-stemmer, som et af sit livs store skuffelser.

Med det store flertal, der både i folketing og landsting stod bag den nye grundlovs vedtagelse, var der i regeringen en ret stor optimisme med

hensyn til, at folkeafstemningen ville gå igennem selv med de strenge bestemmelser om 45 % ja-stemmer, som den gamle grundlov foreskrev. Men der opnåedes ikke 45 % ja-stemmer — kun 44,46 %.

Resultatet var en dyb skuffelse for alle i regeringen. Stauning var dog den, der følte sig stærkest ramt af nederlaget. Han havde sikkert set hen til grundlovssagens gennemførelse som kronen og slutstenen på sit livsværk — og så brast det — og så nær ved et resultat, så det nærmest kan siges, at det var tilfældigheder, når målet ikke blev nået.

Regeringens medlemmer var samlet i indenrigsministeriet, da stemmetallene indløb, og fulgte naturligvis i stor spænding resultaterne fra valgkredsene landet over. Stemningen blandt os skiftede mellem håb og tvivl, om de 45 % ja-stemmer ville blive nået — så mange ja-stemmer, der faldt, var der god grund til, lige til de sidste timer at regne med, at den grundlov var i havn.

Med den enestående ro og ligevægt, som var så karakteristisk for Stauning, så han på stemmetallene og opgørelserne, der blev forelagt ham aftenen og natten igennem, uden at give udtryk for sine bekymringer og sin store skuffelse.

Men da det endelige resultat forelå, kunne vi alle se på ham, at han følte sig ramt i sit inderste. — Et livsmål i hans politiske arbejde var bristet.

Efterhånden som månederne gik efter grundlovsafstemningen, rettede Stauning sig noget op igen, men fik dog ikke helt sin tidligere styrke og handlekraft tilbage. — Og så kom 9. april.

Da regeringens medlemmer om morgenen den 9. april mødtes i marineministeriets lokaler, efter at besættelsen var en kendsgerning, var Stauning igennem sine oplevelser i morgentimerne blevet en gammel mand.

En stormagt, der foregav at nære venskabelige følelser over for Danmark, havde hensynsløst og brutalt brudt alle bestående aftaler og besat landet. Der havde ikke foreligget et ultimatum at tage stilling til, men voldeligt og lumskt brød tyskerne ind over vore grænser.

Enhver vil kunne forstå, hvilket indtryk dette måtte gøre på en ordholdende og til det yderste redelig mand som Stauning.

Med den orientering, som Stauning havde fået i de lande, som stod os nærmest — England og Norden — vidste han nøje, at kom krigen over os, kunne vi ikke regne med hjælp udefra — vi var henvist til at klare os selv.

Dette var baggrunden for drøftelserne, der blev ført på Amalienborg den tidlige morgen den 9. april, da Danmark kapitulerede over for verdens stærkeste krigsmagt.

Det ville være forståeligt, om det denne morgen hos Stauning havde været i tankerne at give regeringens ledelse fra sig og overlade til yngre kræfter de tunge byrder, som Danmark måtte indstille sig på at skulle bære i dagene, der kom. — Jeg tror nok, at Stauning var inde i disse overvejelser, da han kørte fra Amalienborg, men da han kom til regeringsmødet i marineministeriet, havde spørgsmålet klaret sig for ham. Hans pligtfølelse tilsagde ham at blive, og han blev på sin post.

Stauning måtte undertiden i besættelsestiden høre kritik, fordi han ved enkelte lejligheder efter nogles mening havde vist større eftergivenhed over for tyske krav, end det havde været nødvendigt. Det er naturligvis altid lettere at sige for dem, der står udenfor, og ikke skal træffe de vigtige beslutninger, som ofte måtte tages under et voldsomt tidsmæssigt pres.

En ting står dog imidlertid fast, at da det i de første måneder efter 9. april, da dansk folkestyre var ved at blive løbet over ende af en gruppe velmenende, men kortsynede mennesker uden for politikernes kredse, der opfordrede kongemagten til at udnævne en regering udenom rigsdagen — da var det Stauning mere end nogen anden enkeltperson, der reddede det danske folkestyre over for stormløbet, der truede i denne farlige periode, da der endnu ikke var kommet tilstrækkelig samling i folket, og hvor sammenholdet måtte befrygtes ikke at være stærkt nok til at modstå det tyske tryk.

Stauning havde i sit politiske arbejde noget, han stod for. Hans hjerte var følsomt over for alle, der led nød. Bag alt hans virke lå et brændende ønske om at højne kårene for den befolkningsgruppe, han selv var udgået fra. — Og han nåede langt.

TRE ÅR SOM STAUNINGS SEKRETÆR

AF HENRY STJERNQVIST

I Rådhushallens søjlegang på 2. sal er fremstående danske mænd hædret ved opstilling af deres buste. Når man er kommet op ad den såkaldte »Borgertrappe«, møder man først Staunings markante træk lige ved den lille dør, hvor »privat« for de indviede oplyser, at her bag ved residerer formanden for Borgerrepræsentationen. Jeg kan altså ikke undgå omtrent hver dag at blive mindet om min gamle chef, som jeg i 3 år fra 1934 til 1937 tjente som en slags politisk privatsekretær, samtidig med at jeg dog i nogen grad stadig udførte arbejde for Det statistiske Departement. Også når jeg i værelset ved siden af formandskontoret ser på billederne af mine forgængere, møder jeg Staunings alvorlige, tankefulde blik. Han var jo formand for Borgerrepræsentationen fra 1919 til 1924, og mine tanker går tilbage til påskelørdag 1920, da Stauning i spidsen for medlemmer af Borgerrepræsentationen gik til Amalienborg for at give råd til Hans Majestæt. Blandt de titusinder, som fulgte med, var også jeg som ung student — men dette er en anden historie.

Hvervet hos Stauning arvede jeg efter Knud Korst, da han vendte tilbage til Det statistiske Departement som kontorchef, og det var efter Korst's anbefaling jeg blev hans efterfølger. Det talte vel også med i Staunings overvejelser, at jeg i min ungdom på menigt plan havde udfoldet en ret betydelig politisk aktivitet og skribentvirksomhed.

Lad det være sagt med det samme — de følgende linier vil ikke indeholde sensationelle oplysninger, som jeg måtte været kommet i besiddelse af i min gerning som Staunings privatsekretær — allerede af den grund at jeg ikke har erfaret noget i så henseende. Specielt kan jeg ikke fremhæve min indsats ved udarbejdelse af Staunings taler, hverken med hensyn til opbygningen eller sproglige kruseduller. Stauning skrev selv alle sine taler med en fast og smuk håndskrift, men selvfølgelig bistod jeg ofte med fremskaffelse af faktiske oplysninger af økonomisk og statistisk

art. På et ganske perifert område prøvede jeg i lang tid forgæves at få Stauning til at anvende den rigtige terminologi. Han — og mange andre — talte om Valutacentralen, medens det officielle navn jo var Nationalbankens valutakontor. Endelig lykkedes det dog at få Stauning til at bruge den korrekte betegnelse — og så vedtog rigsdagen en ny lov, hvor man indførte betegnelsen Valutacentralen. Ak, de spildte kræfter!

Der kom daglig adskillige breve til statsministeren — med anmodning om råd eller hjælp. Titulaturen varierede overmåde, fra Hans højvelærværdighed til mere enkle udtryk. Stauning påførte altid et par vejledende ord om besvarelsens indhold, men overlod mig den nærmere udformning. Med besvarelserne blev ofte sendt et kontant beløb. Jeg husker et sådant brev, hvor Stauning over for mig kommenterede beløbet med, at hans far jo også havde været arbejdsløs karetmager.

Stauning var for så vidt et ordensmenneske, men dette gav sig ikke udslag i, at han havde et tomt skrivebord. Tværtom. Det meget store bord var altid fyldt med papir i tilsyneladende vild uorden. Jeg fik lov til engang imellem at rydde op, sortere og kassere, men jeg tvivler på, om jeg egentlig gjorde nogen gavn derved. Efter en sådan oprydning fik jeg iøvrigt en forskrækkelse, som endnu kan plage mig i drømme. Udenrigsminister P. Munch havde overladt mig et udenrigsministerielt aktstykke til Staunings gennemlæsning, men da Munch efter nogen tid bad om at få det tilbage, kunne jeg ikke finde det på bordet. Munch rykkede mig nogle gange, og til sidst måtte jeg nervedirrende forelægge sagen for Stauning. Der skete det sjældne, at han smilede: »Det har jeg gået med i min mappe i 14 dage.«

Gerningen hos Stauning førte andre gøremål med sig. Jeg blev sekretær i den store trafikkommission, kom i kontakt med socialministeriet vedrørende socialreformens finansielle virkninger, deltog i forarbejderne til hovedstadsudligningen, fik en fastere tilknytning til Valutacentralen, blev attacheret Riis Hansen i hans priskontrollerende virksomhed. Men alt dette gav kun sjældent anledning til samtaler med Stauning. Den store nedskæring i importbevillinger i 1935 — med baggrund i Nationalbankens nervøsitet over den dårlige valutastilling — gav mig dog anledning til at give Stauning nogle statistiske beregninger, som viste, at disse nedskæringer ville resultere i en større arbejdsløshed. Disse mine beregninger voldte megen fortrydelse i Nationalbanken.

I »Social-Demokraten« havde jeg tidligere af og til fået optaget kronik-

ker. Nu var der aldrig vanskeligheder. De kom omgående på — måske ud fra den opfattelse, at det var Stauning, der havde inspireret dem — hvad han dog kun i enkelte tilfælde havde gjort. Under den store arbejdskamp i 1935 blev jeg dog udtrykkeligt bedt om at skrive en artikel, og det gjorde jeg med god samvittighed. Arbejdsmændenes formand Axel Olsen udtrykte sin personlige tilfredshed, men gav samtidig udtryk for noget i retning af, at andre af hans folk nok kunne have ønsket en stærkere stemmeføring.

Man kan vel nok sige, at 1935 var det år, hvor Staunings position, såvel politisk som personligt, havde nået sit højdepunkt. Valget i efteråret blev ført under devisen »Stauning eller Kaos«, og valgsangen »Stauning igen« var uforlignelig. Socialdemokratiet kulminerede ved dette valg, men da jeg formiddagen efter valgnatten lykønskede Stauning, dog med en beklagelse af Venstres katastrofale tilbagegang, bl. a. til fordel for det halv-nazistiske Landbrugernes Sammenslutning, var Stauning ganske enig i denne bedømmelse. Han ønskede Venstre som et stærkt oppositionsparti.

Selve valgnatten var Stauning som så mange gange før kommet op på »Social-Demokraten«s redaktion — hvor jeg optrådte som statistisk spåmand. Stemningen var givetvis høj, og D.s.U. sendte en delegation op fra en forbipasserende demonstration for at lykønske Stauning. Han ville kvittere for hyldesten ved at bruge deres eget motto: »Kampklar«, men tunge slog klik, og det blev til »Klapklar«. Denne situation minder i øvrigt om valget i 1932, hvor kommunisterne første gang kom ind i Folketinget. Stauning nægtede til det sidste at tro på mine forudberegninger, og det var utvivlsomt et hårdt personligt slag for Stauning, at arbejderbevægelsen på den måde blev splittet. Men som sagt — også i 1932 passerede en demonstration »Social-Demokraten«s vinduer. Det var ganske vist kommunisternes, og Stauning var intetanende fulgt med i denne demonstrations bagtrop. Han blev temmelig målløs, da han kom op på redaktionen og fik dette at vide. »Ja — jeg syntes jo nok, de råbte noget om rød front — men det tænkte jeg ikke nærmere over. Jeg troede, det var de unge socialdemokrater.«

Den store valgsejr i 1935 havde vel også sin forklaring deri, at Stauning stod som et dansk samlingsmærke over for truslerne fra syd, men Stauning og P. Munch var så absolut indstillede på, at vort lille land måtte være forsigtigt og ikke unødvendigt udfordre den gale mand mod syd — som Stauning engang udtrykte sig.

Staunings popularitet gav sig bl. a. udslag i, at man rundt om i landet ønskede ham som taler ved alle mulige lejligheder. Han sagde kun nej, for så vidt han var optaget af møder andre steder. Men han var klar over, at det var den pris, han måtte betale for at holde sin position, og det var med resignation han sagde: »Ja — når I andre kan slappe af om søndagen, må jeg ud og virke.«

Stauning havde dog også evnen til ind imellem at skabe — og deltage i — fest eller kammeratligt samvær, og han nød utvivlsomt at være midtpunktet, uanset sin fåmæltighed og noget generte væsen. Det var en oplevelse for mig — som dengang ikke var vant til at deltage i selskaber på højt plan — at blive inviteret til en middag hos statsministeren sammen med embedsmænd fra stats- og forsvarsministeriet. Min uvanthed gav sig udslag i, at jeg ved middagen — i modsætning til de andre — undlod at rejse mig, da Stauning med glasset hilste på mig. Denne skik var ny for mig — og jeg havde i øvrigt også en følelse af, at partifæller ikke burde rejse sig for hverandre. Jeg tror da heller ikke, at Stauning optog det ilde. I aftenens løb blev der drukket et par sjusser og noget øl, stjerneøl til min glæde (»hvis de ikke vil drikke stjerneøl, kan de s'gu lade være«, som Stauning sagde til mig). Stauning sang håndværkerviser, og hans charmerende husbestyrerinde, frøken Augusta Erichsen, sang yndigt for os. Oldendow fra Grønlandsstyrelsen slog gemytligt departementschef Frederik V. Petersen på skulderen: »Ikke sandt — Frederik den femte — Peddersen — oven over skyerne er himlen altid blå.« Men dagen efter var Stauning atter den fåmælte, tankefulde, der passede dagens gerning med overordentlig flid, hurtigt opfattende de forskellige problemer.

Stauning fik mange venner, nogle vel hørende til rygklappernes skare. Ved politiske besættelser kunne Stauning dog se bort fra nok så nært venskab og kun gøre det, som han mente var det sagligt og politisk rigtige. Han lod således Borgbjerg falde som undervisningsminister efter sejrsvalet i 1935, skønt de to jo i en menneskealder havde virket sammen og arbejdet partiet op, vidt forskellige af evner og temperament, men supplerende hinanden. Ved Borgbjergs død et halvt år efter var Stauning og jeg enige om, at »stort har vi mistet«, og jeg kan endnu høre Staunings stemme knække over, da han ved talen over Borgbjerg i Odd-Fellow palæet udtalte »Farvel da, gamle ven.«

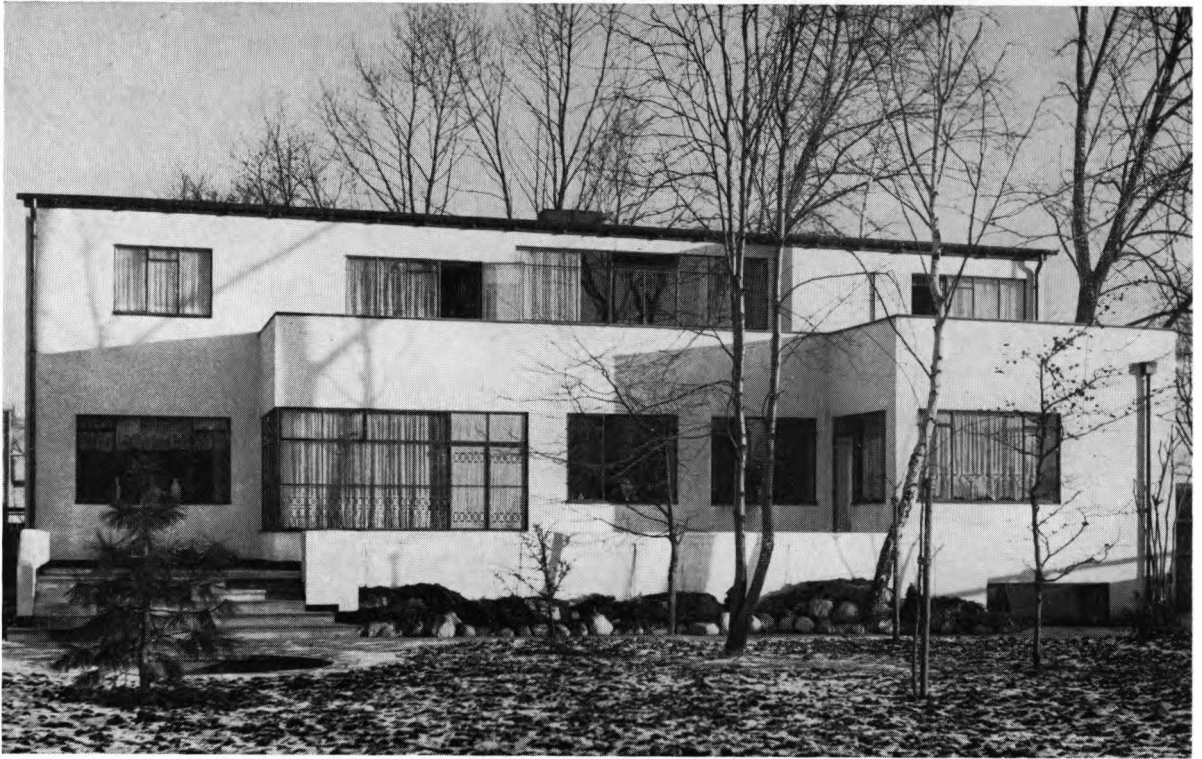
»Enghuset« i Vallø, hvor Stauning yndede at slappe af.

Skrivebordshjørnet i »Enghuset« med billeder af bl. a. Karl Marx, J. P. Jacobsen og Drachmann.

Der blev holdt mønstergyldig orden i udhusets malerbøtter.

Villaen på Valeursvej, stillet til rådighed af venner efter 60-års fødselsdagen.

Stauning med hunden Rolf.

Ved indgangen til »Staunings Hus«.

TALEREN

Af JOHS. JACOBSEN

Af naturen var Stauning begavet med en kraftig røst, en fuldttonende bas, velegnet både til tale og sang. Enhver, der har oplevet Stauning som taler, vil kunne sige med Hartvig Frisch: Aldrig har jeg hørt nogen stemme så repræsentativ, på een gang udtryk for krav, kraft, myndighed og ro!

Som på de fleste andre områder var Stauning også som taler i en klasse for sig. Han var hverken nogen Peter Sabroe, A. C. Meyer eller Borgbjerg — for at nævne tre af dansk arbejderbevægelses største oratoriske begavelser.

Peter Sabroe kunne famle sig frem i de første 10—15 minutter med »og-æ« og »men-æ« — indtil gnisten pludselig var der, og så havde han forsamlingen helt i sin vold. Man forstår den københavnske politibetjent, der engang bad Sabroe om ikke at opfordre til stormløb mod Amalienborg, mens han hørte på det — for så ville han løbe med! Sabroe var som taler den største naturbegavelse, jeg har været ude for.

A. C. Meyer formåede at tale i timevis, smukt, livligt og formfuldendt — med en pikant københavnsk accent — uden at begå en eneste sproglig fejl eller uden et øjeblik at lede efter ordet. Han var kunstner i faget, og man nød hvert ord fra hans mund.

Borgbjerg indledte altid sine taler højtideligt med »ærede forsamling« eller noget tilsvarende. Han var fransk i sin stil, elegant, åndfuld og bevægende. Dertil var han den fødte improvisator, der på vej til et møde kunne blive inspireret af en tilfældig oplevelse til at fremtrylle en henrivende ouverture til det, han egentlig havde på hjerte. Han tog sine tilhørere straks i starten.

Stauning lignede ingen af disse tre. Som han i det daglige samvær med andre var fåmælt, var han det egentlig også på talerstolen, for så vidt som han ikke brugte ret mange overflødige ord. Han var ikke den ild-

fulde orator, der betog — end sige henrev — sine tilhørere; nogle fandt ham endog »tør«.

Han havde forelsket sig i visse ord, som han hyppigt anvendte, som f. eks. »formentlig«, »betragtelig«, »allenfals«, og noget typisk for ham var den nøjagtige udtale af talord. Han sagde ikke halvtreds eller halvfems, men halvtredsindstyve og halvfemsindstyve. Det var udslag af hans respekt for sproget.

Stauning var en virkelig dyrker af det danske sprog. Både som skribent og som taler betjente han sig af et rent, ukunstlet dansk. Fremmedord og forskønnende omskrivning (eufemisme) var ham imod. Han talte et sprog, der var forståeligt for alle, såvel den lærde professor som den berømte »fru Hansen i Nansensgade« og hendes landlige medsøster »Maren i mosen«.

Stauning improviserede ikke på talerstolen. Han vidste forud nøjagtigt, hvad han ville sige, og da han aldrig helt lærte den kunst at diktere til en stenograferende sekretær, havde han i reglen udarbejdet sit manuskript med egen hånd. Mange af disse manuskripter er opbevarede, og det er en nydelse alene at se hans faste, karakteristiske håndskrift.

Når Stauning i en lang årrække var den mand i landet, til hvis taler alle lyttede med den største opmærksomhed, kan det naturligvis siges, at det skyldtes hans stilling ikke blot som Socialdemokratiets formand, men også — og navnlig — som statsminister. Men det skal dog noteres, at allerede længe inden Stauning opnåede at blive betragtet som »landsfader«, havde han skabt sig et navn som taler, og det skyldtes de allerede nævnte egenskaber. Han virkede umiddelbart ved sin myndighed, og hans tilhørere følte, at de foran sig havde en mand, der grundigt havde forberedt sig på mødet just med dem. Han vakte interesse og indgød tillid.

Alsing Andersen har fortalt, at når Stauning i de yngre år skulle ud blot til en stiftelsesfest eller faneindvielse i en eller anden socialdemokratisk forening, var han flere dage forud optaget af den tale, han skulle holde ved den pågældende lejlighed, og det var lige ens, enten det drejede sig om en stor eller lille forening, om det var i hovedstaden eller i en landkommune. Denne velforberedthed var såre typisk for Stauning, der ikke forlod sig på improvisationer, når det gjaldt optræden på en talerstol.

Noget andet er, at Stauning i virkeligheden var en mester i den korte replik, når det endelig skulle være. Selv om han just ikke ekscellerede i

vittigheder, kunne han godt med succes appellere til munterheden — som f. eks. da han under en debat i Folketinget om statsminister-villaen på Valeursvej konstaterede et lille *pip* fra det ærede medlem hr. Fuglsang! Var det letkøbt? Måske — men set på baggrund af den utroligt smålige kampagne imod ham må det tages som et bevis på den overlegenhed, hvormed han tog imod personlige angreb.

Et lignende tilfælde indtraf en aften i Folketinget, da den temperamentsfulde konservative løsgænger, grev Bent Holstein, under et personligt angreb på statsministeren betegnede sig selv som aristokrat — og Stauning derefter i en kort replik erklærede, at når en aristokrat kunne opføre sig sådan, var han glad for at kunne sige, at han ikke følte sig som aristokrat. Så var den sag i vinkel!

Stauning er næppe overgået af nogen i den kunst at kunne sige *meget* i få ord. Et typisk eksempel herpå er et afsnit i den tale, han holdt i Folketinget den 30. april 1924, da han som statsminister præsenterede det første socialdemokratiske ministerium for tinget. Stauning sagde bl. a.:

— Dette ministerium er udgået af det socialdemokratiske parti, hvis program er målet for dets arbejde. Ministeriet vil føre en demokratisk samfundspolitik, ved hvilken der tages hensyn til alle landets erhverv og til alle berettigede interesser i samfundslivet. Den samlede regering ønsker derfor også, at det politiske arbejde skal foregå på parlamentarisk grund, hvorfra ingen afvigelse vil ske.

Påske-krisen i 1920 og den rolle, kongen (Christian X) havde spillet deri, var endnu i frisk erindring; men med udtrykket »den samlede regering« fik Stauning nu sagt, at kongen (regeringens chef) var indforstået med, at eksperimentet i 1920 ikke ville blive forsøgt gentaget. Det var en meget fiks formulering af en højst vigtig tilkendegivelse.

Det var sjældent, Stauning i sine taler anvendte billedsprog; men når han gjorde det, var det med stor virkning. Således da han i en tale ved stiftelsesfesten i Socialdemokratisk Forbund i 1933 forsvarede det kort forinden afsluttede Kanslergade-forlig:

— Hvis livet kan frelles ved en operation, begynder patienten ikke at diskutere kirurgiens berettigelse, selv om han til daglig har sværget til den medicinske behandling. Og således måtte det også være, da hele folket var blevet patient. Principper og teorier måtte hvile, og de midler, der kunne fås, måtte anvendes. Bedre kunne det næppe være sagt.

FAGLIGT OG POLITISK SAMVIRKE

Af EILER JENSEN

Redaktionen af denne bog om Th. Staunings politik og dermed også Socialdemokratiets politik i årene 1910–1942 har fundet det rigtigt at give forfatterne i de efterfølgende to kapitler mulighed for dels at fremsætte mere principielle betragtninger om spørgsmålet politisk og fagligt samvirke, dels at videreføre disse udover det tidsafsnit, denne bog ellers tilsigter at dække.

Dansk fagbevægelse afviger på mange måder fra fagbevægelsen i andre lande. Vi har fundet en egen — måske dansk form — som naturligvis ikke kan gøre krav på et evighedsstempel, men en form, som har vist sig at have stor levedygtighed, bl. a. fordi der er et vist mål af smidighed, som bringer dansk fagbevægelse i overensstemmelse med tidens krav.

I enkelte lande har man centraliseret arbejderbevægelsen, både den politiske, den faglige og den kooperative under ét lederskab; i flere lande har man samlet fagbevægelsen med alle dens forgreninger til kooperationen, oplysningsvirksomheden og lignende under en centralstyrelse, og i andre lande igen har man oprettet selvstændige organer for de respektive brancher, og endelig har man kombinationerne.

Her i Danmark hører vi vel nærmest til den sidste kategori; vi har oprindelig været en fælles bevægelse, men har delt os op i politisk parti, fagbevægelse, kooperation, og har videreført dette med oprettelsen af oplysningsforbund, ungdomsbevægelse o. s. v.

Men igennem alle perioder er den nøje samhørighed mellem de forskellige dele fastslået; ikke mindst det faglige og politiske samarbejde. Dette blev allerede markeret i 1886 ved Göteborg-konferencen og fremgår ligeledes af Landsorganisationens*) love, hvor det faglige og politiske

* »Landsorganisationen i Danmark De samvirkende Fagforbund«, almindeligvis kaldt LO. Navneforandringen til LO fra »De samvirkende Fagforbund« blev vedtaget på generalforsamlingen i 1963 efter at have været i brug i længere tid.

samarbejde udtrykkeligt er nævnt i formålet, samt at fagbevægelsen i samarbejde med Socialdemokratiet skal fremme den sociale lovgivning og anden lovgivning, som lønmodtagerne er interesseret i.

I Landsorganisationens forretningsudvalg sidder til stadighed to repræsentanter for Socialdemokratiet, ligesom adskillige aktive fagforeningsfolk er folketingsmænd, eller de deltager på anden måde i det politiske liv, ligesom mange ministre er udgået fra fagbevægelsen.

Th. Stauning og arbejdstiden

Th. Stauning kom fra fagbevægelsen. Han var formand for Cigarsorternes Fagforening fra 1896 til 1908, men blev stærkere og stærkere opslugt af det politiske arbejde. Han indvalgtes i Landsorganisationens forretningsudvalg i 1909 som Socialdemokratiets repræsentant og var placeret her indtil 1924, hvor han udtrådte, da han blev statsminister, men kom ind igen, da mindretalsregeringen blev væltet i 1926, indtil han endeligt udtrådte i 1928, idet han efter den tid var statsminister fra 1929 til sin død.

Landsorganisationens virksomhed er sket i nøje samarbejde mellem den faglige og den politiske bevægelse, og ser vi tilbage på f. eks. gennemførelsen af 8 timers dagen, da skete det første store fremstød, mens Stauning var socialminister. Stauning fik nedsat en arbejdstidskommission til at udarbejde forslag til lov om 8 timers dagen.

Ad faglig vej blev spørgsmålet rejst. Arbejdstidskravet blev fremholdt i oktober 1918 på Landsorganisationens repræsentantskabsmøde med vedtagelse om at rette henvendelse til regering og rigsdag. Ved overenskomstforhandlingerne i november 1918 blev kravet ligeledes fremsat, og den 22. januar 1919 opnåedes der enighed. Den 17. maj 1919 undertegnedes overenskomsten om 8 timers dagens gennemførelse i alle fag senest fra 1. januar 1920.

Som man vil se heraf, satte man sin lid til at løse spørgsmålet enten ad politisk vej eller ad faglig vej, og det er helt utvivlsomt, at muligheden for politisk at gennemføre et fremskridt vejer med, når der fagligt skal forhandles.

Den normale arbejdstid er ikke fæstnet ved lov. Ad forhandlingens vej er den normale arbejdstid yderligere nedsat til 45 timer, mens den arbejdstidsforkortelse, der ligger i udvidet fritid, som ved den 3 ugers ferie, er gennemført ved lov.

Landsorganisationen, fagligt og politisk

I forordet til Landsorganisationens festskrift fra 1948 »Under Samvirkets Flag« hedder det bl. a.:

»Vilkårene for arbejdet er i løbet af årene undergået betydelige ændringer. Forbedringen af arbejdernes økonomiske og kulturelle levestandard foregår nu ad mange forskellige veje. En stærkt udviklet sociallovgivning har i høj grad bidraget dertil, og De samvirkende Fagforbund takker for det udmærkede samarbejde, der har fundet sted mellem fagenes folk og arbejderbevægelsens politiske repræsentanter, det danske Socialdemokrati. Både fagligt og politisk arbejde har det samme mål: Højnelse af kårene for det arbejdende folk.«

Det står frit for Landsorganisationens medlemmer hvilket politisk parti, de vil tilhøre, men det kan heldigvis fastslås, at langt den overvejende del tilslutter sig Socialdemokratiet, med hvem Landsorganisationen da også har det nærmeste samarbejde. Heldigvis har Socialdemokratiet styrket sin indflydelse og har — ikke mindst i de senere perioder — vist, hvilken afgørende betydning det har, at partiet er i stand til at øve indflydelse på Danmarks økonomiske og lovgivningsmæssige liv.

Igennem årene er der gennemført lovgivningsarbejde, som har betydning for det arbejdende menneske, ja for enhver samfundsborger: Understøttelse til syge, invalider, ulykkesramte, arbejdsledige; beskyttelseslove er gennemført som f. eks. arbejderbeskyttelsesloven, lovgivning for børn og unge mennesker, lærlingeloven, lukkeloven, socialreformen og de senere fornyelser og udvidelser samt styrkelse af loven om sygeløn, ferieloven og loven om folkepension.

Hele det arbejdsretlige system til værn om de kollektive overenskomster og grundloven for arbejdsmarkedet ved hovedoverenskomsten, kort sagt: Arbejdsmarkedets lovgivning er også statsmagtens lovgivning.

I Arbejdsretskommissionen, der har fungeret fra 1959 til 1963, har man fornyet og afslebet de arbejdsretlige forhold.

Gennem Arbejdsmarkedsrådet udfoldes en stadig virksomhed, der vedrører lønmodtagerne, hvad enten det drejer sig om arbejdskraftforsyning eller skabelse af beskæftigelse.

Ved egnsudviklingsloven søges virksomheder placeret på områder, hvor der før var arbejdsløshed. Beskæftigelse er stimuleret i de egne af landet, hvor egnsudviklingen var svag. Gennem loven om Danmarks Erhvervsfond er der ydet god støtte til foranstaltninger, der stimulerer erhvervslivet og beskæftigelsen.

Velfærd og principper

Stadigt livligt arbejde er udfoldet af Socialdemokratiet og den socialdemokratiske regering for udbygning af den sociale lovgivning. Forskelsbehandlingen mellem land og by, hvad angår folkepensionen er ophørt, og satsen for folke- og invalidepensionister er forbedret, og arbejdet går videre ad denne vej.

Alt dette giver det, som visse borgerlige kredse hånligt kalder for velfærdsstaten, men som vi andre forstår at vurdere, thi vi ved, at der skal værnes om værdierne, vi ved, at de ikke er umistelige, vi ved, at der er kræfter i vort samfund, som gerne vil nedbryde den oparbejdede tryghed, og som vil gøre det i samme øjeblik, de kommer til magten.

Et uhyre vigtigt led i det faglige og politiske arbejde er også bestræbelserne for at undgå arbejdsløsheden.

Et af vore fornemste mål er den fulde beskæftigelse, og den erhvervs politik, der føres her i landet, må indrettes således, at dette mål nås.

Kollisioner mellem fagbevægelsens principper og statsmagtens værn om samfundsinteresserne kan naturligvis ikke undgås; men rent faktisk er det således, at vort parti og fagbevægelsen i fællesskab har kunnet hævde det principielle standpunkt, at der skal være arbejdsfred, så længe de kollektive overenskomster er gældende. Der er kun få undtagelser, hvor arbejdsnedlæggelse i overenskomstperioderne er lovlig, nemlig hvis ære, liv og velfærd er på spil, eller et bevægeligt lønsystem giver visse

muligheder, eller ved sympatikonflikt til støtte af en lovlig konflikt f. eks. for at få oprettet en overenskomst.

Overenskomsternes fornyelser bør ske ved alvorlige, dybtgående forhandlinger, eventuelt under medvirken af forligsinstitutionen, men hvis alle bestræbelser glipper, er der fri aktionsret. Det ligger i sagens natur, at alle parter på arbejdsmarkedet, der ønsker en sådan fri aktionsret bevaret, må og skal benytte dette kampvåben med en tilbørlig varsomhed. Det er selvmorderisk at misbruge våbenet, det er dræbende for principperne, hvis man erklærer arbejdskamp på områder, hvor selve samfundet unødvendigt angribes.

Jo mere indflydelse lønmodtagerne har på det samfund, hvis fleste indbyggere er lønmodtagere, desto mere vil det være rimeligt at tage hensyn til samfundet, vel at mærke hvis lønmodtagerne gør deres indflydelse gældende, således at der føres en social og samfundsbetonet politik. Et samfund, der i stort omfang er præget af at varetage lønmodtagernes familie- og lovmæssige interesser, vil lønmodtagerne altid søge at undgå at bringe i ulave.

Statsmagt og statsindgreb

Fra 1924, hvor Th. Stauning blev statsminister, var han udsat for vanskeligheder med arbejdsmarkedet, idet arbejdsgiverne i 1925, 1933 og 1936 krævede lønreduktioner og truede med lockout samtidig med, at der — særlig i 1930'erne — var stor arbejdsløshed. I det efterfølgende kapitel redegøres nærmere for, hvorledes statsmagten under Staunings ledelse greb ind, ikke altid således at lockouten blev undgået, men flere gange med den virkning at kriser og konflikter blev bragt til ophør.

Spørgsmålet om statsindgreb på arbejdsmarkedet blev i disse år genstand for indgående debat, og det er værd i denne forbindelse at erindre, hvad Stauning dengang sagde om dette så vigtige problem, idet meget af det, som dengang blev sagt, også har gyldighed i dag. I en tale om fagforeningerne og den nationale samfundspolitik redegjorde han udføreligt for arbejderbevægelsens udvikling frem til anerkendelse, ansvar og magt i en periode, hvor tidligere tiders liberalisme var blevet afløst af en reguleret økonomi, og han sagde henimod slutningen af talen:

»Fagforeningernes virksomhed skal fortsættes, men tilpasning til den

ny tid er nødvendig. Det er et andet samfund, vi lever i end det, der fandtes, da fagforeningerne opstod. Arbejderklassen er rykket frem til magt og ansvar, men just derfor kræves det af organisationernes tillidsmænd, at de må have overblik over de økonomiske og erhvervsmæssige forhold, at de forstår at benytte alle forhåndenværende muligheder, også den politiske virksomhed, til fremme af arbejdernes interesser, og dernæst gælder det at udbrede ærlig og redelig oplysning i arbejdermasserne, således at de store masser lærer at tænke og at handle under ansvar over for samfundet.

Vi skal handle samfundsmæssigt, vi skal værne om det retssamfund, vi har, og ved enighed og sammenhold skal vi vogte de værdier, som nutidens arbejdere har erhvervet: Rettigheder på arbejdspladsen, organisationsret og politisk frihed, sociale rettigheder og demokratiet, således som det er forankret i vor forfatning og i det danske folks bevidsthed.*

De indgreb, der i 30'erne og op til i dag er sket fra statsmagtens side over for arbejdskonflikter, har ikke ændret fagbevægelsens principielle stilling til spørgsmålet om statsindgreb og fri forhandlingsret.

Lovgivningsmagten har selv stærkt understreget, at man principielt er indforstået med, at organisationernes frie forhandlinger og eventuelle kampe er den naturlige måde at løse konflikter på, og at indgreb heri udelukkende er motiveret af, at meget vægtige samfundsinteresser er i fare. Det er imidlertid for fagbevægelsen ikke ligegyldigt, under hvilken form indgrebet finder sted. Der er betydelig forskel på, om en regering overlader afgørelsen af en konflikt til en tvungen voldgift, eller man opfører et mæglingsforslag til lov. Et mæglingsforslag plejer herhjemme at være udtryk for en saglig vurdering af alle foreliggende forhold, og organisationerne har jo selv haft en ikke ringe indflydelse på forslagets udformning, hvilket næppe vil være tilfældet ved en voldgiftsavgørelse. Man kan nemlig ikke løsrive lønfastsættelsen fra den almindelige økonomiske sammenhæng.

Tvungen voldgift

Vi har haft tvungen voldgift her i landet. Under besættelsen, da der blev sagt, at vi alle var i samme båd, var frygten for, at normale arbejdskampe ikke kunne iværksættes medvirkende til oprettelse af Arbejds- og

Forligsnævnet, der havde adkomst til at fastlægge vilkårene for overenskomstfornyelserne. Resultatet blev for de lønmodtagere, der blev på deres arbejdspladser og arbejdede under de kollektive overenskomster, at der skete en reduktion af reallønnen på 25 %, mens de, der i de senere år var »free lance«, tjente langt ud over, hvad der ville være den normale løn.

Fagbevægelsen er grundlæggende modstander af tvungen voldgift, men den holdning, som fagbevægelsen til enhver tid vil indtage til spørgsmålet om statsindgreb, det være sig ophøjelse af mæglingsforslag til lov, Kanslergade-forlig eller helhedsløsninger — disse to sidste er eklatante eksempler på, hvorledes man søger at finde frem til en mere generel løsning af de problemer, som en særlig vanskelig situation stiller samfundet over for — må bl. a. bestemmes af forholdet til den siddende regering. Hverken Kanslergade-forlig eller helhedsløsning giver nogen regel om, hvorledes overenskomstsituationer løses, men er eksempler på, hvordan man i vanskelige situationer ved samarbejde mellem Socialdemokratiet og fagbevægelse, ved samling om arbejderbevægelsen kan sørge for at bevare en fremskridtslinie til fordel for hele samfundet.

Helhedsvurdering

Den sidste overenskomstsituation er et eksempel på, at historien ofte gentager sig. Danmark stod over for en meget vanskelig økonomisk situation. Det synes ikke, som om arbejdsgiverne har fundet ud af, at det ikke betaler sig at spille på det upopulære lockoutvåben. De førte en politik, der pegede mod samme mål som tidligere: En forringelse af overenskomsterne. Da det konstateredes, at der ingen løsning kunne komme på arbejdsmarkedet ad forhandlingens vej, støttede LO regeringen i at bygge en helhedsløsning, idet samordning på basis af hovedorganisationernes forhandlinger ikke kunne skabes. Man sikrede derved beskæftigelsen, lønmæssig bedring for de lavest lønnede, fremskridt for ligelønslinien og vigtige sociale forbedringer. Et lovkompleks medførte regulering af indkomster, begrænsning af huslejespekulationer, avancer og udbytter (og en række sociale forbedringer). Atter lykkedes det i nært samarbejde

mellem fagbevægelsen og Socialdemokratiet i overensstemmelse med den linie, som arbejderlederen og statsmanden Stauning knæsatte i førkrigsperioden, at løse en krisesituation til gavn for hele den danske befolkning.

Vi er fra fagbevægelsens side tilhængere af en økonomisk samordning, men når man fra anden side har talt om en sådan samordning, så er det altid lønmodtagernes lønninger, man har tænkt på. Det økonomiske råd, der nu er nedsat, må have til opgave at undersøge alle samfundsgruppers indkomstvilkår, og fra fagbevægelsens side kan vi kun hilse med glæde, om man vil føre en virkelige indkomspolitik, der også omfatter andre end lønmodtagerne. Iøvrigt kan man føre indkomspolitik uden at skabe helhedsløsninger, og der er stadig mulighed for, at organisationerne selv kan finde frem til et økonomisk grundlag, som overenskomstparterne frit kan forhandle på, og som kan være præjudicerende for andre grupper i samfundet.

Der er mange kræfter, som prøver at lægge organisationerne for had. At de reaktionære kredse i vort land ser med uvilje på samhørigheden mellem fagbevægelsen og Socialdemokratiet, det ved vi, og vi ser da også alle midler bragt i anvendelse for at splitte, for at løsrive grupper af lønmodtagere fra samhørigheden, og her fører de outrerede fra lønmodtagerside en politik, hvis formål fuldkommen ligner det, som de reaktionære arbejder for, nemlig at lægge organisationerne for had, at nedbryde værnet om de kollektive overenskomster. Det er interessant at konstatere, at sådanne forsøg igennem alle tider er gjort, men kun med held, når en splittelse opstår inden for lønmodtagergruppen.

Siden Staunings tid har fag- og arbejderbevægelsen vokset sig stadig stærkere. Dens indflydelse på hele samfundsudviklingen er stadig stigende. Men fra den direkte linie fra Kanslergade-forlig til helhedsløsning, som også gav landmændene store fordele, tegner konturerne sig for dannelsen af en moderne arbejdsmarkedspolitik. Beskæftigelsen fremmes i de mest produktive erhverv, hvorved der vil finde en bedre anvendelse sted af den menneskelige arbejdskraft med højere lønninger og større sociale goder. Erhvervsuddannelsen forbedres, og mulighederne for at stadig flere befolkningsgrupper, hvis de ønsker det, kan få plads i erhvervslivet, bliver øget, samtidig med, at fagbevægelsen fortsætter sin utrættelige kamp for en bedre fordeling af indkomsterne i samfundet og kraftigere øgning af indkomsterne i hele samfundet og opnåelse ikke alene af det politiske, men også det sociale, økonomiske og industrielle demokrati.

STATSINDGREB I ARBEJDSKONFLIKTER

Af VILLY NIELSEN

Danmark har rekord i arbejdsfred! Heri har Th. Stauning *sin* store andel, idet han som regeringschef i 1933 indledte en form for bilæggelse af arbejdskonflikter, der siden er anvendt adskillige gange, og som — uanset hvad man ellers vil mene om fremgangsmåden — ganske givet har forskånet det danske samfund for mange og lange arbejdsstandsninger: lockouter og strejker.

Det var ikke en idé, han fik fra fagbevægelsen, for den er (ligesom arbejdsgiverne) ikke tilhænger af statsindgreb i arbejdskonflikter og har altid konsekvent været imod tvungen voldgift. Det kan derfor måske godt forekomme mærkværdigt, at Th. Stauning, der selv var udgået fra fagbevægelsens rækker, så ofte — og først af alle — foreslog og fik gennemført love til afskaffelse af truende eller løbende arbejdskonflikter.

Helt så mærkværdigt, som det rent umiddelbart kunne se ud, er det dog ikke, for Danmark har også en anden rekord, nemlig som det land, der har *den største udenrigshandel* (eksport og import) pr. indbygger. De statsindgreb over for konflikter på arbejdsmarkedet, som er forekommet, skyldes nok ikke mindst denne kendsgerning.

Produktionens kontinuitet er en vigtig forudsætning for at bevare vor afsætning på det udenlandske marked. Brydes den, kan det meget let skade vore eksportmuligheder. Selv en begrænset konflikt kan betyde svigtende afsætning, faldende ordretilgang og dermed mindsket indtjening af udenlandsk valuta. Følgen heraf bliver, at vi tvinges til at importere færre varer fra udlandet, hvorved vor levestandard let forringes.

I de situationer, hvor statsindgreb i arbejdskonflikter har været anvendt, har der således ubestrideligt været en — ud fra en samfundsmæssig betragtning — saglig begrundelse derfor. For Th. Stauning selv har der utvivlsomt også været det motiv for statsindgrebene, at de almindeligvis var til fordel og i hvert fald ikke til skade for arbejderne.

Fire millioner arbejdsdage gik tabt

Danmarks første socialdemokratiske regering (1924—26), hvis chef Th. Stauning var, havde endnu ikke virket et år, før den blev stillet over for en overmåde vanskelig konfliktsituation — den mest omfattende til dato, med over fire millioner tabte arbejdsdage. Konflikten, der kom til at omfatte omkring 100.000 arbejdere og varede i næsten tre måneder, blev ganske vist ikke bilagt ved statsindgreb; men det var lige ved, og der er næppe tvivl om, at konflikten forløb hos Th. Stauning modnede visse tanker, som fik betydning senere, da indgreb blev uundgåelige, selv om situationen i 1925 ikke var helt analog med de efterfølgende.

Det alvorlige i 1925-situationen var, at det trods enighed om overenskomstvilkårene inden for adskillige fagområder ikke var muligt at få arbejdet i gang, men at stadig flere og flere tusinder blev inddraget i konflikten, navnlig fordi arbejdsmændene ikke kunne enes med arbejdsgiverne om nye overenskomster, og desuden fordi Dansk Arbejdsgiverforening som sædvanligt ikke ville gå med til en delvis arbejdsfred, men fulgte den kendte sammenkoblingstaktik: enten arbejdsfred over hele linjen eller fortsat konflikt.

Overordentlig alvorligt og skadeligt for landets økonomi blev det, da arbejdsmændene — forøvrigt imod den øvrige fagbevægelses ønske og uden dens støtte — iværksatte en transportstrejke, som truede med helt at lamme eksporten af landbrugsvarer. På baggrund heraf og i erkendelse af dels arbejdsgivernes stædighed og dels ønsket hos en stor del af fagbevægelsen om snarlig arbejdsfred måtte Th. Stauning gøre sig klart, hvad han som statsminister kunne og burde gøre, hvis der ikke snart kom en afslutning på den langvarige konflikt.

Th. Staunings »frygtelige tanke«

Resultatet blev — og det har Socialdemokratiet unægtelig måttet høre meget for i tiden siden — et »udkast til foreløbig lov om afslutning af iværksatte arbejdsstandsninger«, d. v. s. et udkast til lov om *tvungen voldgift*, som skulle bringe alle løbende konflikter til ophør straks, hvis ikke forligsinstitutionens sidste mæglingforslag, fremsat efter ca. tolv ugers storkonflikt, blev vedtaget.

Mæglingsforslaget blev vedtaget, så Th. Stauning fik ikke brug for sit »udkast til foreløbig lov«. Men det sivede snart ud, at han havde udformet det og havde haft til hensigt i givet fald at fremsætte det. Fagbevægelsen knurrede af frygt for de videre konsekvenser af et sådant indgreb i den frie forhandlings- og aktionsret, men utilfredsheden afsvækkedes noget af, at Th. Stauning tre uger forud havde fået tilslutning fra såvel Dansk Arbejdsgiverforenings formand, H. Langkjær, som Dansk Arbejdsmands-Forbunds formand, M. C. Lyngsie, til en afgørelse af de tilbageværende faglige uoverensstemmelser ved en nævns- eller opmandskendelse — en løsning, der reelt var identisk med udkastet til foreløbig lov om tvungen voldgift.

I Folketinget, hvor lovudkastet blev draget frem og drøftet, fremhævede Th. Stauning meget stærkt hensynet til eksporten af landbrugsvarer og dens betydning for landets økonomi som motivering for, at han — som han selv sagde — »fik den frygtelige tanke ved lov at løse sagen«. Men han løb ikke fra ansvaret for, hvad han havde haft i sinde at foretage sig:

»— Jeg har ingen anger, må jeg sige, i anledning af ministeriets alvorlige tanke . . . Vi har ment at burde handle således, som ansvarstølelsen bød os gøre det, og jeg nægter ikke, at hvis der nogensinde i fremtiden skulle opstå situationer af lignende art, ville denne tanke da være vejledende for mig.«

For at undgå enhver misforståelse erklærede Th. Stauning sig som »modstander af voldgiftsprincippet som fast, almen afgørelsesmåde i faglige stridigheder«, idet han samtidig — som tidligere — vedkendte sig, at »der kan opstå situationer, hvor samfundets interesser bringes i fare, og hvor samfundet derfor må værnes af dem, der har ansvaret for samfundets anliggender«.

En ofte fremhævet egenskab hos Th. Stauning var, at han kunne tie, selv over for sine nærmeste. Denne egenskab kom også til udtryk under begivenhederne i 1925. LO's forretningsudvalg var således uvidende om, at regeringen påtænkte at gennemføre en foreløbig lov om tvungen voldgift. Udvalget havde derfor heller ikke givet sin tilslutning dertil og fralagde sig iøvrigt ethvert ansvar for lovudkastets tilblivelse, meddeltes det i LO's årsberetning i anledning af, at der fra mange sider var blevet spurgt!

Heller ikke den socialdemokratiske folketingsmand J. P. Sundbo vidste

noget derom, da han holdt grundlovstale i Esbjerg dagen før, lovforslaget i givet fald skulle have været fremsat. Formentlig var andre socialdemokratiske rigsdagsmænd lige så uvidende. Derimod var regeringens medlemmer blevet underrettet. I hvert fald vidste socialminister F. J. Borgbjerg besked, eftersom det var ham, der røbede lovudkastets ordlyd til en journalist, så sagen kom offentlig frem.

Det blev alvor med statsindgreb i 1933

Th. Staunings udtalelse i Folketinget i 1925 om, at »hvis der nogensinde i fremtiden skulle opstå situationer af lignende art«, ville tanken om statsindgreb ikke være ham fremmed, fik aktualitet kun otte år senere — i 1933. Længere varede det ikke, før der opstod en situation »af lignende art« eller i det mindste truende nok til, at Th. Stauning ikke veg tilbage for endnu en gang at fostre den »frygtelige tanke« ved lov at forbyde en arbejdskonflikt.

Denne gang blev det alvor med statsindgrebet. På et tidspunkt, da omkring 200.000 gik arbejdsløse, og fagforbundenes forhandlingsposition derfor absolut ikke var særlig god, krævede arbejdsgiverne 20 pct. løn-nedsættelse, mens fagforbundene ønskede uændret forlængelse af overenskomsterne. Forligsmanden måtte under disse omstændigheder erklære sig ude af stand til at fremsætte et mæglingsforslag.

Dette foranledigede, at regeringen straks fremsatte forslag til »lov om forlængelse af overenskomster mellem arbejdsgivere og arbejdere og om forbud mod arbejdsstandsninger«, i daglig tale kaldt »lockoutloven«, fordi dens sigte hovedsagelig var at afværge de af arbejdsgiverne varslede lockouter. Loven indgik som led i et omfattende politisk forlig om en række kriseforanstaltninger, »Kanslergadeforliget« — i visse henseender at ligne ved den »helhedsløsning«, der gennemførtes i 1963. Lockoutloven indebar en *uændret forlængelse for et år* af samtlige overenskomster og imødekom således i et og alt fagforbundenes ønsker.

Det var rigtigt af regeringen, sagde LO

Lockoutloven var i realiteten *betydeligt mere vidtgående* end Th. Staunings udkast til lov om tvungen voldgift af 1925. På baggrund heraf

kunne man have ventet en kraftig reaktion fra fagbevægelsen, der var — og stadig er — en svoren modstander af tvungen voldgift. Principielle betænkeligheder med hensyn til tvungen voldgift og statsindgreb i overenskomstforholdene kom da også til udtryk, men betænkelighederne var dog ikke større end, at LO's formand, Vilh. Nygaard, på LO's generalforsamling i 1934, da begivenhederne var kommet lidt på afstand, kunne udtale anerkendelse af det skete indgreb ved at sige, at »det var rigtigt af den socialdemokratiske regering at sætte ind og forhindre arbejdsgiverne i at udnytte en situation, hvor en kolossal arbejdsløshed svækkede de faglige organisationers aktionsevne«.

Blandt talerne på LO-generalforsamlingen i 1934 var også Th. Stauning. Efter at have omtalt *den ændrede forligsmandslov*, hvis formål var at hindre et beskedent mindretal i at tiltvinge sig fordele, som i givet fald måtte betales dyrt af den store masse ved ufrivillig inddragelse i en konflikt, sagde Th. Stauning følgende, der nu, mere end tredive år efter, vist må erkendes at være lige så aktuelt, som da det blev sagt:

»Fagforeningerne må som alt andet indstilles til at virke i overensstemmelse med arbejdernes interesser under alle forhold. Når samfundsfunktionerne socialiseres — som tilfældet er — må også fagforeningerne socialiseres. Deres opgave har altid været social, *samfundsmæssig*, og den opgave træder stærkere frem nu end før.

Man skal ikke følge Ruslands eksempel og fraskrive sig enhver ret til strejke, men man må søge at indføre former for organisationernes virksomhed, hvorved indflydelse øves uden brud på de betydelige interesser, som arbejderne også har i den økonomiske tilrettelægning af handel og produktion.

Det er ikke af hensyn til andre, at en sådan omstilling af organisationsarbejdet må foregå, men af hensyn til arbejderne selv. De lange oprivende kampe betaler sig sjældent, og de er i hvert fald ganske uforsvarlige som årligt tilbagevendende program.

Det må være fagforeningernes sag at øve indflydelse på det politiske liv. Det skal ikke være arbejdsgivere og grossererere, som alene bestemmer udviklingens gang, og det bliver det heller ikke, når arbejderklassen opdrages til at fastholde den politiske indflydelse, som vi har opnået. Fagforeningerne har deres opgave på det økonomiske område; men i vor tid og i den fremtid, vi kan se ud til, vil de økonomiske opgaver være knyttet

Ved sammenkomsten efter mødet i Lund den 8. marts 1937. Siddende f. v.: Statsminister Per Albin Hansson, professor Lauritz Weibull og statsminister Th. Stauning. Stående f. v.: Redaktør Hans Nielsen, cand. theol. Kristen Gierow og dr. phil. Johannes Lehmann.

Under de afsluttende forhandlinger om forslaget til den nye forfatning i marts 1939.

*De nye ministre,
minister for offent-
lige arbejder Axel
Sørensen og justits-
minister Unmack
Larsen præsenteres
for kongen
september 1939.*

Hans Hedtoft gratuleres efter valget til formand for Socialdemokratiet i 1939.

til politisk virksomhed, og derfor må denne virksomhed plejes med samme interesse som anden virksomhed.»

Forud for LO-generalforsamlingen i 1934, og før ovenstående udtalelse af Th. Stauning blev fremsat, var der forløbet endnu en overenskomst-situation — denne gang med gensidig vedtagelse af forligsmandens mæg-lingsforslag om stort set uændret forlængelse af overenskomsterne, dog med den enkelte undtagelse, at slagteriernes overenskomstforhold, der ikke var omfattet af mæglingensforslaget, ikke havde kunnet bringes i or-den ved forhandlingerne. Der måtte et statsindgreb til i form af tvungen voldgift for at få afblæst den iværksatte strejke, som omfattede henved 5.000 arbejdere og kom til at vare i en halv snes dage. I dette tilfælde etablerede rigsdagen sig dog ikke som voldgiftsinstant, men overlod af-gørelsen til tre voldgiftsdommere.

Statsindgreb efter 5 ugers konflikt

Efter afviklingen af overenskomstforhandlingerne i 1935 uden konflikt, og efter at der siden 1925 ikke var forekommet storkonflikter, meldte vanskelighederne sig i 1936, da det atter blev nødvendigt med et stats-indgreb. Det kom dog ikke lige straks, men først *efter ca. fem ugers lockout*. Muligvis havde arbejdsgiverne regnet med, at regeringen ville gribe ind straks. Ellers havde de nok ikke varslet så omfattende lockouter (ca. 100.000 arbejdere) og nok heller ikke forkastet forligsmandens mæg-lingsforslag.

Fagforbundene ønskede ikke, at regeringen og lovgivningsmagten skulle blande sig i striden, og af den grund modsatte LO's forretningsud-valg sig en udvidelse af konflikten gennem sympatistrejker, idet man ved en sådan udvidelse kunne risikere at fremtvinge det statsindgreb, som fagforbundenes ansvarlige ledelse søgte at undgå. Det viste sig da også unødvendigt at udvide konflikten. Under trykket af den almindelige uvilje mod lockouten og med henblik på de store vanskeligheder for er-hvervslivet, en langvarig konflikt ville medføre, greb forligsinstitutionen atter ind, genoptog mæglingensarbejdet og fremsatte et mæglingensforslag.

Ved afstemningen blev mæglingensforslaget *vedtaget af arbejderne, men*

forkastet af arbejdsgiverne — og så var man lige vidt! På dette tidspunkt, efter fem ugers lockout, var det, at den socialdemokratisk-radikale regering greb ind med et lovforslag, hvorefter betingelserne i mæglingsforslaget skulle være *gældende uanset arbejdsgivernes forkastelse*. I Folketinget var socialdemokrater og radikale nok til at vedtage forslaget, men det mødte modstand i Landstinget, hvor Venstre og de Konservative havde flertallet. Først efter besværlige forhandlinger enedes man da om en anden løsning: tvungen voldgift.

Voldgiftsrettens kendelse fulgte i alt væsentligt, hvad der var indeholdt i det af arbejdsgiverne forkastede mæglingsforslag, og fagbevægelsen havde således ingen særlig grund til at beklage sig over udfaldet; derimod nok til en vis grad over *måden* for konfliktens bilæggelse. Et flertal i LO's forretningsudvalg havde givet tilslutning til loven om tvungen voldgift, motiveret med hensynet til landets vanskelige økonomiske stilling og de bestående handelsaftaler med udlandet; men hele forretningsudvalget var »af den mening, at der dermed ikke er skabt præcedens for en voldgiftsretlig afgørelse af senere opstående konflikter«, og iøvrigt havde man »hellere set, at konflikten var blevet bilagt uden indgriben fra trediemand« eller i det mindste ved lovfæstelse af det mæglingsforslag, arbejderne havde vedtaget.

Mæglingsforslaget blev lov

Med den fem uger lange lockout i 1936, der betød tab af henved tre millioner arbejdsdage, var det statueret, at organisationernes aktionsfrihed ikke kunne forventes antastet ved omgående statsindgreb i ethvert forekommende tilfælde.

Måske var bevidstheden herom medvirkende til, at det i 1937 lykkedes arbejdere og arbejdsgivere at blive enige om fornyelse af overenskomsterne undtagen for ca. 75.000 arbejdere, som forligsmanden måtte fremsætte mæglingsforslag for. Når arbejdsfreden alligevel kom i fare, skyldtes det, at arbejdsgiverne forkastede mæglingsforslaget, så regeringen endnu engang følte sig foranlediget til at gribe ind.

Indgrebet fik denne gang form af en lov, hvori det bestemtes, at *mæglingsforslagets vilkår skulle være gældende uanset arbejdsgivernes for-*

kastelse — altså ligesom foreslået af regeringen i 1936, dog med den forskel, at socialdemokrater og radikale nu havde erobret flertallet også i Landstinget, så Venstre og de Konservative ikke kunne hindre lovens vedtagelse. Den truende konflikt blev således afblæst endnu inden, den kom til udbrud.

På LO's generalforsamling i 1937 henviste formanden, Chr. Jensen, til de drøftelser, statens gentagne indgreb i forholdet mellem arbejdere og arbejdsgivere havde været genstand for i fagforbundene. Han sagde bl. a., at det fra alle sider var anerkendt som »det mest hensigtsmæssige, at arbejdere og arbejdsgivere, såvidt det overhovedet er muligt, selv løser de stridsspørgsmål, som uundgåeligt vil opstå, hvor økonomiske interesser gør sig gældende«. Endvidere erindrede han om, hvad der var sagt herom i betænkningen fra arbejdskommissionen af 1925:

» . . . kun hvis en arbejdskamp antager et sådant omfang eller sådanne former, at den medfører fare for væsentlige samfundsinteresser, bør samfundet gribe ind for at tilvejebringe den fra samfundets side ønskede arbejdsfred.«

LO-formanden fremdrog desuden et moment, som nok også i dag må siges at have betydelig aktualitet, nemlig dette: at statsindgreb må »iværksættes således, at der ikke opstår fare for, at organisationernes evne til på egen hånd at løse deres opgaver derved forringes«. Denne fare, mente man i LO, vil være til stede, dersom overenskomstforhandlingerne hvert år munder ud i, at staten træffer den endelige afgørelse. Den mindre risiko for arbejdsstandsning, som trediemandsindgreb kan medføre, kan fremkalde beklagelig ansvarsløshed under afstemningen, sagde LO-formanden. Det må være sådan, at når en arbejdsgiver skal tage stilling til et mæglingsforslag, at han da er klar over den risiko, han løber ved at stemme nej. Arbejderen må stilles over for det samme ansvar . . .

Endnu seks statsindgreb

Endnu seks statsindgreb i overenskomstforhold faldt det i Th. Stau-nings lod at skulle lægge navn til. I 1938 forkastede arbejdsgiverne et mæglingsforslag for slagterierne, mens arbejderne vedtog det. Mæglingsforslaget blev lovfæstet af rigsdagen. I 1939 forkastede de grafiske fags

arbejdere (typografer, litografer og kemigrafer) i København et mæglingsforslag, som arbejdsgiverne vedtog. Også dette mæglingsforslag blev lovfæstet af rigsdagen, som samme år lovfæstede et mæglingsforslag, der var blevet forkastet af mejeriernes arbejdsgivere, men vedtaget af arbejderne. I alle tre tilfælde var der således tale om afværgelse af forholdsvis begrænsede konflikter og om mæglingsforslags stadfæstelse ved lov, ikke tvungen voldgift.

Få dage før Danmarks besættelse den 9. april 1940 havde forligsmanden fremsat mæglingsforslag for land- og skovbrugsområdet og slagterierne. Forslaget blev forkastet af arbejdsgiverne, men vedtaget af arbejderne. Af hensyn til, at vi nu helt var afskåret fra vor hovedaftager af landbrugsvarer, England, og at vor situation iøvrigt så totalt var ændret og forværret i forhold til tidligere, enedes arbejdere og arbejdsgivere i det konfliktruede område om at forlænge overenskomsterne uændret foreløbig for to måneder. Inden udløbet af de to måneder vedtog rigsdagen at nedsætte en voldgiftsret til afgørelse af de fremtidige overenskomstvilkår. Ved tvungen voldgift blev det derefter bestemt, at overenskomsterne skulle løbe videre stort set uden ændringer.

Det efterfølgende statsindgreb var af en ganske særlig karakter og helt uden forbindelse med løbende overenskomstforhandlinger. Det var et indgreb i de af organisationerne frivilligt og lovligt indgåede overenskomster — udelukkende dikteret af den omstændighed, at Danmark havde fået en »samlingsregering«, hvor flertallet krævede — og udnyttede situationen til — at få afskaffet den automatiske lønregulering efter pristal, som arbejdere og arbejdsgivere var enedes om i efteråret 1939, og som i realiteten var en forudsætning for LO's tilsagn om at ville gå med til uændret forlængelse af overenskomsterne indtil 1941. Fagbevægelsen var derfor forståeligt nok meget utilfreds med den »lønstoplov«, som især Venstre havde fremtvinget, og følgen blev da også, at der nogle måneder senere kom en tillægslov om et ekstra dyrtidstillæg. Iøvrigt udløb »lønstoploven« i foråret 1941.

»Der kan opstå situationer . . .«

Det sidste statsindgreb i overenskomstforholdene i Th. Staunings levetid gennemførtes i efteråret 1940 i form af *loven om arbejdsforhold*, hvorefter interessestridigheder indtil videre skulle løses ved behandling og

afgørelse i et fællesudvalg eller i arbejds- og forligsnævnet, der virkede som voldgiftsinstans, hvorved man i realiteten legaliserede tvungen voldgift i interessestridigheder. Loven var en følge af Danmarks besættelse og bekræftede klart, hvad Th. Stauning sagde i 1925, at *»der kan opstå situationer, hvor samfundets interesser bringes i fare, og hvor samfundet derfor må værnes af dem, der har ansvaret for samfundets anliggender«*.

Th. Stauning kunne selvfølgelig ikke i 1925 ane eller forudse, at hans ord engang i fremtiden i den grad ville blive bekræftet af udviklingen, og man kan vanskeligt forestille sig, at bekræftelsen glædede ham. Besættelsestiden animerede i det hele taget ikke til glædesudbrud. Han havde måske ellers nok haft en smule grund til at glædes i forbindelse med loven om arbejdsforhold, idet denne lov ikke blot blev støttet, men endog blev til på initiativ af de to faglige hovedorganisationer, Landsorganisationen og Dansk Arbejdsgiverforening.

For de to hovedorganisationer var deres støtte og initiativ med hensyn til loven om arbejdsforhold et afgørende brud med et princip, som blev knæsat allerede i 17. augustudvalget af 1908: at organisationerne ikke ville give afkald på at anvende arbejdsstandsning som tvangsmiddel i *interessestridigheder*. Havde LO og arbejdsgiverne betænkeligheder ved dette af besættelsestidens vilkår fremtvungne principbrud —? I så fald ville de kunne søge trøst herfor i, hvad Th. Stauning *også* sagde i 1925, da han fik den *»frygtelige tanke«* om tvungen voldgift og blev angrebet for principbrud:

»— Ja, om det nu også var så, at der virkelig gik et princip i løbet, må jeg sige, at når en ulykke truer med at ramme vort samfund, så lader jeg princippet ryge frem for at tage ulykken . . .«

Efter Th. Staunings død

Dette citat kunne udmærket stå som et *»testamente«* og som Th. Staunings egen begrundelse for, at han blev banebryder med hensyn til bilæggelse af arbejdskonflikter under de former, der er skildret i det forudgående, og vel også som forklaringen på, at indgrebene ikke sluttede med Th. Staunings død i 1942 eller ved krigsafslutningen i 1945, men fortsatte — foreløbig til 1963, da forligsinstitutionen erklærede sig ude af stand til

at fremsætte mæglingforslag, og en truende storkonflikt derefter blev afværget ved *overenskomstloven*, der var et led i den såkaldte »helheds-løsning«.

De mellemliggende statsindgreb i overenskomstforholdene skal kun kort nævnes: i 1946 (under en borgerlig regering) lovfæstedes et af arbejdsgiverne forkastet mæglingforslag for hele Dansk Arbejdsgiverforenings område efter en måneds begrænset strejke, samme år lovfæstedes et af slagteriarbejderne forkastet mæglingforslag efter tre ugers strejke, i 1950 lovfæstedes et af landbrugets arbejdsgivere enstemmigt forkastet mæglingforslag, dog med væsentlige ændringer, i 1954 lovfæstedes et af slagteriarbejderne forkastet mæglingforslag, i 1955 blev arbejdstiden i landbruget forkortet efter afgørelse ved tvungen voldgift etableret ifølge lov, i 1956 lovfæstedes et af arbejderne forkastet mæglingforslag for hele Dansk Arbejdsgiverforenings område, og i 1961 lovfæstedes et af arbejdsgiverne inden for transportområdet forkastet mæglingforslag efter en måneds konflikt.

Kun en eneste gang er det sket, at et mæglingforslag omfattende *hele* Dansk Arbejdsgiverforenings område er blevet stadfæstet ved lov efter at være forkastet af *arbejderne*. Det var i 1956, da arbejderne nedstemte mæglingforslaget med et beskedent flertal, 53,2 pct. mod 46,8 pct. Forkastelsen skyldtes formentlig bl. a. uindfrie forventninger om forkortelse af arbejdstiden og uklar formulering af reglerne for et nyt og vigtigt socialt gode, sygelønsordningen. Lovfæstelsen skete efter ca. fire ugers strejke, hvori tilsidst omkring 65.000 arbejdere var inddraget.

Hvis man ser bort fra besættelsestiden (1940—45) og de tilfælde, hvor statsindgreb er sket over for begrænsede områder (slagterier, landbrug, mejerier, transportområdet og den grafiske industri), og alene holder sig til de *større* overenskomstsituationer, vil man konstatere, at der *to gange* er sket indgreb, fordi forligsinstitutionen ikke har kunnet fremsætte mæglingforslag: i 1933, da overenskomsterne ved lov forlængedes uden ændringer, og i 1963, da forlængelsen ved lov indebar betydelige fordele for arbejderne. *Tre gange* er det sket, at et forkastet mæglingforslag er blevet stadfæstet ved lov — de to gange (i 1937 og 1946) efter at være forkastet af arbejdsgiverne og én gang (i 1956) efter at være forkastet af arbejderne. Kun *én gang* er det forekommet, at indgreb er sket i form af tvungen voldgift (i 1936), og også da blev det af arbejdsgiverne forkastede mæglingforslag i alt væsentligt bekræftet.

Konflikten er stadig en trussel

Der er i de mere omfattende overenskomstsituationer i løbet af de omhandlede 25 år (besættelsestiden fra regnet) kun forekommet disse seks statsindgreb, hvoraf to først fandt sted efter 4—5 ugers konflikt, og der er i det samme tidsrum gået ca. 6.500.000 arbejdsdage tabt ved arbejdskonflikter i Danmark. Man bør derfor nok være varsom med at hævde, at organisationernes frie forhandlingsret og aktionsfrihed er en illusion, eller at organisationerne altid forhandler i bevidstheden om, at samfundsmagten vil gribe ind og træffe afgørelsen, hvis de ikke selv kan enes om overenskomstvilkårene.

Konflikten er stadigvæk en mulighed og en trussel, som organisationernes forhandlere må tage med i deres betragtninger, når nye overenskomstvilkår skal aftales, og som man heller ikke kommer uden om at tage hensyn til ved afstemningerne om overenskomstforslag. »Kun hvis en arbejdskamp antager et sådant omfang eller sådanne former, at den medfører fare for væsentlige samfundsinteresser« — som arbejdskommisjonen af 1925 formulerede det — kan det med nogenlunde sikkerhed ventes, at lovgivningsmagten vil gribe ind.

STAUNING OG GRØNLANDSSAGEN

AF LAUGE KOCH

Hvornår begyndte Haag-sagen?

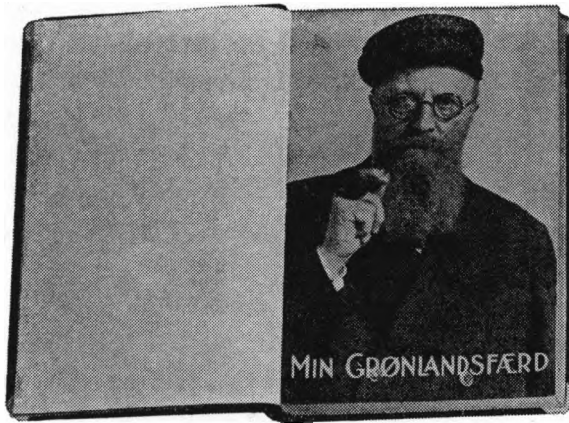
Den begyndte dagen efter, at Stauning i efteråret 1930 var kommet hjem fra Vestgrønland, og Daugaard-Jensen og jeg blev kaldt op til ham. Han rettede sine kloge øjne mod mig og sagde med sin dybe stemme: Hvad skal vi gøre i Østgrønland? I det øjeblik blev Grønlandsspørgsmålet, hvor vi indtil da, som så ofte før i dansk politik, havde indtaget en vigende holdning, overtaget af statsministeren, der fra den dag samlede alle trådene i dette indviklede politiske problem i sine stærke hænder.

Er det ikke Søren Kierkegaard, der har sagt: Det er ikke sådan at forstå, at hvor der er en stor fare, viser der sig en modig mand, men det er således, at hvor der er en modig mand, opstår der snart en stor fare.

Hvad var der gået forud, og hvori lå faren?

Ejendomsretten til landene omkring Nordpolen fik fornyet interesse efter første verdenskrig. Grønland var igennem et par århundreder blevet betragtet som dansk, ligeledes blev Sibirien af Lenin i 1917 fastslået som en del af Sovjetunionen. De russiske interesser i Alaska blev overtaget af USA i 1884 for en ringe sum, spørgsmålet om øerne nord for Canada var mere uklart; Spitsbergen var op til århundredskiftet i almindelighed betragtet som værende svensk interessesfære, men ved Versailles-konferencen i 1918 fik Norge tilkendt suverænitet over dette område med omliggende øer, og administrativt fik det navnet Svalbard.

Da Danmark ved denne lejlighed skulle anerkende Norges højhedsret over Spitsbergen, lovede den norske udenrigsminister *Ihlen*, at der fra norsk side intet ville være i vejen for, at Danmark benyttede 200-års jubilæet i 1921 (Hans Egedes ankomst til Grønland) til at fastslå den fulde suverænitet over hele Grønland, og allerede i 1916—17 havde Danmark i forbindelse med salget af De vestindiske Øer sikret sig Amerikas støtte til anerkendelsen af denne.

Aret efter at Stauning i 1929 var blevet minister for Grønland, foretog han en rejse derop for at lære det land, han nu var blevet minister for, at kende. Efter hjemkomsten skrev Stauning bogen »Min Grønlandsfærd«.

Efter at Danmark i 1921 havde fastslået sin suverænitæt over hele Grønland overfor verden, kom det som en enorm overraskelse, at nordmændene gjorde vanskeligheder for Østgrønlands vedkommende. Efter forskellige forhandlinger opnåedes traktaten om Østgrønland i 1924, hvori man gav norske statsborgere samme rettigheder som danske.

På dette tidspunkt vidste man ikke særlig meget om Østgrønland i Danmark, skønt størstedelen var opdaget og kortlagt på en række danske ekspeditioner. I begyndelsen af 20-erne vidste vi heller ikke meget om visse stemninger i Norge, der snart skulle vise sig at være farlige.

Disse aktivister havde drømme om at overtage Novaja Semlja fra Rusland, om at overtage Axel Heiberg's land nord for Canada, der var opdaget og kortlagt af Sverdrup omkring århundredskiftet. Det lykkedes dem at okkupere Jan Mayen og en betydningsløs ø i Sydpolarhavet, og de havde store drømme om Grønland.

Der havde allerede i begyndelsen af dette århundrede været visse planer om overflytning af den stærkt voksende befolkning i Vestgrønland til Østgrønland. I traktaten af 1924 havde Danmark sikret sig ret til overflytning af eskimoerne til Scoresbysunddistriktet, og dette fandt sted i 1925, hvor man overflyttede 100 eskimoer fra Angmagssalik dertil.

Man kan måske sige, at det fattige Norge levede i skyggen af de tre store polarforskere: Nansen, Sverdrup og Ammundsen. Det blev mere og mere klart, at der var en lille kreds af nordmænd, der drømte om at skabe et arktisk imperium for Norge.

Både udenrigsminister dr. Munch og hans norske kollega Mowinckel så

med skepsis og sorg på begyndelsen til striden om Østgrønland. Det hele var dem imod, og det gjaldt for dem om ikke at sætte det gode forhold over styr for noget så ligegyldigt som Østgrønlandsspørgsmålet. Man må ikke tro, at dr. Munch ikke ønskede at bevare Østgrønland for Danmark, men her så han ikke klart, og først da hele spørgsmålet gled fra udenrigsministeren over til Stauning, skete der en vending i sagen.

Begyndelsen af 30-erne var på mange måder en trist tid i Danmark på grund af den store arbejdsløshed, men da Stauning overtog Østgrønlandssagen, stod alle de forskellige politiske partier bag ham i fuld enighed.

Staunings meget store indsats, måske den største, var de taler, han holdt om Grønlandssagen. Vi følte alle stolthed og tillid, det er vel den eneste gang i dette århundrede, at en politisk sag i den grad har formået at samle hele det danske folk, og dette skyldtes Stauning.

Jeg havde haft geologiske ekspeditioner til Østgrønland i 1926—27 og 1929—30 og kunne se, hvordan nordmændene systematisk efterhånden udbyggede deres virksomhed deroppe.

I efteråret 1930 havde jeg udarbejdet en plan til en meget stor og dybtgående undersøgelse af Østgrønland mellem Scoresbysund og Danmarks-havn. Planerne til denne ekspedition var udarbejdet i snævert samarbejde mellem Daugaard-Jensen og professor Ostenfeldt, der som medlem af Carlsbergfondets direktion stillede 300.000 kr. til rådighed og senere støttede med yderligere store pengebeløb; efter hans død trådte departementschef Graae ind i direktionen i hans sted.

Selve planen blev offentliggjort af Stauning i december 1930 og vakte megen røre i Norge.

Man blev klar over i Haag, at tyngdepunktet for den norske fangstvirksomhed ikke lå i selve Østgrønland, men var de store sæljangter i det tidligere forår ved iskanten langt ude fra land. Fra 1919—24 og fra 1929—54 havde Danmark fangstselskaber deroppe, de var dyre og blev kun opretholdt af nationale grunde. Fra 1926—56 havde Norge ligeledes fangstselskaber deroppe, også disse havde en national baggrund og var meget dyre, det drejede sig gerne om en lille gruppe mænd, der byggede fangsthytter ved kysten, ofte på steder, der var ganske uanvendelige om vinteren, og det økonomiske resultat var altid yderst ringe. Vi må også se på drømmen om at kolonisere Østgrønland med eskimoer; bl. a. havde mine ekspeditioner i 1931—34 den opgave at undersøge betingelserne for en sådan eskimobebyggelse, men zoologer og hydrografer kunne påvise, at

fjordene deroppe var så dybe, at sødyrene optrådte så sparsomt, at der slet ikke var nogen betingelse for en voksende eskimobefolkning i disse egne. Et stort agitationsnummer var også moskusokserne, men flyvekortlægningen i 1932—33 viste klart, at fangstmændenes ofte hensynsløse nedskydning af disse dyr i virkeligheden var ganske uden betydning, da man slet ikke kunne nå ind i de store, svært tilgængelige landområder, hvor der stadig er en stor bestand af moskusokser.

I begyndelsen af året 1931 var der megen røre om Østgrønland, ikke mindst i den norske presse. Da Bondepartiet den 12. maj 1931 under statsminister Kolstad overtog regeringen, blev man hurtigt klar over, at de norske aktivister under anførsel af advokat Smedahl, docent Hoel og dr. Wehrenskiöld lagde et personligt pres på den nye regering, og resultatet af dette var, at et overvintringshold på 6 mand ved Myggbukta radiostation under ledelse af Halvard Devold okkuperede den centrale del af Østgrønland, fra Carlsberg Fjorden op til Besselsfjord, for Norge i H. M. Kong Håkons navn efter ordre fra aktivisterne.

Stortinget var hjemsendt, og efter en voldsom agitation stillede regeringen Kolstad sig officielt bag denne okkupation den 10. juli. Docent Hoel fik derefter politimyndighed over okkupationsområdet, og jeg fik samtidig denne myndighed over hele Østgrønland fra Scoresbysund til Nordostrundingen.

På dette tidspunkt nærmede både den danske og den norske ekspedition sig Østgrønlands kyst; det var Norge, der først havde ventileret spørgsmålet om politimyndighed, og vi havde naturligvis også drøftet eventuel politimyndighed til mig. Min ekspedition, der bestod af to skibe, havde til formål at bygge to store videnskabelige overvintringsstationer med radiostationer, motorbåde og hundeslæder samt to mindre stationer til støtte for slæderejserne forår og efterår. Det var i forvejen bestemt, at politivirksomheden skulle udøves med stor forsigtighed, ingen dansk station skulle være aflåst. Fra dansk side skulle vi yde al mulig hjælp overfor nordmændene om vinteren, dette var et sted, hvor der skulle være absolut fred under striden, under overvintringen var livsforholdene i Østgrønland så hårde, at der kunne man ikke slås.

Kort efter okkupationen var blevet officiel, indklagede Danmark Østgrønlandssagen for den internationale domstol i Haag.

Hvorledes var situationen i Danmark på dette tidspunkt?

Alle tråde samledes hos Stauning, mange var interesseret i at hjælpe,

og denne hjælp blev naturligvis ikke afvist, men der dannedes hurtigt en inderkreds, der under Staunings ledelse traf alle dispositioner.

En del af denne inderkreds havde ansvaret for alle de dispositioner, der blev taget, det var bl. a.: Daugaard-Jensen, departementschef Graae efter professor Ostenfeldts død, og mig selv med direkte forhandlingsret til Stauning.

En anden var den juridiske komité, bestående af udenrigsministeriets embedsmænd under ledelse af dr. Cohn, Gustav Rasmussen (senere udenrigsminister) og C. A. C. Brun, der tilrettelagde selve proceduren i Haag med HRS. Steglich-Petersen og Gustav Rasmussen som de vigtigste advokater.

De ovennævnte mænd samledes ofte til møde hos Stauning, og her blev alle vigtige spørgsmål afgjort. Der var også en større rådgivende komité, men det snævre udvalg under forsæde af Stauning traf alle afgørende beslutninger, og jeg tror, at alle vi, der deltog i dette arbejde, tænker tilbage på det fuldkomne gnidningsløse samarbejde, der fandt sted under hele sagen, med stor glæde.

Stauning havde en forunderlig evne til samarbejde. Under møderne sagde han ikke meget, folk, der ikke kendte ham, troede undertiden, at han sad og hvilede sig, men hvis der var en, der ville mase sig frem på andres bekostning, behøvede han bare at se på vedkommende, og vi, der var med i det snævre samarbejde, blev meget hurtigt klar over, at det var sagen og kun sagen; alle private interesser måtte vige for denne.

Naturligvis kunne der opstå gnidninger, men Staunings mægtige autoritet kunne altid glatte ud, og vi indordnede os under en eneste ting, nemlig at sejre i Haag.

Denne stærke centralisation betød uendeligt meget i praksis. Et eksempel fra min virksomhed skal belyse denne autoritet:

I slutningen af 20-erne var der megen interesse for kortlægning pr. flyvemaskine, og minister Hauge havde sendt mig til London og Berlin for at undersøge, hvor langt man var fremme med denne nye teknik. I foråret 1932 fik jeg en tidlig morgen et vink om, at en norsk forretningsmand havde givet docent Hoel en flyvemaskine til brug til kortlægning af Østgrønland, et par dage i forvejen havde jeg fået brev fra London om, at nu mente man at have kameraer, der kunne bruges til kortlægning fra luften. Kl. 9 fik jeg foretræde hos Stauning, der gav grønt lys for forhandling med marinens flyvevæsen, og samme dag kunne man læse i

»Brødrene Devold modtages på deres selvvalgte legeplads med isnende kulde.«
Chr. Hoff i »Svikmøllen« 1931.

eftermiddagsbladene, at Danmark nu agtede at kortlægge fra luften, og at min ekspedition medførte 2 vandfly, udstyret med de nyeste engelske kameraer.

Af aviserne får man det indtryk, at vi i måneder og ikke, som det var tilfældet, i timer havde forberedt sagen. Sådant morede Stauning.

Dr. Munch var jo udenrigsminister, og det var hans embedsmænd, der arbejdede med den juridiske side af sagen. Undertiden følte vi, at han og Stauning ikke var helt enige, dog gik Stauning næsten altid af med sejren i sådanne tvivlstilfælde, og overfor offentligheden var det altid Stau- nings standpunkter og kun hans, der blev fremlagt i en række glimrende taler til det danske folk.

Hvordan var stemningen i Norge?

Den var yderst splittet. Arbejderpartiet var imod hele aktionen. Dette

er skildret i en lille publikation af Hans Amundsen »Norge under Grønlandsdiktaturet«.

De to ministerier under Kolstad og Hundseid var svage. Under den voldsomme agitation blev også partierne Højre og Venstre mere lunkne. Den 12. juli 1932 foretog ministeriet en ny okkupation i Sydøstgrønland. Hvor meget eller hvor lidt denne okkupation egentlig betød for sagen, skal der ikke tages stilling til her, den viste i hvert fald, at de norske aktivister havde meget store mål i sigte. Der var dog også fornuftige kredse i Norge, og der opstod en ny situation, da den norske diplomat Wedell-Jarlsberg med støtte af statsminister Hundseid i sommeren 1932 optog hemmelige forhandlinger med det danske udenrigsministerium for at opnå et forlig, men den 16. oktober 1932 blev han desavoueret af statsminister Hundseid, således at hele aktionen faldt til jorden.

Et medlem af inderkredsen i København sagde ved denne lejlighed, at norsk politik i høj grad mindede om det, som Bjørnson skildrer i skuespillet »Paul Lange og Tora Parsberg«.

Når man nu tænker tilbage, var det sikkert godt, at disse bestemmelser ikke blev til noget, også for Norges skyld. Aktivisterne var så langt fremme, at det sikkert var heldigt for alle parter, at sagen gik sin gang. Som tegn på enighed indenfor det snævre udvalg skal jeg nævne et andet lille træk:

Under et møde i London i The Royal Geographic Society, hvor også HRS. Steglich-Petersen var tilstede, ønskede direktøren for selskabet, Mr. Hinks, at tale med vor advokat i Haag. Det lykkedes ikke at få et møde i stand, men direktøren sagde så til mig: »Jeg har været sagkyndig for Sir John Symons (stor advokat og kendt politiker og medlem af flere ministerier i mellemkrigstiden). Hvis jeg kan hjælpe, gør jeg det meget gerne. Tror De, at De kan komme herover med det danske indlæg, så at vi kan gennemgå det, og jeg kan måske så komme med enkelte kritiske bemærkninger.«

Jeg forelagde sagen for Stauning, han rekvirerede det danske indlæg, og jeg rejste til London. I tre dage sled vi med det, og jeg hjembragte så en mængde af Mr. Hink's notater; til min overraskelse sammenkaldte Stauning til et møde på sit kontor, hvor jeg så holdt et foredrag om de indvendinger, Mr. Hinks havde foretaget, jeg var ikke helt dristig ved situationen, men Staunings autoritet gjorde, at udenrigsministeriets embedsmænd tog venligt imod forslaget.

Lad mig til slut nævne en anden lille personlig oplevelse.

Kort før dommen faldt, var vi i inderkredsen klar over, at det måtte blive en dansk sejr. Udenrigsministeriets embedsmænd, der var knyttede til sagen, henvendte sig til mig for at spørge, om Stauning kunne foranledige, at der blev flaget på Christiansborg på sejrsmiddagen. Denne sag var jo for så vidt selve Haag-sagen uvedkommende, men jeg fik arrangeret et mere privat møde med Stauning og dennes gode ven, maleren Saltoft. Vi mødtes med vor lommemedlem og en øl. Under frokosten forelagde jeg spørgsmålet for Stauning, som sagde, at i dette tilfælde måtte vi rette os efter dr. Munch, der var udenrigsminister, vi måtte ikke glemme, at der både her og i Norge var alvorlige mennesker, der med bekymring så venskabet mellem de to brodernationer blive belastet på grund af Haag-sagen, og at vi skyldte disse mennesker et vist hensyn. Selve sejrsmiddagen oprandt den 5. april 1933, og over hele Danmark gik flagene til tops undtagen på Christiansborg.

Sejren blev større, end vi havde troet. Det danske standpunkt blev anerkendt med 12 stemmer mod 2 (en norsk dommer og den norske gesandt i Holland, der begge var medlemmer af domstolen), og dermed var det definitivt fastslået, at hele Grønland tilhørte Danmark.

For Stauning var dette ikke alene en stor politisk sejr, der blev fuldt anerkendt af alle rigsdagens medlemmer, men også en meget stor tilfredsstillelse, det er meget sjældent, at en politiker kan gennemføre en sag som denne i fuld enighed med hele folket.

Også efter Haag-sagen og op til krigens begyndelse fulgte Stauning med stor interesse det videre arbejde i Østgrønland. Det har været fremme, at Stauning ikke ønskede, at vi gjorde store fund af værdifulde mineraler umiddelbart efter Haag-afgørelsen, og dette er rigtigt.

Lige før den tyske besættelse ringede Christmas Møller mig op meget tidligt om morgenen og foreslog, at jeg skulle forelægge følgende plan for Stauning:

Skibet »Gustav Holm« skulle under min ledelse gå gennem Hvidehavskanalen og derfra til Østgrønland, således at vi havde et skib der under krigens videre forløb. Først et par uger efter mødte jeg for sidste gang Stauning; vi diskuterede sagen, men ingen af os kunne overse konsekvenserne, og planen blev opgivet.

Stauning var nu en gammel og brudt mand, det var tragisk efter så

mange inspirerende møder at træffe ham under disse forhold. Privat havde vi aldrig omgåedes. Da han døde, var jeg i udlandet.

Nu er det over 30 år siden, og alt om Haag-sagen er historie; også det, der bliver sagt om en mand, mens han lever og umiddelbart efter hans død er bortvejret, jeg kan kun udtale det ganske jævne:

Han var en god mand.

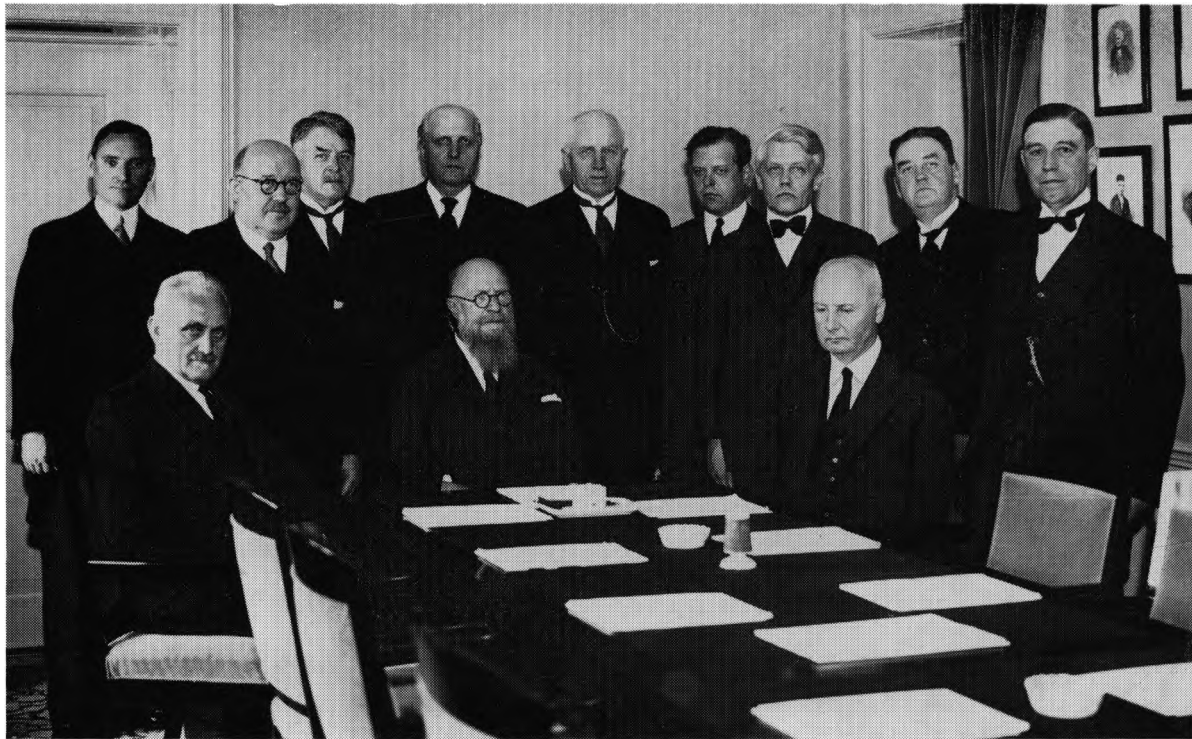
Statsministeren taler 1937 i radio fra sit sygeleje på Bispebjerg hospital.

Den daglige post ordnes i sygeværelset.

Fra den sidste sygdomsperiode. Alsing Andersen besøger den nu oppegående patient.

Ministeriet af 8. juli 1940. Stående f. v.: Harald Petersen, Johs. Kjærboel, Vilh. Buhl, Jørgen Jørgensen, Søren Brorsen, Gunnar Larsen, Christmas Møller, Vilh. Fibiger og Knud Kristensen. Siddende f. v.: Kr. Bording, Th. Stauning og Erik Scavenius.

Der ønskes tillykke i anledning af regeringens 10 års jubilæum i 1939. På billedet ses Th. Stauning, sammen med Ludvig Christensen, Kr. Bording, Jørgen Jørgensen, N. P. Fisker, K. K. Steincke, Bertel Dahlgaard, endvidere skimtes Vilh. Buhl.

STAUNINGS SKELSÆTTENDE VIRKE INDEN FOR DANSK FREDNING

AF CARL A. ANDERSEN

Det ville være i uoverensstemmelse med sandheden at sige, at *naturfredningssagen* fra starten — Naturfredningsforeningen dannedes i 1912 og vi fik den første naturfredningslov i 1917 — var ombølget af Socialdemokratiets interesse og velvilje. Jeg vil påstå tværtimod. Der var faktisk ingen af vore ledende politikere, rigsdagsmænd eller kommunalfolk, der brændte for naturfredningens ideer.

Der var dog en undtagelse: A. C. Meyer. Han blev partiets ordfører i Folketinget ved den første lovs behandling og partiets repræsentant i i det Overfredningsnævn, loven skabte. Her efterfulgtes han ved sin død af kommunalpolitikeren, folketingsmand J. P. Larsen fra Helsingør, og senere kom den unge folketingsmand Julius Bomholt ind i fredningsarbejdet også som medlem af Overfredningsnævnet. Han havde dog forinden i adskillige år været medlem af Naturfredningsforeningens hovedbestyrelse.

Når jeg nu skal skildre Th. Staunings indtræden i fredningsarbejdet, som blev en af hans store interesser livet igennem, må jeg bringe min far, rådmand Fr. Andersen, frem i rampelyset først.

Som ung journalist beskæftigede jeg mig allerede i 1920 med fredningen. Greven på Brattingsborg på Samsø havde lukket sin skov — øens eneste — for befolkningen. Jeg var på ferie derovre, og partifællerne kom til mig om råd. Jeg alarmerede A. C. Meyer og Erick Struckmann. Vi lejede den store sal på hotellet i Tranebjerg. Der var stuvende fuldt. Forhandlinger kom i gang. Skoven blev åbnet igen.

At min far var interesseret i mit arbejde på dette felt var givet. Og da jeg nogle år senere blev anmodet om at indtræde i Naturfredningsforeningens hovedbestyrelse og forretningsudvalg, begyndte den nærmere kontakt mellem bevægelsen og partiet at udvikle sig.

Vi fik i 1924 den første socialdemokratiske regering. Det var under denne, Kr. Bording som landbrugsminister afskedigede Dyrehavens daværende skovrider for misrøgt af Dyrehaven. Den unge H. Martensen Larsen ansattes i hans sted. Stauning var ikke direkte med i den sag. Men han godkendte Bordings resolute indgriben, som var foranlediget af Naturfredningsforeningens hovedbestyrelse.

Jeg mindes tydeligt, at Erick Struckmann, da slaget om Dyrehavens ledelse var vundet, og han derigennem havde fået kontakt med Kr. Bording, sagde til mig: — Du må sgu skaffe mig i forbindelse med statsministeren. Struckmann var så formel, det kunne aldrig falde ham ind at sige Stauning i denne situation. Jeg forelagde sagen for min far, og både han og min mor var straks med. En dag kort efter mødtes Stauning og Struckmann i mine forældres hjem i Østbanegade ved en stilfærdig middag. Det blev den store succes. De to kæmper fandt hinanden. Husker jeg ikke meget fejl, drak de dus hen ad de små timer.

Det var i rette øjeblik kontakten mellem de to blev sluttet. For en sag, som havde trængt sig på siden 1918, måtte nu klares. Datidens store bygherre Chr. B. la Cour, havde opkøbt betydelige områder i Klampenborg med blokbebyggelse for øje. Struckmann havde holdt la Cour hen i alle disse år. Vi havde talt om sagen så tit i Naturfredningsforeningens hovedbestyrelse, i hvilken arkitekt Einar Dyggve også havde sæde. Ved et møde i forretningsudvalget tog han ordet. Det var sjældent han gjorde det. Nu foreslog han som den første, at vi skulle gå ind for frilæggelse af områderne omkring Bellevue Strandhotel. Han talte sig varm. Skitserede hvad han mente, der kunne skabes og sluttede med at sige: Her må statsminister Stauning kunne hjælpe os. Rygtet om Struckmanns lykkelige møde med Stauning var ikke forblevet en hemmelighed.

Endnu før vi havde nået at få la Cours sag forelagt Stauning, skete der noget nyt og meget foruroligende ude i Klampenborg. Direktør Peter Sørensen, Bellevue Strandhotel, havde ladet udarbejde planer til en stor tilbygning til sit hotel, således at der byggedes en vinkelfløj til hotellets nordre ende, ud mod stranden. Planen blev forelagt Naturfredningsforeningen. Struckmann rev sig i håret og var fortvivlet. Nu tårnede vanskelighederne sig for alvor op. Dyrehavens nye skovrider, Henning Martensen Larsen, som i mellemtiden var blevet formand for Naturfredningsforeningens lokale Gentoftekomité, blev tilkaldt. Og så besluttedes det, at opsøge Stauning og høre hans råd.

Det er næsten overflødigt at sige, at Stauning gik ind for Naturfredningsforeningens planer fuldt og helt. Han så, hvad der her kunne skabes for befolkningen. Hvordan det lykkedes ham at bremse la Cours byggeri, henligger i dag i tåge. Men det lykkedes. Den 2. december 1926 havde vi folketingsvalg. Nogle dage efter hed statsministeren Madsen-Mygdal.

Der skete ikke meget i de følgende år. Men støttet af forskellige foreninger, bl. a. Forskønnelsen og Turistforeningen, rejste fredningsdommeren for Københavns amt, John Finsen, fredningssag for de truede områder i Bellevue og Klampenborg. Arkitekt Arne Jacobsen var nu også mødt op med en plan om at bygge fire lange blokke à la Bella Vista på Hvidøres grund. Men nu var der rejst fredningssag, og foreløbig kunne intet foregribe Staunings og Struckmanns planer.

I februar 1926 blev strandgrunden foran det nedbrændte badehotel (hvor nu Staunings Plæne findes) udbudt til salg. Det lykkedes at få Madsen-Mygdal med til købet af denne — et stort skridt frem mod målet var dermed gjort. Strandgrunden kostede 301.000 kr. — mange penge den gang, ikke mindst under Madsen-Mygdals nedskæringsregering. Struckmann og Stauning havde forhandlet med Madsen-Mygdal. Og han gik med. Staten betalte 180.600 kr., Københavns amtsråd 15.050 kr., Københavns kommune 60.200 kr., Frederiksberg, Lyngby og Gentofte hver 15.050 kr.

Så tabte Christmas Møller terrinen i Folketinget i begyndelsen af 1929. Et folketingsvalg kom 23. marts samme år, og Stauning blev igen statsminister — til Erick Struckmanns henrykkelse. Nu skulle der arbejdes. Stauning blev opfordret til at lede alle de mange forhandlinger om Bellevue-sagen, som nu skulle føres. Han accepterede.

Det var ikke småting, Stauning i denne nye egenskab påtog sig. Nu var Hvidøre i farezonen. Et kompakt byggeri her ville være skæbnesvangert. Det gjaldt om at redde Hvidøres strandgrund, som vandbygningsingeniør Jacob Sørensen havde udset til den nye strandparks sydligste punkt. I de dynger af papirer, der fortæller Bellevue-parkens tilblivelseshistorie, finder jeg det første brev fra Stauning, dateret 23. april 1929. Han indkalder til møde om Hvidøre strandgrund. Den 14. juni havde han klaret denne sag. Hvidøregrunden blev købt for 200.000 kr. Det var ekspedit handlet. Grunden var på 7.522 m². Udgifterne fordeltes på de samme parthavere som nævnt foran. Nu var den første halve million bundet i Bellevue-planen.

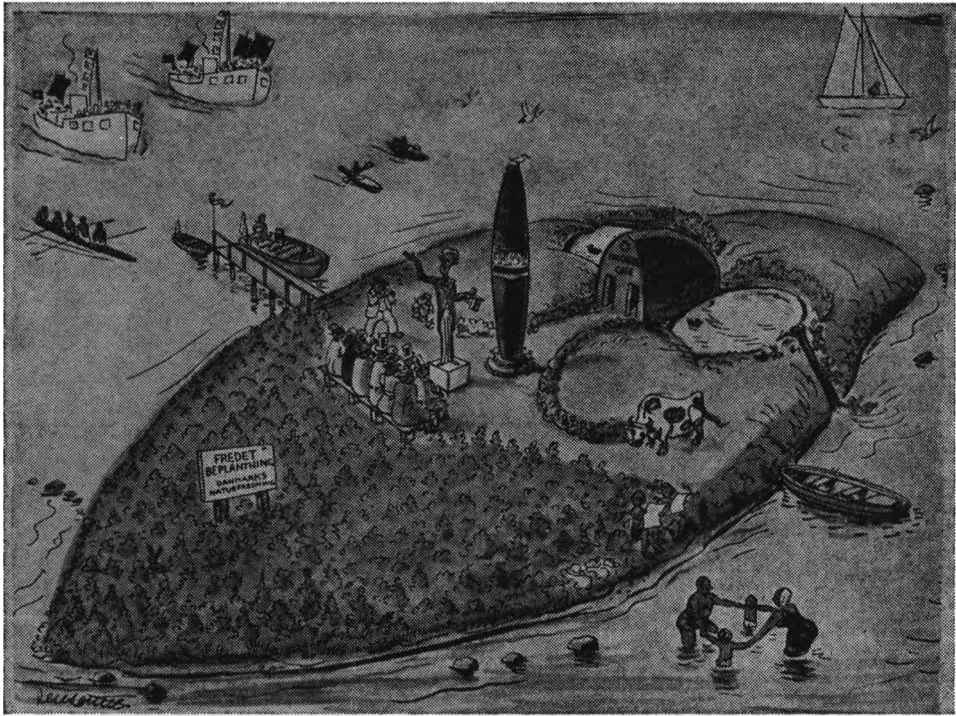
De næste vanskelige forhandlinger blev om ombygningen af Bellevue Strandhotel og dets indpasning i strandparken på rette måde. Direktør Peter Sørensen var fra begyndelsen positivt indstillet til Naturfredningsforeningens planer om hotellet. Man ønskede at undgå vinkeltilbygningen ud mod stranden og foreslog i stedet en tilbygning i fortsættelse af det gamle hotel mod syd. Det blev resultatet. Og sent skal jeg glemme det afsluttende møde, hvor papirerne blev udfærdiget. Det foregik hos Peter Sørensen på Strandhotellet. Peter Sørensen beseglede pagten med et håndtryk til Stauning og spurgte så beskedent, om han måtte give et glas champagne på den store sags velgående. Men det afslog Stauning. Det var midt på eftermiddagen. — Men et glas vin, da — spurgte Peter Sørensen. — Også dette blev afslået. — I sin fortvivlelse bød direktøren så på en kop the. — Stauning nikkede bifaldende.

Da the'en var drukket, og man skiltes, udtalte Peter Sørensen, mens han trykkede Stauning i hånden endnu en gang, disse for deltagerne så historiske ord: — Jeg er glad ved, at vi blev enige. Men må jeg have lov til at sige Dem, hr. statsminister, at den kop the, de herrer lige har fået serveret, er den dyreste the, jeg har serveret i mit liv. Den står mig i mindst 150.000 kr. (den merudgift, Naturfredningsforeningens plan til hotellets ombygning ville koste Peter Sørensen).

Og nu var arbejdet for alvor i gang ude på stranden. Men det tog sin tid. Først den 16. juli 1935 kunne parken åbnes officielt — (folket havde forlængst taget den i besiddelse stykvis). Indvielsen skete ved en enestående folkefest overværet af 50.000 mennesker.

Men der kæmpedes og forhandlede lige til det sidste. Der var de udviklede planer om anlæg af kystvejen fra Charlottenlund til Klampenborg — faktisk et led i Bellevue-planen. Villaejerne rejste sig til fanatisk protest mod at blive lukket ude fra havet. Men Stauning slog i bordet og sagde: Lad dem bare føre sagen om samfundets ret til havet omkring Danmark helt til Højesteret. Man agtede jo at bygge den nye vej ude i havet. Sagsanlægget kom, men villaejerne opgav det på halvvejen. Vejen blev bygget.

Helt tæt op til den officielle indvielse af Bellevue-parken, blev Stauning mobiliseret for at forhindre endnu en truende ødelæggelse. Direktør Rasmus Nielsen, Socialt Boligbyggeri, forelagde den 9. marts 1935 en plan om en meget stor blokbebyggelse af den såkaldte Cottagepark, nord for Staunings Plæne. Direktør Rasmus Nielsen, hvis sociale forståelse man

Sandøen, der i 1939 dannedes i Køge Bugt, fik det populære tilnavn »Staunings Ø«, efter at Stauning havde foranlediget øen gjort tilgængelig for alle.

Jensenius-tegning.

ikke kunne drage i tvivl, var her kommet på afveje, blændet af muligheden for et luksusbyggeri, der kunne indbringe mange rare penge. Men i sin store tale ved indvielsen af Bellevue-badet den 16. juli 1935, kvalte Stauning Rasmus Nielsens plan. Han udtalte bl. a.:

— Der kan siges meget om strandens, havets betydning for en by som København. Bebyggelsen af stranden fra Københavns grænse mod nord, er en skændsel for datidens magthavere, der i en svunden tid bifaldt, at en af storbyens sundhedskilder blev stoppet. Men ikke alene fortiden skal bebrejdes. Helt op til vore dage udfoldes bestræbelser for, fra ejendomsbesiddernes side, at lukke så meget som muligt af de ubebyggede strandarealer.

Trangen til at leve i naturen, trangen til at dykke ned i de salte bølger og længselen efter at sidde, ligge eller vandre i strandkanten, er så dybt

menneskelig, at alt må gøres for at imødekomme den, selv om det store folk savner midler til at erhverve denne ret. Stranden er stadig lukket mange steder. Vor naturfredningslov er for svag. Når børn og unge endelig efter lange rejser eller efter at have trådt pedalerne kommer ud til kysten, mødes de af skiltene med *ADGANG FORBUDT*.

Det har været en stor og vanskelig opgave at få brudt hul i den mur, som en uendelig lang række af huse, hegn og plankeværker dannede fra København mod nord. Men det er altså lykkedes at slå hul i denne mur her ved Klampenborg, skabe nogle åndehuller som man slet ikke drømte om i min ungdom. Tusinder, ja titusinder af voksne og børn søger nu herud. De blege storstadsbørn får glade øjne, brune kinder og forøget mod og kraft til livet i de grå gader. Men selv om vi i aften står her og holder Bellevue over dåben, er arbejdet ikke endt. *Der er planer om bebyggelse og spekulation klods op ad vor park. Men jeg har med glæde set i pressen, at disse planer må anses for dødsdømte.* Jeg udtaler i denne stund, som er en højtidsstund for alle dem, der har været med i arbejdet, ønsket om, at det, der er tilbage at udrette, må blive udrettet i samme fordragelighedens ånd som hidtil. De spadestik, der blev taget her ved Øresund for nogle år siden, har sat en lavine i gang. Rundt om i landet er blevet åbnet den ene fri strand efter den anden — alene på Fyn, ikke mindst takket være majoratsbesidderne, er hele 15 strand- og lejrparke åbnet — og der kunne nævnes mange andre eksempler. Mange nye planer vil dukke op og må gennemføres. Det er mit håb, der må blive slået endnu flere huller i muren af villaer, haver og hegn, som nu spærrer den store befolkning ude fra havet, lyset, luften og stranden, den befolkning, som hver dag er spærret inde i byernes fabriker.

*

Når jeg i en omtale af Th. Staunings betydning for danske naturfredningsproblemer har koncentreret mig så stærkt om denne ene sag, er det fordi det var en storstilet bedrift på den tid at rejse millioner af kroner til frilægningsarbejde. For det kostede millioner, når vi — og med rette — tager udgifterne til den ny kystvej med i beregningerne.

Men Stauning var lige til sin død dansk fredning en enestående hjælper. Utallige sager fik han til at glide, når selv den store diplomat, Erick

Struckmann måtte give op. Og så sent som den 12. juli 1941, et år før hans død, var det hans initiativ, som fik forhandlingerne om sikring af de store strandområder ved Jersie til at gå op. Det drejede sig her bl. a. om de store sandrevler ud for kysten. I seks år stod dette arbejde på. 61.000 m² blev sikret. Sydkysten havde fået sit eget Bellevue. Og rent spontant, uden nogen myndigheds tilladelse, gav befolkningen denne strandpark navnet *Staunings ø*, som man seks år i forvejen, også uden forlov fra nogen myndighed, havde givet plænen nord for Bellevue-badet *Staunings* navn. Som sagt den 12. juli 1941 indviedes *Staunings ø*. Der var ikke så stor festivitas som hin juledag i 1935, da *Stauning* slog hul på nordkystens villarækker. Sammen med fredningsdommer Sachs, Roskilde, brød *Stauning* den uldsnor, humørfyldte badegæster havde spændt over broen ud til *Stauning ø*. Selvfølgelig var dansk naturfrednings store mand, Erick Struckmann med, og endvidere departementschef Andreas Møller, statsministeriet, under hvilket ministerium naturfredningen netop i 1937, på *Staunings* ønske, blev henlagt.

Da *Staunings ø* var indviet, inviterede værterne på feriekolonien, som findes i Jersieparken, på kaffe. Og børnene sang, assisteret af hundreder af badegæster »Den danske sang — — —«.

Staunings indsats på dette område satte spor. For mange er naturfredningen nu en hjertesag, og mon der i dag er mennesker, der ikke kan se, at de arealer, *Th. Stauning* var med til at give tilbage til folket eller hindre, at de blev bebyggede på en ødelæggende måde, var af en sådan betydning, at de fortjente at blive fredede. Men det kræver mod og personlighed at være pioner. *Th. Stauning* var det tilfulde på dette område.

Men hvorfor forstod så få ledende socialdemokrater i årene op til vore dage hans arbejde og fredningssagens *social*e betydning?

BARNDOM OG FØRSTE UNGDOM

Af JOHANNES LEHMANN

Summen af et langt livs mangesidige erfaringer var for Thorvald Stauning, at en glad barndom giver en dygtig manddom. Så han tilbage, kunne han ikke være taknemmelig nok for, at han var udgået fra et hjem, der trods de meget fattige kår »for mig står, som et hjem netop skal være«, og når han på tomandshånd eller i en lille sluttet kreds talte derom, kunne der komme en egen varm tone over den dybe basstemme. Fattigdommen lagde han aldrig skjul på, forsøgte ingensinde at romantisere den, men den havde næppe stået for ham som en ulykke. Takket være »den altid friske og frisindede måde at tage tilskikkelserne på«, var der »både godt humør og en sund ligevægt« indenfor de snævre vægge i de hybler i det indre København, hvor Stauning tilbragte sin barndom og første ungdom. Det var en gave, han værdsatte til sin sidste stund og vurderede højere og højere, som årene gik.

Ofte kunne han på sin vej til og fra Den røde Bygning og til Christiansborg standse foran Holmens Kirke og se over mod det gamle, nu nedrevne hus, der lå i Holmens Kanal nr. 30. Det var oprindelig en herskabelig ejendom, der dog var meget forfalden ved smålig vanrøgt fra ejernes side. På kvisten var der nogle usle tagkamre, som man kun kunne komme op til ved at klatre ad »en mere end smal og skrøbelig hønsestige«, der altid var »så mørk, at man skulle være til det yderste varsom for ikke at snuble, især i lange perioder, hvor trin var løse eller simpelt hen manglede«. Men nåede man endelig ind i den lille stue »med det skrækkelige tapet overbroderet med nogle mærkelige falmede blomster, kunne man kun frydes over gennem det utætte vindue, der aldrig lærte at slutte helt, at have den skønneste udsigt over den smukkeste del af hovedstaden ud mod Amagers flade land«. Som minister søgte Stauning ofte et lille hvil, med den tankestyrkende cigar, inde på en af kirkepladsens

bænke. Her sad han da ene, grundende over statens mange anliggender, og lod da også minderne få deres ret. Hvor der nu var en frodig busk, stod der i hans første barndom et stort lindetræ, og »på bænken under dette sad min moder ofte med mig og ventede på, at min fader ved fyraften kom og hentede os. Her var så smukt ved kanalen, her var frisk og sund luft, og så mange blomster i plænerne«. Senere hen var Stauning tilbøjelig til at mene, at det var disse indtryk, der havde givet ham hans nære forhold til naturen og næsten tvang ham til at blive haveejer, så snart det var ham muligt. Som moden mand, med fast greb om statens ror, fremmedes hans medfødte sans for historie ved at erindre, »hvor mange af dem i og ved denne kirke — min genbo — der havde indskrevet sig i Danmarks annaler«. Fordomsfrit kunne han vurdere hver enkelts betydning i den tid, de levede og virkede i.

Uden at være det mindste overtroisk — sligt lå aldrig for Stauning — morede det ham på uskyldig vis, at han var et søndagsbarn. Det var som bekendt den 26. oktober 1873, han kom til verden, og »det havde længe været gråt og trist, den sludfulde vinter, som alle fattigfolk frygtede, havde allerede meldt sit komme«. Hans fader samlede til den lille kakkelovns behov både her og der, men denne oktobersøndag var det helt anderledes. Himlen var skyfri, kulden lidet mærkbar inde og ude, og først hen under aften kastede skyerne deres skygger ind i det lille tagkammer, der »var familiens hele residens«. Den nyfødte var der kun al grund til at være tilfreds med, han var både stor og velskabt — og havde »et for en nyfødt endog meget stærkt organ«. Det karakteriserede ham til hans sidste dag.

Forældrene var i mange henseender noget for sig, og fra dem begge påvirkedes sønnen varigt — hvad det altid var ham om at gøre at pointere — selv om han fandt »en større lighed med moderen end med faderen«. Denne, karetmager August Stauning, var en mand med udpræget ansvars- og pligtfølelse overfor alt, hvad han fik at gøre med, og moderen Caroline Hansen står som en støt arbejderkvinde, der var indstillet på, at vanskeligheder — små som store — var til at overvinde. At ville var for hende lig med at kunne, lige meget hvor broget det så ud. For »banen frem var fuld af sten i mit barndomshjem«. Kårene var altid knebne, økonomisk usikkerhed »lå på lur hos os som i så mange arbejderhjem«, men familien Stauning var særlig udsat, fordi faderen ofte var syg og ude af stand til at tage fat, selv i måneder, hvor der var noget at rive i. Trods direkte

nød i lange perioder var der stedse »den renlighed og det sammenhold, der danner et hjem«. Hvad der var vundet, sled mand og hustru tappert i fællig for at bevare. Begge holdt de af, med de meget små midler, at fremme og forbedre — og øverst på ønskelisten stod stadig bedre boligforhold, ikke mindst af hensyn til den lille Thorvald. Fra tagkammerlejligheden var det om snarest at komme bort. Vandet drev gennem det utætte loft — og »man fik en bagstue i den indre by, et rædsomt hul, hvor det ikke var muligt at blive mere end knap to uger. Rotterne åd om natten alt, hvad der stod af spiseligt på bordet«, og med god grund var forældrene ængstelige for, at de skulle forulempe deres lille dreng, der ved dåben i Holmens Kirke havde fået navnene Thorvald August Marinus Stauning. En ny bolig blev fundet, men den var så dyr for det lille budget, at det blev nødvendigt at leje et kammer ud, og her boede man så i de kommende seks-syv år. Så gik det tilbage til Holmens Kanal 30, til den gamle kvist, der nu var blevet sat i beboelig stand. Men da værten lagde på efter kun få års forløb, måtte »møblerne atter på trækvognen til et billigere, men også dårligere sted — stadig i den indre by«.

Alle vidnesbyrd går ud på, at August Stauning var en fagligt dygtig mand, der havde haft arbejde på førende værksteder. Men en alvorlig lungelidelse tog hans kræfter, så han ikke kunne følge trop. Gentagne blodstørtninger tvang ham til at give op som karetmager, og han måtte kaste sig over de mest forskelligartede håndteringer. Lange sygdomsperioder undergravede de i forvejen så små og usikre indtægter — men trods alt gik det, fordi han ikke ville lade sig slå ud, »så længe der var det mindste håb for min fader om at klare sig«. Stundom forhandlede han affaldslæder fra garverier til skomagere og tøffelmagere, til andre tider var han flyttemand og lokomotivpudser, uden ret til at forfremmes. Men det var kun en stakket tid, så kom sygdomsanfaldene påny. Der blev aldrig talt om at leve mere end fra hånden til munden, og udendørs kunne Caroline Stauning ikke være til nogen hjælp for penge-kassen, fordi også hun var mere end svagelig. Var hun ikke stadig syg, var hendes helbred dog aldrig godt. Fra hun var barn, havde hun et svagt hjerte på grund af gigtfeber, og gang på gang måtte hun søge hospital for en ondartet mavesvulst. Det var naturligvis en hæmning i hjemmet, at hun aldrig var helt frisk, og Stauning mente, »det kun var hendes sejge vilje til at ville leve, der holdt hende fri af døden, endog i mange år. Hvor syg hun end til tider var, stred hun imod«. Man har lov til at gisne, at hun ville, at

hendes søn skulle have et minde, et billede af moderen, som den personlighed hun var.

Med urette har man sagt, at det prægede Thorvald Stauning, at han var enebarn. Det er rigtigt — men han var ikke ene i de første barnedomsår, havde tværtimod en god kammerat i moderens yngste broder, der da kun var en syv-otte års dreng. Da hans forældre døde, stod den lille Viktor Emanuel både hjemløs og forældreløs. Hvor det giver et smukt billede af den fattige og tuberkuløse August Stauning og hans svage kone, at de trods deres økonomiske smalhans, der til tider var på et livsminimum, uden betænkning tog denne dreng til sig som deres egen. Meget snart blev han Thorvalds bedste ven, og da han ti år gammel som forældreløs kom på Opfostringshuset, var det et hårdt slag for den yngre »broder«. Når der om søndagen var udgangstilladelse, hang Thorvald om halsen på ham, begge græd de hjerteskrærende ved afskeden om aftenen. Nu var Thorvald Stauning atter enebarn. Som voksen var han klar over, at det havde lys- og skyggesider. Forholdet til såvel faderen som moderen var stedse det allerbedste — men det kunne ikke undgås, at han dog nu og da for alvor lærte ensomheden at kende. Det præger et barn, når det ofte er helt overladt til sig selv.

Med årene gik det Stauning, som vel nok de fleste, der ofrer livet en tanke, at han, som D. G. Monrad, der var en mand, han gerne læste, talte om og »aldrig lærte at forstå«, gav sig hen i sine erindringer og minder fra barndom og ungdom. Først og fremmest var det moderen, han kredsede om, hun kom til at stå i et eget, meget smukt lys. Uden forbehold kunne han sige, at begge forældrene havde betydet meget, »men det er navnlig min moder, der var så meget for mig, jeg kan vist godt sige, at min moder havde temmelig højtflyvende planer med mig«. — Hun har vel drømt de stolte drømme, der gør kvinden til kvinde, for at citere August Strindberg. Beskeden og jævn var denne arbejderkvinde, en stout husmoder i det lille hjem oppe under taget, et pligtmenneske som få, udrustet med følelse og vilje. Trods den næsten daglige kosts ensformighed med rugbrød og fedt, sild og kartofler — dette sidste var festretter på dagens nøjsomme bord — var der ingen klagen. Selvfølgelig burde det være anderledes, men det lå endnu i svøb i fremtiden. Nu gjaldt det »for det trekløver, vi dannede, øjeblikket, dagen i dag og i morgen«.

Fra August Stauning går der mangt et karakteristisk træk til sønnen.

Den altid hæmmede, lungesyge mand var beskeden indtil selvfornægtelse, hvad der ingen grund var til. Over hans hele optræden var der »en egen stilfærdighed. Han var fåmælt, præget af, at han tidligt var slået ud ved sygdom, som man kun mådeligt kunne bekæmpe i de dage. Det gjorde vel sit til, at han virkede tungsindig. Han var forstandig, uden de store sving, han holdt af et stille familieliv og værdsatte hygge, livet igennem elskede han naturen«, og det var hans glæde og lyst om søndagen at gå ud ad Strandvejen mod skoven. De »smukke haver ud mod Sundet fangede altid hans øje«. — Caroline Stauning havde »udpræget følelse, sans for skønhed og havde en ægte kærlighed til kunst. Særlig holdt hun af sang og havde selv en smuk stemme. Mange aftentimer underholdt hun min fader og mig med sange fra tidens skuespil . . . og fra den nu vågnende arbejderbevægelse. Det har betydet meget for mig«, skriver Stauning i et brev.

Det var Thorvald Staunings farbroder, formere Frederik Stauning, der på en måde smuglede de nye tanker ind i det lille hjem i Holmens Kanal. Der var mere liv i den unge Frederik Stauning end i den ældre August. Det »var ham nærmest en pligt at føre den ældre broder ind i alt det nye, der nu brød frem, og han tog ham med til arbejdermøder, og det fandt August Stauning behag i, fordi også hans sind var opladt for harmen over uretfærdigheden. Selv om han aldrig tog aktiv del i noget ved møderne, var han dog så langt fra at være en poetisk drømmer, at han var klar over, at han var en forkuet træ, der den ene dag ikke vidste, hvorfra han den næste skulle få brødet. Lidt efter lidt kom der megen bitterhed frem i ham, og han var ikke nogen lykkelig mand — det var kun få i arbejderstanden i de dage. De allerfleste kendte overhovedet ikke følelsen lykke«.

For ret at forstå Thorvald Stauning er det nødvendigt at kende det hjem og den rod, hvoraf han er runden. Noget skriftligt har August Stauning ikke efterladt sig, men man kender fra mange vidnesbyrd hele hans indstilling, og den har på mere end én måde været af betydning — man kan vel uden overdrivelse sige, at forudsætningen for al Staunings virke er hjemmet og dets kår. Det er forældrene, deres fattigdom, men tillige deres aldrig svigtende selvagtelse, der førte den unge Thorvald Stauning ind på den vej, der senere hen vedblev at være hans. Kort og godt kan det slås fast, at Thorvald Stauning fødtes til at blive socialdemokrat, og det blev ene det parti, der for os kom til at betinge ham som

politikere. At han helt og fuldt blev Socialdemokratiets mand og senere dets fremragende fører, skyldes for en ikke ringe del hans forældre. De åbnede hans øjne, de lærte ham at forstå og se. De mange forhåbninger, som voksede frem i den unge Stauning, gjorde han ved sit målbevidste arbejde til kendsgerninger. Drøm blev til dåd. Hjemmets, efter vor nutidige opfattelse, utrolig små kår styrkede viljen i moderen, og det stærkt poetiske i hendes natur omsattes i tro på bedre tiders komme. Hun blev vundet for de nye tanker, »hun sang sig ind i det, som nu kom frem, og hun forstod, at de små og underkuede havde ret i deres kritik.« Beskedent holdt begge forældrene sig tilbage i pionerernes endnu tyndt besatte rækker, og de fandt, der var megen uklarhed over såvel mål som midler i den politiske arbejderbevægelse. Deri havde de ikke uret. Endnu kun en stor dreng var Thorvald Stauning klar over den fare, der lå i for meget overmod og fusentasteri, blandet med en hel del råhed. Proletariatet var nok så uordentligt, men han blev forbavsede hurtigt overbevist om, at kærnen i partiet var god nok. Den var sund, og med den holdt han trit og retning, da han var blevet så gammel, at også han gik til politiske møder. Han var fuldt og helt med i den lille fortrup fra Socialdemokratiets første dage i Danmark, men det gik aldrig over til fanatisme.

Det skyldes især den stærke påvirkning fra Louis Pio, der gjorde indtryk både på August og Caroline Stauning ved sin ærgerrige natur. De fandt, »der var noget æventyrligt forjættende« ved de artikler, han med smidigt talent skrev i »Socialisten«. Der var ikke råd til at holde bladet, det var enkelte numre, der gik på omgang. Senere hen blev »Social-Demokraten« en daglig kærkommen gæst i hjemmet, og »fremfor noget andet stof i dette bedre og bedre blad var det i min barndom og ungdom C. E. Jensen's artikler om litteratur og teater, jeg læste med udbytte. Det var i sandhed et heldigt valg, E. E. Wiinblad gjorde, da han fik sin første medarbejder i den kun sekstenårige skoledreng fra Borgerdyden på Christianshavn. For mig blev C. E. Jensen i flere retninger som et universitet for den studerende. Han stimulerede min sans for digtning og kunst, og han var dag for dag min vejleder gennem sin pen«. Så snart Stauning kom ind i partiets administration og fik direkte kontakt med »Social-Demokraten«, sluttede han nært venskab med den meget reserverede C. E. Jensen. Det holdt for livet. C. E. Jensen døde 1927. De to ret tavse mænd forstod hinanden, og »i samvær kunne vi den kunst at tie i timevis.«

Der er ikke så få lighedspunkter mellem Louis Pio og Thorvald Stauning, og det var ingensinde ukært for den sidste, hvis man kom frem med det. Begge havde de fra tidlig ungdom forståelse af litteraturens store værdi som grundlag for et livssyn og idealer, og begge kendte til kampen for brødet. Aldrig havde Stauning i sit hjem hørt det mindste til de så almindelige anker mod Pio. Forældrene troede på denne mærkelige mands idealisme og følte sig overbeviste om, at det var ædle bevægelsesgrunde, der gjorde ham til den, han var. Der var noget hos August og Caroline Stauning, der var i slægt med det aristokratiske og fintfølende, det ærlige og stolte hos Louis Pio, der elskede musik og digtning, var beskeden og tilbageholdende, trods en stor personlig ærgerrighed, »som min moder syntes klædte ham så vel«, skrev Stauning i et af sine sidste leveår. Mange forfærdedes over den radikale retning, Pios agitation tog, men Staunings forældre tvivlede ingensinde om oprigtigheden. Det er vel værd at huske, for begge var de helt igennem sanddru, og netop derfor troede de på den ild, som var i de artikler, Pio skrev i »Socialisten«, og i de taler, han holdt ude om i landet. Næppe med urette mente Thorvald Stauning, at han ganske ubevidst blev påvirket af Louis Pio, fordi hans virken som agitator var det almindelige samtaleemne i mange datidige arbejderhjem. Det pompøse, der prægede den unge Pio, var alle dage et kendetegn for Thorvald Stauning. Som bekendt havde Louis Pio og Holger Drachmann nær forbindelse med hinanden i den bevægede periode, da den unge digter i London skrev »Engelske Socialister«, som Pio offentliggjorde i »Socialisten«, til skræk for hele det københavnske borgerskab omkring Bredgade og Kongens Nytorv. Senere blev Holger Drachmann den danske digter, der stod Stauning nærmest, og han havde på sit arbejdsbord i Rømersgade hans billede, kun et lille og tarveligt udført fotografi, men det var en personlig gave fra den store skjald og derfor af en særlig værdi. Gamle redaktør Emil Wiinblad, der var en skarp menneskekender, »der tog mål af folk«, som C. E. Jensen har skrevet det, har vidnet, at Thorvald Stauning i ungdommens dage i mangt og meget lignede Louis Pio, som Wiinblad havde kendt ham fra de bevægede strejkedage i 1872, og Georg Brandes var ofte inde på det samme i de år, hvor han havde en del med Stauning at gøre.

Det var Thorvald Staunings forældre, der mere eller mindre bevidst indgav »deres dreng den ånd, som fra Louis Pio og andre af arbejderklassens førere strømmede gennem deres eget sind«. Uden at de drev

agitation, gjorde de sønnen klart, at det var arbejderklassens ret at få bedre levevilkår. Det var forældrenes samtaler, der virkede — og kom onklen Frederik Staunings »jætteskikkelse og hans voldsomme temperament ind i billedet, og han forklarede den nye bevægelses mål, så lyttede jeg, så levede jeg — og glemte det ikke siden«. Det gamle ord om, hvad man i ungdommen nemmer, kom til sin ret.

At vejen fremad var farbar for de nye politiske og økonomiske tanker, var August og Caroline Stauning klare over. De følte det som en skændig klassesdom, en justitsforbrydelse, at magten sattes i rettens sted, da Pio, Geleff og Brix, »af redskaber i de besiddendes hænder«, sendtes i årevis til Vridsløselille efter slaget på Fælleden. Lad det ikke blive glemt, at den unge Georg Brandes fuldt og helt stillede sig bag arbejderne. Det giver hans ord en særlig vægt, da han som en bitter og gammel mand skrev, at »han havde vurderet Thorvald Stauning højt fra hans første offentlige fremtræden, der viste ham som den naturlige og ganske selvfølgelig fortsætter af de bedste traditioner i den danske arbejderbevægelse«. Det var ord, der glædede Stauning, som rent parentetisk sagt var en af de få politikere, der kom til at stå Georg Brandes broder, den kloge og kølige Edvard Brandes nærmest. Ofte søgte han »oraklet« i Skjoldsgade for at drøfte en vanskelig situation. Her var det også, han mødte Christopher Hage, finans- og trafikministeren i vort første venstreministerium, og blev så nært knyttet til denne »den skarpeste af de skarpe hjerner«, at Hage endog gjorde Stauning til en af sine arvinger i sit testamente. Den lille arrogante skeptiker havde forlængst set, at netop »Thorvald Stauning er den mand, man kan og bør bygge på«, som han skrev i en dagbog i 1927, tre år før sin død.

Det er værd at agte på, og det spiller en rolle i forståelsen af den unge Stauning som personlighed, at hans forældre ikke blev modløse eller lige-gyldige ved alle de genvordigheder, partiet måtte igennem i Staunings barndom. De var trofaste, svigtede ikke, og de viste deres sunde dømmekraft ved ikke at se det som en ulykke, at »Internationale« opløstes. Karakteristisk er det blevet sagt, at frøkornene spredtes, ved at skallen sprængtes — og der kom pludselig en ganske uventet grøde i den faglige bevægelse her i landet. Tryk avler som bekendt modtryk. Det blev i stigende grad ud fra en ganske bevidst socialdemokratisk synsvinkel, man så på tilværelsen i det lille hjem, hvor Thorvald Stauning levede sin barndom.

Når Stauning talte om sin første ungdom, og det gjorde han gerne til de få, der havde del i hans fortrolighed, pointerede han med styrke, at der fra hans første tid og fremover havde været en sådan vending til det bedre, at det gav ham den sikre forvisning, at udviklingen var inde i de rette baner, selv om der kunne rettes megen kritik mod den. Rom blev som bekendt ikke bygget op på én dag. Efter Staunings egen opfattelse hørte det med til hans skæbne, at han »vandrede ind i livet over køkken-trappen«. Erindringen derom har interesse, og uden reservation kan han sige, at hans liv »i flere henseender havde formet sig æventyrligt, men just derfor havde det været typisk for den hele udvikling — thi, som jeg gradvis avancerede fra dårligere til bedre køkkentrapper, fra beskedne til bedre hovedtrapper, således har store dele af samfundets befolkning gradvis avanceret, og arbejderklassen som helhed har haft del i æventyret igennem min levetid, sammen med mig og mange andre, der udgik fra arbejderklassens midte«.

Det er så rigtigt, som det her er skrevet med Thorvald Staunings egen pen. På mere end én måde måtte han fra sin tidlige barndom kæmpe sig frem over køkkentrappen i usle københavnske baghuse. Før han nåede at blive svend, blev det ikke til mere end en lejlighed i nogle kvistkamre i bedre ejendomme, hvis indehavere var ude efter at udnytte selv den mindste plads. Trappen var oftest i en fjern afkrog i gården. Det var tydeligt, den ikke havde tynget på byggeprojektet mere end aldeles nødvendigt. Om aftenen lå den i det dybeste mørke »til lige skræk for bydreng og tjenestepiger, og hvis de på deres fridage havde glemt tændstikker eller en lysestump, var det livsfarligt at gå op eller ned«. Først bar, og senere hjalp Caroline Stauning sin dreng, når »denne rædsel skulle forceres«, senere måtte han klare sig selv, da han var blevet så stor, at han kunne være bydreng. Da slæbte han »de bestilte varer op til herskabskøkkenerne, og jeg fik således, ad flere veje, kendskab til det, som var bag facaden«. Det var livets realitet, den nøgne virkelighed, uden romantik og poesi. Men »dette udgangspunkt er slet ikke så dårligt, det er tværtimod overordentlig værdifuldt for den, der vil gøre køkkentrappen bredere og oplyst. Der kan være et og andet, som særlig har kaldt bitterheden frem, men som helhed var livets hårde skole den, der netop opmuntrede til den gærning, som jeg senere fik at røgte«.

Til tider var barndomshjemmet, som gentagne gange sagt, mere end fattigt, særlig når det faldt ind med arbejdsløshed for faderen og sygdom

Glade sommergæster, anført af Stauning og dommer Sachs, gør den 12. juli 1941 landgang på Staunings ø.

Borgmester Hedebol, statsskovridder Martensen Larsen, Th. Stauning, Erick Struckmann, Vilh. Buhl og Kr. Bording på ekskursion i forbindelse med fredningen af arealerne ved Bellevue.

Fhv. minister H. P. Hansen og frue ledsager statsminister Per Albin Hansson og partisekretær Torsten Nilsson ind i Forum.

Fra den storstilede bisættelsehøjtidelighed i Forum den 10. maj 1942.

for moderen — eller for dem begge to. De gjorde alt for, at deres lille søn intet skulle mærke, og gik de ofte sultne til ro om aftenen, havde drengen dog altid fået det, der gjorde ham mæt. Det nødvendige tøj blev også tryllet frem, og senere skrev Stauning, at han »ikke mindedes, at han havde frosset mere end alle andre børn«, og der var meget lyse erindringer fra disse år, som han med en egen stilfærdig glæde vendte tilbage til. Der var »en fjern familieforbindelse til et gammelt ægtepar i Lyngby. Der var en mængde børn, jeg tror der var otte eller ni, men trods knebent husrum bød de mig gæstfrit ud på sommerophold, og under dette hændte det, at jeg fik lungebetændelse. Da lægen gav meget ringe håb om, at jeg kunne komme over det, blev min moder kaldt til Lyngby, og hun blev da også indkvarteret i det lille hjem, hvor man viste en så smuk opofrelse. Man fortalte mig senere, at den gamle mand, der var reparationskomager, satte sig udenfor huset, når han skulle banke læder eller udføre andet arbejde, der medførte støj. Også et andet skønt træk fra denne tid står så levende for mig —: jeg stod krisen igennem, og da den var overstået, og jeg lå stille hen og endnu ude af stand til at tage rigtig næring til mig, gik hjemmets børn ud i skoven og plukkede hindbær, som de trak på lange strå og bar hjem til deres lille, syge kammerat. De tænkte ikke på selv at spise dem, nej — hele høsten lagdes på min sygeseng. Der står tårer i mine øjne, hver gang jeg tænker på denne lille, beskedne episode«.

Som moder og »opdrager« havde Caroline Stauning nok at gøre, da hendes søn fra ganske lille havde så mange interesser og var usædvanlig videbegærlig. Livlig var han ingeniør. Som hos den lungesyge fader var der noget indesluttet og tungt over ham, og stemmens for en dreng usædvanlige dybde gav ham et præg af muthed. Dertil kom, at han var så rolig og besindig, »ret et mærkeligt barn« ville H. C. Andersen have kaldt ham. Et særkende, ingen kunne undlade at lægge mærke til, var en egenartet og stilfærdig godhed. Han hang især ved moderen med den kærlighed, der ikke kender ord. De to, moder og søn, var mere end alt for hinanden livet igennem. Hjertets varme forenede dem på den smukkeste måde, fra Thorvald Stauning kom til verden og til den stund, hun så sent som i 1920 lukkede sine øjne. Stedse fulgte hun sønnen kærligt og vågent, han var det centrale i hendes tanke, han var — som han selv har sagt det — hendes drøm. Den stiledede højt, men han nåede at opfylde den, og alle vidste, at just det at glæde moderen var »det øverste trin på hans

ærgerrigheds stige«, som hans første hustru Anna Jensen sagde. På en måde kan det siges, at Stauning i denne henseende levede efter digterordet, at »aldrig frem til hjertet når, hvad ikke først fra hjertet går«. Alle dage var han en god og omsorgsfuld søn overfor både faderen og moderen.

Af blivende betydning var det, at moderen var en sjælden god fortæller med levende sans for historie. Det vakte i meget tidlig alder interessen hos sønnen for netop dette fag, som han stedse vedblev at dyrke, så vidt tiden tillod ham det. En særlig evne til at se hændelserne i deres sammenhæng var »en ejendommelig vuggegave«, som moderen havde i øje, og hun kunne også se bagved begivenhedene, så hun forstod dem. For hende var læsning af den største værdi, og hun følte det som en stor mangel, at hendes elementære kundskaber var så mådelige, at det ofte kneb at følge med. Det var simpelthen træning, det skortede på, når hun var »så urimelig længe om at komme igennem nogle spalter i dagens avis. Det pinte hende, og hun gjorde sig som moden kvinde og moder de største anstrængelser for at opøve den nødvendige færdighed«.

På grund af hjemmets beliggenhed blev det kommuneskolen i Suhmsgade, der fik Thorvald Stauning til elev, da han var godt og vel syv år gammel. Skolen, siger Stauning, »lå i en ækel grå kaserne, der gjorde et skummelt indtryk på alle, den var et typisk eksempel på den vis, Københavns kommune dengang byggede de institutioner, hvor den opvoksende ungdom skulle tilbringe flere timer hver dag gennem en årrække«. — Men Suhmsgades skole var slet ingen undtagelse. Sådan var netop folkets skoler dengang. De var bedst at være i om morgenen og formiddagen, men Thorvald Stauning kom på det såkaldte eftermiddagshold, med en skoletid fra klokken et til seks eller syv om aftenen. Denne deling i formiddags- og eftermiddagshold er heldigvis nu en saga blott, bl. a. takket være en energisk indsats fra Thorvald Stauning, der, straks han for alvor trådte ind i det offentlige liv, satte sig som et af de første mål at få denne »fortidens forbrydelse« fjernet. Af egen bitter erfaring vidste han, at den sene undervisning var alt andet end æggende og inspirerende. Eleverne var ofte trætte af at have arbejdet som bude og »altmuligmænd«, som det da var skik og brug, og de kedede sig, fordi lærerne også tit var næsten ganske udkørte. »Ved vinduet var den store kakkelovn glohed, så drenge, der sad nær ved den, var ved at blive stegte, og fra gasblussene kom der altid en væmmelig sur luft, der sløvede alt

levende, der åndede i den«. Når den slette undervisningsform opretholdtes så længe — altfor længe kan man roligt sige, var det dels af misforstået hensyn til kommunens økonomi, og dels fordi man ville stille arbejdskraft til rådighed på en praktisk måde for fabrikker og andre arbejdspladser, hvor der var brug for børn, som havde den fordel, at de var »billige i drift«. De fleste af de lærere, som Stauning havde med at gøre, huskede han som folk, der med flid og nærmest englelig tålmodighed gjorde deres bedste. Thorvald Stauning havde viljen til at lære, og han var senere hen taknemmelig over, at skrivning, læsning og regning stod på et højt stade i kommuneskolen i Suhmsgade. Det var her, han fik sin karakteristiske håndskrift. Han førte endnu, kun dreng, pennen med den selvfølgelighed, der er egen for den, som har lært at holde på den, som man skal. Almindelig regning voldte ingen vanskeligheder, han havde en medfødt evne til at tumle med tal, hvad Peter Knudsen vurderede højt, da han ansatte Stauning på partikontoret. Læsning gik let, og »det læste pensum sad fast og fristede til mere«. Fra skoletiden var Stauning ikke blot en flittig læser, men også en god, der forstod at vælge og vrage, og han fik tidligt en instinktiv evne til at springe det ligegyldige over. Det sparede ham megen møje senere hen.

Karakteristisk for ånden i barndomshjemmet er moderens interesse og syn på skolen. Det kunne være morsomt nok med de mange fag ud over de mest grundlæggende, men den udvikling, man så småt var ved at glide ind i, da hun satte sin søn i skole, stod hun meget tvivlende overfor. Disse betænkeligheder tog Stauning senere i arv og gav mangt et udtryk for dem. Ved en debat med skolefolk om skolens anliggender udtalte han således en gang, at »fagmængden næppe er af det gode, og det unge menneske, der går ud i livet med sin læse-, skrive- og regnefærdighed i orden, er ikke ilde stillet«. Den datidige undervisnings svagheit var den ringe ballast, den gav ungdommen i fag som naturhistorie, historie og samfundslære, discipliner, der for Stauning havde en overordentlig betydning. Her var det skralt i kommuneskolen, og med et suk kunne han senere udbryde, at der var »i virkeligheden ikke noget at bygge på, da jeg senere søgte at få noget bygget op hos mig selv«. Der ligger en forståelig bitterhed bag disse ord, sagte i hans seneste leveår til professor Niels Bohr.

Mærkeligt nok har det udprægede ordensmenneske Thorvald Stauning ikke bevaret nogle af karakterbøgerne, og skolens protokoller fra den tid

må være tilintetgjorte på en eller anden mystisk måde. Det gør dog mindre, da vi har så mange samstemmende vindesbyrd om Staunings færden op til konfirmationsalderen. De fortæller alle om en flittig dreng, fåmælt, sjældent legende, men til enhver tid og under alle forhold en god og pålidelig kammerat. Samtaler med ham formede sig mest som spørgsmål fra hans side, og det var tydeligt for de nærmeste i klassen, at »der var noget i ham, der endnu lå i svøb, men som uden besvær kom ud deraf, da modningens tid var inde«, skriver maleren Heinrich Dohm, der var en samtidig i Suhmsgades skole, og en af lærerne siger, at han lagde mærke til, at Stauning »allerede i skoletiden var en meget ivrig avislæser, og han imponerede ved at citere Ingemanns romaner, så man kunne forstå, at han med flid havde gennemløjet dem«. Det er rigtigt, og han fremhævede ved mangan en lejlighed, således i en tale til de unge fra Sorø Akademi, at Ingemann var en »digter værd at følge og skatte, både hans historiske arbejder, der har så megen sund fantasi, og hans uforlignelige morgen- og aftensange«. Men de ægte knaldromaner havde også hans bevågenhed i skoletiden. Der var særlig en, som hed »Kaper-gasten«. Det var »i eet og alt en fortrinlig drengsbog, som jeg læste flere gange«. En mere rationelt ordnet læsning kom først i gang senere hen.

Et uforgængeligt barndomsminde var Christiansborg Slots brand i 1884. Daglig gik Staunings skolevej forbi slottet, familien boede dengang i Brogade nr. 15 på Christianshavn, og en aften, da han som sædvanlig gik alene fra skolen, »klokken var vistnok lidt over syv, så jeg på afstand, at der var en mægtig sammenstimlen af mennesker, der trængtes tæt nede ved kanalen. Folk styrtede til under råbet —: Slottet brænder«. — Det bør nævnes som noget typisk for drengen Thorvald Stauning, at han ikke løb med strømmen for at komme hen og se på det mægtige bål. Har nysgerrigheden været der, og det har den selvfølgelig, fik den ikke lov til at diktere eller regere. Drengens tanker gjaldt forældrene — og i løb kom han hjem til dem og fortalte om katastrofen, landsulykken, som de endnu intet anede om. Sammen gik de da hen på Slotsholmen, og her stod de til langt ud på natten. Som elev i den øverste klasse i Suhmsgades kommuneskole var Stauning med i en hemmelig politisk forening, der havde et yderst revolutionært program. Det mente de ungdommelige medlemmer da selv. De holdt små hemmelige møder ved Frederik den Syvendes statue. Her var nemlig ganske øde i de dage, og der var ingen fare for at blive opdaget. Men når særlig vigtige beslutninger skulle

træffes, gik man ind i ruinen, og Stauning kunne således senere hen sige med sandhed, at han hørte til dem, der havde talt politik i det gamle Christiansborg.

Det var den 20. oktober 1885, at typograf Julius Rasmussen skød på konseilspræsident Estrup udenfor hans bolig på Toldbodvejen. Det var lidt over klokken fem om eftermiddagen, at »den nittenårige fusentast«, som redaktør Emil Wiinblad karakteriserede ham i sin skarpe fordømmelse i en artikel i »Social-Demokraten«, forøvede sit mislykkede attentat. Kort efter flød det med løbesedler i alle gader. Over hele byen var folk opskræmte. Da Stauning gik fra skole, fik han en løbeseddel, »og med den i hånden blev jeg situationens midtpunkt i Brogade og det tilstødende kvarter«. De kommende dage og uger svælgede pressen i sensationen, hvad der i og for sig ikke var noget at sige til. Højrebladene kastede sig harmfnysende over oppositionen. Det var særlig Venstre, der måtte stå for skud, og det nyttede ikke noget i hovedstaden, at Venstres ledere gav udtryk for den største afstandtagen fra den ulyksalige begivenhed. Det gjorde heller ikke noget indtryk, da Chr. Berg i Folketinget kom med en udtalelse om, at »det var en sørgelig og harmelig hændelse«, og alle Emil Wiinblads daglige beklagelser, der næsten linie for linie viser den unge redaktørs nervøsitet og frygt for, hvad fremtiden vil bringe, gik ganske over hovedet på folk. Vinden blæste demokratiet alvorligt imod. Ud over landet var befolkningen kommet i kog. Bølgerne gik højt på møder og indendørs, og helt galt truede det med at blive, da konseilspræsident Estrup sendte rigsdagen hjem og nogle få dage efter udstedte tre nye provisorier.

Man kan i vore dage kun vanskeligt gøre sig noget begreb om den harme og opsigt, disse lovbestemmelser vakte i de socialdemokratiske arbejderhjem. Det var deres videre konsekvens, man drøftede indbyrdes, og i denne forbindelse skriver Stauning, »at man taler nu om, at ungdommen er mere politisk interesseret end tidligere. Måske har det været sådan nu og da, men man kan dog roligt hævde, at dengang var vi politisk interesserede, allerede fra vi var ti års knægte. Der stod store slag i skolen mellem højremænd på den ene side, de liberale og socialdemokraterne på den anden side. Mine forældre forstod, at de provisoriske bestemmelser kunne umuliggøre al politisk agitation, hvis de blev strengt fortolkede. Enhver alvorlig samfundskritik ville forstumme«. Det måtte også undre de opvakte børn fra arbejderhjemmene, at der aldrig blev skredet

ind mod højrepressens idelige forhånelser af arbejdernes endnu så svage blade. To gange var redaktør Emil Wiinblad udsat for direkte overfald af rent korporlig art, og hans medarbejder C. E. Jensen blev gennempryglet i St. Kongensgade, hvor han dengang boede, blot fordi han skrev frisindet om litteratur og teater i »Social-Demokraten«. Da det store sympatitog gik til Estrup, anholdtes C. E. Jensen med den noget ejendommelige motivering, »at man ikke ville udsætte sig for, når toget passerede hans vinduer, at han da skulle optræde udæskende«. Selv børn kunne ikke undgå at få et for livet blivende indtryk af, at der på den ene eller anden vis øvedes stor politisk uret. Der spredtes en underlig usikker atmosfære på mange arbejdspladser, og ude om i landet kom det gang på gang til alvorlige rivninger mellem det mere og mere forhadte gendarmeri og bønderne, der gjorde stædig modstand. Det vakte opsigt, da den djærve Christian Hørdum i Folketinget ålede regeringen i en spottende tale, fordi det såkaldte stærke ministerium uden at blinke tog 50 millioner på egen hånd, men beskedent bad om to millioner til de mange arbejdsløse. Det var under de da givne politiske forhold såre naturligt, at både Hørdum og Peder Holm sluttede sig tæt til Venstre, som med megen energi, og fuld forståelse af forholdene, forlangte et direkte statstilskud til de arbejdsløse, at uddele gennem kommunerne. Det var der mere forslag i end i Estrups såkaldte »finanslovsstump«.

Det forkastelige attentat mod Estrup satte sit præg på alle arbejderhjem i hovedstaden, også på Thorvald Staunings, hvor man var så fagligt og politisk interesseret. Han erindrede altid en begivenhed fra dette »attentatår«, der havde gjort et særlig stærkt indtryk på hans sind. Det var smedestrejken, der blev tabt. Kampen stod om en timeløn på 25 øre. Det triste resultat kastede en skygge også ind i hjemmet i Brogade, og Stauning skriver, at »min onkel, der var former, deltog i strejken, og han kom meget hos os just i de dage, og jeg husker tydeligt min fornemmelse af noget skæbnesvangert og afgørende. Livets uret var mig ganske klar. Der var i de tider dygtige arbejdere, som kun fik 18 til 20 øre i timen, og selv om levedoden dengang var billigere end nu, var det skandaløst. Nøden og elendigheden, der grinede frem hos slægtninge og venner, måtte føre mig som så mange andre, der tænkte ud over det øjeblikkelige, ind i arbejdet for en samfundsreform, hvorunder arbejderklassen hævede sig op både i åndelig og økonomisk forstand«. Et af de sidste år, Thorvald Stauning levede, sagde han halvt i alvor og halvt i spøg, at

»det var de mange udløbere af det idiotiske attentatforsøg på Estrup, der havde for alvor vakt min politiske, sociale og økonomiske interesse, det var med til at danne grundlaget for mit livssyn«.

Trods det, at Stauning ikke havde megen tid til at læse lektier, hørte han hele skolen igennem til den øverste halvdel i klassen. Han måtte være med til at bjærge føden til familiens underhold, som bydreng, og i faderens mange arbejdsløse perioder var sønnens små indtægter penge, der ikke kunne undværes. Alle principaler i de forskellige firmaer huskede Stauning med en forbløffende sikkerhed. Det er værd at lægge mærke til, at Stauning kun havde godt at sige om dem alle. De må have holdt af drengen og han af dem. — Den første bydrengelads var hos cigarhandler Johan Møller i Holmens Kanal 30. Det var en rar, men meget fattig ung mand, der kun kunne betale for hvert ærinde. Der var ikke meget at bestille, og det hele blev ikke til mere end nogle få ører om ugen. Langt bedre var det, da han kom til materialhandler J. M. Kindberg i Vingårdsstræde 19. Det var også en mand, der sad småt i det, og dertil gammel, som lavede Carlshamns punch og blegvand. Kunderkredsen var snæver — men alligevel fik Stauning to kr. om ugen for en arbejdstid fra klokken syv til tolv plus en aftentime. Til trods for, at forretningen var lille, pyntede den sig med firmanavnet »& Co«. Der var slet ikke noget lager eller oplag. Kom der en ordre fra en af de gamle kunder, blev Thorvald Stauning sendt hen til »Merkur« i Grønnegade 5. Her solgtes der sekundavarer til meget billige priser. Det var så småt altsammen, at det undrede den unge mand, at »den gamle skikkelige principal overhovedet kunne opretholde livet. Men han var altid flink mod sin »springpojke«, der hver dag måtte være hos ham mindst seks timer og tre om søndagen«. Foruden at hjælpe med til at fremstille de få varer måtte Stauning bringe regninger ud og børste støvler og tøj. De fleste af kunderne var udtalte småfolk, der vendte og drejede skillingen, som ofte var vanskelig at få fra dem. Men til glæde for principalen viste Stauning sig at have et eget talent som en elskværdig incassator. Det havde en vis betydning.

Uden tvivl havde gamle Kindberg megen forståelse af denne bydreng, der gjorde sit til »at fremme næringen«, der også kunne trænge til det. Forholdet mellem de to var stedse godt. Men så indtraf der noget, der fik »billedet til at skifte«. Foran en sommerferie spurgte en lærer en dag, om der var nogen uden ferieophold, der ville have en plads på landet.

Uden forlov hjemmefra meldte Stauning sig. Det vakte betænkelighed hos forældrene, fordi Kindberg så måtte fæste en ny dreng, og indtægten »gik jo også fløjten«. Men Thorvald Staunings optimisme og overtalelsesevne var så stor, at han fik lov til at rejse mod at love at tage en anden plads, så snart han kom tilbage. Så gik det afsted til en landsby en milsvej fra Grenå.

Det var den første og eneste længere ferie i Thorvald Staunings barndom. Store begivenheder oplevede han ikke i den lille familie i den måned, han var der, men opholdet stod stedse for ham som en stor glædesfest, der efterlod et rigt minde. Selv mente han, at dette ophold havde bidraget til, at han altid senere interesserede sig virkningsfuldt for at få fattige børn ud i naturen. De burde sendes bort fra asfalt og stenbro, så snart det var slut med skolen.

Efter »de gode jyske uger« kaldte pligterne påny, og Stauning fik hos urtekræmmer, grosserer Louis Hansen, der havde forretning Ved Stranden 2 i kælderens, »udmærket gode dage«. Lønnen var i virkeligheden fuldt ud tilfredsstillende, efter datidens beskedne krav, den var på to en halv kr. om ugen. Med andre ord et ikke ringe økonomisk fremskridt. Men ikke nok med det. Denne plads var kun om formiddagen fra klokken syv til tolv, og alle aftenerne uden undtagelse helt frie. Nu kunne lektierne få den tid, de burde. Dertil kom, som Stauning atter siger så karakteristisk for ham og hans indstilling, at »Louis Hansen var en god og finttænkende mand, der bl. a. sørgede for, at jeg fik nogle stykker mad i løbet af formiddagen«. Det var dog kun en midlertidig plads, det var en aftale, at der skulle komme en karl hen på efteråret. Dog, den tid den sorg. Foreløbig glædede bydrengen sig over al den venlighed, han mødte, når han ofte kom hen på »Hotel Kongen af Danmark«, eller til Wittmarch og Riises lokaler nede ved Holmens Kanal. Kom han med varer til køkkenerne, »vankede der ofte en gammel kage, som ikke kunne sælges i kafeen, men den gjorde sit bedste for at forsøde min tilværelse«.

Den næste plads som bud var hos bogbindermester H. Møller i Klareboderne 5. Virksomheden var ret stor, der var som regel en halv snes svende på værkstedet, og de havde mange ordrer fra de københavnske kommuneskoler. Hver morgen var det Staunings arbejde at køre byparker ud til skolerne på en trækvogn, og »hvor tungt læsset end var, løb hjulene dog let, når det gjaldt skolen i Matthæusgade. Her var en flink inspektør, der altid gav ti øre, men han var desværre den eneste, der

havde en så åben pung, og een svale gør som bekendt ingen sommer«. — På sine ældre år huskede Stauning bogbinder Møller som en ægte type på en gammel dansk håndværker, der arbejdede lidt med ude på værkstedet. Men det meste af dagen sad han på sit lille kontor ved et klapbord i hjørnet. Her førte han sine bøger og skrev de regninger, som Stauning så måtte gå til kunderne med.

Nu nærmede konfirmationen sig, men indtil da måtte Stauning stadig tjene for at hjælpe med til hjemmets underhold. Den sidste plads var hos den kendte vekselmægler P. Severin i Boldhusgade 1, og her »skulle arbejdet rent vægtmæssigt være lettere end de andre steder«, og det var kun godt så, for det havde taget ikke så lidt på Thorvald Stauning at slide og slæbe hårdt, fra han endnu kun var syv år gammel. Det havde straffet sig ved et alvorligt tilfælde af navlebrok. Dog var der ikke tale om at lægge op, hvis der skulle klares penge til et sæt konfirmationstøj. Mange vanskeligheder kom imellem, begge forældrene blev syge i længere tid, og faderen derpå arbejdsløs. Men trods alt gik det dog, som det skulle, og Thorvald Stauning »slap både igennem kirken og altergangen og kom derfra ud i livets store mølleværk«.

At få en plads hos vekselmægler Severin var et lykketræf. Det var en skolekammerat, der havde anbefalet ham. Lønnen var god, ti kroner om måneden, arbejdstiden var fra syv til tolv middag og så en time om aftenen. Arbejdet var meget varierende. Først var der skopudsning, så hentede han brød og fløde hos bageren, derpå kom turen til kul og koks, som skulle bæres ned fra loftet, og så begyndte byærinderne for vekselmægleren selv. Under dennes fravær var skopudseren og køkkendrengen kontorist, og om aftenen måtte han følge fru en til teatret. Det var ikke så lidt for en tikrone om måneden, men Stauning understregede altid, at han kun havde de bedste minder fra Boldhusgade. Det brogede arbejdsstof gav viden til den, der var ivrig efter at lære, og Stauning kom til at sætte megen pris på vekselmægler Severin, der »var en god mand med et sundt livssyn«. Han fik hurtigt interesse for den unge mand, der var kommet i hans tjeneste, det var ikke svært at se, der boede noget i ham, her var et godt materiale. Derfor var det Severin om at gøre, at Stauning skulle lære noget. Gode råd gav han ham med på vejen, men det vigtigste var, at han gennem arbejdet lod ham forstå glæden ved ansvars- og pligtfølelsen. Her var det let at fange Thorvald Staunings øre. Det er et ganske morsomt interieur, vi ser for os, når Stauning fortalte om arbejdsdagens gang.

Så såre det grovere og rent manuelle var overstået om morgenen, tog Stauning plads på en høj kontorstol lige overfor chefen. Næsten broderligt delte de en af de gammeldags kontorpuke, og så gik det løs. Der var nok at tage fat på for den unge mand, der »føjte sig i direktørlære«. Han udskrev kvitteringer til en forening, som Severin var kasserer for, kopierede breve og bogførte korrespondancer. Var alt dette fra hånden i løbet af et par timer, gik Stauning til banker og vekselerere og fik bunker af obligationer, aktier og penge med i mappen. Ofte kunne det næsten svimle for ham, der var så fattig. Det fangede i så høj grad hans interesse at have med finansielle problemer at gøre, at det blev hans ønske at gå bankvejen. Men det lod sig ikke ordne. De meget slette økonomiske forhold i hjemmet lukkede som med en bom for enhver ansættelse i et af de større pengeinstitutter. Sagen var den ganske enkle, at der i de første læreår ikke var nogen løn, og de ansatte skulle være, hvad man i daglig tale kalder velklædte. Men disse fordringer kunne forældrenes lille budget ikke holde til. Det var en meget stor skuffelse for den unge Stauning, og han bestemte sig nu for at blive smed, væsentligst fordi dette fag havde en så nær tilknytning til skibsfarten. Udlængslen drev ham, drømmen om de lange rejser ud over de store have fik tag i ham.

Efter konfirmationen i Holmens Kirke sagde han for altid farvel til skolen i Suhmsgade, og ved hjælp af vekselmægler Severin kom Stauning nu i lære hos tøjsmed Burla i St. Kongensgade 38. Det var en ret stor virksomhed med fem svende og seks lærlinge, og der var store ordrer, der skulle gøres færdige hurtigst muligt. Mester var en flink mand, svendene gode pædagoger, og smedehåndteringen lå i det hele godt for den nye lærling, selv om det ikke i dette tilfælde var lysten, der drev værket.

Det var strenge måneder ved ambolt og esse. Præcis klokken seks om morgenen tog man fat og sluttede først tolv timer senere. Men det gjaldt kun svendene, lærlingene havde en time længere, hvor de skulle rydde op. Mange gange måtte Stauning i dagens løb springe efter drikkevarer til smeden ved ambolten, og det var unægtelig store kvanta, han satte til livs. Ved at mindes disse ungdomsdage skrev Stauning engang, »at ofte senere hen har jeg haft det gamle mål ved hånden, og jeg har set, hvor lille målet nu er blevet i forhold til den gang, da jeg var i smedelære«.

Arbejdet viste sig i løbet af et par måneder for strengt for Thorvald Stauning, der i virkeligheden havde været underernæret en tid, fordi kosten havde manglet den nødvendige kraft, især til en ung mand, der

var i voldsom vækst. Lægen frarådede ham bestemt at blive ved med at smede. Overvejelserne tog nu fart, og ved et rent tilfælde kom hans forældre i forbindelse med nogle cigarfabrikanter, der afsatte deres varer i et auktionslokale i kælderens på Østergade 15. Her var August Stauning blevet vicevært og gårdmand for hele ejendommen, og da Thorvald Stauning hjalp sin fader med at transportere cigarpartier, fik Chr. Friis den idé at tilbyde den unge arbejdssøgende mand en lære. Det hele lod sig ordne i en håndvending, og »uden større betænkning, men heller ikke med nogen større begejstring« slog Thorvald Stauning til, og i sommeren 1888 kom han i lære som cigarsorterer »med adgang til at få faglig uddannelse i hele processen«. Samtidig gik han på en aftenskole for at lære handelskundskab og nogen teknik. Dagens timer var hårdt belagte, men da August Stauning efterhånden havde fået overdraget renholdelsen af en del gadestykker, måtte han have sønnen til hjælp. Det blev unægtelig strenge tider. Når sneen var faldet, måtte de op ved firetiden om morgenen — og derfra gik det så ilsomt til fabrikken klokken syv. Da faderen blev syg, måtte Thorvald Stauning ganske ene klare både gården og gaderne. Det ene med det andet bevirkede, at begrebet fritid blev næsten ukendt.

Alligevel fik han stunder til at pleje sine så tidligt vakte politiske interesser, og når der overhovedet var lejlighed til det, deltog han med forældrene i firsernes ofte stormfulde møder. Bølgerne gik højt på grund af provisorierne og den hårde fremfart mod forsamlings-, presse- og ytringsfriheden. Venstre støttedes af den voksende arbejderbevægelse, den liberale vælgerforening spillede en stor rolle. Den havde gode foredrag af ofte fremragende talere. De var med til at styrke Thorvald Staunings politiske børnelærdom, og det var ham en oplevelse at høre venstrehøvdingen Chr. Berg i Folketeatret, hvor han gentog, hvad han tidligere havde sagt til Peter Knudsen, at »den enkelte kan ikke gøre meget for arbejdernes ret, men han kan beundre, hvad deres førere gør, og det vil jeg vidne, at socialdemokraternes ledende mænd har skabt tænkende væsener af arbejderne. Der er ingen, som har strengere arbejde end Socialdemokratiets førere, der nu overdænges med hån og spot af reaktionens lejede presse, og jeg beundrer den gerning, disse førere gør for at rejse de mange tusinde arbejdere for frihedens sag«. — På Thorvald Stauning gjorde disse djærve ord et dybt og varigt indtryk, efter hvad han selv sagde mange år senere. Han var ung med et modtageligt sind, han var

selvstændig i sin dom, og han lagde ikke skjul på, at Viggo Hørup nærmest frastødte ham. Lige så lidt som Niels Neergaard før ham følte Stauning sig tiltrukket af den mærkelige mand, omend han senere med sandhed kunne sige, det var let at forstå alvoren i de ord, hvormed Hørup den 14. maj 1894 tog foreløbig afsked med rigsdagspolitikken, efter at Alberti havde fældet ham ved aprilvalget to år forud. »De ord« — fortæller Stauning — »havde også bud til en ung arbejder, især da Hørup lovede, at hans hånd altid skulle være mod den politik, som han anså for den lumpneste af alle, den, der rotter de rige sammen om at plyndre de fattige, og sætter overklassen på nakken af dem, der har mindst at stå imod med, for at trykke dem ned til ingenting«. Med ungdommelig begejstring hørte Stauning den gamle digter, folketaler og præst Jens Christian Hostrup, som »så frit, åbent og smukt tolkede folkets ret til personlig og politisk frihed«. Kommandør Emil Bluhme fængslede ham ved »sin stadig gåen mere til venstre og ved sin personlige noblesse«. Denne begavede søn af den gamle helstats-konseilspræsident C. A. Bluhme kom senere hen til at stå Stauning personlig nær. En mand, som ej heller må overses, når man vil analysere, hvorfor Stauning blev den, han blev, er Kristen Peter Korsgaard, der i 1887 begyndte at udgive »Aftenbladet« som vor første demokratiske aftenavis. Hans artikler, siger Stauning »gav tanker til eftertanke«, og han lod sig »i mangt og meget vejlede af Korsgaards kundskabsrige og politisk-praktiske journalistik«. Hvis man vil sætte sig for at gennemgå Thorvald Staunings virke i pressen, der er langt mere omfattende end almindelig kendt, er det såre let at finde påvirkning fra Korsgaard. Muligt var den ubevidst, men den er der. Mange flere kunne nævnes fra disse rige og gærende år. Men lad det være nok at slutte med Herman Trier, som Stauning altid nærrede en virkelig beundring for. Denne borgers og pædagogs retlinethed var for ham så åbenbar, der var over hans personlighed en sjælden lødighed, en forening af styrke og logik, og hans unægtelig noget abstrakte agitation rørte ved følsomme strenge i den unge Stauning.

*

Politisk var det en meget levende tid, og skønt kun en dreng på 16 år meldte Thorvald Stauning sig ind i Socialdemokratisk Forbund. Det gik ham her som i Studentersamfundet, hvortil der var adgang for folk uden studentereksamen, at han ikke måtte komme med, førend han var fyldt atten år. Men hverken samfundsfolkene eller kasserer V. T. Holst i Social-

demokratisk Forbund kunne se, at den unge mand ikke havde nået den rette alder. Begge steder åbnedes dørene.

På cigarmagerværkstedet var det særlig sortereren Valdemar Johansen, der blev hans ven, til trods for at han var en halv snes år ældre. Gennem denne intelligente mand forstod Stauning, at det var af den største betydning »at leve sig sammen med andre arbejdere på pladsen, som det var lærerigt at være med i et arbejde indenfor arbejderbevægelsen«. På en måde vel forberedt fra hjemmet faldt det ham naturligt at ville rejse klassefællerne fra de elendige kår, som endog faglærte arbejdere levede under. Blandt meget andet var det óm at gøre kammeraterne til frie borgere i samfundet. Det ville han nu være med til, og allerede i læreårene fik Thorvald Stauning indblik i foreningslivet ved i 1890 at komme ind i sygekassen »Alderstrøst«, hvor han deltog både i agitationen og i det indre foreningsliv. Han må have gjort sig godt, for trods sin ungdom blev han sekretær i kassens bestyrelse.

Lønforholdene i cigarfaget var uhyggelige, også i den lille fabrik, hvor Stauning var. Tobakstilberederne fik sjældent mere end fem til seks kroner om ugen. Dæksmagere havde som regel et par kroner mere, og vikkelmagerne kunne ved en næsten æventyrlig flid komme op på ni til ti kroner ved det simpleste arbejde og et par kroner mere ved det bedre. Gik det meget højt, var der dem, som kom hjem med en fjorten til femten kroner. Det var kun »de dygtigste folk, næsten uden fritid, som havde denne indkomst, ved at have ualmindelig rappe fingre. Alt var akkord. De såkaldte overrullere, som selv lagde værkstedsplads til i deres hjem, kunne ikke betragte arbejdet som andet end et bierhverv, da de kun sjældent fik flere vikler end til en fortjeneste på under ti kroner om ugen. Det var da også væsentligst gifte kvinder, der i deres fritid fik en lille ekstraskilling ved at rulle dæksblade på. Omgivelserne var ofte slette, men der var ingen, der tænkte på sundheden. Arbejdets hygiejne stod endnu så sent som i slutningen af det forrige århundrede på et ubegribeligt lavt stade. Det var først de demokratiske arbejdslove, som bragte en ændring til det bedre. Men det var også tiltrængt«.

Sandheden i ære blev Staunings kendskab til cigarmagerfaget kun overfladisk. En værdi havde det, at fabrikanten også drev handel med råtabak, som aftoges af de mindre virksomheder. Denne side ved arbejdet pegede udad, og Stauning fik sin horisont udvidet ved at tumle med købmandsmæssige og økonomiske spørgsmål. Det skete mindre, når Stauning

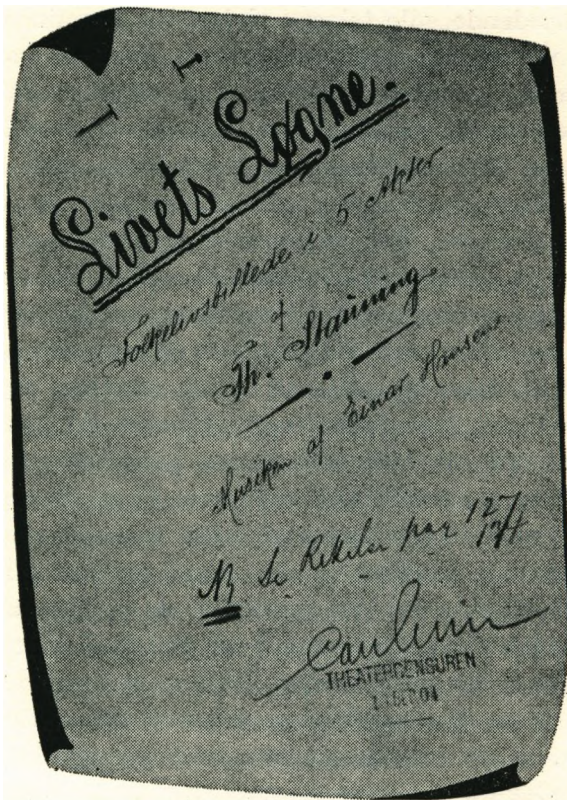
fugtede eller tørrede tobak og besørgede en del af cigarforretningerne. Da var der nok at skøtte. Men forholdsvis hurtigt havde han lært at sortere og at pakke de færdige cigarer, og i visse perioder opsamlede fabrikken mange cigarer, som lærlingene ikke nåede at sortere. Når der så var et lager på ti til tyvetusinde, var det nødvendigt at mobilisere et par mand, måske flere, til at arbejde om søndagen. Det var da Thorvald Stauning, der stod for ledelsen. Han måtte sørge for de nødvendige kasser og organisere arbejdet på denne dag, og det var på disse vagter om søndagen, han tidligst lærte flere af de gamle svende at kende. Ved samtaler med dem fik han det første virkelige indblik i fagets forhold. Hvad han hørte, fængslede ham, han lod det ikke gå ind ad det ene øre og ud af det andet. Tværtimod sagde han ved en festlig faglig lejlighed, »at diskussionerne med de ældre på fabrikken altid havde givet ham meget stof til eftertanke«. Til gengæld anede de en kommende rigsdagsmand i ham, der som debattør var så ivrig, men samtidig så vel overvejet. Mere end én gang var det ham, der kom med de forløsende ord, og han blev aldrig træt af at forklare, at just arbejderbevægelsen havde de højeste mål. Det var den unge mands overbevisning, at fandt arbejderne sig selv i et fast sammenhold, ville man kunne nå, hvad der nu stod som en drøm. Aldrig måtte den danske arbejder glemme, at enighed gør stærk.

Hyppigere og hyppigere så man den unge Thorvald Stauning ved de mange politiske møder rundt om i hovedstaden, og var det Socialdemokratiet, der kaldte, var han en sikker gæst. Nogle optegnelser fra hans pen fortæller, at han mindes Peder Holm, der var vælgermødernes helt takket være den mærkelige blanding af lyrisk og drøj veltalenhed, der passede så godt til den sikkerhed, der prægede hele personen. Hos Chr. Hørdum var der både jysk sindighed og en mærkelig glødende overbevisning, der skabte respekt om denne mand. Uden tvivl var der noget i Hørdums solide kraft, der var beslægtet med visse instinkter hos den unge Stauning. Hos A. C. Meyer strømmede den stemningsbårne veltalenhed. Det rent lyriske hos »Socialdemokratiets lykkebarn« gav genklang hos den unge cigarsorterer.

Tydeligt stod den første maj 1890 for Thorvald Stauning. Det var nemlig den første gang, han deltog i en majdemonstration, og det just i det år, der betød så meget for dansk arbejderbevægelse. Demonstrationen var selvfølgelig først og fremmest en understregning af kravet om otte-timers-arbejdsdag i henhold til den internationale kongresbeslutning.

Optimismen var stærkt fremtrædende, alle talerne så lyst på fremtiden. Valget den 21. januar havde vist, at arbejderne nu var en faktor i vor politik, selv Højre mistvivlede om en strømkæntring, som valget i 1887 havde givet håb om, og moderationen var for alvor advaret, da Socialdemokratiet erobrede den første landarbejderkreds. De gode resultater rensede partiet for misstemning og splittelse, arbejdsgivernes mange afskedigelser styrkede organisationerne. Ved valget til Borgerrepræsentationen i marts 1890 fandt der et delvist samarbejde sted mellem Socialdemokratiet og de Liberale, der hver optog et par af hinandens kandidater. Herman Trier underskrev Socialdemokratiets valgprogram og blev fælleskandidat. Han fik 3800 stemmer, Peter Knudsen og K. M. Klausen, der støttedes af de Liberale, fik 3500, og Jens Jensen og P. Hansen, der kun stod på den socialdemokratiske liste, fik 1800 stemmer — godt 500 mere end ved det sidste valg. Alle disse gode resultater viste, som Viggo Hørup skrev i »Politiken«, at »demokratiet havde den store indre styrke, ingen kunne få bugt med«. Det ansporede arbejderne til i større tal end tidligere at deltage i majdemonstrationen, for det gjaldt nu om at vise, at »vi er her og vil blive her og altid være her«, som Emil Wiinblad skrev i en leder i »Social-Demokraten«, der steg og steg i oplag. Det var på denne første majdag 1890, at de danske byarbejdere »løftede internationalismens fane højere end før«, og i overensstemmelse med kongresbeslutninger i Paris 1889 blev det vedtaget, at den første maj altid skulle være almindelig fridag, fra nu af skulle den være en arbejdets og forårets festdag med demonstration for det krav, der stod øverst hos alle klassebevidste arbejdere —: otte-timers-arbejdsdagen. Der var en ikke ringe spænding i arbejdernes rækker, og man var ikke sikker på, hvordan denne dag ville forløbe. Højres aviser bugnede med urovækkende meddelelser om den kommende majdag, og herhjemme forbød man processioner i gaderne. Der blev trukket gendarmer fra provinsen til hovedstaden, og adskillige arbejdsgivere — med staten i spidsen — truede dem med afskedigelser, der ville forlade arbejdet. Ved indmarchen til talerstolen på Nørrefælled sang man for første gang A. C. Meyers ildnende otte-timers-sang. Da Stauning om aftenen gik hjem, var han ikke imponeret, men havde alligevel en følelse af at have været med i en fremmarch med et stort mål.

Da Stauning blev atten år, rejste han til Fredericia, blev cigarsorterer på J. P. Schmidts fabrik og blev medlem af Tobaksarbejderforbundet.

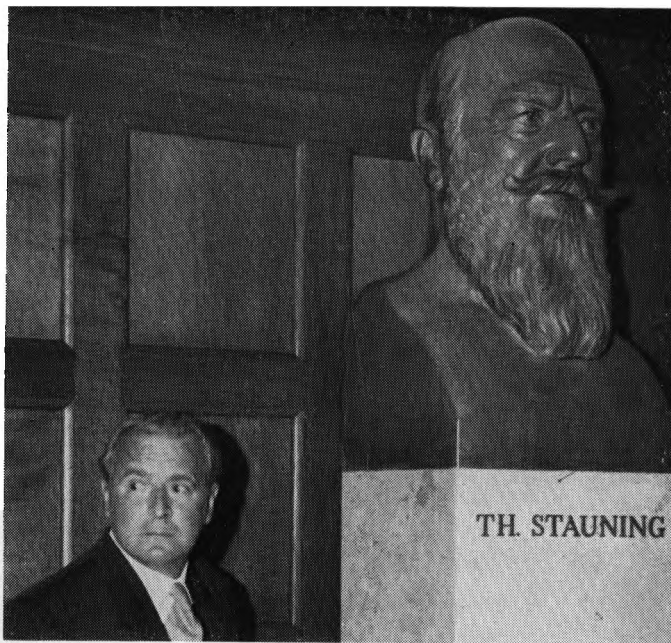

I en periode i sit liv tænkte Stauning alvorligt på at blive forfatter. Fra denne tid stammer hans skuespil »Livets Løgne«. Man ser her forsiden til originalmanuskriptet med censor Levins henvisninger til sine udstregninger i teksten.

Det var i 1892. Siden blev han dets æresmedlem og det samme i afdelingen i København. Kun kort tid efter sin ansættelse fik han tilbudt stillingen som afdelingsmester, men da der hen på året blev strejke, gik han med. Han følte sig solidarisk med kammeraterne, til trods for at fabrikanten havde givet ham en særstilling for at sikre sig hans forbliven.

Længslen efter at lære fremmede forhold at kende førte ham nu til Hamborg, »for et lille opsparet beløb«, men det var umuligt at få noget arbejde der. En lige tabt strejke havde sat sine spor, og han blev nødt til at vende tilbage til Danmark, hvor han nu med iver kastede sig ind i fagbevægelsen og især tog sig af kulturelle spørgsmål ud fra den overbevisning, at »teatret måtte være en virksom faktor i den politiske kamps tjeneste« — og i begyndelsen af århundredet skrev han skuespillet »Livets Løgne«, der opførtes på Arbejdernes Teater. — Dette kald som forfatter havde fristet Stauning til at forsøge sig som skuespiller — han foredrog således viser særdeles godt og havde anlæg for komiske figurer. Men det

Borgmester Bindslev taler ved afsløringen af Sv. Lindhards buste af Th. Stauning på Københavns rådhus 3. maj 1948. På det nederste billede ses Alsing Andersen og Søren Stauning lægge blomster ved Staunings grav på Vestre Kirtegård.

Langsiden mod banegraven ved Hagemannsgade af Aug. Kejls Staining-monument med optøget af fakkelbærende mænd, kvinder og børn. På den modsatte langside finder man en række figurer, der symboliserer arbejdslivet. Foran monumentet har billedhuggeren anbragt en rotunde, hvori Th. Staunings navn er indhugget.

Socialdemokratiets formand, statsminister Jens Otto Krag, overrækker ved Th. Stauning-monumentets afsløring den 13. maj 1964 et gavebrev, hvori monumentet skænkes til Københavns kommune, til Borgerrepræsentationens formand, kontorchef Henry Stjernqvist.

blev dog fagbevægelsen, som holdt ham fast. Han blev, sin ungdom til trods, valgt til delegeret på kongresser, og han var en tid ikke blot Danmarks, men Skandinaviens yngste fagforeningsformand.

De vitale spørgsmål i tobaksindustrien angik revisionen af toldlovgivningen, og for alle tobaksfagets folk var der grund til at være på post. På dette grundlag søgte fabrikanternes nystiftede organisation samarbejde med den unge fagforeningsformand Thorvald Stauning. Der holdtes »en næsten uendelig række møder om told- og lønningsspørgsmål«, skriver fabrikant N. R. C. Bay, »og det skyldes først og fremmest Stauning, at arbejderspørgsmålene kom så stærkt i forgrunden, han førte sin fagforening fra skanse til skanse«. Fagforeningsarbejdet med de mange forhandlinger gjorde det vanskeligt for Stauning at bevare fast beskæftigelse, men det lykkedes ham at komme ind hos Horwitz og Kattentid. Den gamle fabrikant Horwitz var selv begyndt som cigarsorterer — og det mærkedes i hans ledelse af den store virksomhed. Mellem den gamle hædersmand og den unge arbejder og organisator var der et smukt forhold, den frisindede fabrikant glædede sig over fagbevægelsens fremskridt, og han var »glad over at give netop Thorvald Stauning arbejde«.

Der var dengang som nu ikke nogen større afstand mellem den faglige og politiske bevægelse, og ganske naturligt kom Stauning nu ind på det arbejdsfelt, der senere blev hans. Han var hovedtaleren ved grundlovsfesten i Esbjerg 1896, og han skrev meget i »Social-Demokraten«. Han blev i 1897 redaktør af »Samarbejdet«, der var fællesorgan for flere fagforeninger. Pennen lå naturligt i hans hånd, han skrev godt og gerne, og da han i 1905 overtog de danske fagblades fælleskorrespondance og tobaksarbejdernes fagblad, havde han helt sin egen stil. Som journalist var han såre produktiv. Under mærket »En, der husker«, skrev han artikler, der ikke må undervurderes. De er at ligne med en hel og dyb plovfure, der skærer gennem en ofte stenet ager.

Det var let for de opmærksomme at se, hvad der boede i den unge mand, der var i stadig vækst. Han valgtes i oktober 1898 til kasserer i Socialdemokratisk Forbund, og det blev indledningen til en ny og afgørende tid i hans liv. Fra nu af var han Peter Knudsens højre hånd, og da han samme år blev stemt ind i partiets hovedbestyrelse, lå vejen frem helt åben. Fra nu af var han fuldt og helt politiker, og han følte sig som sådan.

Den »kloge, strenge, noble, sandhedskærlige og pligtopfyldende Peter

Knudsen«, således karakteriserer Stauning sin store læremester, lagde mere og mere beslag på sin medarbejder, der i alt var en ung mand lige efter Peter Knudsens hoved. Det var Sigvald Olsen, der stærkt havde anbefalet Stauning til Peter Knudsen, og den gamle ørn så snart, at hans lærling havde marskalstaven i tornystret, og fra 1898 til 1909 blev han uundværlig i partiets centralledelse. For at drage den fulde nytte af ham udnævntes han til på samme tid at være partisekretær, kasserer og agitator. Trods skuffelser var han optimist, giftede sig i 1898 med den unge Anna Jensen, der gennem treogtyve år var sin mand en god og altid forstående støtte, til hun døde den 10. april 1921 ved et ulykkestilfælde. Med rette ristede Thorvald Stauning på den sten, der mærker hendes grav på Vestre Kirkegård, de talende ord: »Mindet dør aldrig«.

Et langt og harmonisk samliv var brudt på en brutal måde. Men længe før havde Anna Stauning set, hvor megen vækst de spirer havde, som Thorvald Stauning havde lagt i sit trofaste arbejde i sin barndom og første ungdom. Det var hendes sikre forvisning, at han aldrig ville give op, og det slog til.

STAUNING PÅ NÆRT HOLD

I FAKSEKREDSEN

AF VIGGO NIELSEN

Af de ikke få socialdemokratiske politikere, som jeg siden mine yngste drengear kom til at kende, indtager Stauning en førsteplads. Det skyldes i første række, at jeg henlevede mine barne- og ungdomsår i den gamle Faksekreds, men det skyldes også, at min far, murer Peder Nielsen, Vråby, var en af foregangsmændene i kredsen, og at min lærer i barneskolen gennem 7½ år var Staunings nære ven og ordførende stiller, lærer Einar Hansen, Vråby skole, hvor Stauning som bekendt holdt meget til i al den tid, han virkede og var valgt i Faksekredsen.

Det politiske arbejde og den politiske debat var noget meget væsentligt i mit hjem. Mine forældre holdt både den »lille« og den »store« Social-Demokrat, og vi børn blev fra vore yngste år vænnet til at læse aviser og følge med i partiets politiske virke. Min far var med i kredsens agitations- og organisationsarbejde; han var naturligvis også med i det lokale partiarbejde, bl. a. som formand for partiforeningen gennem mange år, og der blev ikke holdt ret mange politiske møder i flere miles omkreds, uden at han var med.

Som dreng var jeg med til adskillige af disse møder, der formede sig som drabelige holmgange mellem kandidaterne. Meget stærkt står prentet i min erindring de utiltalende forsøg, som vælgere fra Venstre og Højre gjorde på at ødelægge mødet, når Stauning talte, og ved flere lejligheder generede de sig ikke for at true med korporlig afstraffelse. I så henseende var møderne i Kongsted forsamlingshus særegne. Men det hjalp, da kalkbrudsarbejderne fra Fakse mødte frem og sluttede kreds om Stauning. — Ham kommer I ikke til at røre, sagde de. Og de gamle kæmper holdt ord. Både fysisk og politisk sluttede de kreds om Stauning.

Men Stauning kom desuden meget i mit hjem, når der skulle arrangeres møder, og når agitationen skulle tilrettelægges. Min barndomserindring

om ham går tilbage til tiden omkring foråret 1906, da vi stod over for det valg, som bragte ham sejr. Forud for valget afholdtes et møde i mit hjem, hvor Stauning og lærer Hansen talte. Jeg husker tydeligt, at Stauning mødte i gult sommertøj og med stråhat, og han og lærer Hansen kom cyklende til mødet, der overværedes af egnens skovarbejdere og husmænd. Far fortalte mig siden, at Stauning bl. a. talte om fremskaffelse af jord til de skovarbejdere og husmænd, der boede i grevskabet Bregentveds huse, eller som havde et selvstændigt husmandsbrug med nogle få tønder land.

Senere hen erindrer jeg klart, at Stauning beskæftigede sig med Vallø og Vemmetofte godser og stiftelser og var talsmand for, at disse rige godser, der i sin tid var under kronen, skulle føres tilbage til samfundet. Staunings udredning af disse spørgsmål var som sædvanlig grundig og klar, og hans ord gav genklang hos de fattige arbejdere og husmænd, der højst tjente en kroners penge i dagløn for en lang og slidsom arbejdsdag.

Klart i min erindring står også valgdagen den 29. maj 1906. Efter slaget i Fakse — vælgerne skulle dengang møde op på kredsens hovedvalgsted og stemme — blev mit hjem ud på aftenen fyldt af vælgere, der sammen med min far vendte tilbage fra Fakse. Den store begivenhed var samtalemne til langt over midnat, og glæden over sejren var stor. De tilstedeværende forstod vel knapt, at det havde kunnet lade sig gøre at vælge en socialdemokrat i denne rene landkreds; men senere hen var de aldrig i tvivl om, hvad der bidrog til sejren og de senere sejre. Det var Staunings grundighed, udholdenhed og utrættelige og systematiske arbejde i forbindelse med en personlig agitation, hvorunder så at sige hvert hjem blev besøgt, samtidig med at der holdtes et utal af møder og deltes agitationmateriale om i hjemmene.

Stauning gik altid foran i dette arbejde. Men han havde i hvert sogn nær kontakt med en række offervillige mænd, for hvem partiet og det politiske arbejde var en del af deres liv. Ofte kaldte han på dem, men han kaldte aldrig forgæves. Aften efter aften, søndag efter søndag kom de dødtrætte hjem fra agitationsarbejdet, der strakte sig milevidt i den rent geografisk set ejendommelige kreds, der formede sig som en art halv-måne med den ene spids i egnen syd og vest for Fakse og den anden spids på egnen mellem Køge og Ringsted. Og dengang var der ikke biler. Man gik eller cyklede, og jeg har mange gange en søndag aften set dem trætte og svedige vende hjem fra en hel dags agitation. Men dette arbejde gav

resultater. I hver af de 14 kommuner blev der ret hurtigt dannet socialdemokratiske foreninger, hvis ledelser meget nøje blev instrueret af Stauning. Ved hans opstilling i kredsen lige efter århundredskiftet var der kun to socialdemokratiske foreninger: i Fakse og Tureby-Sædder, men som den store organisator han var, fik han hurtigt savnet afhjulpet i de andre kommuner.

Men én ting til skal her føjes til. Sejren var også et produkt af den kraft, der udstrålede fra Stauning, og den beredvillighed, hvormed han tog sig af alt, som blev ham forelagt, hvad enten det var spørgsmål om forståelse af en lov, eller det var et rent personligt anliggende. Man skal erindre, at dengang var der ikke ret megen ret for småfolk, navnlig ikke i landkommuner, hvor grever og godsejere strakte armene ud over næsten det hele, og hvor der ikke var skærmende organisationer eller en social lovgivning at ty til.

Småkårsmanden stod faktisk ene, og hans sind fyldtes af taknemmelighed, når nogen talte mod uretten og gav ham en håndsrækning over for de »store« i samfundet. Det var dette sindelag, der så stærkt bidrog til at føre Socialdemokratiet frem.

Aldrig skal jeg glemme, hvad en gammel herregårdsarbejder — Per hed han — engang sagde ved frokostbordet på gården, hvor vi arbejdede sammen: — Var der nogen, der kom med noget godt til os, så var det socialisterne. Og Per havde prøvet livets hårde vilkår for en herregårdsarbejder. I 36 år arbejdede han på denne gård, hvor der samtidig var et teglværk. Arbejdet i lergravene havde ødelagt hans ben, der omsider var ét blodigt sår. Men han holdt ud, for hjemme var der seks børn og en hustru. Denne familie skulle klare dagen og vejen for 1 kr. om dagen. — Den ene uge kunne vi købe salt, fedt og spegesild, den anden uge kartofler og brød. Til tøj var der ingen penge, og vi havde kun, hvad venlige naboer gav os, fortalte gamle Per mig. Disse arbejdere blev vækket af Staunings stærke og mandige røst, og de følte ligesom en solstråle i deres sind, når han talte om nødvendigheden af at forbedre deres vilkår.

Enhver, der henvendte sig til Stauning, fik svar på henvendelsen, og enhver blev hjulpet, hvis der overhovedet var mulighed derfor. Det skabte respekt om ham, og for de gamle idealistiske foregangsmænd og tilhængere siden hen blev Stauning navnet over alle navne.

Stauning lærte disse foregangsmænd at arbejde grundigt selv i de mindste enkeltheder. Typisk var det da også, at efter nedlæggelsen af den

gamle Faksekreds i forbindelse med den ny grundlov og valglov af 1915 vedblev der at være store socialdemokratiske stemmetal i de kommuner, som havde hørt til den gamle Faksekreds. Det var, sagde de gamle, et resultat af Staunings indsats.

Der var altid alvor og saglighed i det arbejde, Stauning udførte, men det var tillige båret af en stærk tro på det retfærdige i den politik, Socialdemokratiet gik ind for. Arbejdsmændene fra Fakse Kalkbrud, land- og skovarbejderne fra egnens mange herregårde, håndværkere, husmænd og mindre næringsdrivende så i Stauning den typiske repræsentant for småkårsfolk, og de var i sjælden grad hengivne over for ham.

Da jeg senere hen som journalist ved Syd- og Østsjællands Social-Demokrat havde anledning til at følge stillingen i kommunerne i den gamle Faksekreds og i andre af områdets kommuner, kunne jeg ikke undgå at lægge mærke til, hvor mange selvstændige håndværksmestre, husmænd og næringsdrivende der stod i spidsen for partiet i disse kommuner. Det var ikke blot partiets økonomiske politik, der drog dem — det var fuldt så meget kampen for et mere retfærdigt og humant samfund, der talte til deres indre, og som gav sig udslag i en idealistisk indsats fra deres side. De var socialdemokrater af sindelag og overbevisning.

På nært hold har jeg da også mærket den stolthed og glæde, der prægede dem, da Stauning blev partiets leder, og da han i april 1924 dannede den første socialdemokratiske regering. Hos dem alle var der en sikker forvisning om, at han var den rette mand på posten.

Må det nok i denne forbindelse være mig tilladt at føje til, at det var en stor oplevelse for mig, da jeg i 1935 som folketingsmand kom under hans lederskab i den socialdemokratiske rigsdagsgruppe. Vi vidste alle, at med ham i spidsen var vi på den rette vej. I Stauning så vi manden, der altid var ligevægtig, forudseende og viljestærk, og som havde en sjælden evne til at vurdere en situation og dens muligheder. Vi vidste tillige, at han holdt alle tråde i sin hånd og evnede at klare en nok så speget situation.

Samtlige valg siden 1906 står klart i min erindring. Forud for valget i 1909 var jeg med til at omdele den berømte valgvis: »Snart til valg vi stævner i vor kreds —«, der gik på melodien »Oh, Susanne«, og hvis omkvæd var: Stem på Stauning! Det kan stadig ildne mit sind, når jeg kommer til at tænke på denne sang.

Sejren blev da også bragt hjem i 1909 og ved de tre følgende valg. Det

var ligegyldigt, hvilke kandidater og hvor mange kandidater de andre partier mødte med — Stauning sejrede. Hverken professor Starcke, gård-ejer Ferdinand Nielsen, Odstrup, direktør Ole Olsen, Tjæreby, gårdejer Søren Jensen-Hyldegård, smedemester Kristiansen, Staunstrup, eller kobbersmedemester Haugsted, Svendborg, kunne slå Stauning.

Når jeg husker disse valg og mange af møderne så tydeligt, skyldes det bl. a. også, at jeg ofte med vort hestekøretøj hentede Stauning ved Tureby station eller ved Grubberholm holdeplads og kørte ham ud til møderne. Af og til hentede jeg ham også i Vråby skole. Stauning sad tavs bag i vognen, sikkert tænkende på aftenens emne, men han havde altid en tak at bringe og en drikkeskilling at give.

Men lige så klart husker jeg ham fra Vråby skole, hvor han ofte dvælede nogle dage. Lærer Hansen var stærkt optaget, når Stauning kom på besøg, og det hændte adskillige gange, at et frikvarter blev længere end sædvanlig. Lærer Hansen var en højt begavet mand med en musikalsk og digterisk åre, og da Stauning tumlede lidt med sceniske ting, var der ikke blot politisk nær kontakt mellem de to mænd, der i højde og drøjde lignede hinanden meget.

I lærer Hansens hjem kom også pastor Dahl, Sædder (den senere kirke-minister) og lærer Date, Kongsted. Date kom senere til Nakskov og valgtes som landstingsmand. På daværende tidspunkt var det helt usædvanligt, at Socialdemokratiet i en ren landskreds havde en præst og to lærere som foregangsmænd. Og ingen af partierne kunne møde med bedre fortalere for deres kandidat. Pastor Dahl havde en stille, varm og menneskelig måde at tale på, og jeg nærer ingen tvivl om, at han talte sig ind i adskillige menneskers hjerter. Lærer Hansen var en fremragende oratorisk begavelse, der talte det smukkeste og mest formfuldendte dansk, man kunne tænke sig, og på sit djærve jyske kunne Date få folk til at lytte. Hertil kom så Stauning. Det var et godt forspand at sende kredsen rundt, og jeg tager ikke i betænkning at sige, at ingen kreds blev så grundigt opdyrket som den gamle Faksekreds.

Indtil valget i 1918 repræsenterede Stauning Faksekredsen. Forinden han sagde den farvel, købte han ved Vallø den lille beskedne villa, »Eng-huset«, hvor han søgte hen, når han skulle have nogle timers fred, og hvor han ved at save, høvle og tømre holdt sin fysik i orden. I sommeren 1918 var jeg under nogle dages frihed sammen med min far ude i »Eng-huset« for at være håndlanger ved nogle reparationer. Stauning var der

netop i de dage, og vi havde et par gange en kort samtale om tidens begivenheder. Men ellers isolerede han sig og holdt mest af at tumle i tavshed. Netop her i den skønne natur havde han sin gamle kreds på nært hold, og ved adskillige lejligheder fik vi ham til at tage et møde. Trods uhyre travlhed var han ingensinde kostbar, og han sagde aldrig nej, hvis han overhovedet havde tid. Hans valgspog var: Man skal gøre mere end sin pligt! Hver stund i sit liv levede han efter dette valgspog.

Utallige gange har jeg både i virkeligheden og i tankerne set Stauning for mig. Hver gang har hans person øvet en usædvanlig indflydelse. En sjælden oplevelse var det, da jeg i august 1924 var med til ved en stor fest på det gamle mødested i hans kreds — Tureby — at byde ham velkommen som statsminister og som taler ved stævnet. Rundt om fra hans gamle kreds var de i stort tal mødt frem for at høre og hylde ham, og mangt et håndtryk blev udvekslet og mange gamle minder fremdraget.

Fra mine ganske unge år kom han til at stå for mig som bygmesteren, for hvem fundamentet skulle være granit, og hvis livsopgave var at rejse en samfundsbygning, hvori der var orden, retfærdighed og menneskelighed.

Hjemme i skoven ved Vråby stod i min barndom en kæmpebøg. Den var så høj, at den ragede langt op over de andre træer, men tillige havde den en enestående rank og velformet stamme uden knaster og knuder, og der skulle flere mennesker til at spænde om den ved roden. Og hvilken bred og velformet krone, dette træ havde! Både sommer og vinter kunne den store bøg ses viden om. I alt vejr beholdt den sin rankhed, og der var læ under den.

Denne kæmpebøg rinder mig ofte i hu, når jeg kommer til at tænke på Stauning. Han mindede så meget om dette usædvanlige træ — frodig, rank, stærk, en kæmpe, der spredte styrke og gav læ, ubøjelig når stormen rasede, ragende op som arbejderbevægelsens og nationens leder og visende vej mod det fremtidsland, som vi drømte om at skabe.

EN SAMTALE MED HOLGER STAUNING OM HANS FAR

Holger Stauning, der er født i 1903, er Stau-
nings ældste søn. Redaktør Viggo Nielsen gen-
giver nedenfor på basis af en række samtaler
med Holger Stauning nogle indtryk, som Hol-
ger Stauning har bevaret fra barndomshjem-
met og samværet med faderen senere hen.

Holger Stauning fortæller, at han så tidligt som fra 4 års alderen kan huske visse ting fra sit hjem; stærkest i erindringen fra den tid er mindet om den økonomiske smalhans i hjemmet:

Min far fik kun en lille løn, og det var vanskeligt for mine forældre at få denne løn til at strække til. Far supplerede derfor indtægten fra partikontoret ved at rulle cigarer og sælge dem. Jeg husker tydeligt cigarformene og skærebæddet, og jeg husker også, at en cigar indbragte 5 øre. En stor del af cigarerne blev solgt til de små restauratører omkring på Nørrebro, og da jeg var 5—6 år gammel, blev jeg sendt rundt på disse restauranter for at aflevere cigarerne og indkassere pengene. Jeg erindrer, at vi boede i Korsgade og Baggesensgade. I det hus i Korsgade, hvor vi boede, lå en marskandiserbutik i kælderen, og i denne marskandiserbutik kunne vi købe brugte briller og gamle forlorne tandsæt til en billig pris! Når jeg så tydeligt husker dette, skyldes det en bemærkning fra min far, da jeg en gang klagede over, at jeg ikke kunne tygge maden. Han sagde da: Så kan du gå ned i marskandiserbutikken og finde nogle forlorne tænder frem!

Dengang som senere var mine forældre meget ude at rejse. I sådanne situationer var jeg i pleje hos min moster. Efter en rejse forærede far mig en gyngestol, og jeg skønner, at denne gyngestol skulle være en trøst, fordi jeg så ofte blev sat i pleje. Min far viste mig, hvordan jeg skulle gynge på nyerhvervelsen. Jeg erindrer tydeligt, at min far i forbindelse med gyngeturen skildrede for mig, at nu red vi ud på landet for at se det skønne i naturen, dog ikke blot naturen, som min far holdt så meget af, men også dyr og fugle. Denne beskrivelse, der formede sig som et

helt eventyr, bidrog sikkert sit til, at jeg ville være landmand, når jeg blev stor.

Omsider flyttede vi til Brønshøj, hvor vi kom til at bo i en lejlighed i Arbejdernes Boligforening. Da vi boede i Brønshøj, forærede farmor os sin hund. Det var en puddel, der hed Karo, og jeg legede ofte med hunden. Der var dog det ejendommelige ved hunden, at den tilsyneladende ikke kunne lide mine forældre, skønt de begge var hundevenner, ikke mindst var min far en stor hundeven, men Karo viste tænder og knurrede, når de kom i nærheden af den. Far prøvede ofte at blive gode venner med den, men det var vanskeligt. Især var Karo ret aggressiv, når far kom hjem fra møder om natten, og det endte gerne med, at mor måtte stå op og lodse ham ind.

En nat kom min far meget sent hjem, og på dette tidspunkt ville han ikke gerne forstyrre nogen i huset. Han tog da sine sko af, listede hen til døren og lukkede forsigtigt op, men just som han lukkede op, sprang Karo frem og bed ham i buksebenet. Nu kunne man vel have ventet, at Karo havde fået en omgang af mor, men i stedet for blev hunden kærttegnet og klappet, og min far måtte gå i seng, medens mor lappede hans bukser, så han kunne anvende dem næste dag.

Det eneste, der gjorde Karo medgørlig, var tordenvejr. Så sprang den op i fars seng og kravlede ned under dynen, og i en sådan situation kunne han godt få lov til at klappe den.

Fra Brønshøj flyttede vi til Laurids Skaus Gade på Nørrebro. Her boede vi i 1910, da den internationale socialistiske kongres blev afholdt i København, en kongres som min far på afgørende måde havde været med til at tilrettelægge. En af kongressens gæster var den senere rigspræsident Friedrich Ebert, der var sekretær i det tyske Socialdemokrati, og som far kendte godt. Under opholdet i København boede Ebert hos os. Han satte stor pris på både far og mor, og jeg husker, at han kaldte min mor for »mor Anna«. Eberts livret var øllebrød med spegesild, og denne ret sørgede mor for at have parat, når han kom.

Den første tyske rigskansler efter revolutionen i 1918, Philipp Scheidemann, var også med på kongressen og kom i mit hjem, men Scheidemann kunne ikke fordrage Eberts livret. Vi måtte derfor sørge for en særlig ret til Scheidemann. Dette var min fars trøst, for far var ikke nogen stor ynder af øllebrød og spegesild.

Efter denne kongres erindrer jeg, at der kort efter blev afholdt en tysk

kongres i Magdeburg. Far og mor deltog i kongressen. Det var sikkert en oplevelse for min mor at komme med til Tyskland, og jeg husker, at der blev købt en ny pæn kjole til hende. I forbindelse med rejsen til Magdeburg besøgte mine forældre Philipp Scheidemann, som allerede på det tidspunkt var nået frem i forreste linie inden for sit parti.

Dengang var en sådan rejse forbundet med, at man måtte ofre noget af sin egen lomme, da diæterne ikke var store. Det var også forbundet med ofre, når der her i landet afholdtes møder eller kongresser med besøg af udenlandske partifæller. Disse partifæller blev inviteret med hjem og fik mad og drikke, og i den første tid derefter måtte der spinkes og spares, fordi der var gået lidt rigeligt til under gæsternes ophold. Men lad mig tilføje, at både far og mor var enestående sparsommelige.

Også jeg kom dog til at nyde godt af rejsen til Magdeburg. Far havde i Tyskland købt et jernbanetog, som han forærede mig ved hjemkomsten. Toget kunne trækkes op og køre på skinner, og det var en meget stor begivenhed, da vi efter mine forældres hjemkomst begyndte at samle toget på gulvet. Far var meget ivrig under dette arbejde, og han legede tog med mig til langt over min sengetid. Det var dog ikke blot det rent mekaniske, der blev en oplevelse for mig. Mindst lige så meget blev jeg betaget af den »rejsebeskrivelse«, min far gav, når vi havde startet toget. Han skildrede, at vi rejste både i ind- og udlandet, beskrev naturen de pågældende steder og fortalte om mennesker, vi mødte. Vi aflagde også under den rejse besøg hos venner og bekendte i Fakse-kredsen, hvor jeg ofte var i kort pleje hos onkel Christian og tante Anna, en arbejderfamilie, som far havde lært at kende gennem sit arbejde i denne kreds. Når jeg kommer til at tænke på denne eventyrrejse, giver det en egen indre varme. Jeg måtte jo ofte undvære min far, men netop en sådan oplevelse var for mig noget stort og usædvanligt. Vor leg kom helt spontant, og i sådanne situationer var far den helt ideelle familiefader.

Fra mine yngre barneår erindrer jeg meget klart familien Høhling, der boede på Nørrebrogade over for Assistens kirkegård. Hr. Høhling var kunsthvæbner, og fru Høhling solgte de varer, der fremstilledes. I hjemmet hos Høhlings havde jeg et fristed, og jeg var ofte bydreng for fru Høhling.

Men Høhlings hjem var ikke blot fristed for mig. I dette hjem samledes adskillige af partiets og fagbevægelsens ledende folk. Herfra erindrer jeg blandt andet cigarmager Hyller, der blev folketingsmand for Valby-kred-

sen, folketingsmand Sigvald Olsen, der senere blev direktør på »Stjernen«, journalist F. K. Madsen, hovedkasserer Emanuel Svendsen, De samvirkende Fagforbund, senere direktør på »Stjernen«, den senere formand for De samvirkende Fagforbund, Carl F. Madsen, og så min far.

Ofte samledes man her efter møder i parti og fagbevægelse, ikke blot for at diskutere tidens problemer, men også for at samles i et hyggeligt lag omkring det særlige kaffebord, som fru Høhling kunne dække. Kaffen var parat, når de trådte ind. Den blev skænket af en kæmpekande, som i hvert fald min mor ikke kunne løfte i hanken.

Det var også skik, at de samledes hos Høhlings lørdag aften. Ved disse sammenkomster var den stående ret »forloren skildpadde«, der blev tilberedt i en meget stor gryde. Men også i denne forbindelse veksledes der mellem det timelige og det åndelige. Jeg mener at kunne erindre, at der afholdtes en art studiekreds, hvori man drøftede politiske og faglige problemer.

Ved en af disse aftener — den faldt vistnok sammen med en fødselsdag i huset — skulle sammenkomsten have et særligt festligt præg. Min far blev da opfordret til at deklamere Drachmanns digt »Engelske Socialister«. Det stod for mig som noget helt enestående, da jeg oplevede min far i den situation. Der blev tillige sunget en række fællessange, og jeg oplevede min far som det venuesæle menneske, han var, når det faglige og politiske var strøget af ham.

En af de oplevelser, som jeg ikke glemmer, er knyttet til vort hjem i Frederiksborggade 29, hvortil vi var flyttet fra Laurids Skaus Gade. Oplevelsen var dog noget bitter for mig på daværende tidspunkt. Jeg kom til at gå i Nansensgades skole, og drengene fra denne skole havde ofte slagsmål. Vi måtte dog ikke slås i skolegården, men det var ikke ensbetydende med, at slagsmålene ikke blev udkæmpet. Vi sloges da på vejen hjem, og under et voldsomt slagsmål på hjørnet af Nansensgade og Ahlefeldtsgade fik jeg skubbet en dreng ind gennem ruden til en bagerbutik, der lå på hjørnet. Han røg ind i alle flødeskumskagerne.

Der blev stor opstandelse, og der blev skrevet om det i bladene. Det var jo den »røde socialistunge«, der havde været med. Far blev meget vred, og jeg fik mit livs første lussing af ham. Lussingen var så kraftig, at jeg røg ind i den anden stue. Men ikke nok med det — sengen blev med det samme redt, og jeg blev puttet i seng uden at få mad.

Hermed var straffen dog ikke fuldbyrdet. Ruden skulle betales, og jeg

blev af far dømt til at være med til at betale den. Af min »ugeløn« på 10 øre blev der i flere år fradraget 5 øre som mit personlige bidrag. Og det nyttede ikke at klage, heller ikke at bede om »lønforhøjelse«. Når jeg talte om »lønforhøjelse«, blev jeg mindet om, at ruden ikke var betalt endnu. Var der sagt noget, så gjaldt det. En ting, der var afgjort, var afgjort. Far var meget bestemt og korrekt.

Hans bærende princip var, at man skulle tage et ansvar og bære et ansvar med åben pande. Senere i livet har jeg tænkt på dette, når jeg på det politiske område var vidne til, at han aldrig veg tilbage for at tage et ansvar og handle, som situationen bød.

Fra min første ferie sammen med mine forældre har jeg også en erindring. Efter at jeg var begyndt at gå i skole, var jeg vant til at komme på ferie med kommuneskolen. Nu vinkede en ferie sammen med far og mor. I forbindelse med folketingsvalget i 1913 trak min far som partiets forretningsfører og som kandidat i Fakse-kredsen et meget stort læs. Denne arbejdsbyrde havde affødt træthed hos ham, og han trængte til en virkelig ferie.

Mine forældre besluttede da at forsøge at holde en god ferie. Hos en fisker i Strøby-Egede lejede de et værelse med adgang til køkken og med ret til at færdes på verandaen og i haven. Forud for ferien havde jeg hørt min far og mor drøfte budgettet for et ferieophold på eventuelt 14 dage, og det store spørgsmål var, om de havde råd til at holde en sådan ferie. Resultatet må være blevet, at de mente, de kunne klare udgiften, og det blev da også alle tiders ferie.

Her i Strøby-Egede oplevede jeg min far som virkeligt privat menneske — helt frigjort fra dagens mange byrder. Vi badede i Køge Bugt og gik lange ture, og når han og jeg alene drog på tur over i Vallø Dyrehave, fik jeg lært ham at kende som den store naturelsker, han var. Vi glemte faktisk tiden helt, og vi legede Robinson Crusoe. Om aftenen var min far en hyggelig hjemmefar, og fra dette ophold erindrer jeg de mange dejlige oplæsninger, han gav os; specielt holdt han af at læse op af bogen »Jacob Ærlig«.

Men også på anden måde skulle der skabes hygge og stemning. Far arrangerede sommerillumination i haven, og derude læste han »Terje Vigen« så kraftigt og stærkt, at jeg følte, det indvirkede på bølgerne i Køge Bugt. Dette arrangement hidkaldte beboerne fra de nærliggende ejendomme, der kom til sammen med eventuelle sommerferiegæster. Det

var mit indtryk, at også disse nød en sådan aften, og dagen efter kom mange og takkede ham for oplæsning og illumination.

Under ferieopholdet i Strøby-Egede havde vi flere gange været ovre på engen ved »Elverhøj«, der lå på den anden side af Tryggevej A. Ved disse lejligheder betragtede vi det hus, som far senere erhvervede for at have et fredfyldt sted, hvor han af og til kunne slippe af fra sit omfattende arbejde. Huset, der blev døbt »Enghuset«, kostede, såvidt jeg erindrere, 7.000 kroner, og han besluttede, at vi alle skulle bidrage til at klare udgifterne. Inden den tid var mine lomme penge blevet forhøjet med 5 øre om ugen, men nu måtte jeg afstå de 2 øre af lomme pengene til fordel for huset og eget værelse.

Jeg gjorde det dog med inderlig glæde. Det var store dage, når vi fuldt lastede på stålhesten en lørdag eller søndag drog fra København til »Enghuset«, eller når vi en eller anden tilfældig dag tog derned for at have nogle timer eller dage i en knapt tilmålt ferie. Her i »Enghuset« holdt far af at udfolde sig, såvel i arbejdet med at gøre huset endnu smukkere som gennem afsyngelse af de gamle glade håndværkerviser. Det var, som om den gamle cigarmager kom op i ham, når han udfoldede sig der i »Enghuset«. Der var faktisk ikke den ting, vi ikke lavede. Mor tog sig i særlig grad af haven, medens far samlede sig om selve huset.

Efter at far i efteråret 1916 var blevet såkaldt kontrolminister i ministeriet Zahle, blev det yderst skralt med fritiden. Jeg vil dog ikke skjule, at udnævnelsen til minister var en stor dag for os. Vi fik blandt andet besøg af min moster og hendes familie, af farmor, mormor og gamle onkel Frederik (fars farbror). Det blev en virkelig familieaften, men på daværende tidspunkt var det ikke så let at få tobak. Far beklagede sig herover og sagde i denne forbindelse til gæsterne, at nu ville han ryge en cigar, så alle kunne indsnuge duften.

Efter at han havde fået ild på cigaren, tog han sin kniv, og til onkel Frederiks rædsel gav han sig til at skære cigaren op. Det havde dog et formål. Af cigarens blade lavede han mindre cigarer, så hver af gæsterne kunne få een. Hvem havde nu fundet på det? Det havde onkel Ludvig, der også var cigarmager, og som ofte kom i mit hjem. Onkel Ludvig kom også på besøg i »Enghuset«, hvor han var fars uundværlige håndværker og kammerat.

Arbejdet som minister, folketingsmand, partileder og formand for borgerrepræsentationen gav far en meget stor arbejdsbyrde, og det medførte

i efteråret 1920 visse vanskeligheder med hans hjerte. Efter lange overvejelser besluttedes det, at vi skulle rejse til Schweiz, hvor far skulle have et par måneders rekreation. Vi boede på et lille pensionat i byen Vevey. Herfra gik vi ture i bjergene og de omliggende skove, da far skulle have megen motion og klar bjergluft. Og lad mig sige, at mor og jeg nød godt af at være om ham hver dag. Min skolegang blev ikke forsømt under dette ophold. Hver dag gav far mig skoleundervisning i 3 timer, og på baggrund af dette mener jeg at kunne sige, at far sikkert kunne være blevet en ideel lærer. Han forstod at lære fra sig og diktere stile, og han var tålmodig.

I pensionatet var der kamin med brænde som varmekilde. Brændsel var dog på daværende tidspunkt meget dyrt. Derfor drog vi alle tre ud i skoven med hver sin taske, med pligt til at hjemføre det brændsel, vi var i stand til at bære.

På nedturen til Schweiz besøgte vi en gammel kammerat til min far. Han hed Knud Rasmussen og var skiltemaler i Bern. Knud Rasmussen viste os byen på kryds og tværs, og vi havde nogle lærerige og interessante dage.

Fra Vevey rejste vi til en kongres i Lausanne. Her mødte vi blandt andet Borgbjerg og hans kone, og jeg kan huske, at vi deltog i en munter folkefest. Borgbjerg var ikke blot en mand, der ønskede at gå lange ture i naturen, han var også en stor danser. Det nød min mor godt af, idet hun ofte kom på gulvet i en dans med Borgbjerg, medens far og jeg var bænkevarmere. Far kunne udmærket udfolde sig, men ikke i en dans. I aftenens løb fik de dog lokket min far ud på gulvet, og herunder råbte jeg til ham, hvad jeg havde lært på en danseskole: En to tre, en to tre! Far dansede dog kun den ene dans. Omsider tog vi hen i en lille oste-knejspe, hvor vi fik dejlig landvin, varm ost og brødklumper. Vi var også i Geneve, hvor vi besøgte Folkeforbundet, hvor far jo forøvrigt ved en senere lejlighed fik adgang til at holde en tale på fransk.

Lad mig tilføje, at far var en ypperlig rejsekammerat og rejsefører, og hvad der ikke stod i en Bådecker, skulle han nok få snuset frem ad anden vej.

En stor og knugende sorg ramte os, da mor den 10. april 1921 blev revet fra os. Far skulle tale ved afsløringen af en mindesten på borgmester Christian Christiansens grav på Vestre Kirkegård. Forinden cyklede vi fra Frederiksborggade, hvor vi da boede, til Peter Liep, hvor kaffen skulle

indtages, og hvor far skulle tænke nærmere over, hvad han skulle sige ved mindstensafsløringen. På vejen hjem fra Peter Liep indtraf i krydset Østersøgade-Sølvgade-Fredensbro den færdselsulykke, der kostede min mor livet. Sorgen knugede os længe, og vi følte os så ensomme. I de første dage efter mors bisættelse taltes der ikke mange ord, men flere gange sad vi med hinanden i hånden og tænkte på fremtiden. Det var for mig, som om vi kom hinanden endnu nærmere, og vi talte om, at vi nu skulle bygge en ny fremtid.

I alle de år, jeg var ved landbruget, vekslede jeg mange breve med min far, og aldrig rejste han et sted hen, uden at han skrev til mig.

Efter en række år ved landbruget, hvor jeg tjente på forskellige gårde på Sjælland, følte jeg trang til at se noget mere af verden. Jeg besluttede da at rejse til Canada, hvor jeg i begyndelsen arbejdede som landbrugsarbejder på en stor farm. I 1927 blev jeg gift, og i løbet af et par år erhvervede jeg et stykke råt land, som jeg gav mig til at opdyrke, og hvor jeg opførte et bjælkehus. Det var slid og atter slid, men det har aldrig ligget til mig at klage, og trods dårlige tider følte jeg mig godt tilpas derovre i det store land.

I årene derovre var brevvekslingen stor mellem far og mig. Han skrev flittigt til mig og beskrev blandt andet krisen derhjemme, en krise, der jo også ramte Canada og USA. Desværre var min hustru helbred ikke godt, og som følge af dette besluttede vi at bryde op og vende tilbage til Danmark. Det var i 1936.

Gensynsglæden med far var meget stor, og hans glæde kom ikke mindst til udtryk, da han så vore to børn. Vi skulle imidlertid have noget at leve af, og jeg begyndte at se på landbrugsejendomme. Det endte da med, at jeg købte hovedparcellen fra en gård på Orø, hvorfra statens jordlovsudvalg havde udstykket jord.

Inden jeg skrev under på papirerne, fandt jeg det dog rigtigst, at far kom derop for at se gården. Knap havde han set den, før han sagde: Holger — kan du se, den ligner vor gamle bondegård hjemme. Hermed hentydede han til et maleri, som mor og jeg forærede ham i 1916, da han blev minister, og som forestillede en gammel gård. Efter fars udtalelse betænkte jeg mig ikke længe, endskønt det var forfaldne bygninger og tomme stalde, jeg stod overfor.

Far satte stor pris på min kone, og han holdt meget af at komme til Orø for korte og længere ture. Det var ikke så meget maden, far lagde

vægt på, som den hygge, min hustru var i stand til at skabe i forbindelse med måltidet. Under ophold på Orø legede min far meget med vore børn, og de spillede blandt andet fodbold i haven.

Engang havde jeg købt nogle havemøbler. Jeg talte med min far om det, og vi blev enige om, at han skulle komme til Orø og male dem. Som altid holdt han ord, men lad mig sige, at der kom maling både i skægget og på fingrene, og det var ikke den røde farve. Da han gik der og malede, strømede en del gæster fra øen til for at se statsministeren male havemøbler. Han kunne dog bedst lide at være i fred, når han var oppe hos os, og når han kunne se sit snit til det, forsvandt han ind til min kone for at være i fred så længe.

På gården var der ikke telefon, men det var en aftale, at der kunne ringes til smeden, hvis der under fars ophold var noget vigtigt. En dag blev der ringet fra kabinetssekretæren, der meddelte, at kongen ville tale med far. Smeden stak af med det samme, og da han så far, gjorde han honnrør, idet han sagde: Hans Majestæt vil tale med statsministeren! Tak skal du have, Chr. Petersen, sagde far, men kom nu lige inden for og få en øl, inden du går igen.

Det hændte også enkelte gange, at nogle af ministrene blev kaldt til møde i gården på Orø.

I 1939 talte far ved et stort grundlovsmøde, der afholdtes i skoven ved gården. Det blev en historisk dag for øen og skibsfarten, da 3-4000 mennesker udefra deltog i stævnet. Ved denne lejlighed oplevede jeg min far på samme måde, som når han før i tiden stod på Fælleden og talte til de store forsamlinger. Efter festen gik far og jeg gennem skoven tilbage til haven ved gården, og her havde vi en rigtig familieaften — forøvrigt en af de sidste vi oplevede sammen.

Tysklands besættelse af Danmark den 9. april 1940 var et hårdt slag for min far. Første gang, jeg besøgte ham efter den 9. april, følte jeg det, som var han blevet 10 år ældre, og det var, som om han kapslede sig mere ind end førhen.

Gennem de mange år havde han båret en meget tung arbejdsbyrde. Trods dette glemte han aldrig sine nærmeste. Midt i sin travle færden viste han os omsorg og hengivenhed. Han lærte os altid, at man skulle gøre sin pligt, vise ansvar over for fællesskabet og være hjælpsom over for andre mennesker. Far var vidunderlig som far og menneske.

MIN FARS ADRESSER

Af SØREN STAUNING

Min fars første adresse i livet var Holmens Kanal 30 i København. Her blev han født den 26. oktober 1873 i en lille kvistlejlighed i baghuset over en snæver, skaktlignende gård. Når min far og jeg gik tur sammen søndag formiddag i min barndom, holdt han af at udpege huset for mig med sin stok. Nu har det og dets maleriske nabohuse vejet pladsen for en retvinklet kontorbygning.

Ret længe kom min fars vugge imidlertid ikke til at stå under de himmelvendte tagvinduer i huset Holmens Kanal 30. Allerede kort tid efter hans fødsel flyttede familien til Adelgade. Også denne gang drejede det sig om en lejlighed i et baghus, men til en forandring i stueetagen. Det skal have været et skrækkeligt sted, hvor rotterne holdt sammenkomst på spisebordet eller forsøgte at erobre sengene, så det er forståeligt, at teltpælene igen blev rykket op efter en lille måneds forløb.

De første erindringer fra barndomshjemmet havde min far fra en lejlighed i Dybensgade. Beklageligvis har han ikke meddelt sig om hjemmets indretning, kun oplyst, at det var en ukristelig dyr bolig — den kostede tyve kroner om måneden! Den sædvanlige husleje for hans forældre svigede i reglen fra otte til tolv kroner. Det var da også nødvendigt for dem at leje et værelse ud. Lejeren var en gammel tigger, som gemte sin sparekassebog i kakkelovnen for at afværge, at myndighederne skulle opdage, at han havde lidt formue.

På grund af svigtende indtjeningsmuligheder måtte min fars forældre desværre opgive den gode lejlighed i Dybensgade og fandt pudsigt nok tilbage til en taglejlighed i Holmens Kanal 30. Denne gang blev de boende i huset i nogle år, indtil dets ejer hittede på at forsyne tagetagen med kviste for derved at kunne sætte huslejen klækkeligt i vejret. Så gik turen til en baghuslejlighed i Havnegade og kort tid efter til en baghuskvist i den nu nedlagte Brogade og derfra til en baghusstue over gården i Vestervoldgade 97. Min far har omtalt denne lejlighed som sin barndoms uhyggeligste. Dagligstuen lå umiddelbart op til ejendommens reti-

rade, og gården var som en mørk brønd. I soveværelset var en lille rist i væggen helt oppe under loftet den eneste adgang for lys og luft — fra naboejendommens dunkle gård. Men i forbindelse med lejemålet knyttede der sig en indtægtskilde for min farfar, idet han blev lønnet med fire kroner om måneden for at rense gårdspladsen og kloakerne, og således blev huslejen reduceret til en halv snes kroner. En sådan omstændighed havde familien ikke råd til at se bort fra.

Alligevel skulle boligen i Vestervoldgade ikke opnå status af blivende sted for min far og hans forældre. I et kort erindringsrids opgiver min far selv følgende som årsag til deres fraflytning: »Til den naturlige uhygge ved denne lejlighed kom, at et mord fandt sted i en kælder i Stormgade, og denne kælder vendte ud til en smøge i vor gård. — Vi havde således mordet lige ind på os.«

Paradoksalt nok flyttede familien ind i et hus i Mikkel Bryggersgade, hvor en røver kort tid forinden havde slået en værtshusholder ihjel i kælderen. Men kvisten, som de flyttede ind på, lå jo rigtignok fjernt fra ejendommens fæle kælder. Her blev de boende, indtil værten forlangte mere i leje af dem. En overgang boede de så på en kvist i Læderstræde og derpå atter på en kvist i Kompagnistræde, hvor de holdt ud i flere år; for min fars vedkommende afbrudt af en periode på halvandet år, i hvilken han havde taget arbejde på en cigarfabrik i Fredericia. Hans sidste hjem sammen med forældrene var i en baggård i Niels Hemmingsensgade med ejendommens retirader lige under lejlighedens vinduer. Om dette sit sidste barndomshjem skriver han i sin kortfattede erindringskitse: »Her begyndte jeg at samle min bogsamling, her spirede mine første tanker om organisation og politisk rejsning, og her fejredes mine forældres sølvbryllup med sang af Cigararbejdernes Sangforening i gården i den tidlige morgenstund.«

Da min far i 25 års alderen indgik ægteskab og stiftede eget hjem blev det i Thorupsgade på Nørrebro. Året efter flyttede det unge par til Wesselsgade og derfra helt ud til Enigheds Allé i det dengang endnu landlige Brønshøj, hvor de holdt nogle få høns og velsagtens havde slået sig ned under indflydelse af en slags drøm om landet. Efter nøjagtig et års forløb bosatte de sig atter på Nørrebro i Ahornsgade og senere i Wesselsgade og Laurids Skaus Gade.

I 1914 flyttede min far ind i Frederiksborggade 29 (hjørneejendommen Frederiksborggade—Nørre Farimagsgade), og her følte han sig virkelig

godt tilpas. I Frederiksborggade havde han et af sin bys mest levende strøg nedenfor sine vinduer, han kunne hurtigt trave til rådhuset eller rigsdagen, forsamlingsbygningen i Rømersgade lå et minuts gang fra hans gadedør, og i en sen nattetime lod det sig gøre at smutte hen på Social-Demokraten med et manuskript uden først at skulle skifte fra hjemmesko til udefodtøj. Der er ingen tvivl om, at min far i sin Frederiksborggade-tid rent geografisk følte sig i centrum og nød dette faktum.

Under indtryk af stadigt stigende repræsentationsforpligtelser flyttede min far ved sit andet ægteskabs indgående i 1922 til Københavns kommunes ejendom i Kanslergade på Østerbro, hvor det berømte forlig med Venstre siden blev indgået. Her blev han boende, indtil han overtog den villa på Valeursvej i Gentofte kommune, som var et resultat af en storstilet indsamling i fagbevægelsen og blandt private i anledning af hans 60 års fødselsdag. Valeursvej 6 blev min fars sidste adresse.

Foruden de allerede nævnte adresser opnåede min far at få to sommeradresser. I 1917 købte han »Enghuset« i det naturskønne Vallø syd for Køge. Gennem sit folketingskandidatur i Faksekredsen var han kommet til at føle sig stærkt knyttet til det sydsjællandske landskab og de mange personlige kontakter og venner, han havde fået i landsdelen. Det var derfor naturligt for ham at vælge sit fristed netop her, og bekvemt lå »Enghuset« jo også for ham i forbindelse med pasningen af valgkredsen. I perioder var Vallø hans faste udgangspunkt for halve år ad gangen. Året før sin død skænkede han »Enghuset« til sommerbolig for medlemmerne i 2. kreds' vælgerforening, som havde valgt ham til folketingskandidat i 1918.

Den anden sommeradresse var et beskedent træhus i klitterne mellem Løkken og Blokhus ved den jyske vestkyst. Private venner havde foræret ham det engang i trediverne.

I vore dage, hvor det rent praktisk ligger lidt tungt med at skifte bolig ret ofte, kan min fars talrige adresser nok forekomme overvældende. Men i det gamle København var det ganske normalt, at småkårsfolk hyppigt flyttede. Årsagerne til disse flytninger kunne være forskellige: Huslejestigning, invasion af væggetøj, træthed af en elendig lejlighed, svigtende indkomster eller simpelthen trangen til at anskue verden og dens muligheder fra »nye« vinduer. En flytning brød hverdagens trummerum, og hver gang håbede man vel at finde frem til noget bedre og åbne adgang for en lidt lysere fremtid.

Kronologisk fortegnelse over min fars adresser

- 26/10 1873 Holmens Kanal 30, kvist o. g.
Adelgade, stue o. g.
Bopæl uden stedsangivelse.
Dybensgade.
Holmens Kanal 30, kvist.
Havnegade, baghus.
Brogade 5, kvist o. g.
- 1884 Vestervoldgade 97, stue o. g.
- 1885 Mikkel Bryggersgade, kvist o. g.
Læderstræde, kvist.
- 1/11 1890 Kompagnistræde 16, kvist o. g.
- 29/9 1891 Fredericia (først Nissens Hotel, derpå et tagkammer i Gothersgade).
- 13/3 1893 Kompagnistræde 16-18, 4. o. g.
- 11/5 1894 Niels Hemmingsensgade 8, 1.
- 1/11 1898 Thorupsgade 13, 4. (første selvstændige adresse).
- 1/11 1899 Wesselsgade 8, 4.
- 1/5 1901 Enigheds Allé 21.
- 1/5 1902 Ahornsgade 6, 2.
- 1/11 1904 Wesselsgade 17, 2.
- 1/5 1907 Laurids Skaus Gade 5, 2.
- 1/11 1914 Frederiksborggade 29, 4.
- 1/11 1922 Kanslergade 10, 3.
- 5/11 1928 Kanslergade 10, 1.
- 30/10 1934 Valeursvej 6.

Sommeradresser:

- »Klithuset« mellem Løkken og Blokhus.
- »Enghuset« i Vallø syd for Køge.

EFTERMÆLE

Af JUL. BOMHOLT

Thorvald Staunings fødested var Holmens Kanal, i kun to minutters afstand fra Christiansborg. Det gamle slot var omgivet af fattige gader, og Holmens Kanal hørte til de fattigste. Som statsminister kunne han stå ved et vindue i folketings salen og se sit fødehjem, det grå hus, nummer 30.

Så kort en afstand! — og dog så lang.

Det var hans skæbne — sagt i korthed — at samle fattiggadernes folk, at give dem medbestemmelsesret og således gøre Christiansborg til »et folkets hjem«. I min tid som folketingsformand førte jeg først de besøgende til nummer 30. I den smalle gård stod skraldespandene som i forrige århundrede, og de grå mure følte som et fængsel. Når de besøgende derefter kom ind i folketings salen, havde de et stykke Danmarkshistorie med sig. De vidste noget om afstanden mellem før og nu.

Som barn oplevede Stauning den mest elementære fattigdom, og den, der i dag går ind ad Assistenshusets port for at aflægge visit i det nye kulturministerium, kan passende have i tanker, at Staunings forældre af bitter nødvendighed måtte gå den samme vej for at aflevere deres sidste værdigenstande — et par dage forud for drengens konfirmation.

Arbejderhjemmet, som han udgik fra, betød mere end hans få ord om det lader formode. Han havde dets atmosfære omkring sig og vidste på en prik, hvorledes det reagerede. Det var trofastheden mod dette hjem, der blev hans skæbne, tilsat et ekstra tilskud af mod og tro. Da han i den sidste del af sin statsministerperiode måtte savne den direkte kontakt med menigmands liv, sendte han bud efter partifæller, der kunne fortælle ham — ikke om det, der skete i partiets cirkler men om, hvordan mennesker i hjem og på arbejdsplads forholdt sig til de problemer, der var fremme. Sidst var det skrædernes tidligere formand, Josef Andersson, der fortalte mig, at Stauning havde bedt ham om at komme nogle lørdag eftermiddage for at »høre lidt om det, der skete«, hverdagens enkeltheder i lys af det politiske klima.

Selvom de ydre omstændigheder skiftede, — han vedblev at bevare arbejderen i sig. Den gamle cigarsorterer gik igen i sprog og gemyt, men dybest nede var det hjemmet, der angav retningen for hans stræben. Der var i hans sind en aldrig afreageret følelse af krænkelse. Et overgreb mod arbejderstanden var et angreb mod de skjulte værdier i hans egen verden, og den solidaritet, han følte med hjemmet, stillede krav om rejsning. Han ville gøre sig selv og sine nærmeste fri af foragten ovenfra.

Det undrede ham oprigtigt, at folk kunne finde på at kalde ham »den geniale fører« eller lignende. Selv følte han sig som et menneske mellem mennesker, i kraft af lykkelige omstændigheder betroet den opgave, som nu var hans. Måske hemmeligheden var den, at han var et almindeligt menneske i en ganske ualmindelig grad. Hans orienteringsevne var hårfint sikker. Hans realitetssans svigtede ikke. Og han forstod sig på mennesker. Han kunne — rugende i sin egen tavshed — lytte sig ind i den livs-helhed, der omgav et menneskes måske ikke alt for sammenhængende tanker, og denne viden misbrugte han ikke. Den indgik i en videregående erkendelse.

Selv søgte han blufærdigt at skjule sine følelser. Han vidste, at ethvert ord, en politiker anvender, både kan bruges og misbruges, og det er ikke utænkeligt, at den tillukkede J. C. Christensen på dette punkt var noget af en læremester for ham. »Hvad tre mennesker véd, véd alle.«

Dog, det afgørende lå jo nok i temperamentet. Jeg havde ofte en fornemmelse af, at hans hverdags-fornemmelse var uden farve, som om det almindelige var blevet det alt-for-almindelige, gråt i gråt. Når han var uoplagt og træt — hvad sjældent skete — var tilværelsen tilsyneladende uden et eneste oplivende element. Det hedder sig, at der er koldt på tinderne. Han, de store forsamlings behersker, var inderst inde et ensomt sind. Der kunne være en søvnagtig hvile i denne ensomhed, men den kunne også være som en spærrende grå ring, som det simpelthen var livsnødvendigt at bryde igennem. Derfor »udgangsturene«. Derfor den brogede vennekreds. Der skulle meget til, før ringen lod sig bryde. Måske skete det først i de små timer. Så brummede han en sang af Overby eller fortalte en eller anden anekdote, men forholdt sig vel at mærke aldrig aggressivt over for nogen i et vennelag. Der var simpelthen tale om en individuel befrielsesakt.

Jeg tror nok, at han med vågen opmærksomhed fulgte de nye medlemmer, der kom ind i gruppen, men han indlod sig ikke i passiar med dem.

Det var noget af en undtagelse, når jeg for mit vedkommende blev bedt med til enkelte af de fester, han selv med så megen omhu — organisator indtil de mindste enkeltheder! — arrangerede i sit hjem. Men selv i et hjemme-samvær med sang og hyldesttaler vedblev der som oftest at være i ham en tavshed, der ikke udleverede mere end selskabeligt nødvendigt.

Det *kunne* mere ham at høre Erick Struckmann svinge med superlativerne. Den gamle vandre-agitator C. F. Sørensen, der endte som formand for Landstinget, rejste sig engang under en gruppefest og udbrød: »Vi takker dig, Stauning, fordi vi fik lov til at færdes iblandt dig!« Adskillige taler var ærligt mente forsøg på at bringe den ensomme ud af sin inde-sluttethed.

— Lad os ikke hykle, bemærkede han engang i en tør og saglig replik. — Vort egentlige liv havde vi før vi fyldte 50. Nu er det begravelsen, der trækker ud.

Et af de mennesker, der kendte ham, afleverede engang denne forklaring:

— Det som er Staunings ulykke er, at han aldrig har erobret en kvinde. Det var altid kvinderne, der erobrede ham. Han kan ikke nå den helt frie dristighed, — kun støde frem imod den Adskillige af hans venner har fundet *ham*. De vovede sig gennem afspærringen og han følte sig taknemmelig over det.

Det der gang på gang måtte forbavse var den enkelhed, der prægede hans tankegang og tale. Han var realiteternes mand. En behersket kraft var gemt i det, han sagde. Den indefra kommende følelse, — det være sig harme eller sarkasme, et ramsaltet håndværkervid eller en opsang til ny indsats — var altid af en kraftigere karakter end de ord, hvori den fandt udtryk, og sådan ønskede han det. Under angreb anvendte han fortrinsvis den negative form. Han foretrak at sige 'ikke udygtig' i stedet for 'dygtig', 'ikke ubetydelig' i stedet for 'betydelig'. Han havde visse ord, som han anbragte som stødpuder i sine sætninger: betragtelig, formentlig — en arv fra gammel håndværkerstil. Og alligevel virkede angrebet som et øksehug.

Han interesserede sig i ringe grad for socialistiske teorier. »Diskussionsklubber har jeg aldrig deltaget i,« siger han et sted. Han byggede sin opfattelse på det erfaringsmæssige udgangspunkt — arbejderhjem og arbejdsplads — og ikke på en teoretisk målsætning.

Som ung journalist, i begyndelsen af 1920'erne, skulle jeg referere en

debat i Varde mellem Knud Kristensen og ham. Emnet var liberalisme eller socialisme. Knud Kristensen var langt den dygtigste til at skildre liberalismen som verdens- og livsanskuelse. Det var jo så at sige hans eneste tale. Med variationer blev den gentaget til hans død, en vision, som han søgte at tøjre til anskueliggørende ord. Stauning huggede og hakkede i det, og der var næppe nogen af tilhørerne, der kunne samle tankestumperne til en forestilling om begrebet socialisme.

Anderledes under den efterfølgende meningsudveksling. Her drejede det sig om praktiske sager, og her tog Stauning — til fryd for »vor yngste medarbejder« — revanche. Han svang øksen mod Knud Kristensens argumentationer og kløvede dem til pindebrænde. Der var i ordene en harme og kraft, som af tilhørerne følte som et drama.

Det første udkast han lavede til programmet »Danmark for Folket« var stort i linjerne, men uden overbevisende sammenhæng mellem teori og praksis. Han havde taget et for langt og usikkert skridt ind i fremtiden. Da programmet havde været gennem de forskellige partiinstanser, så det *noget* anderledes ud.

Var han derefter fortrydelig over det skete? Han nøjedes med at brumme.

Når han leverede et sådant første-udkast til en retningslinje, var det i nogen grad et brud med daglig vane. Han foretrak at være den, der talte sidst. Jeg har overværet mangfoldige drøftelser i »Stauning-tiden« i den socialdemokratiske parlamentsgruppe, og de fulgte næsten alle den samme taktiske linje: Stauning forelagde visse kendsgerninger til overvejelse og overlod til medlemmerne at fremkomme med deres mening. Bølgerne kunne til tider gå højt, men Stauning selv sad tavs og lyttede. Jeg ser endnu hans fremadrettede profil for mig. Når alle havde talt, rejste han sig og trak med søvngængeragtig sikkerhed en midterlinje gennem problemet. Det skete med en sådan overlegenhed, at den enighed, der skabtes i gruppen, var af ligefrem følelig karakter, en lettelse, en tryghed.

Han drømte ikke om at skabe noget nyt. Han ville virkeliggøre de muligheder der forelå, i overensstemmelse med de brede lags interesser. Han var organisatoren, der ville 'holde sammen' og 'føre frem'. Ideologi havde kun værdi i samme grad som den skabte samling. Kommentaren til den dags-aktuelle handling betød mere end nok så interessante perspektiver, og det evigt stående spørgsmål var dette: hvad gør vi i morgen? Han undgik helst enhver tale om stillingtagen til »tænkte muligheder«.

Der var altid i de interne partiorganer enighed om det standpunkt, han foretrak, og der var ikke skygge af tvang i denne enighed. Det kan lyde mærkeligt men sådan var det.

Det kunne jo ske, at en eller anden oprører påkaldte opmærksomhed, og den hårdeste dom, der da kunne ramme vedkommende, var et ignorerende svar. Det morede ikke Stauning at skulle lange ud efter kommunisterne, da de i 1932 — takket være Leunbachs sexual-propaganda, der fremtrådte som »revolutionært frisind«, — blev repræsenteret i Folketinget, — selvom han ud fra sin solidaritets-forståelse nærede en grænseløs foragt for disse »politiske skruebrækkere«. Han gjorde det, fordi det skulle gøres. I sit inderste følte han sig overbevist om, at det var lygte-mænd, der kom og forsvandt.

Det var social-politikken, der stod hans hjerte nærmest. Det var den, de små hjem havde brug for. Den satte kraft i agitationen. På dette område var han P. Knudsens elev, og det var ingen tilfældighed, at han blev Danmarks første socialminister.

Fra den sociale og økonomiske politik bevægede han sig frem mod kulturpolitikken, og især omkring 1930 var han stærkt optaget af de tanker, som især D.s.U. var talsmand for.

Der var her visse forudsætninger i sind og erfaring. Som ung havde han drømt om at blive digter, en samfundsrevser som Pontoppidan, en folkesanger som Drachmann. En drøm, der hurtigt faldede over for det handlingens epos, som virkeligheden udfordrede til.

Drachmann var *digteren* for århundredskiftets unge. Han er den, der tiest citeres i Staunings taler. I brevene til Einar Hansen findes en begejstret øjeblik-skildring af det første møde med digteren til »Engelske Socialister«. Den slutter med ordene: »et uløseligt bånd er knyttet mellem den gamle digter og mig«. Da Drachmann er død, følger de såre typiske linjer: »Jeg håber, Københavns arbejdere med deres faner vil møde ved digterens ligfærd for at hædre deres digter. Jeg har i hvert fald i dag slået et slag herfor overfor nogle dumme, prosaiske partifæller og skal igen i aften gøre, hvad jeg formår.«

En situation, der ikke er ukendt.

Ved kunststævnets åbning i Forum 1929 udtalte han:

»Her mødes malere og tegnere, billedhuggere, tonekunstnere og forfattere. Her præsteres på ét sted, under samme tag, de forskelligste kunstarter Vi glæder os med rette over den kunnen, den kunst, — som gives

os i veludført arbejde, hvad enten det er videnskabeligt eller håndværksmæssigt. Men endnu stærkere gribes vi af den skønne, den fri kunst Ofte lærer kunstneren os at se, ofte får vi nye indtryk, stærkere glæde, dybere følelse ved kunstens hjælp, og den berigelse, som kunsten er, bør stå til rådighed for alle»

På det kulturelle område var hans tanker samlet om to poler: frigørelse og solidaritet, frigørelse fra overleverede dogmer, solidaritet med det skabende liv. Han så i solidariteten noget langt vidererækkende end en politisk hensigtsmæssighed. Den var for ham selve grundvolden i livssyn og moral. Det var solidariteten med de andre, der gav den enkeltes tilværelse indhold og rejsning og *mening*.

Det er hans krav, at arbejderbevægelsen »ufravigeligt« skal støtte frigørelsesbevægelsen på »litterære, videnskabelige og religiøse områder« ('Til årets studenter', tale 1928) og han kan på dette tidspunkt tale om værdierne i »arbejdernes kultur«. Et udtryk som »kulturel højnelse« kommer igen og igen, og han véd, hvad han mener med en »højere kultur«, nemlig en kultur, »der omfatter de idealer, som arbejderklassen har som mål«. (Tale til landarbejdere 1932).

Sit monumentaleste udtryk fik hans tanker om en ny tids kultur i den tale, der holdtes ved indvielsen af Roskilde Højskole. Den er blevet stående som hans livs ypperste tale. Hver sætning er som hugget i granit.

Først anslaget: »En ny virksomhed åbnes, en ny tid indledes i dag.« Og senere en sætning, hvori mejslen slår gnister:

»Sandheden er, at arbejderbevægelsen er den største, den videst spændende, den dybestgående kulturbevægelse, som historien kan opvise.«

Til slut perspektivet:

»Det må engang komme dertil, at alle, der fødes, får lige adgang til kulturværdierne således at det kun er evner og interesser der er afgørende for, hvor langt den åndelige udvikling skal føres frem.«

Ind imellem er der visionære tankelyn, som når han taler om arbejdernes selvstændiggørelse: »vi skaber vor egen litteratur«.

Det er den stærke organisations opgave, siger han i mindetalen over borgmester Jens Jensen, at udvikle mennesker.

Når dette er sagt og refereret, må begrænsningen vedføjjes:

Stauning kunne ikke for sin død fordrage de intellektuelle, der afgrænsede sig i selvtilstrækkelighed og i bevidsthed om egen begavelse så ned på »den uvidende hob«. Han ønskede ikke »nådegaver fra de ophøjede«.

Han beundrede den lærde Gustav Bang, der gik ind i handlingens solidaritet med det arbejdende folk og viderebragte, i *tilgængelig form*, den viden, der før var forbeholdt de få.

Men denne i og for sig forståelige holdning medførte desværre, at han knyttede sig til tilbagelagte stadier i den litterære og kunstneriske udvikling. Han nåede ikke længere end til Aakjær og Skjoldborg. Han kunne give malmlfulde udtryk for planer om øget skolegang og ungdomsskole; men han kunne ikke se, at der i 30'ernes hverdagsdigtning var en sammenhæng med det samfund, som nu — demokratisk — var ved at skabes. De unge tendenser fandt ikke forståelse hos ham, og det medvirkede til, at Socialdemokratiet i ret vide intellektuelle kredse blev betragtet som sterilt, en konservativ blok. Der er ingen tvivl om, at hans sinds mangler på dette område kom til at skade arbejderbevægelsen i mange år efter. Et langt friere syn i Sverige bevirkede, at »autodidakterne« var med til derovre at skabe en ny epoke i svensk kultur. Det danske fremstød fik nok støtte fra socialdemokratisk side, — men under kulde og ligegyldighed fra bevægelsen som helhed.

Det vidsyn, der regerede i ham i årene omkring 1930, skrumpede ind efterhånden som de politiske krav til ham voksede i alvor.

Jeg talte i årene før 1940 ikke få gange med ham om kulturelle problemer, men kun ved en enkelt lejlighed gik han ind i en timelang samtale. Vi var enige om, at det gjaldt om at udvide adgangen til den almen-borgerlige kultur, men han kunne ikke indse, at arbejderne havde mulighed for at tilføre kulturen noget særligt bidrag.

Jeg mente, at en række miljøer først kunne levendegøres i digtning og billedkunst, når de var oplevet indefra, og at solidariteten med medmennesket uvægerligt måtte sætte sit præg på den del af kulturen, der havde fremtid i sig.

Han stillede sig skeptisk. Hans ungdoms store ideal var og blev den oprørske skjald fra århundredskiftet.

I besættelsesårene fik hans ansvarsfølelse over for folk og nation de uforgængeligste udtryk, men personligt følte han sig spærret endnu snævrere inde bag den grå ring. Han hadede hitlerismen og al dens væsen men nærrede ikke illusioner af nogen art.

For den store befolkning var han blevet en myte, en ny tids Holger Danske, et symbol på de værdier, der har dybest rod. Men selv vidste han, at tragedien var overladt *ham* — og at tiden kaldte på nye mænd.

Det danske demokrati har fostret store personligheder, men om dem alle gælder det, at tragedien indhentede dem. D. G. Monrad ramtes af krigen i 1864, J. C. Christensen af Alberti-katastrofen, Christmas Møller af efterkrigstidens vilde dønninger. Ikke een af demokratiets virkeligt store tjenere har fået en harmonisk skæbne-udgang.

Da det uigenkaldelige punktum var sat, følte det af tusinder, ja, af titusinder af mennesker, at de kom for sent. I den tavse hyldest, der steg op omkring Staunings bære, var der også en sorgens viden om, at han ikke fik den afslutning, han havde fortjent. Hans byrde havde været for stor, hans ensomhed så tyngende, at selv *han*, den stærkeste, måtte gå i knæ. Hvis han havde haft et almindeligt borgerligt hverv, ville han have levet tyve år længere.

Det er kun samtiden, der kan opleve en politiker. Der er intet billede i maleri eller skulptur, der kan fortælle, hvem Stauning egentlig var. Der er visse ydre træk, der kan fastholdes, også typiske træk, men kan de genskabe det øjeblik, da mand og ord var et? Er der nogen gengivelse, der kan nå så dybt ned under det setes overflade, at det ikke blot kan forevige et ansigt i ro, men også et stykke natur med vældige reserver bag de hvilende træk?

Ved Staunings død var det billedet af egen, der mest umiddelbart gjorde sig gældende, — i poesi og prosa.

Tom Kristensen digtede:

»Hørte I braget, da egen faldt.«

Og Tage Tåning skrev i sin nekrolog i »Berlingske Tidende«:

»Han segnede som den gamle eg i ungsraven, og nu, da han er faldet, på tærskelen til den tredje krigssommer, føles det, at vi længe vil vende os efter stedet, hvor han stod.«

MINISTERIERNE 1910—1942

5. juli 1910:

Konseilspræsident og forsvarsminister:
Klaus Berntsen.

Udenrigsminister: C. W. Greve Ahlefeldt-Laurvig.

Finansminister: N. Neergaard.

Landbrugsminister: Anders Nielsen.

Indenrigsminister: Jensen-Sønderup.

Minister for offentlige arbejder: Thomas Larsen.

Justitsminister: Frits Bülow.

Minister for handel og søfart: Oscar Muus.

Minister for kirke- og undervisningsvæsenet: Jacob Appel.

21. juni 1913:

Konseilspræsident og justitsminister:
C. Th. Zahle.

Finansminister og udenrigsminister ad interim: Edv. Brandes.

Forsvarsminister: P. Munch.

Minister for kirke- og undervisningsvæsenet: S. Keiser-Nielsen.

Landbrugsminister: Kr. Pedersen.

Indenrigsminister: Ove Rode.

Minister for offentlige arbejder og minister for handel og søfart ad interim: Hassing Jørgensen.

Den 24. juni udnævntes Erik Scavenius til udenrigsminister.

28. april 1916:

Konseilspræsident og justitsminister:
C. Th. Zahle.

Udenrigsminister: Erik Scavenius.

Finansminister: Edv. Brandes.

Forsvarsminister: P. Munch.

Undervisningsminister: S. Keiser-Nielsen.

Kirkeminister: Th. Povlsen.

Landbrugsminister: Kr. Pedersen.

Indenrigsminister: Ove Rode.

Minister for offentlige arbejder: Hassing Jørgensen.

Handelsminister: C. Hage.

30. september 1916

indtræder som ministre uden portefeuille:

J. C. Christensen.

Chr. M. Rottbøll.

Th. Stauning.

18. januar 1918

afgår ministrene uden portefeuille J. C. Christensen og Chr. M. Rottbøll.

18. november 1918:

Stauning leder (uden portefeuille) indenrigsministeriets afdeling for sociale sager vedr. arbejdsforhold.

24. juni 1919

indtræder H. P. Hanssen som minister uden portefeuille. Den 30. juni overdrages det H. P. Hanssen at varetage de anliggender, der vedrører den eventuelle indlemmelse i Danmark af dele af Sønderjylland.

29. marts 1920:

Zahles ministerium afgår.

30. marts 1920

udnævnes ministeriet Liebe:

Statsminister og justitsminister: Otto Liebe.

Forsvarsminister og udenrigsminister ad interim: Henri Konow.

Finansminister: H. P. Hjerl Hansen.

Undervisningsminister: Thorkild Rovsing.

Kirkeminister: H. Edvard Hass.

Indenrigsminister og landbrugsminister ad interim: W. H. T. Oxholm.

Minister for offentlige arbejder: N. C. Monberg.

Handelsminister: M. Suenson.

Justitsminister: K. Sindballe.

5. april 1920:

Ministeriet Liebe afgår, og forretningsministeriet Friis udnævnes:

Statsminister og forsvarsminister: M. P. Friis.

Udenrigsminister: O. C. Scavenius.

Justitsminister: F. C. G. Schrøder.

Undervisningsminister: P. J. Pedersen.

Kirkeminister: C. E. A. Ammentorp.

Landbrugsminister: O. C. S. Sonne.

Indenrigsminister: H. Vedel.

Minister for offentlige arbejder:

K. Riis-Hansen.

Handelsminister: H. P. Prior.

Socialminister: Jens Jensen.

5. maj 1920:

Statsminister og finansminister: Niels Neergaard.

Udenrigsminister: Harald Scavenius.

Forsvarsminister: Klaus Berntsen.

Justitsminister: Svenning Rytter.

Undervisningsminister: Jacob Appel.

Kirkeminister: J. C. Christensen.

Landbrugsminister: Th. Madsen-Mygdal.

Indenrigsminister: Sigurd Berg.

Minister for offentlige arbejder: M. N. Slebsager.

Handelsminister: Tyge J. Rothe.

18. juli 1921:

Sigurd Berg afgår som indenrigsminister og afløses af O. C. Kragh.

9. oktober 1922:

Foranlediget af kritikken mod Neergaards stilling til Landmandsbankens ordning indgiver ministeriet sin afskedsbegæring. Efter aftale med kongen fortsætter Neergaard, og der ud nævnes et nyt ministerium Neergaard: Stats- og finansminister: N. Neergaard. Udenrigsminister: C. M. T. Cold. Forsvarsminister: S. Brorsen. Justitsminister: Svenning Rytter. Kirke- og undervisningsminister: J. Appel. Landbrugsminister: Th. Madsen-Mygdal.

Indenrigsminister: O. C. Kragh.

Minister for offentlige arbejder: M. N. Slebsager.

Handelsminister: Jørgen Christensen.

Minister uden portefeuille: Klaus Berntsen.

23. april 1924:

Statsminister og minister for industri, handel og søfart: Th. Stauning.

Udenrigsminister: C. P. O. Moltke.

Finansminister: C. V. Bramsnæs.

Forsvarsminister: L. Rasmussen.

Justitsminister: K. K. Steincke.

Kirkeminister: N. P. L. Dahl.

Undervisningsminister: Fru Nina Bang.

Landbrugsminister: Kr. M. Bording.

Indenrigsminister: C. N. Hauge.

Socialminister: F. H. J. Borgbjerg.

Minister for offentlige arbejder: J. N. F. Friis-Skotte.

14. december 1926:

Statsminister og landbrugsminister: Th. Madsen-Mygdal.

Udenrigsminister: L. J. Moltesen.

Finansminister: N. Neergaard.

Forsvarsminister: S. Brorsen.

Justitsminister: Svenning Rytter.

Kirkeminister: F. C. Bruun-Rasmussen.

Undervisningsminister: J. Byskov.

Indenrigsminister: O. C. Kragh.

Minister for sundhedsvæsen: V. Rubow.

Minister for offentlige arbejder: J. P. Stensballe.

Minister for industri, handel og søfart: M. N. Slebsager.

30. april 1929:

Statsminister og minister for søfart og fiskeri: Th. Stauning.

Udenrigsminister: P. Munch.

Finansminister: C. V. Bramsnæs.

Forsvarsminister: L. Rasmussen.

Justitsminister: C. Th. Zahle.

Kirkeminister: N. P. L. Dahl.

Undervisningsminister: F. H. J. Borgbjerg.
Landbrugsminister: Kr. M. Bording.
Indenrigsminister: Bertel Dahlgaard.
Socialminister: K. K. Steincke.
Minister for offentlige arbejder: J. N. F. Friis-Skotte.
Minister for handel og industri: C. N. Hauge.

24. november 1932:

L. Rasmussen afgår som forsvarsminister og afløses af H. P. Hansen.

29. maj 1933:

C. V. Bramsnæs udnævnes til direktør i Nationalbanken og afgår som minister.

31. maj 1933:

H. P. Hansen afgår som forsvarsminister og udnævnes til finansminister.
Th. Stauning overtager forsvarsministeriet, medens ministeriet for søfart og fiskeri overgår til ministeriet for handel og industri, dog således at sager vedrørende Grønlands styrelse henlægges under statsministeriet.

4. november 1935:

Statsminister: Th. Stauning.
Udenrigsminister: P. Munch.
Finansminister: H. P. Hansen.
Justitsminister: K. K. Steincke.
Kirkeminister: Johs. Hansen.
Undervisningsminister: Jørgen Jørgensen.
Minister for landbrug og fiskeri: Kr. M. Bording.
Indenrigsminister: Bertel Dahlgaard.
Socialminister: Ludvig Christensen.
Minister for offentlige arbejder: N. P. Fisker.
Minister for handel, industri og søfart: Johs. Kjærbo.
Forsvarsminister: Alsing Andersen.

20. juli 1937:

V. Buhl udnævnes til finansminister.

15. september 1939

overtages stillingen som justitsminister af S. Unmack Larsen, og som minister for offentlige arbejder udnævnes Axel Sørensen.

10. april 1940

indtræder som ministre uden portefeuille:

S. Brorsen.
O. C. Krag.
H. Hauch.
Henning Hasle.
Christmas Møller.
V. Fibiger.

8. juli 1940:

Efter rekonstruktionen består ministeriet nu af følgende medlemmer:

Statsminister: Th. Stauning.
Udenrigsminister: Erik Scavenius.
Finansminister: V. Buhl.
Justitsminister: Harald Petersen.
Minister for landbrug og fiskeri: Kr. M. Bording.
Indenrigsminister: Knud Kristensen.
Minister for offentlige arbejder: Gunnar Larsen.
Arbejds- og socialminister: Johs. Kjærbo.
Kirkeminister: V. Fibiger.
Undervisningsminister: Jørgen Jørgensen.
Forsvarsminister: Søren Brorsen.
Minister for handel, industri og søfart: Christmas Møller.

3. oktober 1940:

Halfdan Henriksen udnævnes til minister i stedet for Christmas Møller.

9. juli 1941:

Justitsminister Harald Petersen afløses af E. Thune Jacobsen.

3. maj 1942:

Statsminister Th. Stauning dør.

Sønderborg, den 15/11 1926.

Min kære Olga!

Nu har jeg endelig sovet en hel Nat saa længe til jeg vaagnede uden Vækker og uden Trang til at sove videre. Jeg blev ikke i Aabenraa, men foretrak at køre herved, hvortil jeg dog skulde i Dag.

Jeg fik en urolig Aften, idet 6 Telefonsamtaler med københavnske Aviser maatte tages i Anledning af de Radikales Nervøsitet og Harme over at være blevet pudset.

Jeg har oplevet megen Begejstring og har faaet mange Vidnesbyrd om Troskab og Kærlighed, men aldrig noget saa overvældende og umiddelbart som i Gaar. Vi havde Møde i Aabenraa med Delegerede fra hele Sønderjylland - 7 Valgkredse - fra vore politiske og faglige Foreninger. - Der mødte 800, som presedes ind i Byens største Sal.

Da de var samlede, kom jeg alene ind i Salen, og saa begyndte en Klapsalve - alle rejste sig - og en fortsat Klappen i flere Minutter, til jeg var oppe paa Scenen og havde nikket ud.

Saa taler Nielsen til Velkomst og nævner, at jeg er kommet. En Mand i Forsamlingen raaber Statsministeren leve! Hurraer. - Formanden i Aabenraa, Toft, byder os velkommen. Jeg faar Ordet og modtages atter af en Storm af Bifald. Talen afbrydes Gang paa Gang af levende Forstaaelsesudbrud. Jeg slutter med Leveraab for Valgsejren - -. En Mand raaber Leve Staten. En anden Leve Ministeriet og saa igen Klapsalver.

Opad Dagen kommer nye Masser til Byen, Lastvogne og andre fyldt med Partifæller. Et Tog af vandrende arbejdsløse fra Haderslev og flere fyldte Dampskibe fra Sønderborg.

Kl. 2½ kommer sidste Skib fra Sønderborg, og da de marcherer fra Skibet til Markedspladsen, hvor alle andre var opstillet i 7 Afdelinger, gaar Processionen af med ca. 70 Faner, med Musik og Sang og Statsministeren i Spidsen. Saa gaar vi - 3000 Mennesker - Byen rundt og tilbage til Markedspladsen, hvor Mødet maa holdes trods Regn, da Flyverhallen er delvis optaget af Baade og ikke har Plads til Deltagerne.

Atter hilses jeg med stormende Ovationer, Leveraab o.s.v. - Og saa kommer der Bud fra Flyverhallen, at der staar mange Mennesker, som har ventet, at Mødet skulde holdes der.

Vi drager derover, men i Mellemtiden er en Del af de Ventende gaaet ud, men dog fylder det godt i Hallen - 1000 Mennesker vel. Nielsen staar op i Vogn og fortæller, at de, der ventede, aabenbart er gaaet, og da der er talt ude paa Markedspladsen, vil her ikke være Grund til Møde. - Det giver Protest, vi er kommet for at se og høre Statsministeren!

Vi holder da nyt Møde, med nye Taler og nyt Bifald . . .

Saa kommer en høj Mand op og forlanger Ordet. En høj, mager, hulkindet Mand. Han siger:

Jeg er kørt paa min Cykle den lange Vej fra Haderslev, endskønt jeg nylig er

kommet fra Sygehuset efter 16 Ugers Sygeleje. Jeg maatte herved, for jeg vilde se og høre vor Statsminister. Jeg har set hans Arbejde paa Afstand, jeg har følt, hvorledes en Traad af hans ærlige Vilje gik igennem alle Forhandlinger fra Rigsdagen, og nu maatte jeg se ham Og nu maatte vi arbejde for at sætte ham fast i Arbejdet med mange tusinde nye Stemmer. – Nye Leveraab og Bifaldsorkaner.

– – Ingen syntes at kende denne Mand, han var ikke Tillidsmand, han var en af Folket selv, der privat af umiddelbar Følelse kom og talte – –

Jeg er dybt bevæget, hver Gang jeg ser denne Mand og hører hans Ord i min Erindring, og jeg er overvældet over den Kærlighed og ægte Solidaritetsfølelse, som bruste om os Dagen i Gaar.

– – Dette Brev beder jeg om at faa opbevaret, saa vil jeg kunne fæstne denne skønne Regnvejrsdag i Memoirerne.

Jeg haaber, alle har det godt!

Hils Børnene og vær selv kærligst hilset.

Hvad sagde jeg, Søren?

Th.

PERSONREGISTER

- Albarda, J. W. 141
 Alberti, P. A. 252
 Amundsen, Hans 222
 Amundsen, Roald 217
 Andersen, Alsing 63, 71, 77, 88, 125, 159, 162, 174, 194
 Andersen, C. C. 42, 122, 159, 160
 Andersen, Fr. 159, 162, 225
 Andersen, H. C. 241
 Andersen, Holger 101
 Andersson, Josef 278
- Bach, Knud 178
 Baldwin, S. 76
 Bang, Gustav 284
 Bang, Nina 50, 143, 145, 148, 160, 162
 Bay, N. C. R. 257
 Bebel, Aug. 22
 Berg, Chr. 245, 251
 Berg, S. 14
 Bernstein, E. 22
 Berntsen, Klaus 24, 26
 Birck, L. V. 37, 46
 Bjørnson, Bjørnstjerne 222
 Blankensteiner 100
 Bluhme, C. A. 252
 Bluhme, Emil 252
 Bohr, Niels 243
 Bojsen, Frede 36
 Bomholt, Jul. 225
 Bording, Kr. 15, 48, 55, 63, 68, 89, 94, 108, 226
 Borgbjerg, Fr. 20, 26, 30, 31, 33, 38, 44, 45, 70, 121, 122, 124, 126, 130, 131, 133, 134, 136, 141, 145, 148, 149, 151, 159, 160, 162, 164, 186, 192, 193, 207, 271
 Bramsnæs, C. V. 49, 62, 91, 157, 158, 159, 160, 162
 Brandes, Edv. 31, 47, 48, 239
 Brandes, Georg 238, 239
- Branting, Hjalmar 11, 131-138, 141, 145, 148, 149, 150, 151
 Brix, Harald 122, 239
 Brorsen, Søren 94, 116, 154, 155, 156
 Brun, C. A. C. 220
 Buhl, Vilh. 11, 71, 89, 94, 106, 108, 109, 112, 116, 117, 119
 Burla 250
 Byriël, Marius 119
- Christensen, J. C. 14, 26, 28, 33, 35, 36, 41, 42, 44, 139, 279, 285
 Christensen, Ludv. 71
 Christian X 26, 29, 35-44, 47, 68, 93, 101, 102, 103, 109, 144, 165, 170, 178, 179, 180, 182, 189, 195
 Christiansen, Chr. 20
 Christiansen, Christian 271
 Christiansen, Ernst 36
 Churchill, Winston 115
 Clausen, Frits 99, 100, 103, 107, 178
 Cold, C. M. T. 45
- Dagmar, enkekejserinde 36
 Dahl, 263
 Dahl, P. 70, 161, 185
 Dahlggaard, Bertel 63, 84, 85, 155, 156, 159, 162, 165, 168, 169, 174
 Date 263
 Daugaard-Jensen 218, 220
 David, E. 143
 Devold, Halvard 219
 Dohm, Heinrich 244
 Drachmann, Holger 238, 282
 Dyggve, Einar 226
- Engels, Friedrich 149
 Egede, Hans 216
 Erichsen, Augusta 192
 Eskelund, Karl 108
 Estrup, J. B. S. 245, 246
- Fibiger, V. 94, 108, 109
 Finsen, John 227
 Fisker, Niels 71, 174
 Frederiksen, Niels 49, 63, 174
 Friis, Chr. 251
 Friis, M. P. 42
 Friis Skotte, J. 70, 161
 Frijs, Mogens 24, 32
 Frisch, Hartvig 65, 82, 182, 193
- Gamborg, Leif 98
 Geleff, Povl 122, 239
 Glückstadt, Emil 31, 45
 Goebbels, Joseph 105
 Grau, P. 36
 Griim, Robert 136
 Graae, F. 218, 220
 Göring, Hermann 115
- Hage, Chr. 239
 Hansen, Einar 259, 260, 263, 282
 Hansen, H. C. 11, 104
 Hansen, Johan 101
 Hansen, Johs. 71
 Hansen, Louis 248
 Hansen, P. 255
 Hansen, Rasmus 76
 Hansen, Riis 190
 Hansen, Victor Emanuel 235
 Hanssen, H. P. 35
 Harboe, 36
 Hauch, H. 62, 63, 174
 Hauge, C. N. 70, 160, 166, 168, 169, 220
 Hedebol, P. 136
 Hedtoft, Hans 11, 79, 102, 104, 105
 Heiberg, Axel 217
 Henderson, A. 146, 147
 Hendriksen, Halfdan 108

- Hillquitt, Morris 132, 133
Hinks, 222
Hitler, Adolf 42, 61, 63, 74, 76, 86, 87, 106, 107
Hoel, Adolf 219, 220
Holdgaard, Jens 62
Holm, P. 122, 246, 254
Holst, V. T. 252
Holstein, Bent, greve 194
Horwitz 257
Hostrup, J. C. 252
Hundseid, Jens 222
Huysmans, Camille 131, 137, 142, 148, 149
Hyldegaard, Søren Jensen 263
Hyller, 267
Hyndman, H. M. 132
Høhling, 267, 268
Højgaard, Knud 101
Hørdum, Chr. 122, 246, 254
Hørup, Viggo 14, 84, 252
Høst, N. 101
Håkon VII 219
- Iversen, Sverre 133
Ingemann, B. S. 244
Ipsen, Percy 101
- Jacobsen, Arne 227
Jaures, Jean 130
Jensen, C. E. 121, 237, 238, 246
Jensen, Chr. 211
Jensen, Jens 22, 122, 255, 283
Jensen, Johs. V. 64
Johansen, Vald. 253
Jonsen, Rane 103
Jørgensen, Jørgen 71, 94, 108, 109, 117, 180
- Kampmann, Per 101
Kaufmann, Henrik 111, 112, 117
Kautsky, Karl 22
Keynes, J. M. 64
Kierkegaard, Søren 216
Kindberg, J. M. 247, 248
Kjærboel, Johs. 71, 94, 112, 118
Klausen, K. M. 126, 255
Knudsen, Chr. H. 132
- Knudsen, Johan 42
Knudsen, P. 19, 20, 22, 67, 121, 122, 123, 124, 130, 243, 251, 255, 257, 258, 282
Knuth, greve 68
Koht, Halvdan 76
Kol, H. van 132, 141
Kolstad, 219, 222
Korsgaard, Kristen Peter 252
Korsgaard, P. 154
Korst, Knud 189
Kraft, Ole Bjørn 180
Krag, O. 63, 91, 92, 156, 174, 186
Kreuger, Torsten 107
Kristensen, Knud 92, 94, 108, 110, 118, 281
Kristensen, Tom 285
Kryssing, oberst 107
- la Cour, Chr. B. 226
la Cour, Vilh. 101
Langkjær, H. 206
Larsen, E. 134
Larsen, Gunnar 94
Larsen, J. P. 225
Lehmann, Johs. 124
Lenin, V. I. 149, 216
Leunbach, J. H. 282
Lian, Ole O. 133, 134
Liebe, Otto 38, 40, 41, 42
Lindquist, Herm. 133
Ludendorff, E. 149
Lyngsie, M. C. 40, 49, 122, 206
- Machiavelli 103
Madsen, C. F. 131, 133, 268
Madsen, F. K. 268
Madsen, Karl 174
Madsen-Mygdal, Th. 53, 54, 55, 60, 62, 63, 64, 153-156, 158, 173, 174, 186, 227
Marott, Emil 37
Martensen Larsen, H. 226
Marx, Karl 23, 149
Max, prins af Baden 150
Meissner, Gustav 103
- Meyer, A. C. 122, 193, 225, 254, 255
Moesgaard Kjeldsen, 37
Mohr, Otto 109
Moltesen, L. J. 156
Moltke, C. 160
Monrad, D. G. 14, 235, 285
Morgari, Oddine 133
Mowinkel, J. L. 217
Munch, P. 10, 19, 26, 37, 56, 59, 60, 63, 86, 92, 93, 94, 96, 109, 117, 159, 163, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 174, 184, 190, 191, 217, 218, 221, 223
Müller, Herm. 143
Møller, A. P. 101, 119
Møller, Andreas 231
Møller, H. 248, 249
Møller, Jens 111
Møller, Johan 247
Møller, J. Christmas 54, 55, 60, 77, 78, 83, 92, 93, 94, 104, 154, 155, 156, 173, 223, 227, 285
- Nansen, F. 217
Neergaard, Niels 36, 42, 44, 45, 46, 47, 50, 252
Nielsen, Poul 71
Nielsen, Ferdinand 263
Nielsen, Peter 259
Nielsen, Rasmus 228, 229
Nielsen, Vald. 134
Nikolaj II 140
Nilssen, Magnus 133
Nygaard, Vilh. 208
- Oldendow, Knud 192
Olsen, Axel 191
Olsen, Ole 263
Olsen, Sigv. 133, 258, 268
Ostenfeldt 221
Overby, U. P. 279
- Pedersen, Oluf 114, 177, 180, 181, 182
Pedersen Nyskov 41
Petersen, Chr. 273
Petersen, Frederik V. 192

- Petersen, Harald 94
 Pinholt 155
 Plo, Louis 122, 237, 238, 239
 Piper, E. 28, 31, 42
 Plekanow, G. V. 130
 Plum, Harald 45
 Pontoppidan, Henrik 282
 Povlsen, Thorvald 185
 Pürschel, Victor 98, 154

 Rasmussen, Gustav 220
 Rasmussen, Julius 245
 Rasmussen, Knud 271
 Rasmussen, Laust 121, 159, 160, 161, 162, 167, 168, 169
 Rechnitzer, Hj. 161
 Renthe Fink, v. 99, 102, 103, 112, 113, 114
 Renner, Karl 130
 Rode, Ove 42, 49, 50, 51, 52, 55, 158
 Roosevelt, Franklin D. 64, 111
 Rottbøll, Chr. 28, 32, 33, 139, 144, 145
 Rovsing, Th. 39
 Rytter, Svenning 45

 Sabroe, Peter 121, 122, 193
 Sachs, Aage 231
 Saltoft, Edv. 223
 Saxild, Jørgen 101
 Scavenius, Erik 25, 27, 93, 94, 95, 96, 97, 102, 103, 104, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 116, 117, 178
 Scheidemann, Philipp 31, 267

 Schovelin, Jul. 156
 Sehested, Jørgen 98, 177
 Severin, P. 249
 Skjoldborg, Johan 284
 Smedahl 219
 Stalin, J. 106
 Stamm, I. 100
 Starcke, C. N. 263
 Stauning, Anna 242, 258, 265, 266, 267, 269, 270, 271
 Stauning, Aug. 233, 234, 235, 239, 251
 Stauning, Caroline 233, 234, 235, 236, 239, 240, 241
 Stauning, Frederik 236, 239, 270, 271
 Staunstrup, P. 19
 Steglich-Petersen, H. 220, 222
 Steincke, K. K. 33, 50, 71, 127, 161, 163, 164
 Strindberg, Aug. 235
 Struckmann, Erick 225, 226, 227, 280
 Strøm, Fr. 133
 Studer 133
 Sundbo, I. P. 121, 122, 206
 Svendsen, Emanuel 268
 Sverdrup, Harald 217
 Symon, John 222
 Søderberg, Ernst 133
 Sørensen, C. F. 280
 Sørensen, Jacob 227
 Sørensen, Peter 226, 228

 Tabor, P. 9
 Talleyrand 96
 Thomas, Albert 141, 144, 146, 147

 Thomsen, Jens 178
 Thomsen, Vald. 97
 Tolstoj, Leo 140
 Trier, Gerson 22
 Trier, Herman 42, 252, 255
 Trier, Sven 127
 Troelstra, P. J. 133, 134, 135, 141, 149, 150
 Trotski, L. 149
 Tåning, Tage 285

 Valdemar, prins 36
 Vanderveelde, E. 139, 145, 146, 147, 148
 Vidnes 133
 Vigen, Anders 46
 Vliegen 133

 Waltz 147
 Wedell-Jarlsberg 222
 Wehrenskiöld 219
 Werner, J. Vilh. 180
 Westmann, K. G. 75
 Wibant 133
 Wiinblad, Emil 122, 125, 237, 238, 245, 246
 Wilson, Wodrow 140, 150

 Zahle, C. Th. 26, 31, 32, 35, 37, 38, 40, 47, 48, 70, 94, 139, 144, 162, 163, 165

 Aakjær, Jeppe 284